
3 3433 06660724 7

GAWD

BIJDRAGEN

TOT DE

OUDHEIDKUNDE EN GESCHIEDENIS,

INZONDERHEID VAN

ZEEUWSCH-VLAANDEREN.

GEDRUKT

BIJ J. C. & W. ALTORFFER,

TE MIDDELBURG.

BIJDRAGEN

TOT DE

OUDHEIDKUNDE EN GESCHIEDENIS,

INZONDERHEID VAN

ZEEUWSCH-VLAANDEREN,

VERZAMELD DOOR

H. Q. JANSSEN EN J. H. VAN DALE.

EERSTE DEEL.

TE MIDDELBURG, BIJ
J. C. & W. ALTORFFER.

1856.

VOORBERIGT.

Zoo hebben wij dan 't genoegen thans het eerste nommer van ons tijdschrift onzen lezers aan te bieden. Dat het eerst nu in 't licht verschijnt is toe te schrijven aan de trage inzending der namen van vele inteekenaars, waardoor eerst onlangs de uitgave met bepaalde zekerheid kon vastgesteld worden. Wij verheugen ons, dat onze pogingen aanvankelijk met gewenschten uitslag gekroond zijn, en wij aanvaarden onze taak welgemoed en met helderen blik op de toekomst.

„Zeeuwsch-Vlaanderen," zoo herhalen wij uit ons prospectus, „te vaak door Neêrlands letterkundigen als een' stiefdochter vergeten en door Vlaanderens auteuren als een' afgevallene verloochend, is, veel minder dan het verdient, vertegenwoordigd op het gebied der historie. Mannen als Kluit, te Water, Scharp, ab Utrecht Dresselhuis, Warnkönig *— om van geen' anderen te spreken — zij hebben wel is waar uitstekende verdiensten omtrent dit noordelijk deel van het aloude Vlaanderen; doch de oogst in de archiven der voormalige steden is nog zóó rijk en ligt hier en daar nog zóó onaangeroerd tevens, dat wij veelal een schier nog onontgonnen veld voor ons zien. Ook de kostbare gedenkstukken, die nog rusten in veler handen, bieden een' schat aan, slechts wachtend op een' zaaijer, die hem uitstrooit en een' akker, die hem opneemt. Wij, even gunstig in de gelegenheid gesteld als innig met den lust bezield*

om deze schatten te onderzoeken, mogen daarbij de verzekering voegen, dat zij in geen opzigt minder belangstelling waardig zijn, dan die elders ter openbare kennis gebragt worden, ja dat zij voor de wetenschap, ook verre buiten deze streken, vaak de verrassendste uitkomsten en de uitnemendste diensten bieden. Immers, ook Zeeuwsch-Vlaanderens bodem is een klassike grond. Het grijze Aardenburg, eens Vlaanderens hoofdstad, het magtige Sluis, eens Vlaanderens sleutel, vervullen een' hoofdrol in 's lands historie; en Hulst en Axel, Oostburg en Biervliet, Yzendijke en Mude verhieven weleer de fiere kruinen. Wat is er meer noodig dan een' bewaarplaats, waarin die schatten van 't verleden kunnen worden neêrgelegd?

„Zoo is 't ons een' streelende gedachte, dat wij voor ons geboorteoord een eigen hof gaan kweeken. Maar te gelijk koesteren wij de hoop om, als verzamelaars van anderer bijdragen, handen rondom ons te openen, die te lang gesloten zijn geweest en misschien voor altijd gesloten zouden blijven. Voor de inzending zulker bijdragen bevelen wij ons vriendelijk bij onze landgenooten aan. En is 't onze begeerte, inzonderheid voor Zeeuwsch-Vlaanderen te arbeiden, wij vragen van de geletterden in de eerste plaats mededeeling van wat voor dít gewest van belang is, maar zullen toch niet ondankbaar versmaden 't geen welwillende medewerkers ons somwijlen omtrent Zeeland en Vlaanderen, zelfs ten opzigte van verdere deelen van Noord- en Zuid-Nederland mogten afstaan.

„Hoewel het onze hoofdbedoeling is, de beoefening van geschiedenis en oudheid te verheffen door de nog te veel verwaarloosde bronnen-studie, hoewel alzoo vaak authentike stukken van ons zullen uitgaan en ons van anderen hoogst welkom zijn, wij wenschen daarom niet uitsluitend voor geleerden en oudheidkundigen werkzaam te zijn. Wij verlangen ook bijdragen te leveren, die zich door levendigen stijl en aangename voorstelling aanbevelen aan zulke lezers, die ter ontspanning zich begeven in den lusthof der

historie, om haar' statige, eeuwenoude dreven te bewonderen en zich aan den geur van lievelingsbloemen te verkwikken. Dán zal de stroeve wetenschap haar kleed afleggen en getooid in bevallige vormen, maar zonder ooit de strenge eischen der waarheid te verloochenen, haar heilzaam zoet doen stroomen. Dán deelt zij, zooveel zij vermag in den volkstoon, als een' vriendelijke en welsprekende leermeesteres, hare slotsommen mede, terwijl ze naar elders het somber vertoon der geleerdheid verschuift, om dáár in deftig gewaad hare bronnen uit te storten. Aan zulke meer populaire stukken zal de naam Verhandelingen gegeven worden. Doch onder dien naam zijn ook begrepen alle wetenschappelijke opstellen, al zijn ze ook van meer dorren en afgetrokken aard: degelijkheid van inhoud zal nimmer wijken voor fraaiheid van vormen.

„ Wij achten het schier onnoodig hierbij te voegen, dat we bij dit alles denken aan de historie in haren ganschen omvang. Niet alleen dus wat plaats vond op staatkundig en burgerlijk terrein of op het gebied der letterkunde (zoo vindt reeds hier een stuk, op de oude taal en dichtkunst betrekkelijk, zijne plaats), maar ook de geschiedenis der kerk vóór en tijdens den hervormingsstrijd, ook de kloostergeschiedenis en die van kerkelijke gebouwen en inrigtingen zal behandeld worden."

Ziedaar wat wij meenden uit ons prospectus hier nogmaals te moeten uitspreken. Wij zijn, wat den vorm betreft, slechts in zooverre van ons aangekondigd plan afgeweken, dat wij de aanhalingen en noten niet bij de tweede rubriek gebragt hebben. Wij wenschen onder de bronnen alléén authentike bescheiden en oorkonden op te nemen. De aanhalingen en noten plaatsen wij als aanteekeningen onmiddelijk achter de verhandelingen zelve. Wij doen dat liever dan aan den voet der bladzijden — ofschoon dit laatste bij 't lezen der aanteekeningen gemakkelijker zij — omdat wij ook de typographische schoonheid wenschen in 't oog te houden en wij deze door vaak lange noten verminderd achten.

't Zij ons vergund te eindigen met de ontboezeming der gevoelens en wenschen, waarmede wij ook het prospectus besloten:

„Wij dragen onze onderneming, wier uitgestrektheid en zwaarte wij beseffen, met warmen aandrang, maar ook met moed en vertrouwen aan de krachtige ondersteuning en zamenwerking onzer landgenooten op. Wij doen het in 't vleijend vooruitzigt, dat wij veel belangwekkends, nog verscholen in de duisternis, zullen ontdekken, veel nuttigs en heilzaams ook voor onzen tijd openbaren, een' weldadigen studielust en naijver met menig genoegelijk uitspanningsuur aanbrengen, en inzonderheid voor Zeeuwsch-Vlaanderen een gebouw stichten, waarin lettervrienden elkaâr met blijdschap ontmoeten en waardoor op onzen dierbaren geboortegrond een sieraad te meer zal opgerigt staan. Landgenooten, helpt ons dat heugelijk vooruitzigt verwezenlijken!"

H. Q. JANSSEN.
J. H. VAN DALE.

ST. ANNA TER MUIDEN en SLUIS,
den 24 April 1856.

NAAMLIJST

VAN

INTEEKENAREN.

Abrahams (H. A.), te Middelburg.

Ackermans (P. J.), te Middelburg. (Overleden.)

Andries (De abt J. O.), Kanunnik der Kathedrale Kerk van St. Salvator te Brugge.

Archivarius (De Rijks-), voor het Rijks-Archief.

Baan (J. van der), Onderwijzer te Zaamslag.

Bachiene (P. J.), Directeur der Registratie en Domeinen voor Noord-Holland en Utrecht te Amsterdam.

Barenbrugh (J. D.), Predikant te Zierikzee.

Becius (Mr. A. M.), Lid der Gedeputeerde Staten enz. te Middelburg.

Bekaar (J. B.), Oud-Districts-Commissaris enz. te Sluis.

Bengevoort (M. W. ten), te Aardenburg.

Beynen (Dr. L. R.), Præceptor aan 't Stedelijk Gymnasium te 's Hage.

Bibliotheek (De Stads-) te Haarlem.

Blankert (J. A.), te Sluis.

Blankert (Dr. M. A.), Med. Doct. te Sluis.

Blindenbach (J.), Oud-Burgemeester te Aardenburg.

Blindenbach (J. B.), te Middelburg.

Bodel Nyenhuis (Mr. J. T.), te Leyden.

Bomme (B.), Lid der Gedeputeerde Staten te Middelburg.

Bool (H. J.), Stenograaf bij de Staten-Generaal te 's Hage.

Borsius (Dr. J.), Predikant te Middelburg.

Broecke Abrz. (A. van den), Oud-Lid der Provinciale Staten te Aardenburg.

Broecke Jz. (A. van den), te Middelburg.

Broecke (A. J. de Smit van den), Schout-bij-nacht, te Middelburg.

Broecke (M. E. van den), te Aardenburg.

Broecke (Mr. Ph. van den), Rijks-Advocaat te Middelburg.

Broese (H.), Predikant bij de Doopsgezinden te Aardenburg.

Burine (F. H. de Veye de), Kolonel-Ingenieur, Militie-Commissaris in de provincie Utrecht.

Callenfels (Dr. H. A.), Schoolopziener enz. te Oostburg.

Callenfels (P. G.), Kapitein bij de Artillerie te Delft.

Carton (De abt C.), Kanunnik der Kathedrale Kerk van St. Salvator, Bestierder van het Gesticht voor Doofstommen te Brugge.

Cuypers van Velthoven (P.), Particulier te Brussel.

Deinse (Mr. F. van), Schoolopziener te Hulst.

Deijer (J. T.), Geneesheer te Kloosterzande.

Departement (Het) van Binnenlandsche Zaken, voor de Boekerij.

Diggelen (Mr. P. J. G. van), Advocaat te Middelburg.

Dixhoorn (L. van), te Hontenisse.

Doorn (Jhr. Mr. A. P. van), President van het Prov. Geregtshof in Zeeland enz. te Middelburg.

Dresselhuis (Dr. J. Ab Utrecht), Predikant en Schoolopziener te Wolfaartsdijk.

Eck (H. J. van), Burgemeester te Axel.

Ermerins (J. P. N.), Jur. Stud. te Groningen.

Feith (Mr. H. O.), Archivarius der Provincie Groningen te Groningen.

Fokker (Mr. G. A.), Lid der Gedeputeerde Staten enz. te Middelburg.

Fret (J.), Schoolonderwijzer te Vlissingen.

Genootschap *Pro excolendo jure patriæ* te Groningen.

Genootschap (Het Zeeuwsch) der Wetenschappen, 2 exx.

Görlitz (F. H.), Hoofdonderwijzer te Rotterdam.

Goslings (O.), Kassier te Dokkum.

Groen (P. C.), R. K. Pastoor te Middelburg.

Hasselt (Mr. W. J. C. van), Oud-Lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, Lid van het Provinciaal Geregtshof van Noord-Holland te Amsterdam.

Hazenberg & Co. (H. W.), Boekhandelaars te Leiden.

Heiligenberg (G. C. van den), te Rotterdam.

Hembroeck (P. C.), R. K. Pastoor te Aardenburg.

Hennequin (J. C.), te Sluis.

Hennequin (J. F.), Civiel-Ingenieur te Sluis.

Hennequin (J. M.), Oud-Lid der Provinciale Staten van Zeeland te Sluis.

Hennequin (Ph. Fr.), Burgemeester van St. Anna ter Muiden en Heille enz. te Sluis.

Henry (H. B. Maal), Geneesheer te Oostburg.

Hettema (Jhr. Mr. M. de Haan), te Leeuwarden.

Heukelom (Mr. C. van), te Amsterdam.

Hinlópen (Mr. J. G.), te Middelburg. (Overleden.)

Hoogstraten & Zoon (A. van), Boekhandelaars te 's Hage.

Hurgronje (A. M. Snouck), Th. Dr. en Predikant te Middelburg.

Hurgronje (Mr. N. J. C. Snouck), Lid van den Gemeenteraad te Middelburg.

Jager (Dr. A. de), te Rotterdam.

Janssen (Dr. W. J.), Burgemeester te Kruiningen.

Jeras (D.), Commies ter Provinciale Griffie van Zeeland te Middelburg.

Jonge (Jhr. Mr. C. de), te Zierikzee.

Jonge van Ellemeet (Jhr. Mr. W. C. M. de), Lid der Gedeputeerde Staten van Zeeland te Oostkapelle, 2 exx.

Kanter (B. Ph. de), te 's Hage.

Kerckhaert (N.), Burgemeester te Westdorpe.

Kint (C. V.), President van het Seminarie te Warmond.

Kist (N. C.), Hoogleeraar der Godgeleerdheid te Leyden.

Kleeuwens & Zoon (F.), Boekhandelaars te Goes.

Kock (Y. de), Med. Doctor te Utrecht.

Lambrechtsen (Mr. W. N.), te Middelburg.

Lange (J. de), Boekhandelaar te Deventer.

Lantsheer (Mr. M. F.), Regter in de Arrondissements-Regtbank te Middelburg.

Ledeboer (A. M.), te Deventer.

Leesgezelschap (Het) te Kadzand.

Leesgezelschap (Het) te Kruiningen.

Leesgezelschap (Het) *Lust tot Wetenschap* te Zuidzande.

Leeuwen (J. van), voor de Provinciale Bibliotheek van Friesland te Leeuwarden.

Loch (J. C.), Evangelisch-Luthersch Predikant te Groede.

Maatschappij (De) *De tael is gansch het volk* te Gend.

Maatschappij (De) van Nederlandsche Letterkunde te Leyden.

Maenen (E. van), te Rotterdam.

Mazure (M.), Lid der Provinciale Staten en Burgemeester van Groede en Nieuwvliet.

Meijer (L. C.), Predikant te Hontenisse.

Mertens (F. H.), Stads Bibliothecaris voor de Stedelijke Bibliotheek te Antwerpen.

Meylink (Mr. A. A. J.), Docteur-ès-Lettres aan de Parijsche Academie, Jur. Utr. Doctor, Lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal enz. te 's Hage.

Moll (W.), Hoogleeraar der Godgeleerdheid te Amsterdam.

Muller (Gebroeders), Boekhandelaars te 's Hertogenbosch.

Muller (Gebroeders), Boekhandelaars te Maastricht.

Nepveu (Mr. J. I. D.), voor het Historisch Gezelschap, Oudheidkundige Sectie, te Utrecht.

N. N., te Amsterdam.

Noordewier (Dr. M. J.), te Assen.

Nyhoff (Martinus), Boekhandelaar te 's Hage.

Ochtman Jz. (S.), Boekhandelaar te Zierikzee.

Oosterzee (W. L. van), Boekhandelaar te Antwerpen.

Ottema (J. G.), voor het Friesch Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde te Leeuwarden.

Overbeke (A. van), voor het Leesgezelschap *Ons genoegen* te Breskens.

Paasse (P.), te Hontenisse.

Plassche Jz. (I. van de), Predikant der Hervormden te Aardenburg.

Plassche de Ridder (J. I. van de), te Aardenburg.

Ploeg (P. van der), R. K. Professor aan het Seminarie te Warmond.

Posthumus (R.), Predikant te Waaksens.

Prins (Mr. J. H. van Sanden), te Middelburg.

Quarles van Ufford (Jhr. J. L.), te Haarlem.

Renier (P.), Geneesheer te Sluis.

Ridder (S. de), Schoolonderwijzer te St. Kruis.

Riedel (Dr. H.), Conrector te Groningen.

Risseeuw (A.), Rentenier te Schoondijke.

Risseeuw (Mr. J. Egberts), Advocaat te Oostburg.

Roos (G. P.), Boekhandelaar, Archivarius der Stad Aardenburg.

Santen (P. J. van), Schoolonderwijzer te Breskens.

Schierbeek (R. J.), Boekhandelaar te Groningen.

Schoolonderwijzers-Gezelschap (Het tweede) te Axel.

Serrure (C. P.), Hoogleeraar, Rector der Universiteit te Gend.

Sivert (B.), Geneesheer te Oostkapelle.

Smits (M.), Oud-Agent van het Domein te Breda.

Snijder (Z.), Lid der Provinciale Staten van Zeeland te Middelburg.

Spanje (J. J. van), Boekhandelaar te Axel.

Steinbuch (J. J.), Postdirecteur te Neuzen.

Stern (J. L.), Oud-Lid der Provinciale Staten enz. te Sluis.

Stoppelaar (J. D. M. de), Gemeente-Ontvanger te Middelburg.

Suringar (G. T. N.), Boekhandelaar te Leeuwarden.

Tets van Goudriaan (Jhr. J. H. G. van), Commissaris des Konings in de Provincie Zeeland.

Theri Mz. (L.), Secretaris te Oostburg.

Trip van Zoudtlandt (Jhr. W. F.), Predikant te Uitwijk.

Tijdeman (Mr. H. W.), Hoogleeraar te Leyden.

Verhoeff (J. C.), Predikant te Sluis.

Verhoeff (J. G.), Predikant te Elspeet.

Vervier (C. A.), Voorzitter der Commissie ter bewaring van oude gedenkstukken, Lid der Provinciale Staten van Oost-Vlaanderen te Gend.

Vetten (N. E. Ernst), Predikant te Serooskerke (Walcheren).

Visvliet (J. P. van), Archivarius der Provincie Zeeland enz. te Middelburg.

Vloten (J. van), Hoogleeraar te Deventer.

Vorstman (J. G.), Predikant te Bergen-op-Zoom.

Vorstman (M. A. G.), Theol. Doct. en Predikant te Gouda.

Voskamp (J.), Landbouwer onder Westcapelle (België).

Vries (M. de), Hoogleeraar te Leyden.

Wal (J. de), Hoogleeraar te Leyden.

Wemaer (L. F. M.), Grondeigenaar te Sluis.

Wijnmalen (G. P.), Predikant te Yzendijke, voor het Leesgezelschap aldaar.

Wind (Mr. S. de), Vice-President in het Provinciaal Geregtshof van Zeeland enz. te Middelburg.

Wolters (J. B.), Boekhandelaar te Groningen.

Ziepprecht (J. G. de Waldkirch), te Leyden.

VERHANDELINGEN.

HET OBSERVANTENKLOOSTER TE SLUIS,

GESTICHT DOOR JOH. DE CAPISTRANO, BESTUURD DOOR JOH. BRUGMAN EN BEZWEKEN IN DEN HERVORMINGSSTRIJD,

DOOR

H. Q. JANSSEN.

Eugenius IV had in 1431 den pauselijken zetel beklommen. Onrustig was zijn leven gelijk het gansche tijdsgewricht, waarin hij aan het hoofd der kerke stond. Nog naauwelijks was hij op den Roomschen stoel gestegen, of een twist met het geslacht Colonna deed hem belegerd worden in zijn eigen paleis en stortte al de rampen van een' burgerkrijg over stad en land. Straks vergaderde het concilie te Bazel, en zoowel door toegevendheid jegens de Bohemers of Hussiten als door een tal van stoute besluiten gaf het een' eindelooze bron van misnoegdheid en verbittering aan den vorst der kerke; ja het durfde hem van zijn' hooge waardigheid vervallen verklaren en onder den naam van Felix V een' anderen paus kroonen. Dan eens was 't hertog Philippus van Milaan, die tegen hem optoog, zijn verwoestend leger voerde in Rome's nabijheid en Eugenius dwong, na dat hij als monnik vermomd met levensgevaar in een schuitje over den Tiber ontsnapt was, naar Florence te vlugten. En dan weder zien wij hem te Bologna het concilie te Ferrara verordenen, dat straks naar Florence en ten laatste naar Rome verlegd wordt; en 't is als een zwerftogt, als wij hem in al deze steden en te Siëna voor korter of langer tijd zijn verblijf zien houden. Een twist met de vorsten van Duitschland verontrustte nog den

avond van zijn leven, totdat hij des zwervens en des strijdens moê den 23 Februarij 1447 te Rome overleed.

't Is van dezen paus dat wij drie bullen kennen, alle op zijne omzwervingen buiten Rome uitgevaardigd, betrekking hebbende op die beroemde afdeeling der Franciscanen of minderbroeders, die den naam droeg van observanten. Sedert het begin der vijftiende eeuw ontstaan en krachtig bevorderd door BERNARDINUS van Siëna en magtigen steun vindende in den reformatorischen tijdgeest, door kerkvergaderingen en pausen geschraagd, was die kloosterafdeeling in de dagen van EUGENIUS reeds ontzaggelijk aangegroeid en uitgebreid. Zij deelden in hooge mate in de volksgunst, die vrome en ijverige broeders, die zóó naauwgezet en gestreng den alouden regel van FRANCISCUS — ach, te zeer veronachtzaamd en geschandvlekt — observeerden, en door het vuur hunner bezielende prediking alom een nieuw leven wekten. Is het wonder, dat ook paus EUGENIUS die invloedrijke en heldhaftige krijgsknechten van JEZUS CHRISTUS begunstigde? Hij deed het in eene bul, gegeven den 13 October 1435 te Florence, alwaar hij den 23 Junij te voren was aangekomen, nadat hij op zijne vlugt voor PHILIPPUS, hertog van Milaan, aanvankelijk naar Ostia en van dáár naar Pisa geweken was.

De bul is gegeven aan JOHANNES DE CAPISTRANO, die er in betiteld wordt als „professor van de orde der minderbroeders, genoemd van de observantie." Onder de kerkelijke orden, zóó spreekt zij, strijdende in het huis des Heeren, wordt dít inzonderheid aan de broeders der observantenorde toegeschreven, en de ondervinding bevestigt het, dat zij, alom waar zij zich ophouden, het volk tot de genade des heils opwekken en zichzelven door een verdienstelijk leven, en anderen niet minder door hun voorbeeld, winst aanbrengen. Vermits het dan, gelijk het verzoekschrift van DE CAPISTRANO vermeldde, dikwerf plaats vond, dat sommige geloovigen door vrome toegenegenheid tot de orde en 's mans prediken bewogen werden om het aardsche in het hemelsche te veranderen en plaatsen te stichten tot woning en gebruik der ordebroeders, indien daartoe het gezag van den

apostolischen stoel verleend werd; vermits ook, naar den inhoud van dat verzoekschrift, de hoop bestond om veler zielen voor God te winnen, indien er van voornoemden stoel volmagt geschonken werd tot het stichten of ontvangen van vijf zulke plaatsen, daarom werden JOH. DE CAPISTRANO „en alle vicarissen der provinciën, die in der tijd zijn zullen," [1] gemagtigd om vijf plaatsen, waar ook, te stichten met kerken, klokhuizen (torens), klokken, tuinen, boomgaarden [2] en andere benoodigde plaatsen, voor zoover zij wettig worden toegewezen, wordende hiertoe noch de vergunning vereischt der bisschoppen, onder wie gemelde plaatsen ressorteren, noch die van de oversten der orde. Daarenboven wordt aan de broeders der orde toegestaan aldaar vrij en onverlet alle indulgentiën, privilegiën, vrijheden, executiën, aan de orde en hare huizen, plaatsen en personen vergund, te gebruiken, zonder evenwel de regten der parochiepriesters en van iemand anders te verkorten, en onverminderd ook het verbod van paus BONIFACIUS VIII, dat de monniken der bedelorden nieuwe plaatsen ontvangen buiten uitdrukkelijk verlof van den apostolischen stoel [3].

Van dezen last voorzien, ging JOHANNES DE CAPISTRANO de wereld in, en met deze vergunning was het, dat hij ruim zeven jaar daarna, te Sluis aangekomen, voor het observantenklooster aldaar den grond legde.

Het verdient, dat wij 't nader in oogenschouw nemen.

I.

HET OBSERVANTENKLOOSTER TE SLUIS, GESTICHT DOOR JOH. DE CAPISTRANO.

Wie was toch deze JOHANNES DE CAPISTRANO? Ziedaar eene vraag, wier beantwoording thans allereerst onze belangstelling wekt.

In het vruchtbaar landschap Abruzzo van het koningrijk Napels, beschaduwd door de Apennijnen en besproeid door de rivier Pescara, ligt het stedeke Capistrano, te midden van een vor-

stendom dat denzelfden naam draagt. 't Was in dat stedeke dat JOHANNES DE CAPISTRANO in 1385 geboren werd, en 't was daarvan ook dat hij zijn' naam ontleende. Vermits hij in 't huwelijk trad was het aanvankelijk zijn voornemen niet zich der kerk toe te wijden. Doch toen zijne vrouw gestorven was besloot hij der wereld vaarwel te zeggen, en in 1415 trad hij in de Franciscaner orde [1] te Perugia, eene aanzienlijke bisschopsstad in den Kerkelijken Staat, bekoorlijk gelegen op een' berg aan de boorden van den Tiber. Dáár werd hij bezield met den geest van BERNARDINUS VAN SIËNA, die, slechts vijf jaren ouder, met al het vuur der heilige geestdrift zich de hervorming der minderbroederorde tot de taak zijns levens had gesteld. Immers Siëna, nabij welke stad BERNARDINUS zijn beroemd convent gesticht had, lag niet verre westelijk van Perugia; en ware het ook nog verder daarvan verwijderd geweest, de faam had reeds den naam des vromen mans buiten de grenzen van Italië gedragen. DE CAPISTRANO werd zijn leerling; en was BERNARDINUS de vader der observantie, JOHANNES werd zijn geestverwant en broeder [2]. Doortrok de eerste Italië als een boetgezant, die het gezonken volk met schitterenden uitslag tot bekeering riep, straks werd ook DE CAPISTRANO een reizend prediker, en de lof zijner welsprekendheid weêrklonk van duizend lippen. Niet Italië alleen, ook Duitschland, Hongarijë, Polen ontvingen hem en luisterden met verrukking naar zijn' hartverpletterende taal, en hier bewees de verslagenheid, ginds de opgetogenheid den diepen indruk zijner prediking. Moet het ons bevreemden, dat een zóó uitnemend verbreider der godsdienst ook de opmerkzaamheid der pausen tot zich trok en dat zij een gretig gebruik maakten van zijne talenten? Zoo droegen MARTINUS V, EUGENIUS IV, NICOLAAS V en CALIXTUS III hem gewigtige zendingen op in Frankrijk, Duitschland en Sicilië. En zoo was reeds in het leven van EUGENIUS zijn roem door gansch Europa verspreid geworden.

CAPISTRANO had ook het oog geslagen op Vlaanderen, die

bloeijende en schoone landstreek, waar de godsdienstige zin der inwoners gepaard ging met hunne rijkdommen. En de kroon van Vlaanderen was Brugge met zijn' wereldhandel, zijn tal van kooplieden van alle natiën der beschaafde wereld, zijn nijver volk en zijn' uitstekende handwerkers, verdeeld over meer dan vijftig gilden [1]. De stad was in de vijftiende eeuw op het toppunt van haren bloei gestegen. En 't was in dat tijdperk dat CAPISTRANO er aankwam, met zich dragende de pauselijke bul, waarvan wij straks den inhoud vernamen. Of hij ook dáár pogingen aanwendde om een observantenklooster te stichten is ons onbekend gebleven. Maar indien ook, dan zijn die pogingen mislukt geweest. Want hoewel het schijnt, dat reeds vóór 1460 de broeders in den omtrek van Brugge gevestigd waren en DE CAPISTRANO òf de aanleiding tot hunne vestiging òf zelf de grondlegger hunner stichting kan geweest zijn, 't was eerst ten genoemden jare dat zij op het stedelijk grondgebied hun klooster bouwden [2]. Doch weten wij niet, wat onthaal hem te Brugge is te beurt gevallen, wij hebben bewijzen, dat hij zich dáár bevond toen men hem ontbood te Sluis, waar hem een' welkome en eervolle ontvangst verbeidde.

Zonder twijfel was het vestigen eener kloosterlijke zamenwoning der observanten alreeds door andere broeders te Sluis voorbereid toen men DE CAPISTRANO daartoe uit Brugge kwam noodigen. Wij kunnen toch niet aannemen, dat deze hooggeplaatste man zal geroepen zijn om eene inrigting te verordenen dáár, waar men die inrigting en haren geest slechts uit geruchten kende en waar nog de mannen moesten gezocht worden, die er leden van zouden zijn. Wij denken, dat andere predikers zijner orde hem waren vooruit gegaan en de gemoederen der Sluissche overheid en gemeente hadden geneigd om in hunne aanzienlijke, nog dagelijks in bloei toenemende stad, die tot nog toe slechts op 't bezit van twee vrouwenkloosters zich beroemen mogt, eene broederschap op te nemen, wier vroomheid alom vermaard was.

Zoo zond dan de stad Sluis hare afgevaardigden naar Brugge

tot den man, dien men om zijn' verheven rang en als gezant des heiligen vaders vereerde. 't Was in 't begin van 1443. Eerst was het de secretaris Chrispiaan Veyse, die den 15 Maart op last van den magistraat met eene zending naar de Capistrano vertrok, betrekkelijk de vestiging van het klooster. Zeven dagen daarna, den 22, was het Olivier 't Kint, schepen, die terzelfder zake drie dagen te Brugge vertoefde. Des anderen daags was het nogmaals Chrispiaan Veyse, die in deze stad twee dagen ging doorbrengen. En weder was 't in diezelfde maand nog, den 26, dat voornoemde Chrispiaan, meester Cornelis Scijnkel (elders Schinkel, notaris) en Pieter Linet zich voor drie dagen derwaarts begaven en te dier gelegenheid aan Joh. de Capistrano vier stoopen wijns aanboden [1]. Toen, door die herhaalde gezantschappen getroffen en alles voor zijne ontvangst geregeld zijnde, ondernam de beroemde man nog vóór het einde der maand zijn' togt naar de stad, die zoo begeerig de armen voor hem opende, en hij kwam er „ter neerenster bede van der wet."

Hij werd er met eere en blijdschap ontvangen. Voor een geschikt verblijf werd gezorgd, en met milde herbergzaamheid werd hij opgenomen. Aanzienlijke kosten werden verteerd bij zijne komst, en gansch kosteloos scheidde hij uit zijne herberg. Alles te zamen werd er door de stad de toenmaals niet geringe som van ruim *f* 27 voor uitgegeven [2].

De Capistrano was echter de man niet om veel tijd te besteden aan de dingen dezer wereld. Noch naauwelijks toch te Sluis gekomen, of hij spoedde zich tot de verwezenlijking van het doel, waartoe hij zich derwaarts begeven had. Reeds den 1 April zien wij 't hem ten uitvoer brengen; en het notariëel stuk, dat daarvan de gedachtenis bewaart, deelt zóó aanschouwelijk zijn' gansche plegtige handeling mede, dat het ons is als waren wij tegenwoordig bij de inbezitneming en wijding van den grond, waarop het observantenklooster verrijzen zal [3]. Laat ons aan de hand dezer oorkonde den vromen kloosterbroeder vergezellen en toeschouwers zijn van zijn heilig ambtswerk.

Aan het einde der Riker-, eigenlijk Heer-Ricquaertstrate [4],

of liever dáár, waar die straat een' bogt maakte, lag in de parochie der Mariakerk een veld of weide, met boomen beplant, ter grootte van ongeveer twee en een half gemet. 't Was dit veld, dat de godsdienstigheid der Sluizenaren bestemd had voor de plaats van het te stichten observantenklooster, en 't was derwaarts dat zich op Maandag 1 April, omstreeks elf ure in den voormiddag, een lange menschenstoet heên begaf. Onder dien stoet treft ons allereerst Johannes de Capistrano met twee broeders zijner orde. Zij worden verzeld van eene deputatie der stadsschepenen, van de secretarissen, den baljuw en den onderbaljuw en de krijgshoofden van Sluis. Ook twee priesters en twee notarissen zien wij aan hunne zijde. De aanzienlijksten der stad volgen den optogt en de trein wordt gesloten door een' talrijke burgerschaar en een' groote volksmenigte. In stilte voorttrekkende is men weldra gekomen op het veld, dat eenige Sluissche ingezetenen den minderbroeders geschonken hebben. De stoet houdt stil, en op het veld, waar de menigte zich gerangschikt heeft, heerscht diepe en sprakelooze aandacht. Daar treedt de Capistrano voorwaarts, in de hand houdende de pauselijke bul, die zijne volmagt behelst, voorzien van het looden zegel. Daar reikt hij het perkament aan de notarissen over, en deze nemen het met eerbied en gehoorzaamheid nederig van hem aan. Één van hen verheft zijne stem, en nadat hij 't in de Latijnsche taal heeft voorgelezen, verklaart hij er den inhoud van voor de ooren der toegevloeide omstanders. Het lezen en ontvouwen van het hoog bevelschrift voleindigd zijnde, maakt de Capistrano zich gereed om er, ten verzoeke der Sluissche inwoners, die zoo groote toegenegenheid voor de minderbroeders-observanten aan den dag legden, uitvoering aan te geven. Hij verklaart, dat hij het veld, hem en zijnen broederen door de liefde ten geschenke gegeven, dankbaar en met eerbied ontvangt. En zie, ten blijke daarvan begeeft hij zich naar onderscheidene hoeken van het stuk lands en snijdt het kruisteeken op de daar groeijende boomen. Ten laatste neemt hij een stuk hout en bevestigt het dwars tegen een' boom derwijze, dat er een kruis door gevormd wordt. Nu zinkt

hij, met zijn' beide ordebroeders aan de zijde, voor dat kruis op de knieën, en van hunne lippen klinkt het *Veni, sancte Spiritus*, benevens de daarbij voegende verzen en collecten of gebeden. Hoor de kerkelijke hymne, die, van overoude tijden herkomstig, door haar eenvoudig schoon en warm gevoel de ziel doet trillen:

Kom, Schepper, Geest, daal tot ons neêr:
Gij schept de harten tot Gods eer.
Kom tot de ziel der Uwen in;
Vervul den geest met hoog'ren zin.

Gij, Trooster, Gids in al ons lot,
Gij, gifte van den hoogsten God,
Gij, bron van leven, liefde en gloed,
Zalf met Uw' zalving ons gemoed.

Gij waart, Gij Pinksterfeestgezant,
De vinger van Gods regterhand.
Gij, die des Vaders trouw verkondt,
Verrijktet der Apost'len mond.

Ontsteek het licht in ons gemoed;
Stook in ons hart een' liefdegloed;
Och, dat, waar 't vleesch zijn' zwakheên draag',
Uw' kracht ons sterk', Uw moed ons schraag'.

Drijf ver van ons den vijand heên;
Schenk haastig vrede op onze schreên.
Leer zóó ons, door U voorgegaan,
Ontvlieden alle booze paên.

Beschenk ons met het loon der vreugd;
Verleen ons de genâ der deugd;
Werp af der twisten boeijenlast
En maak de vreêverbonden vast.

Door U worde ons de Vader klaar,
Door U de Zoon ons openbaar;
Doe ons gelooven t' aller tijd,
Dat Gij de Geest van beiden zijt.

Den Vader en den Zoon zij prijs,
Den heil'gen Trooster eerbewijs.
Och, dat de Zoon zich tot ons wend'
En ons des Geestes heilgaaf zend'!
Amen [1].

Wat heiligen indruk zullen zij verwekt hebben, die heerlijke woorden, uit den mond der geknielde monniken met den diepsten ernst gezonden in het vrije luchtruim naar den Hemel! Hoe uitnemend stemde dat Pinksterlied overeen met het verheven doel, dat zich een CAPISTRANO voorspiegelde toen hij den grond legde dezer vrome stichting; met dat ideaal der observanten, die, kinderen en gunstelingen des volks, de oprigting en wedergeboorte des volks zich tot hun levensdoel kozen en tot een' devotie wenschten den weg te banen, die door den heiligen Geest ontstoken was! Waarlijk, met zulk een' toekomst voor de verbeelding kon in het plegtig uur der grondvesting eener zoo gewigtvolle inrigting niets gepaster worden afgesmeekt dan licht, leven, gloed en liefde, het afwerpen van der twisten boeijenlast, de bevestiging van de verbonden des vredes, ook van dat vreêverbond, dat hier gesloten werd.

Toen DE CAPISTRANO het godsdienstig werk met zijne twee broeders geëindigd had wendde hij zich tot de volksmenigte en smeekte allen, die hem hoorden, dat zij van nu voortaan de gewijde plaats, zooveel in hen was, bewaren en beschermen zouden. En hiermede was de plegtigheid afgeloopen, en het Sluissche observantenklooster, de derde der vijf plaatsen, waar de pauselijke volmagt hem vergunde een convent te stichten [1], had het beginsel des levens ontvangen.

Van dit alles werd door eenige geloovigen, inwoners van Sluis, bekrachtiging verzocht van den Doornikschen bisschop JOHANNES CHEVEROT. Den 2 Mei na het gebeurde bevond hij zich te Brugge, en weder werd CHRISPIAAN VEYSE derwaarts afgezonden ten einde de toestemming van den hoogen kerkvoogd te verwerven. Andermaal reisde hij er met hetzelfde doel henen den 14 Mei, en nadat hij er vijf dagen vertoefd had keerde hij naar Sluis, vermoedelijk met den bisschop zelven, die te dezer plaatse den 19 Mei het stuk uitvaardigde, waardoor de kloosterstichting bevestigd werd. De bisschop bevond zich den 20 Mei te Aardenburg, alwaar VEYSE toen de bezegeling van het genoemde stuk erlangde [2].

Gelijk elders meestal, zoo schijnt men ook te Sluis zich min of meer gesteld te hebben tegen der minderbroeders wenschen. Althans, er bestaat eene bul van paus EUGENIUS, waarin hij zegt, door JOH. DE CAPISTRANO onderrigt te zijn, dat men dezen te Sluis vóór lang een stuk gronds had aangeboden tot de stichting van een observantenklooster, welks voltrekking JOHANNES met al zijn hart zocht te bewerkstelligen, maar waartoe hij den bijstand van den Doornikschen bisschop acht noodig te hebben. Daarom vermaant de paus den bisschop, dat hij in zoo goede zaak de broeders zal te hulpe zijn, ook, indien het noodig ware, door allen, die hun beletsel deden, met de censuur der kerk te bedreigen, waartoe den bisschop de volle magt wordt verleend [1]. EUGENIUS gaf dit stuk den 5 September te Siëna, alwaar hij, toen het concilie van Florence door hem naar Rome verplaatst was, vertoefde van 7 Maart tot 14 September [2]. Nog geen half jaar dus nadat de kloostergrond was ingewijd waren er reeds tegenstanders naar 't schijnt, tot wier bedwang de hooge kerkstraf vereischt kon wezen, gelijk wij naderhand ook van de Sluissche geestelijken zelven tegenwerking zien zullen. En wij hooren het opperhoofd der kerk zelf de belangen der begunstigde orde bepleiten uit datzelfde Siëna, waarvan de observantie was uitgegaan en waar het klooster van den godvruchtigen BERNARDINUS stond als een opgerigt teeken, welks nabijheid ook EUGENIUS kan bezield hebben.

Te gelijk met deze bul gaf EUGENIUS eene andere, waarin hij de inbezitneming van den kloostergrond, gelijk zij voor notarissen en getuigen geschied was, bekrachtigt. Zij is slechts eene week later dan de vorige gedagteekend, den 12 September, en mede te Siëna gegeven, slechts twee dagen vóór dat de paus uit deze stad naar Rome vertrok [3]. Hij was er nederig om verzocht door DE CAPISTRANO met burgemeesters en inwoners van Sluis en aarzelt niet dat verzoek toe te staan, met sterke aanbeveling in den Heer van de vrome oogmerken en vruchtbare werken van broeder JOHANNES en ze, zooveel hij met God vermag, met zijne gunst en goedkeuring achtervolgende. Denkelijk zijn deze en de vorige

bul aan den bisschop van Doornik te zamen verzonden, en 't zal geschied zijn door een' bode, dien men van Sluis zelf naar Italië had afgevaardigd om met hem de belangen des kloosters voor den pauselijken stoel neder te leggen [1].

Nogtans, hoewel men gelooven mag, dat de kloosterstichting ook te Sluis met tegenwerking heeft te worstelen gehad, er zijn bewijzen, dat de observanten er van den beginne af een' vasten voet behielden. Reeds doen ons de twee broeders zijner orde, die aan DE CAPISTRANO's zijde stonden toen hij den grond voor het convent wijdde, vermoeden, dat zij bestemd waren om, van nu af te Sluis gevestigd, eens het gesticht te bevolken. Nog van een' derde hooren wij, van zekeren WILLEM, monnik van St. Omer, die te dezen tijde te Sluis vertoefde [2], tenzij één der twee genoemde broeders onder dien naam schuile. Wij ontmoeten hem te Sluis toen de kloostergrond nog slechts ruim ééne maand was geheiligd geworden. En zeker is het, dat reeds in 1445 de broeders observanten te Sluis de processiën volgden op den Sacramentsdag en ten ommegange van den kruise: eene gewoonte, die zij sedert altijd in acht namen. Ook waren zij gewoon voor de stad drie wekelijksche missen te doen [3].

Het is niet te denken, dat JOH. DE CAPISTRANO na zijne bemoeijingen tot vestiging van het minderbroederklooster, nog lang te Sluis zal verwijld hebben en nog minder, dat hij zich onder de broeders van dat klooster zal hebben laten opnemen. Zijne bestemming was elders. Reizen en trekken moest hij, de vicaris-generaal zijner orde, gelijk hij ergens genoemd wordt [4], om overal de bevordering dier orde voor te staan. En Sluis had nog slechts het derde klooster der vijf, tot wier oprigting hij de pauselijke volmagt had ontvangen. Wij vinden dan ook naderhand in de stedelijke oorkonden geen gewag meer van hem gemaakt, en voor zooverre onze bronnen ons het spoor wezen ontmoeten wij hem nog éénmaal slechts aan het einde van zijn leven. Wij zien hem in 1455 als een' lichtgestalte op den voorgrond eener grootsche schilderij, bezield met al de geestdrift van

een' krijgsknecht van JEZUS CHRISTUS, waarvan zijne orde, naar 's pausen lofspraak, waarvan hij-zelf ook sedert zijn optreden het karakter vertoonde. Constantinopel was in 1453 door sultan MOHAMED II aan de Christenen ontweldigd en gansch Europa stond verslagen. CALIXTUS III, in 1455 op den Roomschen stoel verheven, had reeds vóór zijne verheffing zich plegtig tot de vervolging der Turken verbonden. Naauwelijks met zijn' hooge waardigheid bekleed, of hij rigt een schrijven aan alle Christenvorsten, dat ze zich tot den oorlog tegen de ongeloovigen zouden aangorden. Doch de vorsten hadden het oor gesloten. Reeds had hij uit de giften der geloovigen zelf eene vloot van dertien galeijen uitgerust. Inmiddels maakte de vreesselijke MOHAMED van dag tot dag grootere vorderingen en was reeds aan 't hoofd van een magtig en zegevierend leger in Servië gevallen. Toen liet CALIXTUS door gansch Europa een' kruistogt tegen hem prediken, vollen aflaat vergunnende aan allen, die het kruis zouden aannemen tegen den Turk of de kruisvaarders ondersteunen, benevens indulgentiën naarmate der geldsom, die men daartoe besteden zou. Onder de prediker-monniken, die met dezen pauselijken last Duitschland, vooral Boheme en Hongarijë, doortogen, ontmoeten wij mede JOHANNES DE CAPISTRANO [1], en zijn' vurige woorden waren het inzonderheid, die de schitterendste uitwerking te weeg bragten. Duizenden namen het kruis aan. DE CAPISTRANO zelf, aan 't hoofd eener talrijke heirmagt, trekt in 1456, met den dapperen veldheer JOHANNES HUNNIADES vereenigd, den overmoedigen Saraceen tegen, die de Hongaarsche stad Belgrado door een naauw beleg hield ingesloten. Daar stormt het Christenleger op de Turken los. DE CAPISTRANO is in de voorste rijen en voert in plaats van een' standaard een kruis aan de spitse. Hij bezielt de scharen met leeuwenmoed. Zesduizend [2] Turken, meer dan de helft des legers, worden verslagen; al hun krijgstuig en voorraad laten zij achter; MOHAMED zelf ontkomt ter naauwernood en Belgrado is ontzet. De overwinning had plaats op den 6 Augustus, den dag der gedaanteverwisseling onzes Heeren, en de paus beval, dat men voortaan

dien dag als een' grooten feestdag vieren zou. Niet lang daarna is DE CAPISTRANO overleden. In de nabijheid van Belgrado ligt Sirmium, weleer een fraai stadje, en 't was te Willech bij dit stadje, dat hij den 23 October 1456 het vermoeide hoofd tot de ruste des doods nederlegde. Paus ALEXANDER VII heeft hem in 1690 zalig verklaard en BENEDICTUS XIII heeft hem in 1724 onder de heiligen opgenomen. Zijn sterfdag is de dag, waarop door de Roomsche kerk zijne nagedachtenis gevierd wordt [1].

II.

JOHANNES BRUGMAN, GARDIAAN VAN HET KLOOSTER.

Wie het werk gelezen heeft van den hoogleeraar W. MOLL, getiteld: *Johannes Brugman en het godsdienstig leven onzer vaderen in de vijftiende eeuw*, die aarzelt zeker niet om het te noemen een' parel aan de kroon onzer letterkunde, die staat even als wij in twijfel, wat hij meer te roemen heeft, òf den bevalligen vorm, waarin de stoffe gekleed is, òf den degelijken inhoud, waardoor niet een persoon alleen, maar een gansch tijdvak in het klaarste licht verschijnt. Dezelfde BRUGMAN, die om zijn wèl spreken sinds eeuwen op de lippen des volks zweefde, maar als een groote onbekende, staat daar nu geteekend op de heldere bladzijden van een echt volksboek, om voortaan als een boezemvriend in aller mond en hart te leven. Dezelfde BRUGMAN, die van onheugelijke tijden de spot of het medelijden der geletterden is geweest, heeft eindelijk in den Amsterdamschen hoogleeraar een' regtvaardig rigter gevonden, die zijn' naam in eere en zegening gebragt en ons het beeld eens vromen en achtenswaardigen heeft afgemaald, wiens roem verdient ook door het nageslacht vermeld te worden.

Men oordeele dan over onze verrassing, toen wij den gevierden naam niet alleen van DE CAPISTRANO, ons in gemeld werk beschreven als één der „helden van de observantie," maar ook dien van JOHANNES BRUGMAN lazen op de perkamentbladen van het Sluissche stadsarchief. Die blijde ontdekking mogt, zóó

meenden wij, in deze dagen allerminst verborgen blijven. En gaarne erkennen wij, dat zij, aldus uit 's hoogleeraars boek geboren, de aanleiding is geweest, waardoor dit opstel ontstaan is.

Wij gaan naar het gevondene, nu wij het Sluissche observantenklooster door een' vermaarden man zagen opkomen en verrijzen, op den anderen beroemde staren, die eens de teugels des bestuurs er over in zijn' hand voerde.

Op welk tijdstip Brugman te Sluis gekomen is durven wij niet bepalen. De bekwame hand, die ons zijn leven en werken schetste, getuigt, dat hij in 1452 als prediker reeds in Groningen en Friesland een' grooten naam had verworven, dat hij tenzelfden jare door eerstgemelde provincie omzwierf, twee jaren later de laatste doorreisde en in 1455 te Kampen, Deventer, Arnhem en Nijmegen vertoefde [1]. Zonder chronologisch bezwaar is het dan niet, wanneer wij hem in November 1454 als gardiaan van het observantenklooster te Sluis aantreffen: een bezwaar, dat ons zijn geleerde levensbeschrijver het best zal kunnen oplossen. Misschien heeft hij zijne reizen in het noordelijk deel van Nederland gedaan, alhoewel hij, vóór 1452 gardiaan te Sluis geworden, in deze betrekking aan zijn convent aldaar verbonden bleef. Misschien is hij er in 't midden van 1454 gardiaan geworden, om reeds in 't volgend jaar van deze zijne waardigheid te scheiden. Beide gissingen — wij erkennen 't gereedelijk — worden door moeijelijkheden gedrukt. Hoe 't zij, onbetwistbaar is het, dat Johannes Brugman den 23 en 28 November 1454 als hoofd des kloosters te Sluis twee contracten hielp tot stand brengen, wier inhoud wij kortelijk zullen nagaan [2].

Tot regt verstand dezer oirkonden, moeten wij echter vooraf een paar aanmerkingen in 't midden brengen. Sluis bezat in de vijftiende eeuw twee parochiekerken, waarvan de ééne, die de oudste was, was toegewijd aan de maagd Maria en de andere aan St. Jan den Dooper. Al wat aan de zuidzijde van den Zuiddijk, of in de Zuidkeure, lag [3] behoorde tot de parochie

der Mariakerk, en in die parochie lag ook het observantenklooster. Op haar intusschen had de pastoor der Mariakerk zijn' oude en onvervreemdbare regten. Toen er nu op dit grondgebied een kloostergesticht verrees is het geen wonder, dat de pastoor, voor de bekorting zijner regten bezorgd, maatregelen nam om ze te waarborgen en ongeschonden bewaard te zien. Dit was te meer noodig, omdat de opkomende observantenorde ten hoogste de liefde en gunst des volks tot zich trok. 't Was te voorzien, dat menig Sluisch burger bij voorkeur zijn' laatste rustplaats zou kiezen in de kerk of op den godsakker der vrome broeders [1], en dat velen er op gezet zouden zijn, dat diezelfde godvruchtige kloosterlingen hun' uitvaart vieren zouden. 't Was te voorzien ook, dat vaak van de overledenen den broederen geschenken, legaten of erfenissen zouden toevloeijen. Voorzeker, hierdoor zou de pastoor der parochiekerk en de kerk zelve menig voordeel missen, dat anders van zijne parochianen naar hem gevoerd ware. Ook de St. Janskerk zou er in meer dan één opzigt door benadeeld worden. Is alzoo voor een groot deel de tegenstand te verklaren, dien de vestiging van observantenkloosters schier op alle plaatsen in Nederland ondervond van de geestelijken [2], wij vermoeden, dat ook de geestelijkheid van Sluis, naijverig op hare inkomsten en regten, zich min of meer verzet had tegen de kloosterstichting der broeders, wier vestiging vooral van den magistraat uitgegaan en bevorderd was en voor wie DE CAPISTRANO de pauselijke bul aan Doorniks bisschop had uitgelokt, waarbij deze verzocht werd den kloosterbouw te ondersteunen. En nu bevreemdt het ons niet, dat wij twee contracten geboren zien, waarin wij de regten der kerkmeesters van St. Maria en St. Jan en die van den pastoor der Mariaparochie tegenover die der broeders observanten met alle naauwkeurigheid vinden uitgedrukt.

Het eerste draagt de dagteekening van 23 November 1454 en is uitgegaan van JOHANNES BRUGMAN, gardiaan, en de broeders van het Sluissche observantenklooster. Het ontwikkelt de overeenkomst tusschen de kerkmeesters der beide kerken en de zooeven genoemden, omtrent het begraven in de kerk en op

het kerkhof der minderbroeders. Er was eenige moeijelijkheid ontstaan van wege de vrees, dat hieruit voor de kerken nadeel mogt geboren worden. Met vergunning van JOHANNES QUIESDEBER, vicaris-generaal aan deze zijde der bergen *(cismontanus)*, was dan het volgende verordend: 1°. Van al wat den broeders nagelaten, gelegateerd of geschonken wordt in geld, huizen en vaste goederen in de laatste ziekte van wie bij hen begraven worden, ontvangen de kerkmeesters de ware helft van drie deelen; van alle andere dingen (eetwaren alleen uitgezonderd, die geheel voor de broeders blijven), als kleederen, kerksieraden, wol enz., wier waarde één pond groot te boven gaat, de groote helft van drie deelen. 2°. Van de uitvaarten, gevierd bij de broeders voor wie bij hen begraven worden, zullen de kerken niets minder hebben dan alsof de uitvaarten bij haar gevierd waren, wat het was en licht betreft. Worden er twee uitvaarten gevierd voor een' bij de broeders begravene, èn bij hen èn in één' der parochiekerken, dan mogen kerkmeesters uit de waslichten, in de verschillende kerken gebezigd, kiezen. 3°. Geene jaargetijden mogen in de kloosterkerk gesticht of gevierd worden. 4°. De broeders doen nu en voortaan afstand van alles wat niet overeenkomstig het boven bepaalde hun ooit geschonken is of wordt, tenzij het hun vergund worde door de goedwilligheid der kerkmeesters. 5°. De kerkmeesters daarentegen kunnen nooit iets anders dan het omschrevene vorderen van de erven dergenen, die bij hen begraven worden.

Aan dit stuk was de brief gehecht van JOHANNES QUIESDEBER, vicaris-generaal van den generaal der orde, waarin al het bovenstaande wordt goedgekeurd en bekrachtigd. De brief was gegeven te Sluis in 't observantenklooster, den 28 November 1454.

De andere oorkonde is van den 27 November deszelfden jaars en is een verdrag tusschen JACOBUS MAES, deken van het Aardenburgsche decanaat en pastoor der Mariakerk, en JOHANNES BRUGMAN, gardiaan, benevens de broeders observanten, met vergunning van JOHANNES QUIESDEBER. Het behelst bepalingen omtrent het wettig deel, ten opzigte van hen, die bij de broeders

begraven worden, aan de parochiepriesters uit te keeren, gelijk het hun naar parochiaal regt toekomt. 1°. Het lijk, dat naar de broeders ter begraving wordt heêngedragen, moet eerst gedragen worden naar de Mariakerk of in pesttijd naar het kerkhof, om het laatst vaarwel aan deze zijne parochiekerk te doen, opdat het door den priester met wijwater besproeid worde. Komt deze niet terstond en zonder belooning, dan wordt het lijk dadelijk naar het klooster gedragen. Hiervoor mag de priester niets van de erven eischen. 2°. De broeders mogen voor de bij hen begravenen geen' uitvaart doen in hunne kerk, dan nadat eerst de uitvaart in de parochiekerk gevierd is, tenzij met verlof van den bevoegden priester. 3°. Van al wat den broeders gegeven of nagelaten wordt in de laatste ziekte van wie bij hen begraven worden, namelijk in geld, goud, zilver of ander metaal, zal de priester slechts het kanonike, d. i. het vierde gedeelte hebben; van kerkelijke sieraden of gewaden, boeken, brood, wijn en dergelijke niets; maar van alle andere dingen de helft. 4°. Sterven er parochianen van St. Maria op zee of elders, zonder dat zij bij de broeders kunnen begraven worden, dan heeft de pastoor van de uitvaart, bij de broeders gedaan, zooveel alsof ze bij hen begraven waren. Maar van wie geene parochianen zijn van St. Maria zal de pastoor niets hebben, ook al vieren de broeders de uitvaart. 5°. Alle giften in geld, in de kerk ingezameld, zullen de broeders bestendig afstaan tot het regt en gebruik des pastoors. Maar van de giften van was, die *ad stolam* of tot de hand des priesters komen, zal de voornoemde pastoor, zonder præjudicie van andere priesters, de helft hebben. 6°. Behalve het bovenstaande mag de pastoor noch van de broeders noch van de erven van wie bij hen begraven worden iets anders, onder welken naam ook, eischen. Ook zal hij het voorschrevene niet van de erven of magen des overledenen eischen, tenzij hij 't eerst van de broeders gevraagd hebbe, nadat het lijk begraven is. 7°. Eindelijk, ingeval de pastoor of iemand van zijnentwege de menschen van het begraven bij de broeders aftrekt, of indien de broeders tot

het bekorten der kerkelijke regten medewerken, of aanleiding geven, dat men hun in plaats van geld liever boeken, wol, linnen en dergelijke schenke, zoo zal de pastoor gedurende twee jaar zijn regt en deel verliezen, en de broeders zullen even zoolang van hun begrafenisregt verstoken zijn, tenzij bij onderling goedvinden anders overeengekomen worde. 8°. Ten laatste zal de pastoor bevestigen en in stand houden het verdrag tusschen de broeders en de kerkmeesters ten gunste der kerk van St. Maria en van den Heiligen Geest [1], voor zooveel het hen aangaat.

Ziedaar wat de oude gedenkstukken van Sluis melden aangaande de verrigting en het verblijf van Johannes Brugman daar ter stede. Van zijn verder lot of van zijn vertrek melden zij niets. Wij zijn dan wel gedwongen om afscheid van hem te nemen. Alleen kunnen wij ons niet weêrhouden hier nog de opmerking bij te voegen, dat ook in de medegedeelde stukken de streng morele zin der observantie en de bijbelsche geest der liefde van Brugman doorstralen. Het eerste toch, van Brugman uitgegaan, begint met een' heilgroet in Hem, Die aller Zaligmaker is. Het wijst ter inleiding op den grondslag, waarop de volgende bepalingen steunden, de bron waaruit zij geboren waren. En dit was: „de zeer heilzame vermaning van den heiligen Apostel Paulus om, zooveel in ons is, vrede te houden met alle menschen." Dit was: de eisch der observantenorde, „in nederigheid en armoede gesticht." De broeders wenschten dan met vurig verlangen des harten dezen vrede innig te bewaren en waren genegen niet alleen het geestelijk, maar ook het tijdelijk welzijn der kerken te bevorderen; en 't was tot versterking der liefde en des vredes dat zij in de volgende bepalingen toestemden, terwijl zij voor zich verklaarden, daarbij „met regt hoogeren prijs te stellen op geestelijke winst dan op hun tijdelijk voordeel." In gelijken geest wordt in het andere stuk de vrede geroemd, als waardoor de gansche maatschappij gevoed wordt, en de overeenkomst aangegaan ter bekrachtiging van bestendige

rust en vriendschap. Voorts is 't in beide stukken in het oog vallend, hoe diep aan de balans van het materiëel belang de schaal ten voordeele der parochiekerken doorslaat, en met wat karige vruchten de broeders zich tevreden hielden. En niet minder opmerkelijk is het, dat, terwijl de observanten zóó weinig bedacht waren op eigen stoffelijke winsten, zij de tijdelijke belangen van anderen zoozeer ter harte namen. Immers bedongen zij uitdrukkelijk, dat van de erven of aanverwanten der bij hen begravenen niets buiten het vastgestelde mogt geëischt worden, noch voor het laatst vaarwel, dat door de lijken aan de parochiekerk moest gebragt worden, noch voor de begrafenis zelve, 't zij onder den naam van redemtie of eenigen anderen; ja de erven of verwanten mogten zelfs nooit worden lastig gevallen door regtstreeks van hen iets te vorderen, tenzij het vooraf van de broeders gevraagd was.

Wij herkennen in dat alles de vrome observanten, die hun streven daarheên rigtten, dat ze Hem navolgden, Wiens koningrijk niet van deze wereld was. En wij vinden er den godvruchtigen BRUGMAN in weder met zijne belezenheid in en voorliefde voor de heilige Schriften, die hem met nadruk verklaren deed: „ik houde mij aan het Evangelie;" maar vooral ook met zijn' liefdevollen, vredestichtenden, zachtmoedigen geest, die eens het kind eens vermoorden vaders in 't midden der gemeente de hand opsteken en alle wraak afzweren liet, opdat zijn' strijdzuchtige en haatdragende hoorders door het voorbeeld eens kinds tot verzoening en liefde zouden verwekt worden [1].

III.

HET KLOOSTER, BEZWEKEN IN DEN HERVORMINGSSTRIJD.

Honderdtweeëndertig jaren had het klooster zich verheugd in zijn aanzijn, toen het in den moord van zijn' overste een' ramp verduurde, die het voorspel was van zijn' reeds dreigenden volslagen ondergang. In al dien tijd ontsnapt het gesticht aan onze blikken, of wat wij er van vernemen is van zoo luttel be-

duidenis, dat het op geene vermelding aanspraak heeft. Maar in dat meer dan honderdjarig tijdsverloop had tevens de tijdgeest eene ontzaggelijke verandering ondergaan. De zucht naar hervorming, uit der volken borst gestegen, waaraan het Sluissche godsgebouw zelf zijn' geboorte had te danken, was inmiddels een' luide stem geworden, en die stem had gesproken al krachtiger en krachtiger, totdat zij die verbazende omwenteling had in 't leven geroepen, waardoor de zestiende eeuw zijn' grooten en onuitwischbaren naam verworven heeft. Het beginsel, waaruit de observantie gegroeid was, had steeds in ontwikkeling toegenomen en stond daar opgewassen tot een' man, die nu met medelijden op die arme eerste beginselen terugzag en, in plaats der oprigting van kloostergestichten, de gansche Christenheid wilde doen worden tot levende steenen, gebouwd tot een geestelijk huis, tot een heilig priesterdom, om geestelijke offeranden op te offeren, die Gode aangenaam zijn door Jezus Christus. Bij deze zienswijze was de val van het Sluissche observantenconvent aanstaande. Het zou bezweken zijn, ook al had het niet door eene gebeurtenis, even afschuwelijk als bejammerenswaardig, zijn hoofd verloren.

Helaas, de zucht, uit de borst der volken opgestegen, was bij een' groote menigte ontaard tot een' zucht naar losbandigheid, tot een ademen van wraak en woede, van moord en dreiging! In de bosschen van Vlaanderen onthielden zich sedert 1566 een hoop ruwe en bloedgierige menschen, die, door de beleedigde kerk uitgeworpen en door het reuzenzwaard van Alba bedreigd, omzwierven op de wegen, op roof en plundering aasden en zich te buiten gingen inzonderheid in het verminken of doodmartelen der geestelijken, die in hun' wreede en baldadige handen vielen. Zij werden boschgeuzen genoemd en waren de schrik des lands. Niet het minst hadden zij zich genesteld tusschen Brugge en Gend in de boschrijke streken van Eekloo, Adegem, St. Laurens. Één dier woestaards was zekere Jacob de Meyere, weleer een schoenmaker te Gend, wiens vader Lieven terzelfder

stede een eerlijk kleêrmaker was geweest. Zijn naam vooral werd met angst en ontzetting uitgesproken, als die van een' straatroover en moordenaar. Met gloeijenden haat bezield tegen al wat Spanjaard en priester heette, was hij bekend onder den bijnaam van papenvijand. En had hij zeven of acht moorden op 't geweten toen men hem naderhand ter dood bragt, daaronder behoorde ook die van den laatsten gardiaan van het observantenklooster te Sluis.

De naam van dezen ongelukkige was Franciscus Penneman. Geboren te Gend, geschiedde het op den 13 of 14 September 1575, dat hij van zijn' geboortestad wederkeerde naar het broederhuis, aan zijn opzigt toevertrouwd. Hij was onverzeld en ging wandelende, gelijk de nederige geest zijner orde medebragt. Zijn weg leidde langs St. Laurens. In de nabijheid van dat dorp valt hij op de knieën en bidt. Welligt was 't voor een' kapel of een beeldeke, opgerigt ter plaatse, waar weleer iemand het leven verloren had en nu een gebed voor de ziele gevraagd werd; of misschien behoorde het tot zijn' pligt en regel; of mogelijk dreef zijn hart hem op de knieën. Maar nu, terwijl hij daar in stille eenzaamheid en vrome aandacht geknield ligt hebben de oogen van tijgers rondgegluurd, en hij is ontdekt geworden. De wilde geuzenbende heeft hem gezien, en zij heeft het naauwelijks, of zij stort zich op hem met de dolheid van den bloeddorst. De onmenschen grijpen, slaan, mishandelen hem op de wreedste wijze. Zij werpen hem ter aarde, en de geduchte Jacob de Meyere, wiens hand gewapend is met een' oostersche bijl, heft de hand op en houwt den deerniswaardigen gardiaan de keel af; hém, wiens laatste werk een gebed was geweest. Het ligchaam wordt smadelijk in een' gracht geworpen. Na vijf dagen door schaapherders gevonden, werd het daarop met eere in de parochiekerk van St. Laurens begraven. — Zoodanig was het einde van den laatsten opziener over de Sluissche broeders, wiens deugd, geleerdheid en nederigheid geroemd worden, en die gezegd wordt verscheidene handschriften te hebben nagelaten.

Drie of vier dagen na de gepleegde schanddaad, den 17 September, werd de bende, die den gardiaan vermoord had, vijfendertig sterk, op den weg van Brugge overvallen. Één der voornaamsten, ANDRIES BOSSCHAERT, werd gevangen genomen en veroordeeld om den 24sten buiten één' der Gendsche poorten levend verbrand te worden. Toen men gereed was om 't vonnis uit te voeren werd den bevelvoerder een brief der boschgeuzen ter hand gesteld, waarin zij te kennen gaven, dat ze dienzelfden dag weder een' minderbroeder gevangen hadden, die 's morgens te zes ure te Gend nog de mis bediend had, gelijk ook jonkheer JAN TRIEST; voorts nog vier mannen van Sluis en een' jongen, die hen vergezelde. Zij bedreigden, met de twee eersten evenzoo te zullen handelen als men met BOSSCHAERT, hun' metgezel, doen zou. Hierdoor werd de regtspleging opgeschort, maar toch des avonds te vijf ure volbragt. En nu moest het dan ook de ongelukkige minderbroeder ontgelden. Hij werd op de gruwelijkste wijze gedood, en 't was JACOB DE MEYERE, die weder daarbij de afgrijsselijkste rol speelde.

Deze minderbroeder, GULIËLMUS OLYS of HOLST genaamd, behoorde tot het Brugsche convent. Doch ten volgenden jare viel een broeder van het Sluissche klooster, terwijl hij bezig was met de mis te bedienen in Kadzand, in der geuzen handen. Hij werd niet ter dood gebragt, maar op een losgeld gesteld van *f* 600, tot het vergaderen van welke som bij de burgers PETRUS SIMONS, naderhand bisschop van Yperen, den 22 Julij 1576 te Gend een' krachtige aanbeveling deed, gelijk ook in andere kerken elders gedaan werd.

Wat JACOB DE MEYERE betreft, hij werd den 9 Julij van genoemd jaar tusschen Waarschoot en Eekloo door de boeren gevat en naar het gravenkasteel te Gend vervoerd, in welke stad hij op den 13 Augustus daaraanvolgende, na op de gruwzaamste, de ijsselijkste wijze gemarteld te zijn, in de vlammen stierf. Men stelde al het mogelijke in 't werk om hem met de Roomsche kerk verzoend, na biechtspraak, het leven te doen eindigen. Doch niets was in staat zijn' ijzeren geest te buigen, niets

kon hem tot schuldbelijdenis bewegen. Toen men hem wees op het gebod des Heeren: „gij zult niet doodslaan," zal hij geantwoord hebben, dat hem dit geoorloofd was, omdat de prins van Oranje het bevolen had. Misschien geloofde het de ontzinde dweeper en gaf aan één of ander woord des prinsen eene uitlegging op zijne wijze. Maar als wij moeten oordeelen, dan kan 't niet anders zijn, dan dat hij met een' leugen op de lippen de eeuwigheid inging [1].

Zoo had dan het Sluissche broederklooster zijn hoofd verloren, en één zijner leden, zoo niet meer [2], was in de magt der geuzen. Was het hierdoor reeds aanmerkelijk verzwakt en verachterd, straks verhief zich een andere storm, die de muren van 't gesticht deed waggelen, om ze weldra in puin te doen nederstorten. Wij behoeven de gebeurtenissen niet op te geven, waardoor het protestantisme in Vlaanderen van jaar tot jaar, van maand tot maand in magt en invloed had gewonnen. Genoeg zij 't te herinneren, dat in de eerste helft van 1578 de openbare prediking der hervormden alom in deze landstreek was doorgedrongen. Ook te Sluis zag men ze, ofschoon dan eerst na deze eerste helft, gedoogen. Den 22 September werd afgekondigd, dat men de „presche" binnen Sluis toelaten zou. En nu had ook het observantenklooster uitgeleefd. Misschien waren de overgeblevene broeders reeds vóór die afkondiging er uit vertrokken. Doch zeker is 't, dat wij slechts eene week later het convent verlaten vinden, blootgesteld aan schennis, plunderwoede en roofzucht. Dát mogt de Sluissche overheid niet werkeloos aanzien, en van daar de volgende bekendmaking met de schelle, die op 29 September den burgers in de ooren klonk:

„Naardien de graauwbroeders dezer stede goedgevonden hebben te vertrekken en hun klooster te verlaten, en het te beduchten ware, dat de huizen, ledig staande, zeer haast zouden mogen uitgeplunderd worden en te niete gebragt, zoo is 't, dat men van 's heeren- en wetswege striktelijk verbiedt, dat zich iemand, wie hij zij, jong of oud, vervordere te gaan in 't zelve graauw-

broêrsklooster noch in de hoevingen of beloke van dien, zonder expres consent van de wet, op pœne van gebannen te worden anderen ten exempele, en dat de wachten of ronden zullen degenen, die zij vinden zullen in de huizen of hoevingen van dien, mogen doodschieten of kwetsen, zonder daaraf dragen te hebben" [1].

De scherpe strafbedreiging zal zeker wel geholpen hebben. Zij zal echter niet bij magte geweest zijn tot volkomen bedwang van een roofziek gemeen, waar het zich de uitlokkende gelegenheid zag aangeboden om uit te gaan op buit in de ruime gewelven van een verlaten klooster. Van daar, dat de magistraat wijsselijk het besluit nam om een groot gedeelte van het eenzaam gesticht te verhuren: alzoo toch zou het te gelijk een' bewaker vinden en te gelijk voor de stad nog zekere winst aanbrengen. Pieter Vermeulen betrok alzoo het convent den 19 November 1578 voor een' huurprijs van acht pond Vlaamsch of *f* 48 's jaars. Hij bewoonde het zes weken minder dan een jaar, tot „bamesse" [2] 1579, en betaalde dan ook niet meer dan *f* 42. Toen werden de kloostergebouwen in 't openbaar aan de meestbiedenden verkocht.

Eer wij daaraan onze opmerkzaamheid wijden vermelden we echter één' en anderen verkoop van kloostergoederen, die de verkooping der groote gebouwen gedeeltelijk voorafging, gedeeltelijk volgde [3]. Reeds den 10 April 1579 verkocht men, benevens andere materialen, de cellen, die weleer tot woonstede der broeders gediend hadden [4]: het wordt de „eerste venditie in 't graauwbroedersklooster" genoemd. De tweede was die van het ooft op den 19 Augustus. Daarop volgden den 9 November „de habyten:" 't waren waarschijnlijk de kleederen der broeders, voor zooveel zij waren achter gelaten, en vooral de kerkelijke gewaden en geweven stoffen. Eindelijk is den 19 Januarij 1580 nog eenige overgebleven steen verkocht geworden. De cellen bragten op *f* 206,32½, het ooft *f* 22,65, de habyten *f* 104,77½ en de steen omstreeks *f* 92,25, al te zamen *f* 426. Men kan zich hierdoor eenig denkbeeld vormen van de gegoedheid des

kloosters, waarbij men niet vergeten mag niet alleen de toenmaals veel hoogere waarde van het geld, maar inzonderheid dat gewis al het opgenoemde verre beneden de waarde is gekocht geworden. Wij lezen het met aandoening. Zelfs op óns standpunt kan het niet anders dan ons een' weemoedigen indruk geven, als wij de woningen, waarin zoo menig vroom kloosterbroeder gepeinsd en gestreden had, waaruit zoo menig stil gebed was opgerezen, voor afbraak zien verkoopen, en als wij voorwerpen, die van onheugelijke tijden af met heiligen eerbied waren beschouwd en behandeld geworden, aan de ongewijde nieuwsgierigheid en spotzucht der menigte zien blootgesteld en overgaan in vaak onheilige handen.

De beschouwing van den geheelen ondergang des kloosters toeft ons. Hooren wij de redenen, die tot het verkoopen der groote gebouwen aanleiding gaven. Groote onlusten waren opgerezen in de Nederlanden, en de vijand, de legermagt van Spanje, had in Vlaanderen verren voortgang gemaakt. Daarom was het van hooge noodzakelijkheid geworden het zoo belangrijke en reeds sterke Sluis in den meest mogelijken staat van tegenweer te stellen; en dit te meer, wijl het nog aan vele zijden onversterkt was en nieuwe bolwerken waren ingestort. Vruchteloos wachtte men geldelijken bijstand van de stad Brugge, even vruchteloos als van de vier leden van Vlaanderen en de algemeene staten. Toen wendde zich de stedelijke overheid, in overeenstemming met de ingezetenen van Sluis, tot den magistraat van Brugge [1], met het verzoek om brieven van octrooi, ten einde het vervallen minderbroederklooster te mogen verkoopen en de daaruit voortvloeijende gelden aan te wenden tot bestrijding van de kosten der stadsversterking. De Sluissche regering gaf te kennen, dat het klooster in den ellendigsten toestand verkeerde, zoowel „door de krankheid der gestichten, van ouds en lang vóór de scheiding" der broeders in gevaar van bouwvallen te worden — het klooster schijnt niet sterk gebouwd te zijn geweest — als door de schade daaraan gedaan van alle zijden nadat de broeders het verlaten hadden, zoodat het te duchten was, indien de ge-

bouwen aldus langer onbewoond, aan alle kanten open en aan plundering blootgesteld bleven, dat het geheel eerlang tot een' louteren puinhoop zou instorten. Voorts wezen zij op de onvermijdelijke noodzakelijkheid en het hoogst kostbare der fortificatie van de stad en verklaarden, dat Sluis onmogelijk hierin voorzien kon zonder aanzienlijken onderstand, zijnde de stad reeds *f* 1120 schuldig aan de staten van Zeeland, voor acht stukken geschut en andere krijgsbenoodigdheden. Het verkoopen van de erve en gestichten van gemeld klooster was een geschikt middel tot afwending der lasten, en de inwoners van Sluis, zoo van de Roomsche als hervormde godsdienst, hadden daaraan hun' stem gegeven. Op dit verzoek zond de Brugsche regering hare gevolmagtigden naar Sluis. Deze begaven zich naar het klooster, vonden de kerk en de andere gestichten in onherstelbaren staat en gaven aan hunne lastgevers verslag van hunne bevindingen, die in alles de waarheid van het door den Sluisschen magistraat verklaarde bevestigden. Mitsdien werd den 1 Junij 1579 tot den voorgenomen verkoop de gewenschte volmagt verleend, en 't was nu in het begin van October dat zij plaats vond. Uit vier acten, den 23 November gepasseerd voor burgemeesters en schepenen van Sluis, zien wij, dat het kloostergoed in vier partijen geveild werd en aan onderscheidene eigenaars overging [1].

Het zou mogelijk zijn uit deze acten, waarin de ligging der kloostergebouwen omschreven wordt, een denkbeeld te geven van den stand des kloosters en er zelfs een' vrij naauwkeurigen plattengrond van voor het oog te stellen. Wij onthouden ons daarvan om meer dan ééne reden. Liever vergenoegen wij ons met de opnoeming van wat merkwaardigs aan 't gesticht en op zijn' grond gevonden werd, waardoor men zich mede een begrip van zijne uitgebreidheid en inrigting vormen kan, ofschoon we hier niets aantreffen wat niet ook andere conventen eigenaardigs hadden. De kerk vordert het eerste onze opmerkzaamheid. Zij bevatte een' voorkerk, een' noordbeuk en een koor, aan welks noordelijke zijde een' kleine kapel was

aangebouwd. Aan het eigenlijke klooster waren verbonden een' gastenkamer, dienende voor hen, aan wie de broeders herbergzaamheid verleenden, of voor de zieken die zij verpleegden; een refectorium of refter, d. i. eetzaal, waarin de boeders gemeenschappelijk spijzigden; eene kapittelkamer, waarin zij zamen kwamen tot vergaderingen, in welke de huishoudelijke of algemeene belangen der orde of van de kerk behandeld werden; voorts eene bakkerij, eene brouwerij en een' keuken, waarin zij hun' eigen spijs en drank bereidden. Hier en daar stonden huizekens, misschien de cellen die zij bewoonden. Bij de kerk lag het kerkhof of de begraafplaats, die door een' muur van den warmoeshof of moestuin gescheiden was. Verderop zag men den boomgaard, in zijne muren besloten. Een bornput verleende zijn welwater, ook voor de brouwerij, en werd daarom misschien ook brouwput geheeten, terwijl een vijver almede zijn' frissche wateren schonk en den kloostergrond bevochtigde. Het geheele gesticht eindelijk was van zijne vrijmuren omgeven en ingesloten door zijne gracht, die het beveiligde en van de wereld hield afgescheiden, gelijk de groote poort het éénige middel was, waardoor de gemeenschap met de buitenwereld open stond.

De vier partijen, waarin het klooster gescheiden werd toen het werd verkocht, worden beschreven als het pand, waarop de kerk stond, de brouwerij met den moes- of koolhof, de gastenkamer met hare erve en de boomgaard.

De gebouwen werden schier geheel afgebroken, doch zóó, dat er nog een gedeelte van het muurwerk staan bleef, zoodat Miræus in zijnen tijd nog schrijven kon, dat de bouwvallen voor een deel aanwezig waren [1].

Het doet ons goed te vernemen, dat de grafzerken — elders zoo vaak oneerbiedig behandeld en verspreid op plaatsen, waar ze allerminst moesten gevonden worden — in het Sluissche minderbroederklooster niet aan de baatzuchtige en niets ontziende berekeningen van den kooplust des algemeens waren veil gegeven. Zij werden omstreeks 16 October 1580, ten getale van negenentwintig, gevoerd naar het kerkhof der St. Janskerk en met

de onderscheiding, waarop zij aanspraak maakten, op deze rustplaats der dooden nedergelegd. Aan zekeren Joos DEKENS werd daarvoor ƒ 18 betaald uit de stadsmiddelen.

Nog iets vernemen wij met genoegen. De renten, die op de verkochte panden waren bezet gebleven, werden gebruikt om daaruit een paar kloosterbroeders te onderhouden. Zij hadden, gelijk de andere monniken, de stad niet verlaten. Misschien waren zij tot de hervorming overgegaan, hoewel wij daarvoor niet het minste bewijs hebben en de voorbeelden talrijk zijn van toelagen aan de geestelijken uit de kerkelijke goederen, ook nadat de reformatie gevestigd was en terwijl zij aan de Roomsche godsdienst verbonden bleven. Hoe 't zij, de broeders HERMES of HERMERS en ANDRIES CLOCKE ontvingen tot „profyte en kleeding," als „gratuïteit, hun toegezegd in 't verkoopen des kloosters," elk ƒ 36, waarvan de betaling verscheen iederen 23 November.

Ziedaar wat wij aangaande het lot van het minderbroederconvent te Sluis konden mededeelen. Leed doet het ons, dat wij aangaande de werkzaamheid der broeders en hun' zedelijken invloed op de inwoners der stad of in hare omstreken niets kunnen opgeven. Wij mogten zelfs geen' wenk daaromtrent ons gegeven zien. Doch veilig mogen wij er ons toch van verzekerd houden, dat het woord en het voorbeeld dier kloosterlingen niet krachteloos geweest is dáár, waar zij met zoo groote liefde en begeerte ontvangen waren. Ook húnne kerk zal hebben opengestaan voor de Sluissche Christenen, gelijk elders de kloosterkerken der minderbroeders hare deuren voor het volk ontsloten [1]. En ook dáár zal de ernstige taal der predikers-observanten de bedorven zeden aangetast, de zonde bestreden en tot een heilig Christenleven hebben opgewekt. Wie denkt zich van dat alles niet een' heilzame werking op den volksgeest? Neen, waar de prediking van een' BRUGMAN weêrklonken had, dáár is het Woord Gods niet als onvruchtbaar zaad gevallen in de aarde. Al hadden niet vele broeders nog ná hem de stem der boete en der bekeering

doen klinken te midden der stemmen van wereldsgezindheid, die daar opgingen in het bloeijende en magtige Sluis; al ware hij — wat wij niet gelooven kunnen — de éénige der observanten geweest, die er waardiglijk zijn' grootsche taak vervulde; al had hij er — wat nog onbeslist is — niet zijn' waardigen en krachtigen tijdgenoot, den priester JOHANNES VAN GOCH, tot zijn' medearbeider [1], dan nog is het tijdperk, waarin hij werkte, gezegend geweest voor de stad, in wier midden hij eens de gardiaanswaardigheid bekleedde, en het observantenklooster heeft niet doelloos gestaan in hare muren, maar in zooverre beantwoord aan de bestemming, waarmeê een CAPISTRANO het verrijzen deed.

AANTEEKENINGEN.

Bl. 5, [1]. 't Schijnt hierdoor haast alsof DE CAPISTRANO zelf ook provinciaal of provinciaal-vicaris der orde geweest is.

Bl. 5, [2]. Boomgaarden. Er staat in 't Latijn *ortaliciis*, waarvan de *h*, naar Vlaamsche wijze, is weggelaten. Maar *hortalicium* hebben wij nergens kunnen vinden. Wij vermoeden, dat het boomgaarden, hoevingen (vg. bl. 26) of iets dergelijks beteekent.

Bl. 5, [3]. Zie deze bul hierachter onder de BRONNEN opgenomen, bij de oorkonden voor de geschiedenis van het Sluissche observantenklooster, I.

Bl. 6, [1]. Het *Alg. noodw. woordenb. der zamenl.*, art. CAPISTRANUS (JOHANNES), zegt, dat hij Dominicaner monnik werd; onze andere bronnen noemen echter de Franciscaner orde.

Bl. 6, [2]. Door MEYERUS, *Annales Fl.*, fol. 319, recto, *ad a.* MCCCCLVI, wordt hij genoemd: „Ioannes Capistranus, vir pius et sanctus, divi Bernardini discipulus." Evenzoo W. MOLL, *Joh. Brugman*, I, 144, [2]). Men leest daar nog: „duizenden volgden hem om zijne predikatiën te hooren, die in het Latijn door hem voorgedragen en door een tolk vertaald werden. Een levensberigt van dezen man kan men vinden bij SCHROECKH, *Chr. Kirchengesch.*, t. XXXIII, s. 421. Belangrijke bijzonderheden deelt J. BUSCH, die hem persoonlijk gekend heeft, van hem mede in het *Chron. Windes.*, p. 154." In het register van MOLLS a. w. wordt de naam van DE CAPISTRANO gemist.

Bl. 7, [1]. Zie eene reeks van 55 gilden in 1436 in de *Jaerb. van Brugge* door CHARLES CUSTIS, 1e. uitg., I, bl. 354.

Bl. 7, [2]. De noodige bescheiden ontbreken ons om ten aanzien van de vestiging der observanten te Brugge genoegzaam duidelijke en zekere berigten op te geven. Het eerste dat wij van hen gewaagd vinden is in 1458, in het *Précis analytique des documents histor. que*

renferme le dépot des archives de la Fland. occid. par O. DELEPIERRE, t. I, p. 94, alwaar vermeld wordt eene bul van PIUS II van genoemd jaar, waarbij de proost van Eversham wordt gemagtigd om van JAN VAN BAENST, baljuw van Brugge, een huis in deze stad te ontvangen, ten einde er een klooster te vestigen van de minderbroeders der observantie. Dat het niet geschied is bewijst eene bul van denzelfden paus van 1466, door welke aan de minderbroeders der observantie wordt toegestaan zich een klooster te bouwen in de stad Brugge of althans digtèr bij dan 't gene zij bewoonden: a. w., p. 107. Intusschen vermelden de *Chron. v. Vlaend.*, d. II, fol. 355, MEYERUS, *Annal. Fland.*, fol. 328, verso, en de *Jaerb. v. Brugge*, I, 424, dat in 't begin van 1460 alhier kwamen wonen, in de stad aanvaard werden, hun' vaste woning kregen de graauwbroeders, die men observanten noemde. Hieruit schijnt te blijken, dat de broeders op eenigen afstand van de stad een convent hadden en dat, hoewel zij in de stad eene woning hadden die echter geen klooster was, in 1466 nog hunne pogingen niet gelukt waren om zich daarbinnen te vestigen, al had ook JAN VAN BAENST hun daartoe een huis geschonken. Trouwens zij ondervonden in hun' rustige nederzetting veel tegenstand. PIUS II moest nogmaals in eene bul van 1468 verbieden, dat men den minderbroeders-observanten beletsel deed in de stichting van hun klooster: *Précis analyt.*, p. 108. IZABELLA van Portugal, moeder van graaf KAREL den Stoute, hertog van Bourgondië, kwam hun gelukkig ter hulpe. Op den 23 Julij van hetzelfde jaar legde zij zelve den eersten steen van hun klooster, gelegen buiten de Ezelpoort, ter plaatse waar naderhand de roode zusters kwamen wonen: MEYERUS, fol. 345, recto; *Chron. v. Vlaend.*, II, 398; *Jaerb.*, 444. In Augustus daaraanvolgens gaf dan ook graaf KAREL een charter, waardoor geamortiseerd werden eenige gemeten lands te Schipsdaele, gegeven aan de minderbroeders-observanten, die zich buiten de Ezelpoort waren komen vestigen. Dit klooster, „naguère transferé du lieu estant hors de l'échevinage de Bruges à ung autre lieu plus près d'icelle dedens le dit échevinage et nouvellement fondé par la mère du duc," ontvangt deze donatie van de vorstin. En deze donatie van grond, gedaan door IZABELLA van Portugal aan de observanten, wordt den 9 Maart 1469 door den bisschop van Trier, legaat *a latere*, goedgekeurd: a. w., p. 108, 110. (Pag. 115 komt voor eene acte van procuratie aan den gardiaan der minderbroeders-observanten van 6 Mei 1471.)

Weldra was het klooster volbouwd en was de kerk gereed om gewijd te worden. Bij gelegenheid daarvan vergunde de bisschop van Doornik, 5 Februarij 1475, veertig dagen aflaat en belastte zijn' suffragaan, den bisschop van Sarepta, met de inwijding: a. w., p. 119. Zij vond plaats op den 29 Junij van hetzelfde jaar: *Jaerb.*, 454; Meyerus, fol. 365 verso. De *Chron. v. Vlaend.*, II, 475, noemt de kerk de kapel van St. Pieter en St. Paulus (ook het minderbroederklooster te St. Omer stond onder de bescherming van Paulus en Petrus: Moll, *Joh. Brugman,* I, 65). Met wat magtige tegenwerking de broeders vroeger hadden moeten worstelen kan worden afgeleid uit eene notariële acte van 1478, waarin eene procuratie is overgeschreven aan deze broeders, weleer gegeven door Izabella, hertogin van Bourgondië, om hunne regten te ondersteunen. Men leest er in: „Nous Isabel, ayant fait translater depuis un an environ certain couvent de nos bien aimés orateurs les frères mineurs de l'observance, étant lors situés par trop loin de la ville de Bruges et fait fonder en nostre présence assez près de la porte de la dite ville sur certain lieu et héritage, par nous acquis et acheté, néanmoins un certain maitre Gille de Beversluis, escolastre de St. Donat et curé de la paroisse de St. Jaques en Bruges a naguère interjeté certaine appellation pour lui et ses adhérens au préjudice de nostre dite translation et fondation," etc. „Nous avons donné et donnons plein pouvoir," etc.: a. w., p. 127. Treffend is het voorts te zien, hoe naauwgezet de broeders waren in de bewaring van de eenvoudigheid hunner orde. Daarvoor schijnt de vorstelijke weldadigheid hunner hooge beschermster te groot geweest te zijn: haar geschenk overtrof hun' weinig vragende behoeften. 't Was daarom, dat de gardiaan en de broeders den 27 Maart 1479 omstreeks twee gemeten van hunnen tuin verkochten, vermits de te groote uitgestrektheid daarvan aan de zuiverheid van hunnen staat afbreuk deed. „Considerans," leest men, „superfluam quantitatem [h]orti nostri et quod sit aliquo modo derogans puritati status nostri, quodque difficulter pro sui magnitudine possit claudi ut oportet, propter etiam alias causas rationabiles." A. w., p. 130. Eindelijk lezen wij, dat de broeders nog 6 October 1483 weêrstand vonden. Want toen veroordeelde Jan van 's Gravenzande, abt van het St. Mariaklooster te Middelburg, *judex executor* en bewaarder der regten en privilegiën van de minderbroeders der observantie buiten de Ezelpoort te Brugge, zekeren Jodocus Herle, alias Zeghels, inwoner van Damme, tot 80

marken, „pour avoir troublé les dits religieux dans la paisible jouissance du terrain amorti, qu'ils occupent." A. w., p. 134. — Wat er naderhand van de observanten te Brugge is geworden konden wij met geene bepaalde zekerheid ontdekken. Zij worden in de geschiedenis niet zelden verward met de andere afdeeling der minderbroeders, de conventualen, die van ouds te Brugge gevestigd waren. Vergeefs zoekt men naar eenige melding der observanten in de anders vele kerkelijke- en kloosterbijzonderheden opgevende *Histoire de Bruges*, uitgeg. te Brugge in 1850.

Het andere observantenklooster, behalve Sluis, in het tegenwoordige Zeeuwsch-Vlaanderen was te Hulst. Wanneer het gesticht werd is ons niet gebleken. In 1458 was het in verval geraakt en werd het met pauselijke toestemming herbouwd. Zie J. VAN LANDSBERGHE, *Beschr. der stad Hulst;* SANDERUS, *Fl. illustr.*, t. II, p. 617; V. D. AA, *Aard. woordenboek*, V, bl. 919.

Bl. 8, ¹. Ontleend aan de rekening der stad Sluis, geteekend n°. 35, „beghinnende den eersten dach van maerte int jaer m. cccc. twee ende veertich [d. i. 1443] tot den laetsten daghe van spoorcle [Sprokkelmaand] int jaer m. cccc. drie ende veertich [1444] beede inclus." De posten zijn vervat in het hoofdstuk, dat verantwoordt „andre betalinghe ghedaen den buerchmeesters, scepenen, raden ende pensionarisen van der voors. stede van haren wedden, dat, de daghen ende omme de causen hiernaer verclaerst, zy bi laste van der wet hebben van der zelver stede weghe ghevacheert ten taxen naervolghende." Zij luiden aldus:

„Chrispiane Veyse secretaris van tween daghen die ingaende xv in merte voors. hi bi laste van der wet ghevacheert heeft te brugghe an broeder Janne de Capistrano legaet van den paeus up tstic van den cloostre van der observance van sente franchoys ten taxe voors. Bi cedulen. vj s. viij d."

„Oliviere tkint scepene van drien daghen ingaende xxij in maerte voors. die hi vacheerde te brugghe bi laste van der wet an den zelven broeder Janne up tfondeerne van den voors. cloostre te xl d. gr. sdaechs. Comt bi ced. x s."

„Chrispiane Veyse voors. van dat den xxiij^en dach in maerte voors. hi bi laste van der wet trac te brugge an den voors. broeder Janne de Capistrano up tstic van den voors. cloostre. Bi ced. iij s. iiij d."

„Denzelven Chrispiane, meester Cornelis Scijnkel ende Pieter Linet, elken van drien daghen, ingaende xxvj^sten dach

in maerte voors. die zy vacheerden treckende te brugge an broeder Janne voors. up tstic van den voors. cloostre elc te xl d. gr. sdaechs, comt metgaders xxvj d. gr. die zy betaelden van viere stoopen wijns den voors. broeder Janne doe ghepresenteert. Comt al te gadre teenre somme bi ced. xxxij s. ij d."

Bl. 8, [2]. Dezelfde rekening heeft:

„Item van den costen die verteert waren in broode, wijne eñ andren costen, ghedaen ter herberghen daer meester Jan de Capistrano, religieux van der ordene van der observantie van sinte franchoyse ende legaet van den paeus thuus lach. Ter causen van ziere comste was bi overeendraghene van der wet gheaviseert die te betaelene van der stede goede eñ hem uter herberghe te reedene, overmits dat hi hier comen was ter neerenster bede van der wet om̃e met hem te sprekene van ['t klooster van] den broeders van den vors. observantie dat de stede hier gherne hadde. Belopeñ eñ betaelt iiij £ xj s. iij d."

Bl. 8, [3]. Zie dit stuk hierachter opgenomen, oorkonde II. Het is gedagteekend 1 April 1442. Doch er is geen twijfel aan, of hier is dezelfde, in Vlaanderen gebruikelijke tijdrekening gevolgd, die ook in de rekeningen is in acht genomen, volgens welke het jaar aanving met Paschen. Vermits nu in 1443 het Paaschfeest inviel op 21 April, zoo rekende men wat daar vóór ging nog tot 1442 te behooren: 1 April 1442 in ons stuk is derhalve 1443. Dit blijkt nog daarenboven hieruit, dat op dezelfde plaats het jaar genoemd wordt het dertiende der pauselijke regering van EUGENIUS IV: deze, gekroond 12 Maart 1431, was dus 1 April 1443 werkelijk zijn dertiende regeringsjaar reeds ingetreden. Voorts leidt ons ook de bijgevoegde vermelding der zesde indictie tot het jaar 1443. Eindelijk zegt de volgende oorkonde (III) van den Doornikschen bisschop, gedateerd 19 Mei 1443, derhalve na Paschen, dat onlangs *(nuper)* JOHANNES DE CAPISTRANO den grond voor het klooster had in bezit genomen: hier zou niet gezegd zijn onlangs, indien het gebeurde meer dan een jaar geleden had plaats gevonden. En, gelijk ons nader blijken zal, de rekening bewijst ook, dat de confirmatie van den bisschop kort na de inbezitneming, in hetzelfde jaar, geschied is.

Bl. 8, [4]. Wanneer men de straat, die van de Hoogstraat afkomt en doorschiet voorbij de westzijde van het St. Janskerkhof, in zijne gedachten regt door laat loopen, dan komt men in de Rickert- of Riquaertstrate. Evenzeer komt men er in, als men het straatje

aan den oostkant der Beestenmarkt zich doorloopende verbeeldt. En dáár, waar nu deze beide straten elkander ontmoetten, of juister waar de Rikerstraat eene kromming maakte, lag het klooster, zoodat het aan de stadswallen grensde. De Rikerstraat heette ook de Groote Kloosterstraat en liep uit op de groote kloosterpoort. Nog noemt men een stuk lands bij de plaats, waar het klooster gelegen heeft, de kloosterweî, en op deze kloosterweide is het schoone zegelstempel gevonden, dat door mijn' medearbeider VAN DALE aan de oudheidkundigen is bekend gemaakt, maar tot nog toe niet bevredigend is opgehelderd. 't Is daarom dat ik er hier nogmaals de aandacht op vestigen wil, met de dringende bede, dat wie er eene verklaring van weet te geven ons daarvan deelgenoot make. Het zegel is ovaal, eenigzins afgepunt aan de einden, en draagt dit randschrift: S. DN̄I. IHŌIS. CHEFAL·E. DIVINA. PROVIDENCIA. DN̄I. CALIPOLENSIS. EPI, I. De letters zijn geen' Duitsche, maar Romeinsche, en of de lezing CHEFAL·E en EPI,I juist is durf ik niet verzekeren: vooral de F is twijfelachtig. Voorts is het, met de punten boven en onder, in tweeën verdeeld. Het iets grootere boveneinde vertoont, op een veld met sterren bezaaid, de maagd MARIA in een' soort van gestoelte, ter regterzijde van den aanschouwer, met een, zooals 't mij toeschijnt, geopend boek voor zich, een' lichtkrans om het hoofd, de regterhand op het hart en den linkerarm daaronder toegeslagen. Vóór haar, ter linkerzijde, ligt met gevouwen handen een gevleugelde engel geknield, ongetwijfeld GABRIËL, die haar de geboorte des Zaligmakers komt aankondigen. Boven beider hoofden is de bovenhoek gevuld met Gothisch beeldwerk, waarvan het middelste een tempel schijnt te verbeelden met een kruis er boven. Het onderste gedeelte heeft op een veld, bezaaid met lelieën, tusschen twee kolommen waartusschen de grond met sterren bezaaid is, een' geknielden bisschop met het aangezigt ter linkerzijde, de handen gevouwen en den kromstaf tusschen de geslotene armen. Welligt verbeeldt het een' abt: want zijn hoofddeksel is niet duidelijk een myter. Het schijnt een bisschoppelijk zegel te zijn, en wel van den bisschop van Gallipoli. Sommigen hebben gedacht aan een zegel van DE CAPISTRANO bij de twijfelachtige lezing des naams. Doch ons dunkt ten onregte, daar, zooveel wij weten, deze nooit abt of bisschop is geweest. Maar hoe komt nu een zegel van Gallipoli te Sluis? En zoo het in verband staat, gelijk het schijnt, met het klooster, op welks weide het gevonden is, welk is dan dat verband ge-

weest? Het zegel is afgebeeld en door mijn' vriend VAN DALE beschreven in de Kron. van het Hist. Gen. te Utr., XI[e]. jaarg., 1855, bl. 162.

Men ziet uit het bovenstaande, dat het observantenklooster in het *Aardrijksk. woordenb.* door A. J. VAN DER AA, d. X, bl. 467, naar gissing verkeerdelijk gesteld wordt op den oostelijken hoek der Commandeurstraat.

Bl. 10, [1]. Ik heb getracht het oorspronkelijke zoo duidelijk en getrouw mogelijk weêr te geven, zonder dat ik mij vermeet het Latijnsche kerklied in zijn' zoetvloeijendheid en treffenden eenvoud te hebben uitgedrukt. Het luidt aldus:

Veni, Creator Spiritus!
Mentes Tuorum visita;
Imple supernâ gratiâ
Quæ Tu creâsti pectora.

Qui Paracletus diceris,
Donum Dei altissimi,
Fons vivus, ignis, charitas
Et spiritalis unctio.

Tu, septiformis munere,
Dextræ Dei Tu digitus;
Tu rite promissum Patris,
Sermone ditans guttura.

Accende lumen sensibus;
Infunde amorem cordibus;
Infirma nostri corporis
Virtute firmans perpeti.

Hostem repellas longius
Pacemque dones protinus.
Ductore sic Te prævio
Vitemus omne pessimum.

Da gaudiorum præmia;
Da gratiarum munera;
Dissolve litis vincula;
Adstringe pacis fœdera.

Per Te sciamus da Patrem,
Noscamus atque Filium;
Te Utriusque Spiritum
Credamus omni tempore.

Sit laus Patri cum Filio,
Sancto simul Paraclito,
Nobisque mittat Filius
Charisma sancti Spiritus.
Amen.

Ik heb het lied overgenomen uit CASSANDERS *Hymni ecclesiastici* in *Georgii Cassandri opera* (Paris., 1616), fol. 242. Men ziet, dat de lezing: *Veni, sancte Spiritus! Reple etc.*, gelijk het in de bul heet, reeds eene verandering heeft ondergaan. Voorts leest men fol. 301 van het a. w., dat in de Roomsche editie het couplet: *Da gaudiorum præmia* er uit een ander lied is bijgevoegd; ik heb het er ingelascht, vermits het door JOH. DE CAPISTRANO wel mede zal gebruikt zijn, zoo gepast en treffend als het was bovendien voor zijn oogmerk. De verklaring der woorden: *Tu, septiformis munere* geeft eenige moeijelijkheid. Ik geloof, dat er het Pinksterfeest door wordt aangeduid, dat in een volgend lied, fol. 243, *septemplex* wordt genoemd, ook volgens CASSANDER; verg. KILIAAN op het w. Cincksen. Het Pinksterfeest zal het zevenvormige,

septiformis (gesmeed naar *biformis*, *triformis*) heeten, omdat het volgde zeven weken, of zevenmaal zeven dagen, na Paschen. Of misschien moet men denken aan de zoogenaamde zeven gaven des heiligen Geestes: zie MOLL, a. w., I, 77. Het woord *Paracletus* heb ik vertaald door het gebruikelijke Trooster, ofschoon het bekend is, dat deze vertaling niet op naauwkeurigheid roemen kan, waarom ik de vrijheid gebruikte er die van Gids bij te voegen. Eindelijk zij nog opgemerkt, dat de hymne een Pinksterlied is. CASSANDER geeft haar met het bovenschrift: *De die Pentecostes.*

Door de verzen, die de broeders bij het kerklied voegden, zullen wij waarschijnlijk moeten verstaan eenige voorgeschrevene gedeelten der heilige Schrift of Bijbelverzen, hierop toepasselijk. Verg. MOLL, a. w., d. II, bl. 261, waar wij mede verzen der Schrift en een gebed vinden.

Collecten zijn kerkgebeden, die in eene verzameling (*collectio*) van volk worden uitgesproken. CASSANDER handelt er breedvoerig over cap. XXI zijner *Liturgica* (*Opera*, fol. 43) en in zijn geschrift: *Preces ecclesiasticæ quæ collectæ vulgo decuntur.* Hij zegt daarin, *Opera*, fol. 308: „mihi non absurde dici posse videtur collectas, sive quod idem valet collectiones, vocatas omnes illas orationes, quæ ab Episcopo vel Presbytero, non modo in celebratione sacræ communionis, sed in quavis synaxi etiam matutinâ et vespertinâ super populo vel cœtu aliquo collecto recitabantur."

Bl. 11, [1]. Leed doet het mij, dat ik niet weet op te geven, welke de eerste en tweede plaats is geweest. Kan iemand daaromtrent inlichting geven? Komt Hulst hier in aanmerking?

Bl. 11, [2]. Den bisschoppelijken bekrachtigingsbrief, aan het vorige notariële stuk geannexeerd, deelen wij hierachter mede, oorkonde III. Overigens geven wij hier de posten uit de gemelde stadsrekening, die op één en ander betrekking hebben:

„Den deken van kerstenede van Ardembuerch van der minute van den instrumente bi hem als notairis ghemaect van der Acceptatie van der plaetse daer tclooster van der vors. observantie ghefondeert es iiij sch. gr. Item van der confirmatie die mijn heere van doorneke ghegheven heift aenghaende den vors. cloostre iiij s. ende van den zeghele van derzelver confirmatie xij s. gr. comt te gadre eñ betaelt xx s."

„Eenen bode die bullen brochte van Rome aenghaende der fondatie van den vors. cloostre etc. ghegheven vij s."

„Stevin Alaerds van dat hi ghegrosseert heift te tween waerf-

ten tinstrument dat de stede begheerde thebbene van der macht, die meester Jan de Capistrano hadde omme te fondeerne vijf conventen van fremenueren [frères-mineurs = minderbroeders] ende van der acceptacie van der plaetse die hem was ghepresenteert omme hier een convent thebbene etc. ghegheven iij s."

„Den zelven [C. Veyse] van twee daghen ingaende den andren dach in meye m. iiij[c] xliij [2 Mei 1443] die hi vacheerde te brugghe an minen heere den bisschop van doorneke omme zijn consent thebbene te moghene stichtene tclooster voors. hier binder stede bi ced. vj s. viij d."

„Den zelven van vijf daghen die inghaende xiiij in meye voors. hi vacheerde te brugghe an minen voors. heer van doorneke omme tvoors. consent van den cloostre te stichtene ..... comt met xx d. gr. die hi gaf den clerc van den capitle van sente donaes van der minute gratificatie van minen voors. heere up tstichten van den voors. cloostre, ende van eenen bode van brugghe hier te zendene bi ced. xviij s. iiij d."

„Den zelven van dat den xx[en] dach in meye vors. hi bi laste van der wet trac tardembuerch an minen voors. heere van doorneke omme zine bezeghelthede te hebbene van der voors. gratificatie bi cedulen iij s. iiij d."

Bl. 12, [1]. Zie dit stuk onder de oorkonden, IV.

Bl. 12, [2]. Zie A. Bower, *Hist. der pausen*, d. VII, bl. 376.

Bl. 12, [3]. Wij laten haar volgen in oorkonde V.

Bl. 13, [1]. Immers, de gemelde stadsrekening verantwoordt onder de uitgaven:

„Eenen bode die bullen brochte van Rome aenghaende der fondatie van den vors. cloostre etc. ghegheven viij s."

Bl. 13, [2]. De aangeh. stadsrekening brengt in uitgaaf:

„Willeme van Haelwijn van twee kannen wits wijns van gasscoengen den x[en] dach van meye vors. ghepresenteert broeder Willeme predecare religieus van sente Omaers te xvj d. gr. de kanne, bi ced. ij s. viij gr."

„Predecare religieus" schijnt aan te duiden een' predikheeren of Dominicaner monnik. Het blijkt uit Foppens, *Biblioth. Belg.*, t. I, p. 310 en t. III, p. 130, dat er te St. Omer een Dominicaner klooster gevestigd was. H. Piers gewaagt er niet van in zijne *Varietés hist. sur la ville de St. Omer* (St. Omer, 1832), maar zegt er van in zijne *Hist. de Bergues-Saint-Winoc. Not. hist. sur Hondschoote*, *Wormhoudt* etc. (St. Omer, 1833), p. 18: „les Dominicains

de Saint-Omer, introduits dans cette ville par Mahaut, comtesse d'Artois, émanèrent de l'institution de Bergues." Volgens p. 58 ondervonden vele kloosterlingen van het in 1558 door de Franschen verwoeste Winoxberge gastvrijheid in het Dominicaner klooster te St. Omer. Toch komt het ons aannemelijker voor bij den „predecare religieus," van wien wij spreken, te denken aan een' Franciscaner van St. Omer, alwaar het observantenklooster in vollen bloei was. Wordt deze hier predecare genoemd, 't was omdat hij te Sluis zal gepredikt hebben en juist om dat prediken van stadswege met den wijn, toen een zeer gewoon geschenk, vereerd werd. Het prediken toch was eene taak, die de observanten vóór alles hadden op zich genomen. Verg. prof. W. Moll, *Johannes Brugman*, d. I, bl. 68, en veelmalen elders. Verg. ook hieronder, aant. [1] van bl. 14.

Bl. 13, [3]. Jammer, dat de stadsrekening van 1444 tot 1445 niet aanwezig is. Wij zouden er zeker belangrijke bijzonderheden omtrent het klooster en de observanten in aantreffen. Die van 1 Maart 1445 tot den laatsten Mei 1446, geteekend n°. 36, verantwoordt vijf kannen rooden wijn en vier kannen Gascogner, „den minderbroeders van der observancie hier binder stede" geschonken, toen zij 27 en 30 Mei 1445 gingen in de processiën ten Sacramentsdage en ten ommegange van den kruise. — Voorts leest men in een stuk van graaf Filips van 28 Jan. 1497 (perkamenten register C, fol. 19), waarin bezuinigingen worden verordend voor de zeer verachterde stad: „Item les frères de l'observance auront tant [*tantum* = slechts] pour trois messes, qu'ils seront tenuz faire celebrer chacune sepmaine coῦe pour aulmosne trois livres de gros par an. Item lesdits de l'observance pour ung weerbuuc [schaap] que on leur a acoustume presenter au jour de la procession de la sainte croix en nostre dite ville de l'escluse cinq sol gros."

Bl. 13, [4]. Oorkonde IV, noot (1). Misschien echter is hij eerst later tot deze waardigheid opgeklommen.

Bl. 14, [1]. Een bewijs, dat het woord prediker-monnik niet uitsluitend toegepast werd op de Dominicanen, maar ook op andere orden, bepaaldelijk die van Capistrano, voor zooveel hun prediken nadruk had en hunne hoofdbezigheid uitmaakte.

Bl. 14, [2]. „Ad sex hominum millia," zegt Platina, terwijl Onuphrius in de annot. „circiter LX millia hominum" opgeeft. Zie *Historia B. Platinæ de vitis pontificum Rom.* (Colon., 1600), p. 317, 319.

Bl. 15, [1]. Verg. Platina, t. a. pp.; Bower, a. w., d. VII, bl.

393; MIRÆUS, oorkonde IV, noot (1); MEYERUS, a. w., 319 recto, 320 verso; MERULA, *Tijdt-Threzoor*, fol. 931; *Chron. van Vlaend.*, d. II, fol. 341; *Alg. noodw. woordenb. d. zamenl.*, op het woord CAPISTRANUS, en *Diction. alphab. et chronol. des Saints et Saintes* (Paris, 1818), op het w. JEAN (St.) *Capistran.* Volgens vriendelijk schrijven van prof. W. MOLL aan mijn' vriend VAN DALE bestaat er een werk, getiteld: AMAND. HERMANN, *Joh. Capistranus triumphans*, Colon., 1700, waarvan in 1844 te Munchen eene Duitsche vertaling moet zijn uitgekomen, en werden de voornaamste documenten voor DE C. 's geschiedenis reeds vroeger door WADDING in de *Annales minorum* uitgegeven. Verg. ook boven, aant. [2] van bl. 6. Geen dezer genoemde werken konde ik raadplegen. Ook had ik het oogmerk niet eene levensgeschiedenis van DE C. te schrijven; misschien zelfs heb ik te lang mij bij zijne historie opgehouden. Ik zal mij echter verheugen, indien ik daardoor meer bijzonder de aandacht heb mogen vestigen op een' man, die, leerling van BERNARDINUS, professor en vicaris-generaal der opkomende observantenorde, vurig ijveraar, groot prediker, opperste der kruisvaarders, in één woord, gelijk de Sluissche notarissen te regt hem noemen, „venerabilis et circumspectus magnarumque scientiæ et auctoritatis religiosus vir," alleszins verdient nader gekend te worden. Die van hem eene naauwkeurige biographie schreef zou ongetwijfeld geen onvruchtbaar werk verrigten.

Bl. 16, [1]. Zie MOLL, *Joh. Brugman*, d. I, bl. 69, 163, 170, 176, 177. Dat BRUGMAN niet vóór 1455 tot provinciaal der Keulsche provincie opgeklommen is schijnt mij toe uit de stukken van Sluis te volgen. Zie a. w., bl. 128.

Bl. 16, [2]. Beide Latijnsche stukken zijn den hoogleeraar MOLL in afschrift toegezonden, van wien wij de opgave en vooral de opmerkingen met belangstelling hopen, waartoe ze hem ongetwijfeld aanleiding geven. 't Is daarom, dat wij ons van de mededeeling der oorspronkelijke stukken onthouden. Zij zijn te vinden in de perkamenten registers der stad Sluis, A, fol. xcij, verso, en C, fol. 11.

Bl. 16, [3]. Uitgenomen een klein gedeelte der stad, nabij de Oostpoort gelegen, dat den naam van Oostkeure droeg en kerkelijk tot de parochie van Havekenswerve behoorde.

Bl. 17, [1]. De bedelorden stonden te dezen opzigte in een' kwaden reuk. RUYSBROECK schreef er van: „is eenig rijk man ziek in de stad, daar zendt men twee broederen, of hij zijne sepultuur kiezen mogt in hun klooster." Zie MOLL, a. w., I, 110, en vergelijk daarmede,

hoe het te Haarlem was en te Amsterdam gevreesd werd, bl. 131.

Bl. 17, [2]. Zie over dien tegenstand en zijne oorzaken MOLL, a. w., d. I, bl. 123, 124, 131, en op vele plaatsen elders.

Bl. 20, [1]. Dit contract tusschen de observanten en de kerkmeesters, ten gunste der Mariakerk en den Heiligen Geest, is niet aanwezig, althans indien wij er iets anders door verstaan moeten dan de medegedeelde overeenkomst tusschen de broeders en de kerkmeesters van St. Maria en St. Jan.

Bl. 21, [1]. MOLL, *Joh. Brugman*, I, 67, 96, 166, 175, II, 47.

Bl. 25, [1]. Zie over FRANCISCUS PENNEMAN A. MIRÆUS, noot (2) bij de pauselijke bul, hierachter opgegeven, oorkonde IV. Hij zegt, dat de marteldood van PENNEMAN beschreven wordt door RAISSIUS, *in Auctario ad Natales SS. Belgii.* Zie verder, ook over het andere door ons medegedeeld, B. DE JONGHE, *Ghendtsche gesch.*, 1ste uitg., 1ste gedeelte, bl. 137, 138; 2[de] ged., bl. 9, 10, 13, 14; 3[de] uitg., d. I, bl. 232—234, 244, 245, 250, 251; *Geschied. v. Vlaend. door* J. P. VAN MALE (Brugge, 1845), bl. 44, 45.

Bl. 25, [2]. Zoo niet meer. Immers, wij lezen in de 1[ste] uitgaaf van B. DE JONGHE'S *Ghendtsche gesch.*, 1[ste] ged., bl. 138, dat behalve G. OLYS nog een ander minderbroeder, die met TRIEST naar Vlissingen werd opgezonden, door BOSSCHAERT gegrepen was. Hiervan wordt in den 3[den] druk, bl. 233, 234, geen melding gemaakt en deze minderbroeder met OLYS vereenzelvigd. De 1ste uitgaaf, zegt PH. BLOMMAERT in de *Vlaemsche kronyk* (Gend, 1839) in de voorrede, is verreweg de beste.

Bl. 26, [1]. Uit één der publicatieboeken van Sluis mij medegedeeld door mijn' medearbeider VAN DALE, aan wien ik overigens de aanwijzing en 't gebruik der meeste bronnen in dezen te danken heb.

Bl. 26, [2]. Bâmesse, eigenlijk Bavomisse, de feestdag van St.-BAVO, valt in op 1 October. Men noemt echter nog heden een groot deel van October, soms de geheele maand, Bâmesse.

Bl. 26, [3]. Wij hebben gemeend de vrij uitvoerige posten der rekeningen, waaraan wij dit ontleenen, afzonderlijk onder onze bronnen te moeten opgeven. Zie oorkonde VI.

Bl. 26, [4]. Het schijnt, dat die cellen afzonderlijk stonden van de andere gebouwen en kleine, onaanzienlijke huizekens waren, voor welker verkoop men de toestemming van Brugge, gelijk voor de grootere gebouwen zooals wij zien zullen, niet noodig oordeelde. Toch blijft ons in dezen duisters over.

Bl. 27, [1]. Sluis, aan Brugge verkocht zijnde, mogt geene zaken

van openbaar en algemeen belang uitvoeren zonder toestemming dezer stad. Die verkoop had plaats in 1565. Misschien wordt dit onderwerp naderhand door ons opzettelijk behandeld.

Bl. 28, [1]. In het *Aardr. woordenb.* van v. D. AA, d. X, bl. 467, leest men: „bij besluit van den magistraat van 29 November 1579 werd bepaald het klooster af te breken, den grond te verkoopen en de bouwstoffen te gebruiken tot versterking van de stad." Één en ander is hier min naauwkeurig. Vooreerst zijn de acten, waarop hier blijkbaar gedoeld wordt, niet van 29 maar van 23 November. Ten tweede behelzen zij geen besluit tot verkoop, maar een verslag van wat geschied was. En eindelijk is niet alleen de grond, maar ook het gesticht met zijne onderscheidene gebouwen aan de meestbiedenden verkocht geworden. De verkoop had plaats gegrepen te Bâmisse, gelijk wij zagen; doch eerst op 23 November daarna werden van het verrigte formele acten opgemaakt en geregistreerd, en de verklaringen der hypotheken, op het verkochte bezet, in het stadsboek opgeschreven. Wij geven deze stukken op in oorkonde VII.

Bl. 29, [1]. Zie noot (2) van oorkonde IV.

Bl. 30, [1]. Vergelijk prof. MOLL, a. w., I, 157, 1).

Bl. 31, [1]. JOHANNES VAN GOCH — de beroemde man, die geteld wordt onder de wegbereiders tot de reformatie en als zoodanig voortreffelijk geschetst in het werk van ULLMANN, vertaald door KITS VAN HEIJNINGEN: *Hervormers vóór de hervorming*, d. I, bl. 33, verv. — wordt aldaar, bl. 39, 44, 187, (4), gezegd omstreeks 1448, derhalve schier in denzelfden tijd als BRUGMAN, te Sluis in Vlaanderen als priester werkzaam te zijn geweest. Hij bragt toen uit het Magdalenaklooster dezer stad — waarover welligt in 't vervolg iets meer — de eerste jonkvrouwen in het door hem gestichte prioraat te Mechelen. Vermits er echter nog een ander Sluis bestaat, in het voormalig Waalsch-Vlaanderen, niet verre van Douay, zoo zou het kunnen zijn, zegt ULLMANN, dat dít Sluis bedoeld wordt, ofschoon hij het tegendeel gist. Wij gissen het ook, vooral omdat het Magdalenaklooster in óns Sluis genoemd wordt. Dikwerf wordt het ééne met het andere Sluis in de geschiedenis verward. Zoo wordt in de *Chron. van Vlaend.*, I, fol. 363, aan gravin MARGARETHA de stichting „van de Grauwebroeders tot Sluys" in 1260 toegeschreven. Ongetwijfeld moeten wij hier aan het Fransche Sluis denken. — Onze nasporingen om VAN GOCH in de archiven te vinden zijn tot nog toe vruchteloos geweest.

FRAGMENT

VAN

EEN ONUITGEGEVEN RIJMWERK UIT DE EERSTE HELFT DER XIV^de EEUW,

BESCHREVEN EN TOEGELICHT DOOR

J. H. VAN DALE.

Toen ik eenigen tijd geleden de oude archieven der in vroeger eeuw zoo gewigtige en welvarende handelstad bezocht, waar eenmaal

Willem Utenhove,
een priester van goeden love,

zijn' wereldberoemden *Reinaert* vervaardigde, vestte zich mijne aandacht meer bijzonder op het register of boek, oudtijds „den boek met den knoop" geheeten, thans op den omslag het opschrift dragende: „Boek, met afschriften en vertalingen van Charters, ten grondslage gediend hebbende van het bekende pergamenten register; alsook met een' tolbrief uit de eerste helft der XIV^de eeuw, onderscheidene oude keuren, costumen en vonnissen der stad Aardenburg." Zooals reeds uit dit opschrift blijkt, is de inhoud der stukken onderling zeer verschillend, gelijk deze dan ook uit verschillende tijden dagteekenen. Stadskeuren uit de eerste helft der 14de eeuw wisselen af met keuren van verschillende gilden, in de 16de eeuw naar het oorspronkelijke afgeschreven, en de „toolnebrief" van Aardenburg wordt gevolgd door een privilegie, sprekende „van der grute." Den inhoud van het gemelde boek, met het doel om daarmede winst te doen

voor de wetenschap der oudheidkunde, gezet onderzoekende en overwegende, viel ons oog weldra op het hierna volgende fragment van een, voor zooverre ons is bekend, onuitgegeven rijmwerk. Wij willen beginnen met het te beschrijven.

'tIs te bejammeren, dat er geene tijdsopgave gevonden wordt, waaruit men eenigzins met zekerheid tot den ouderdom van het fragment besluiten mag, en deze dus slechts gissenderwijs is op te maken uit de overeenstemming, tusschen deze en andere overblijfselen onzer Middennederlandsche letterkunde bestaande. Uit het schrift, dat wij met alle naauwlettendheid met dat der overige in ons boek voorkomende stukken hebben vergeleken, meenen wij met grond de overtuiging te mogen voeden, dat het in de eerste helft der 14de eeuw is afgeschreven, óf naar het oorspronkelijke, óf naar een afschrift. Deze onze overtuiging wordt o. i. ook daardoor gesteund, dat Dr. J. AB UTRECHT DRESSELHUIS, die in het Iste stuk van zijn *Oud Aardenburg en deszelfs handel, in het begin der* 14de *eeuw* den bovengemelden tolbrief mededeelt, dien tot het begin der 14de eeuw terug brengt. Hooren wij den geleerde zelven spreken: „de tolbrief staat in een boekdeel met afschriften en vertalingen van charters, dat ten grondslage heeft gediend van het meermalen aangehaalde pergamenten register, waarvan in een vidimus van 19 September 1436, archief no. 108, wordt gezegd, dat het was *quoddam* ANTIQUUM *registrum ville de Ardenburc — unâ manu fideliter in pergameno conscriptum.* Het jongste stuk van die hand is van 1348. Het behoort dus tot de eerste helft der 14de eeuw." Wanneer wij dus vermeenen ten volle geregtigd te zijn om het afschrift onzes fragments te brengen tot het zoo evengenoemde tijdperk, dan zal men de samenstelling van het oorspronkelijke gewisselijk nog dieper in het verleden terug moeten voeren. Zoo men eenige historische waarheid of waarde hechten mogt aan het 13de en het 14de vers van het tweede deel onzes fragments, in zooverre dat men uit de regelen:

rudderen zullen comen die eere
torienten, ende orloghen zeer vele.

besluiten mogt, dat de steller het oog heeft op de togten der

kruisridders, naar het oosten, t'orienten, ondernomen, dan zoude men de vervaardiging van 't stuk tusschen 1096 en 1270 moeten stellen; doch, wijl het ook mogelijk is, dat de schrijver het oog hebbe op hen, die nog nà 1270 de regten der Christenheid in het oosten met het zwaard tegen den Turk verdedigden, dient men het tijdperk ruimer te stellen, en zal men als uiterste grens het jaar 1300 kunnen aannemen.

Dat het gedicht in Nederland, noord- of zuid-, of door een' Nederlander vervaardigd zij, mag naauwelijks betwijfeld worden: dit toch volgt uit de taal zelve. Het is tevens zeer opmerkelijk, dat er in vers 29 en 30 van het 2de fragment van den Rijnstroom sprake is:

wandelinge zal van heeren zijn,
ende strijt ende orloghe upten rijn.

Wie denkt hier niet onwillekeurig aan den slag bij Woeringen (1288) of aan de menigvuldige oorlogen en binnenlandsche onlusten, die Duitschland in de 13de eeuw teisterden?

Ons resten van het geheel, dat over verschillende onderwerpen schijnt gehandeld te hebben, slechts 81 regels, zonder eenige der gewone letterversierselen, in twee kolommen, op d'eene zijde van een blaadje grof papier geschreven; de ommezijde bevat de „copie van der keure van den ambochte van den smeden" gegeven „int jaer ons heeren als men screef dusentich drie hondert ende tsestich up sinte michiels hauent," „ghevisenteert bij den heere ende der wet" den 27 September 1470 en gecopieerd den 21 Februarij 1513. Er bestaat natuurlijk een hemelsbreed onderscheid tusschen het schrift der evenvermelde copie en dat der bewuste dichtregelen. Blijkbaar is 't, dat men in 1513, zonder eenige erg, zijn voordeel heeft willen doen met de ledige helft van het in vroeger eeuw beschreven blad, en aldus op één half velletje papier de schrijfwijze en spelling van verschillende eeuwen heeft vertegenwoordigd en vereenigd.

Dat wij ons fragment slechts als een gedeelte van een afschrift, naar het oorspronkelijke of naar een ander afschrift vervaardigd, beschouwen mogen, blijkt daaruit, dat in het 2de deel van ons

fragment, dat waarschijnlijk in zijn geheel uit 7 coupletten, elk van 16 regels, bestaan heeft, de 23ste regel, of — zoo men den 24sten regel als 23sten aanneemt — de 24ste regel ontbreekt, en deze dus bij het afschrijven is over het hoofd gezien. Ten andere verdient het opmerking, dat in den 12den regel van het 1ste deel de laatste woorden of comt geheel en al overtollig zijn, en als ter verklaring van up wacht dat op dach rijmen moet, door den afschrijver zijn bijgevoegd. Welligt mag men hieruit opmaken, dat ten tijde van de vervaardiging des afschrifts de beteekenis van up wacht reeds eenigzins duister was, waarom de afschrijver de bijvoeging van comt, als ter verduidelijking, noodzakelijk achtte. Men behoort aldaar dus te lezen:

ende merct den zelven dach,
daer hem dat evel eerst up wacht.

Een zelfde rijm als in beide voorgaande regels komt voor in den 33sten en den 34sten regel van het tweede deel, waar men tevens ongetwijfeld zal moeten lezen, met verplaatsing van de twee laatste woorden uit den 33sten regel,

comt hi sdisendaghes, so merct
dat jare die winter zal wesen sterc.

Het is niet denkbaar, dat de steller van het stuk de regels zoo onhandig zoude gescheiden hebben, weshalve het als buiten allen twijfel mag beschouwd worden, dat wij hier slechts afschrift voor ons hebben.

Het eerste stuk schijnt op zich zelf te staan en volledig; aan het tweede ontbreekt blijkbaar het grootste gedeelte, daar er zonder twijfel ook gelijksoortige voorspellingen over het weder, enz. wanneer het jaar met een' der overige, niet vermelde dagen aanvangt, zullen bestaan hebben. Het eerste stuk mag wel tot opschrift dragen: Invloed van den maansouderdom op het al of niet doodelijke van 's menschen ziekte. Het tweede stuk kan betiteld worden: Invloed van den naam van den eersten dag des jaars (nieuwjaarsdag) op deszelfs lotgevallen.

Onderwerpen wij, eer wij tot de mededeeling van ons fragment overgaan, deszelfs beide deelen aan een nader onderzoek,

of ons welligt daaruit eenig meerder licht over den vervaardiger en den tijd der samenstelling mogt opgaan.

Het eerste gedeelte, dat blijkbaar door eene inleiding of een ander deel is voorafgegaan, schijnt vervaardigd te zijn naar het Latijn en getrokken uit de schriften van PYTHAGORAS. In deszelfs aanvang schijnt iets uitgevallen of met opzet weggelaten te zijn; zoo niet, dan moet men er meer uit lezen, dan de schrijver er heeft ingelegd. Hij bepaalt zich tot het houden eener lofspraak op PYTHAGORAS' geleerdheid, welke hier geheel en al misplaatst is of buiten pas aangebragt, zoo zij niet in verband staat tot wat voorafgaat en volgt. Wij gelooven derhalve, dat het de bedoeling des schrijvers is, te kennen te geven, dat wat hij verder leert getrokken is uit de schriften van genoemden wijsgeer, en dat hij, om er eenig gezag aan bij te zetten, daarom de geleerdheid van den oorspronkelijken schrijver zoo hoogelijk roemt. Er is dus geen geleidelijke overgang van vs. 8 op 9, waarom dan ook wel de afschrijver tusschen deze regelen een' grooteren afstand, dan tusschen de overige gevonden wordt, heeft aangebragt, en de volgende regel met eene hoofdletter wordt aangevangen.

Wanneer wij vs. 27 van eenen rinc lezen, dan geeft ons dit eene niet onbelangrijke aanwijzing van het tijdperk, waarin dit gedeelte van ons fragment moet vervaardigd zijn. Bij het vermelden van dezen rinc denkt men toch onwillekeurig aan eenen tooverring. JAN DE WEERT, van Yperen, in de Middennederlandsche letterkunde met eere bekend wegens zijne vervaardiging van *Een disputacie van Rogier ende van Janne*, of het *Wapene-Rogier*, eene navolging van MAERLANTS *Wapene-Martijn*, maar vooral beroemd wegens zijn *Spieghel der sonden* of *Nieuwe doctrinael*, gispt, in dit laatste werk, onder 's volks ondeugden te zijnen tijde, vooral het bijgeloof aangaande het betooveren van beesten en het doen van „experimenten met toverringhen," waaraan vooral de klerken zich schuldig maakten. Wanneer wij nu bedenken, dat DE WEERT in de eerste helft der 14de eeuw leefde, dan zal men, onzes inziens, niet op geheel lossen grond, de vervaardiging van het 1ste deel onzes fragments voor het minst

tot dat tijdperk mogen brengen. Tevens wordt ons eene beschrijving van zulk een' tooverring gegeven, en de wijze, hoe men zulke experimenten deed, beschreven. Het geheel is eene niet onbelangrijke bijdrage tot de kennis van de zeden dier vervlogen tijden.

Wij mogen niet nalaten hierbij op te merken, dat in de *Natuurkunde van 't geheel-al van broeder* THOMAS, van de 13[de] eeuw of kort daarna dagteekenende, ook van den invloed der maan op het menschelijk ligchaam gesproken wordt. Doch in bijzondere betrekking tot het 1[ste] deel onzes fragments staat eene berijmde verhandeling van slechts twee en een' halve bladzijde, elk van twee kolommen, sprekende over *de cracht der mane*, in welk stukje de maker, volgens den geest dier oude dagen „het gevaar of ongevaar der ziekten afmeet naar de teekenen, in welke de maan zich, gedurende dezelve, bevindt.” Hij zegt:

Ic wil scriuen van der Mane
Hare craft, na minē bestē wane,
Als ic bescreuen hebbe vonden
Van Ypocras en ontbonden.

De steller van dit stuk noemt zich aan het einde *Heynric van Hollant* (VAN WIJN, *Hist. en letterk. avondst.*, bl. 302—307). Gelijk hij zich beroept op HIPPOCRATES, beroept onze steller zich op PYTHAGORAS. De overeenkomst van aard en strekking in beide stukken is inderdaad opmerkelijk. Wij gelooven echter niet ze te mogen beschouwen als afkomstig van eene zelfde hand. Eene nadere vergelijking, waartoe wij echter niet in staat zijn, zoude welligt hieromtrent eenig meerder licht verschaffen.

Het tweede deel van ons fragment staat in geen regtstreeksch verband met het eerste. Ook betwijfelen wij het zeer, of de steller, hij zij dan al de vervaardiger van het 1[ste] deel onzes fragments, bij de zamenstelling van het 2[de] deel uit Latijnsche bron geput hebbe, en of hij spreekt op het gezag van PYTHAGORAS: dit toch is niet denkbaar, wijl de voorspellingen geheel en al plaatselijk zijn. Wij hebben dus hier oorspronkelijk werk voor ons,

en wanneer wij nu in het oog houden, dat het stempel van den geest des tijds en van de gebeurtenissen der dagen, waarin de voorspellingen werden vervaardigd, in die voorspellingen zelve is ingedrukt, dan vinden wij daarin eenige wenken, die ons naar het tijdperk wijzen, waarin zij zijn opgesteld.

Aanvankelijk was het vermoeden in ons opgerezen, dat dit gedeelte oorspronkelijk was van den Beneden-Rijn, en, in het Nederrijnsch of Platduitsch opgesteld, daaruit in het Vlaamsch was overgebragt. Daartoe werden wij als het ware geleid door de vermelding van den Rijn zelven. Dat toch Rijn hier slechts de algemeene beteekenis van vloed of stroom hebben zoude, komt ons onwaarschijnlijk voor. Zoo er daarbij iets was, dat ons even bepaald naar de Rijnstreken scheen heen te wijzen, 't was de herhaalde vermelding van den wijngaard. In Vlaanderen toch besloeg en beslaat deze eene al te ondergeschikte plaats, om daarover in éénen adem met den oogst te spreken: wij zouden eer de vermelding van het ooft verwachten. Maar in Duitschland, en bepaaldelijk in de Rijnstreken, hangt van het slagen of mislukken van den wijnoogst de welvaart des lands af: dáár staat de wijn met de tarwe op ééne lijn. En wat er almede scheen voor te pleiten, enkele woorden, zooals het ongewone lenzin voor lente, schenen ons naar het vaderland van het oude lenzinmanoth heen te wijzen. Nader onderzoek heeft echter ons vermoeden opzigtens den oorsprong van dit gedeelte onzes gedichts gewijzigd, in die mate zelfs, dat wij niet meer aarzelen, ook blijkens de taal, den opsteller voor een' Vlaming te houden. Dit toch blijkt uit zijn willekeurig gebruik en weglaten der *h*, de spelling van taerwe enz. en het gebruik der Fransche basterdwoorden, dat immers een bepaald Vlaamsch kenteeken is? — De vermelding van den Rijnstroom levert dan ook geen' gegronden hinderpaal daartegen op. JACOB VAN MAERLANT, de vader der Dietscher dichter, die op het einde der 13de eeuw bloeide, schreef reeds in de 48ste strofe van *Wapene-Martyn:*

Twe worde in die werelt sijn,
dats alle *mijn* ende *dijn*,

mochtmen die verdriven,
pais ende vrede bleven fijn,
het waer al vri, niemen eyghijn,
manne metten wiven,
het waer ghemene *tarwe ende wijn*,
over zee noch *upten Rijn*
soudemen niemen ontliven.

Oogenblikkelijk valt ons de overeenstemming in 't oog tusschen MAERLANTS „ontliven upten Rijn" en ons „strijt ende orloghe upten Rijn;" terwijl het even opmerkelijk is dat MAERLANT „tarwe ende wijn" in éénen adem noemt, welke in het 2de deel van ons fragment eveneens nevens elkander geplaatst zijn. De vermelding van den wijngaard nevens de tarwe kan dus geen gegrond bezwaar opleveren tegen de Vlaamsche herkomst van ons vers, in een' tijd, toen brood en wijn de voornaamste voedingsmiddelen waren. Maar er valt, o. i., uit de overeenstemming tusschen de aangehaalde plaatsen nog meer af te leiden. Dat spreken van strijd en oorlog op den Rijn voert ons als van zelf weder tot den slag van Woeronc (1288), waarin de Brabandsche hertog JAN I de zege wegdroeg op SIEGFRIED, aartsbisschop van Keulen, en de graven van Luxemburg en Gelder. JAN VAN HEELU of VAN HEELEN, ook wel JAN VAN LEEUWE geheeten, die, in zijn' *Grimbergschen oorlog*, den veldslag zelven beschrijft, benevens de gebeurtenissen die dezen vooorafgingen, zegt:

Ic wille op die waerheit bliven
ende bescedenlike bescriven
die yeesten die ghesciet sijn
tusschen der Mase enten Rijn.

MAERLANT, wiens *Wapene-Martijn* omstreeks 1250 vervaardigd schijnt, kan dus onmogelijk, bij zijne vermelding van het ontlijven op den Rijn, genoemde veldslag voor den geest hebben gezweefd; ongetwijfeld heeft hij het oog gehad op de binnenlandsche onlusten te zijnen tijde in Duitschland heerschende, op de roofzucht der adellijke heeren en de daaruit voortvloeijende onveiligheid. Wanneer wij nu een en ander samenvatten, wanneer wij bedenken dat VAN HEELEN zijn rijmwerk tusschen 1291

en 1294 vervaardigde; dat hij en MAERLANT beiden als levende getuigen den Rijnstroom of de Rijnstreek vermelden als het tooneel van krijg en strijd, dat zulks plaats greep op het eind der 13de eeuw; wie vindt het dan te stout, dat wij het opstellen onzer voorspellingen, bij de vermelding van den oorlog op den Rijn, ons voorstellen als geschied onder den indruk van gebeurtenissen, die de geschiedenis in hare gedenkrollen heeft opgenomen, als geschied op het eind der 13de of het begin der 14de eeuw?

Wanneer wij verder vs. 48 van het 2de deel onzes fragments beschouwen in verband met vs. 12 en 13, dan gelooven wij eenigzins geregtigd te zijn om Rome in den zin van de gevestigde kerk van Rome op te vatten. Dat de kerk voor het oosten, voor het heilige land ijverde, is bekend. Wie denkt hier niet aanstonds aan MAERLANTS schoon en lyrisch gedicht: *Van den lande van Overzee*, gesteld onder den indruk van des pausen NICOLAAS de Vierdes opwekking tot den kruistogt, in 1292 uitgeschreven, daar het luidt:

Kerstenman! wats di gesciet?
Slaepstu? Hoene dienstu niet
Jesum Christum, dinen Here?
Peins! doghede hi doer di verdriet,
Doe hi hem vanghen ende crucen liet,
Int herte steken metten spere?
't Lant, daer hi sijn bloet iusciet,
Gaet al te quiste, als men siet.
Lacy! daer en is gene were!
Daer houdt dat Saracijnsche diet
Die kercke onder haren spiet
Daerneder, ende doet haer groet onere,
Ende di en dunkets min no mere.

Die kercke is van haren lene
Ontervet; dijn herte is van stene,
Kerstijn! en gaet het di niet na?
Zi is dijn moeder, die ic mene
Die di zuver maect ende rene,
Als men di in die vonte dwa.
Satanas kijnder alghemene
Hebben die mammorie allene

Beset op dat di toebesta.
Nu roept die kercke met groter wenen:
Jhesus! kijnt van Nazarenen!
Men rovet dat erve, dat di toega
Pugna pro patria!

Kercke van Rome trec dijn swaert
Dat di van Gode ghelaten waert!
Kerstijnheit heves te doene heden.

Zoude het eene te gewaagde gissing zijn, als men: „Rome wordt met vreeze mismaakt" in betrekking stelt tot de lotgevallen der kerk van Rome in 't Oosten, Orienten, 't heilige land? Wij gelooven het niet, maar scheppen er grond uit om de vervaardiging onzer voorspellingen terug te brengen tot den tijd, die getuige was van MAERLANTS laatste levensdagen.

Onwillekeurig rees bij de overweging van ons fragment meermaal de vraag in ons op: kan MAERLANT er ook de vervaardiger van zijn? Zoo men hierop geen krachtig ontkennend antwoord putten konde uit MAERLANTS verstandelijke ontwikkeling en verlichting, er zou nog al het een en ander aan te voeren zijn, dat voor een bevestigend antwoord der vraag pleiten moet. Opmerkelijk toch is, hoe geheel toevallig zulks dan ook zijn kan, de overeenkomst tusschen de taal van MAERLANT en die van ons fragment. Men denke slechts aan de woorden: rebel, gadoot, getempert, tempeest, tribulacien, in die vonte, gemanc. Ook waren aan MAERLANT, die met het Latijn evenzeer vertrouwd was als met het Vlaamsch en Fransch, de schriften van PYTHAGORAS niet onbekend, daar hij sommige van diens zedelessen berijmd of vertaald heeft. (VAN WIJN, *Hist. en Lett. avondst.*, bl. 338.) Voeg hierbij dat Damme, waar MAERLANT langen tijd zijn verblijf hield, niet verre verwijderd is van Aardenburg, waar wij ons fragment ontdekten, en men zal moeten toestemmen, dat een en ander MAERLANT als den vervaardiger schijnt aan te wijzen.

Zoo het dan eenmaal blijken moge, dat onze beroemde Dammenaar de steller is, dan zal het tevens duidelijk worden, dat het tot een zijner eerste werken behoort, van welke hij in later tijd, toen zijn geest eene meer ernstige rigting genomen had

en hij zijne vroegere wereldsche poëzij veroordeelde, met een berouwvol hart uitriep:

God
vergheve dat ic mi besmet
hebbe in logentlicken saken,
die mi die lichtheit dede maken
vander herten ende vander sinne
Entie wereltlike minne.

Dan echter zal ook ons gevoelen betrekkelijk den tijd der vervaardiging wijziging moeten ondergaan, en men zal, in steê van aan de laatste levensdagen, aan de jongelingsjaren of den mannelijken leeftijd van Maerlant moeten denken.

Thans volge het fragment met zijne twee afdeelingen:

I.

Nv willic v doen te verstane,
hoe ghij moghet weten bi der mane,
die met ziechede wort beuaen,
of hi der dood mach ontghaen.
het was een meester in ouden tiden,
so vroet clc so en was nie ziden
als die zelue meester was:
gheheeten was hi pytagoras.

So welken tijt dat die mensche ontfaet
een euel, doet minen raet,
en̄ merct den zeluen dach,
daer hem dat euel eerst up wacht of comt.
hiest een zondach, zo neemt I.
hiest een maendach, zo neemt II.
hiest een disendach, zo neemt III.
viere zulre zwondag bliuen.
sdonresdaghes zo neempter V.
VI neempter upten vrijndach,
en̄ VII upten zaterdach.
dit ghetal hout wel.
daerna merct, en̄ niet el,
hoe hout was doe die mane,
doe hem teuel eerst cam hane.
slaet te gadere die ghetale.

danne spreect sine name wale,
dien hi inde vonte onfinc,
in a, b, c, dat staet in den rinc.
die ghetale di'e ōme staen,
sulti in eene somme slaen.
die zelue l̄re di'e toebehoren,
te zi'e name sijn vercoren.

II.

Als van den jare den eersten dach
comt upten zondach,
so es die winter laeu bi stonden.
herest en̄ zomer worden vonden
moeyelic van groten winde.
goede tijt zal men vinden
en̄ oec alrande coren.
die terwe bliuet verloren.
die winghaert wort welgheraect,
maer die oeuchstvrucht wort mesraect.
jongheliede zullen steruen ze'e.
rudd'r zullen cōmen die eere
torienten, en̄ orloghen zee' vele.
en̄ die dieue zullen stelen.
vele niemaren salmen bringhen
van princen en̄ van coninge.

So welken tijt dat jaer gaet in
upten maendach, meer no min,
so zal die winter zijn ghemaenc,
die lentin goet, zonder wanc,
ende die zomer ghetempert wel.
vele volx zal van euele wesen ribel.
. . . .
die trage zullen lettel gheriesen.
het zal zijn vreese onder die liede.
vrouwen zullen doen ōme mieden.
tribulacien zal zijn groot.
landshee'n zullen bliuen doet.
wandelinge zal van hee'n zijn,
ende strijt en̄ orloghe upten rijn.
landshee'n vele in striden verderuen,
en̄ beesten vele steruen.

Comt hi sdisendaghes, so merct, dat jare
die winter zal wesen sterc;
die lentin waeyhende ende wac;
die zomer reynich, en̄ onghemac
salmen van tempeesten doghen.
en̄ die eerst zal ze'e droghen.
die taerwe zal vele verderuen.
der wiuen zullen vele steruen,
ende vele volx steruen van der gadoot.
scepe zullen ebben noot.
coninge zullen steruen,
of vrucht vele verderuen.
het zullen wesen vele brande,
en̄ groot v'noey achterlande.
honech en̄ hoey wort wel gheraect.
rome wort met vreesen mesmaect.

Upten wonsdach wort goet coren.
winghaerts bliuets vele verloren.

OPHELDERINGEN.

I.

Vers 1. *Nu willic u doen te verstane. Nu wil ik*, met de bet. van *nu zal ik*, is geen ongewoon begin. Zoo zegt broeder GERAERT op het einde van den prologus in *Het leven van Sinte Christina de wonderbare* enz., door J. H. BORMANS, vs. 151:

Nu wil ik hier beginnen haer vite:

Uit dit *nu willic* is echter op te maken, dat er nog iets, 't zij dan veel of weinig, is voorafgegaan, dat voor ons niet is bewaard gebleven, en dat welligt als inléiding tot ons fragment dienen moest.

2. *Moghet* = moogt, met de bet. van *kunt; bi* = bij, met de bet. van *door, door middel van.*

3. *Ziechede* = ziekte, vrouw. enk. datief. Zie over de verbuiging van de woorden, op *heid* eindigende, *Het leven van S. Christina* enz., bl. 309 en 310. — *Beuaen* = bevangen. Daar blijkbaar de

schrijver spreekt tot den lezer, over den zieke, zoo zal men vs. 3 en 4 aldus moeten verstaan:

> of hi, die met ziechede wort beuaen,
> der dood mach ontghaen.

4. *Der dood* = aan den dood; *dood* werd oudtijds vrouw. gebezigd, zoo als zulks nog blijkt uit: *ter dood*, enz.

5. *Het was* = er was; *een meester* = een geneesmeester of leermeester. Onzes inziens moet men hier, om wat er volgt, aan de laatste beteekenis denken.

6. *Vroet* = wijs; *clc*, d.i. *clerc* = geleerde. *Clerc* heeft verschillende beteekenissen; die van *geleerde in het algemeen*, waarvan *clergie* = geleerdheid; die van *geestelijke* en die van *geneeskundige*. Zie JACOB VAN MAERLANT, *S. Franciscus leven*, vs. 6895, 7650; 8418, 9045; 1872 en 6404. Alleen de bet. van *geleerde* kan hier dienen, daar *clerc* blijkbaar betrekking heeft op PYTHAGORAS, die noch geneesheer, noch geestelijke was. Men zie over *klerk* = geschoren of gekruind persoon, HUYDECOPER in zijne breeder aanteekeningen op het 10[de] boek van M. STOKES *Rijmkronijk*, vs. 1058, deel III, bl. 446 tot 449; en over de uitdrukkingen *goet clerc* en *groet clerc* = groot geleerde, deel II, bl. 549. In den *Roman van Walewein* komt de volgende plaats voor, waar men aan het woord *klerk* geene andere beteekenis dan die van *geleerde* hechten kan; hare inlassching komt ons hier zoo gepast voor, dat we ons daarvan niet onthouden kunnen:

> Dus verhorde die coninc claghen
> Waleweine, ende dedem draghen
> Een paer cleder van witter siden.
> Men brocht [se]: dies was hi blide
> Als hise hadde in sine hant.
> Ic wane wel dat men noit ne vant
> Cleder die waren also diere.
> Dat wonder was so menighertiere,
> Dat andie cledre stont ghewrocht,
> Men hadse om dusent pont niet ghecocht.
> Hen es gheen *clerc* in al Parijs
> So wel gheleert no so wijs,

975. Diet adde ghelesen oft gheraect
Dat andie cleder was ghemaect.

Er was tusschen de geestelijke klerken zelven een groot onderscheid. Maerlant geeft dit onderscheid zelf aan tusschen de stemmige en eerzame, waartoe hij zich-zelven rekent, en de hoofsche, beschaafde dichters, die hij *menestrele* noemt, in zijn' *Spiegel historiael*, deel III, bl. 90 tot 91. Zie de *Geschiedenis der Middennederlandsche dichtkunst door* dr. W. J. A. Jonckbloet, deel I, bl. 209 en 210, die Maerlants onderscheiding heeft overgenomen.

6. *Ziden*, vaak *sident* of *zident*, naderhand samengetrokken tot *sints* = sedert: Woordenlijst op *S. Franciscus leven*, bl. 436. *So vroet clerc so.* Een gelijksoortig gebruik van *so... so* vindt men in den *Roman van Walewein*, vs. 3149 tot 3154:

3144. . . . . . ene joncvrouwe,
3149. Soe was sconinx dochter van Irlant,
Entie scoonste diemen vant:
Van ghelate ende van manieren
Sone vintmer so scone viere
Indie warelt als soe was ene.

Met omzetting zal men vs. 3152 lezen: *so scone dochter so ne vintmer viere*, in vorm overeenstemmende met ons: *so vroet clerc so en (ne) was nie ziden; nie* = nooit.

9. *So welken tijt.* — *So* strekt in deze uitdrukking en soortgelijke om de algemeenheid aan te duiden; als tijdsbepaling staat de uitdrukking natuurlijk in den accusatief. — *Mensche* heeft hier nog in de eind-*e* den adjectiefvorm behouden; *ontfaet* = ontvangt.

10. *Een euel* = eene ziekte, ongesteldheid. Zie Kiliaan in voce; Huydecoper in M. Stoke, deel I, bl. 568 en 569, en meest alle woordenlijsten.

12. *Of comt*, overtollig, gelijk we hiervoren reeds aanmerkten.

13. *Hiest* = es dat. Het verloren gaan der korte *a* van *dat* was oorzaak, dat de korte *e* van *es* tot *ie* werd. Men vindt ook *eest*, *eist*, *eyst.* Zoude het willekeurig weglaten of bijvoegen der

h, die bij Zeeuwen en Vlamingen nooit in de uitspraak gehoord wordt, iets bewijzen voor des stellers afkomst? Ongetwijfeld, zoo de afschrijver getrouw aan het oorspronkelijke is gebleven, dat echter te bewijzen is, „daar de afschrijvers dikwijls, zoo niet altijd, hun dialekt stelden in de plaats van dat wat zij afschreven" (W. J. A. JONCKBLOET, *Roman van Walewein*, deel II, bl. 137). Dat de afschrijver een Vlaming, een Aardenburger was, lijdt wel geen' twijfel. Ook in *S. Franciscus leven* vindt men de *h* zeer willekeurig vóór de klinkers gevoegd of weggelaten, en — JACOB VAN MAERLANT was een Vlaming.

15. *Disendach* = dingsdag.

16. *Zulre* = zullen er; *zwondag̃*, d. i. *zwondaghes* = des woensdags.

17. *Neempter* = neemt er. De *p* is hier eene overgangsletter, gelijk de *b* in *hembd*, en oulings de *p* in *kompt*, enz.

21. *Niet el* = anders niet. Hier is het blijkbaar een stopwoord.

22. *Hout* = oud: zie 13; *doe* = toen.

23. *Cam*, van *comen*, = kwam; *hane* = aan: zie 13:

Toen hem de ziekte eerst aankwam;

Dit wordt nog gezegd.

24. *Slaet te gadere* = voeg te gader, tel te samen.

25. *Danne* = dan, daarna, vervolgens; *wale* = wel; *name* = naam, hier vrouwelijk gebruikt, dat vooral bij MAERLANT dikwijls 't geval is. Ook bij anderen komt het aldus voor: *Leven van S. Christina* enz., bl. 363.

26. *Dien* wijst hier op een mannelijk zelfstandig naamwoord, waaruit dus blijkt, dat het mannelijk geslacht van *naam* nevens het vrouwelijk gebruikt werd. Wat mag wel de reden zijn, dat de schrijver in vs. 25 en 31 aan het vrouwelijk en hier aan het mannelijk geslacht de voorkeur geeft? — Ongetwijfeld heeft de kracht der uitdrukking het pleit hier ten voordeele van 't mannelijk geslacht beslecht, terwijl in de beide andere plaatsen het stootende der opeenvolgende *n's* het vrouwelijk boven het mannelijk geslacht zal hebben doen verkiezen: hoe flaauw, hoe klankloos

toch klinkt dat *die hi!;* terwijl, zoo de steller een Vlaming was — 't geen we zoo even van den afschrijver als onbetwistbaar aannamen — ook de uitspraak zal bijgedragen hebben om *dien* voor *die* te verkiezen bij een woord, welks eerste letter niet werd uitgesproken, en waardoor dus een onaangenaam *die-i* werd voorgekomen. *In de vonte* = in de doopvont, bij den doop; *onfinc* = ontfinc: niets toch is gewoner dan de weglating der *t* in samenstellingen met *ont.*

27. *In den rinc.* Moet men hier denken aan eene soort van tooverring of aan een' ronden kring, in welken de getallen en het alphabeth geschreven stonden? In den zin van *kring* komt *rinc* dikwijls voor, o. a. in den *Roman van Walewein*, vs. 10672 en 10759.

28. *Di'e*, d. i. dire = die er. Het teeken ' komt, gelijk bekend is, in oude handschriften voor als vervangende *r*, *er* of *re.*

29. *Sulti*, d. i. sult ghi = zult gij; *in eene somme slaen* = samen tellen.

30. *Lre* = letteren; *di'e*, zie 28.

31. *Te zi'e name* = te zire name, te zijnre name.

Vat ik de bedoeling van den schrijver in het bovenstaande stuk wèl, dan is zij deze: men neemt het cijfer, dat tot den dag behoort, op welken de zieke door de ziekte werd aangetast, aangewezen in vs. 13 tot 19; hierbij voegt men den maans-ouderdom, berekend naar denzelfden dag, volgens vs. 21 tot 24; vervolgens telt men de getallen samen, die behooren bij de letters van den doopnaam des zieken, en die gevonden worden om de in een' ring geschikte letters van het alphabeth. Nu heeft men natuurlijk twee verschillende sommen of getallen, waartoe weder eenige letters zullen behooren, die dan, hoe of op welke wijze is mij onbekend, over dood of leven voor den zieke beslissen zullen.

II.

Vers 1. *Den eersten dach* voor *de eerste dag*, geheel overeenkomstig met de gewone spreektaal in Zeeuwsch-Vlaanderen, waardoor 't mannelijk geslacht van *dag* wordt aangewezen.

3. *So* = zoo, met de bet. van *dan; laeu* = laauw, tamelijk warm, dus een zachte winter; *bi stonden* = bij tijden, bij wijlen, nu en dan, van tijd tot tijd. Zoo had men ook *te menighe stonden* = dikwijls; *tallen stonden* = altijd; *mit stonden* = met tijd en wijle: woordenlijst op *Der leken spieghel*, bl. 614 en 615.

4. *Herest* = herfst. Lezenswaardig is *Iets over de namen der maanden*, door mr. J. H. Hoeufft, in het *Taalk. magazijn*, deel III, bl. 225 tot 262. Bl. 253 zegt de schrijver: „Wat het woord *herfst* aangaat, dit leid ik liever eenvoudig af van het A. S. *haerfaest*, het Eng. *harvest*." Onder alle afleidingen, die de geleerde steller t. a. p. aangeeft, en ook van die, welke men in Terwens *Etymologisch handwoordenboek* vindt, voldoet ons zijne afleiding het best. Wij gelooven echter de aandacht te moeten bepalen op de oude schrijfwijze van *erest*, *herest*, waaruit bijna blijken zou, dat de *f* niet oorspronkelijk tot het woord behoort, maar eerst later, om der uitspraak wille is ingevoegd. Zou *erest* ook gevormd kunnen zijn van den wortel van het werkwoord *eren*, met achtervoeging van *st*, en welligt aldus samenhangen met het Hoogd. *erndte?* Hier verdient aangehaald te worden wat Hoeufft bl. 250 zegt, waar hij spreekt over de afleiding van *Oogstmaand:* „Karel de Groote noemde deze maand *Aranmanoth*, hebbende *aran* oudtijds inoogsten en *arne* den oogst beteekend, gelijk *ärndte* nog hetzelfde in het Hoogd. is. Ook in het Nederd. was oudtijds *arne* voor oogst en *arnen* voor oogsten in gebruik." Met het zooeven genoemde *aran* kan *eren* één zijn, en zou de herfst dan zooveel zeggen als *de oogsttijd? Vonden* = gevonden.

6. *Goede tijt.* Het is bekend, dat *tijt* oudtijds vrouwelijk was, waarvan de sporen nog overig zijn in *metter tijd*, enz.

8. *Blivet* = blijft, hier *wordt*, even als *es*, in vs. 3, een te-

genwoordige tijd met de kracht van den toekomenden. Bij de ouden werd *blijven*, — KILIAAN merkt het reeds aan — vaak voor *worden* gebezigd. Zie ook *Het leven van S. Christina de wonderbare* enz., bl. 336 en 305. Er is dus overeenstemming met de beide volgende regels, waarin men *wort* vindt.

9. *Wort welgheraect* = zal goed, zal voortreffelijk zijn. Zie HUYDECOPER op M. STOKE, deel II, bl. 1172, boek VI, vs. 246, waar hij zegt: „*geraekt* en *welgeraekt* plagt men te zeggen van alles wat fraai in zijn soort was, alsof men zeide *wel getroffen*, daar niets aan ontbreekt. Onze dichter gebruikt het IV, 548 van eene *Borg*." Zoo werd het woord ook gezegd van *ridders* en *jonkvrouwen*. Zie de voorb. t. a. p. In *Der leken spieghel* (zie Woordenlijst, bl. 437) wordt het gebruikt, sprekende van een' *man*, van een' *dichter* of *schrijver*, van een *leven*, van *wetten* en *zeden*, van *'t verstand*. Zoo ook in den *Ferguut*, vs. 622, van *'t verstand;*

van allen leden sidi volmaect
ende van vroescepen geraect.

In den *Roman van Walewein* wordt *welgheraect* gezegd, vs. 1418 en 7129, van *zeden;* vs. 3518, van eenen *boom;* vs. 10290, van *twee bedden;* van *dieren* wordt het gezegd in DE JAGERS *Taalk. magazijn*, deel IV, bl. 38 enz. Verschillend hiervan is het *wel gheraect*, dat voorkomt in de volgende verzen uit den *Roman van Walewein*, vs. 5132 tot 5137.

Walewein sprac te sinen paerde:
„Gringolet, ghi moet hier staen
Een stic, dan suldi weder gaen
In dit prayeel, in dit vrijthof.
Ic sal u steken den breidel of;
Ghi zijt hier herde wel gheraect."

De laatste regel zal zooveel zeggen als: gij hebt het hier zeer wel getroffen; gij zijt hier gelukkig gevallen.

10. *Oeuchstvrucht* = oogstvrucht. HOEUFFT zegt in zijne bovenaangehaalde verhandeling, bl. 151: „*Aouchsten en ayre-rapen*, komt voor in een plakkaat van den laatsten Junij 1546,

Groot Plakkaatboek, deel II, bl. 2983." *Aougsten* zal hier wel oogsten zijn; met de schrijfwijze van dit woord komt ons *oeuchst* in *oeuchstvrucht* nog het meest overeen. Klinkt het evenwel niet wat vreemd, daar in vs. 6—8 gezegd wordt, dat men goeden tijd vinden zal, overvloed van allerhande koren — de tarwe uitgezonderd, die verloren gaat — dat in vs. 10 de oogstvrucht, waartoe toch ook wel het koren behooren zal, als *misraakt* wordt voorgesteld? Welligt moet men onder *oeuchstvrucht* eene vrucht verstaan, die ons tegenwoordig niet meer onder dien naam bekend is: het woord wordt bij Kiliaan niet gevonden. In het hoofdstuk van het *Boek met den knoop*, getiteld: „Hier zalmen vinden alle wettelychede," vindt men in art. 3: „Hoe een man sal panden van sculden" tweemaal het woord *boeuf* gebruikt voor *boef*, het contractum van *behoef*. Hieruit blijkt dat *oe* soms *oeu* werd geschreven, en het lijdt dan ook geen' twijfel of *oeuchstvrucht* is oegst-, d. i. *oogstvrucht*. Er bestaat tusschen ons fragment en het boven aangehaalde hoofdstuk veel overeenkomst, wat taal en schrift aangaat. Deze bijzonderheid sterkt ons in het vermoeden, dat de afschrijver van ons fragment een der klerken was van de schepenbank der stad Aardenburg. Èn het boek waarin ons fragment gevonden wordt, èn het stuk in later tijd op de ommezijde van het blad onzes fragments geschreven, wijzen ons ongetwijfeld op een' stedelijk ambtenaar als afschrijver. Er is buitendien nog eene bijzonderheid, die hiervoor pleit. Op het door ons ontdekte afschrift staat vóór den eersten regel van het tweede gedeelte een teeken, dat veel overeenkomst heeft met de verkorting *ıɗ* voor *idem*. Dit zelfde teeken nu, o. i. blootelijk te kennen gevende, dat eene andere afdeeling of een ander *onderwerp aanvangt*, wordt menigvuldig aangetroffen in het *Boek met den knoop*, en wel op de bladen 76 tot 78, alwaar vonnissen staan aangeteekend, geslagen tegen verschillende personen of geveld over verschillende regtszaken. De namen dier personen of de titels dier zaken, als opschrift boven de vonnissen geplaatst, worden gewoonlijk voorafgegaan en gevolgd door het bovengemelde teeken: zij staan

dus tusschen twee zulke teekens in, die soms met rooden inkt geschreven zijn. Soms ook vindt men de overgeblevene ruimte der halfvol geschrevene regels met het genoemde teeken aangevuld, en eene enkele maal volgt hierop in roode letters het woordeken Amen. Op bladzijde 78 *verso* is het bewuste teeken als ter versiering aangebragt. Onder en boven prijkt die zijde des blads met eene rij teekens, terwijl het op den witten rand des papiers, ter linkerzijde, nog driemaal wordt aangetroffen. Wij zien in het teeken dus niets meer dan een door den schrijver aangenomen hoogst eenvoudig siersel, bij het opschrift van een vonnis of aan deszelfs einde, of ook wel ter vulling van een' regel aangebragt. Het bezit dan ook slechts in zóó verre eenige belangrijkheid, als het in vereeniging met de spelling van het woord boeuf naar een' stadsbeambte of klerk, als afschrijver van het fragment, heenwijst.

Mesraect = misraakt. Beteekent *welgheraect* wèl getroffen, goed, voortreffelijk, dan zal *misraect* wel het tegendeel te kennen geven, derhalve mistroffen, gebrekkig, slecht, enz. Ook *ongheraect* bet. slecht, leelijk, hatelijk en wordt als het oppositum van *welgheraect* aangenomen. Zoude *misraakt* niet op het toevallig gebrekkige, *ongeraakt* op het morele en van nature gebrekkige zien? In het rijmwerk *Van den levene ons heeren*, uitgegeven door P. J. Vermeulen, vind ik *verraect* als het oppositum van *welgeraect* opgegeven. Zie de woordenlijst van het evengenoemde werk. Ik vind *misraect* vermeld in het glossarium van *Het leven van S. Christina*, edoch ben niet in de gelegenheid na te zien, wat de geleerde Bormans er van zegt, daar in mijn exemplaar het 31ste vel, bl. 247 tot 255 ontbreekt, en men naar bl. 253 verwezen wordt. In het handschrift zelf komt het woord niet voor. Huydecoper maakt van *misraect* even melding, als hij van *welgeraect* spreekt (zie boven). Hij geeft de volgende aanhaling uit de *Doctrinale*, f. 18, d.

En es geen wijf soe vulmaect,
Daer en si iet in mesraect.

In den bladwijzer verklaart H. het woord door *gebrekkig*.

11. *Zé'e*, d. i. zeere = schielijk.

12. *Rudd'r* = ridderen. *Die eere* is hier ongetwijfeld het onderwerp der rede en zou dus *zal*, voor *zullen*, vorderen; aldus: *Rudderen zal comen die eere*, d. i. de edele ridders zullen eer behalen in het oosten: hun zal eere aankomen. Wat mag dan de reden zijn, dat het werkwoord hier in 't meervoud staat? Wij gelooven deze: de bedoeling des schrijvers is, er zal den ridders in het Oosten eer aankomen, en er zullen zeer vele oorlogen komen. Het meervoudig onderwerp van het tweede voorstel vorderde het werkw. in het meervoud. Stond er *zal* in plaats van *zullen*, dan meende men welligt, dat de schrijver eenig verband stelde tusschen de beide voorstellen in vs. 12 en 13 uitgedrukt, dat o. i. het geval niet is, en men liep gevaar om te lezen:

Rudderen zal com̄en die eere
torienten ende torloghen zeer vele.

De niet-herhaling van het voorzetsel *te* en het meervoud *zullen* snijden ons thans den weg af tot eene verkeerde opvatting, en — noodzaken ons, hulde te brengen aan des stellers scherpzinnigheid.

15. *Niemaren* = nieuwsmaren, tijdingen.

16. *Coninge*, eene schrijffout voor *coningen*.

17. *So welken tijt:* zie 1.

18. *Meer no min* = meer noch min: stopwoord.

19. *Ghemaenc* = gemanc, gemengd. Wanneer men de volgende Nederduitsche verzen uit *dboec van den Houte* vergelijkt met de daarmede overeenstemmende in het Platduitsch, valt het als van zelf in 't oog, dat *gemanc* = gemengd is. Men oordeele:

Vs. 81 tot 84. „Oec seggic v [over] enen waerheit:
„Ghi selter vinden ene claerheit
„Comen uter soeter stede,
„Ghemanc met roke der soethede.

In het Platduitsch luidt dit aldus:

Vs. 84 tot 89. „Ock segge ick in wahrheit:
„Du scholt vornemen [e] in clarheit
„Komen uther schonen stede,
„Gemenget myt dem roke der süticheide.

Men leze wat over *ghemanc* geschreven is in de verklarende woordenlijst van *Der leken spieghel*, 4de boek enz., bl. 432, waar de kundige de Vries o. a. zegt: „doch er zweeft over dit geheele

woord nog iets nevelachtigs, dat voor het licht van nadere plaatsen zal moeten wijken." Daarom verheugt het ons des te meer eene nieuwe plaats, waar het woord zoo helder voorkomt, ontdekt te hebben. Zie ook: Woordenlijst op *S. Franciscus leven*, bl. 407; op *Der minnen loep*, bl. 220; A. DE JAGERS *Taalk. magazijn*, deel I, bl. 255, 365, 377; deel II, bl. 295. Uit de aangehaalde plaatsen blijkt, dat *ghemanc* voorkomt als adjectief, adverbe en volgens den heer DE VRIES ook als substantief. In ónze plaats is het blijkbaar een adjectief. In de volgende regelen uit MAERLANTS *Spieghel historiael*, aangehaald in DE JAGERS *Taalk. magazijn*, deel I, bl. 366, schijnt *gemanc* in gebruik en beteekenis het naast bij het onze te komen. Zie deel I, bl. 314:

Porrus die hadde eene zale,
Daerin waren weetmen wale
xxx. colummen groot eñ lanc,
Machijs fijn goudijn, niet gemanc.

„Hier schijnt *gemanc* zooveel te beteekenen als *gemengd*. De colommen namelijk waren van louter goud, niet van goud, dat met ander metaal vermengd was. Zoo ook deel II, bl. 465:

Die rike leuet, alse of met smerten
Eñ met rouwen ware gemanc,
En dats al omdat hi sinen ganc
So hoghe mict ant erdsche goet,
Dattem nemmer wel en doet.

„Hier zou ik *gemanc* door *gemengd* verklaren." Zoo zal dan ook, o. i. *die winter zal zijn ghemaenc* beteekenen: het winterweder zal gemengd weder zijn; nu eens koud, dan weder warm, nu eens regen, dan weder droogte, kortom afwisselend. — Tot zoover had ik geschreven, toen mij DE JAGERS *Archief voor Nederl. taalk.* gewerd, deel I, 1ste stuk, waarin men, bl. 45 tot 54 „over de beteekenis van het oude woord *gemanc*" gehandeld vindt. De kundige verzamelaar verklaart *gemanc*, en hij staaft zijne verklaring met kracht van voorbeelden, door *te zamen, te gader, tevens*. In de boven aangehaalde plaats uit M.'s *Sp. h.*, deel I, bl. 314, dit stemt de schrijver zelf toe, voldoet echter deze bet. niet, en hij eindigt zijn belangrijk stuk met de woorden: „Naar mijn oordeel worden er meer en vooral dui-

delijker voorbeelden gevorderd, ten bewijze dat *gemanc* bij onze oude schrijvers als deelwoord of bijvoegelijk naamwoord voor *gemengd* gebezigd zij geworden." Wij gelooven zoo gelukkig geweest te zijn in het bovenstaande vers 19 eene plaats te hebben ontdekt, waar het geen twijfel lijden kan of *gemanc* is een bijvoegelijk naamwoord of deelwoord. De vraag is thans deze: bet. het hier *gemengd?* — Waar aan beide zijden groote taalkundigen een verschillend gevoelen verdedigen, gevoelen wij ons zelven niet geregtigd deze vraag beslissend te beantwoorden; alleen vragen wij: zoo *gemanc* hier niet *gemengd* is, een woord dat den zin zeer wèl verklaart, wat is het dan?

Ook VAN WIJN verklaart *ghemanc* door *gemengd*, op bl. 85 van het tweede boek zijner *Historische avondstonden*, in de volgende aanhaling uit MAERLANTS werk *Der naturen bloeme.* De aangehaalde plaats luidt:

Daer mach wel vreese of ghescien
Lampriden t'etene, eer si sijn
Ghesoden langhe, in goeden wijn,
Met specie ende met pipre wel.
Want hare humeure die sijn fel
Ende met den venine ghemanc,
Dies moet haer sieden wesen lanc,
Lampriden bete es ghevenijnt.

De heer DE JAGER verklaart t. a. p., bl. 47, *ghemanc* door *tevens*, maar o. i. voldoet *gemengd*, vooral met het oog op den laatsten der hier aangehaalde regels, vrij wat beter, en levert de lezing ook een' beteren zin.

Gemanc wordt ook gevonden in de volgende aanhaling uit MAERLANTS *Alexander*, voorkomende in dr. W. J. A. JONCKBLOETS uitmuntende *Geschiedenis der Middennederlandsche dichtkunst*, deel II, bl. 425. Dáár luidt het bij de beschrijving der wapenrusting van koning PORUS:

f. 89 c. Hi hadde drie halsberge an,
ende eene curie van metale,
ende twee cousen van stale,
ende van yvoren enen witten scilt,
daer stont in van sabel een wilt,
een dier, heet een olifant;
hi hadde in siere rechterhant

ene oolve van latone:
een swert hadde die degen coene,
dat was wel ses voete lanc,
ende enen cnijf die was gemanc
van goude te samen ende van stale.
Hi quam gewarniert wale.

Zonder over de bet. van *gemanc* te dezer plaatse een beslissend oordeel te vellen, gelooven wij toch, dat het hier bezwaarlijk door *te samen*, *te gader* verklaard kan worden. Dit toch schijnt te strijden tegen den volgenden regel, waarin *te samen* zelf voorkomt. Of is welligt *te samen* eene versterking van het voorafgaande *gemanc?* De bedoeling van den schrijver zal wel zijn, dat het hecht van den knive van goud en het lemmer van staal was. — Deze gissing wordt eenigzins bevestigd door het volgende. Wanneer van Maerlant de geschenken optelt, die boden en gezanten uit verschillende deelen der wereld, te Babylon, den grooten Alexander aanboden, heet het onder anderen:

Almanien bracht al naect
te presente een swert van stale,
dat men daer can smeden wale:
van goude dien appel entie scoc.

Ziedaar, onzes inziens, een zwaard, dat *gemanc van goude ende van stale* was.

20. *Die lentin* = de lente. Dit woord heeft in vorm veel overeenkomst met het Oudduitsche *Lenzinmanoth*. Wij verwijzen hier weder naar de, onder 4, aangehaalde verhandeling, bl. 235, waar de schrijver o. a. zegt: „de maand Maart is aldus (lentemaand) genaamd, omdat, volgens de gewone verdeeling der jaargetijden, de lente in dezelve begint. Karel de Groote noemde dezelve ook *Lengizinmanoth*, Lentemaand, en *Lenzinmanoth*, waarvan zij in oude stukken en bij oude schrijvers wel *Lentsmaand* geheeten wordt.” Ons *lentin* verdient dus der aandacht der woordafleidkundigen niet te ontgaan. *Zonder wanc* = zonder twijfel, voorzeker, enz.: een’ gewone bevestigingsformule en vaak niets meer dan een stopwoord. Zie de woordenlijsten op *Der leken spieghel*, bl. 677 en op *Der minnen loep*, bl. 342. Zie ook den *Roman van Walewein*, vs. 3052.

21. *Getempert* = gematigd: de zomerhitte zal gematigd wezen.

22. *Ribel* = het Fr. *rebelle*, oproerig, wederspannig. Men vindt *rebel*, in de laatste bet. in *Het leven van S. Franciscus*, vs. 4667 tot 4674:

> Soetelike machmen mede
> Gevoelen smans goedertierhede,
> Die so zoete was ende so groot,
> Dat soe der diere wreetheit verboot,
> Wilde beesten al te hem keerden,
> Ende sochte stomme beesten leerden,
> Die diere, die den man sijn *rebel*
> Sident dat hi in sonden vel.

Kan de bet. van regel 22 dan wezen: veel volks zal weêrspannig wezen door de ziekte (het kwaad, de ramp), die hen treffen zal? MAERLANT gebruikt *rebel* ook in zijn *Wapene-Martijn*. Zie de plaats bij dr. W. J. A. JONCKBLOET, *Middennederlandsche dichtkunst*, deel III, 1, bl. 151, in de noot.

23. Wat *geriesen* hier beteekent is mij een raadsel. Ik opper dus de volgende gissingen: 1°. Kan het *riesen* zijn, dat in den *Ferguut* voorkomt, vs. 4277, en volgens prof. VISSCHER *vreezen* beteekent? Het voorgevoegd *ge* kan hier geen bezwaar opleveren, daar het zeer dikwijls werd voorgevoegd, zonder de bet. van het werkwoord merkelijk te wijzigen. 2°. Of kan *gheriesen* hier voor *gherisen* staan, dat de bet. heeft van *rijzen*, *stijgen*. Zoo vs. 24 niet ontbrak, zou deszelfs eindrijm dit kunnen uitmaken. 3°. *Riesen* bet., gelijk algemeen bekend is, *handelen als een ries*, dat is: *dwaas* handelen. In DE JAGERS *Taalk. mag.*, deel III, bl. 193, vind ik *ries* ook verklaard, behalve door dwaas, door *booswicht*, *deugniet*. Kan hiervan *riesen* ook bet. *boos handelen*, *slecht handelen?* De zin van vs. 23 zal dan zijn: de tragen zullen weinig vreezen; óf weinig stijgen of vooruit komen; óf weinig kwaad uitrigten. Welligt ook is geene der drie bet. de regte; 't zal mij derhalve aangenaam zijn, zoo een deskundige de bet. bepaald aanwijst. In geene der glossaria, die mij ter dienste stonden, heb ik het woord aangetroffen.

25. *Het* = er.

26. De zin van dezen regel is mij gansch niet duidelijk. *Miede*

heeft twee bet., die van *tijding*, *berigt*, en die van *belooning*, *gift*, *betaling*, vooral gezegd van den prijs der *omkooping*. In deze laatste bet. wordt het gewoonlijk door *om* of *door* voorafgegaan. Zie de woordenlijst op *Der leken spieghel*, bl. 509 en 510; die op *Der minnen loep*, bl. 260; MELIS STOKE, boek X, vs. 65, boek IV, vs. 636. Daar ook hier *omme* voorafgaat, zoude ons dit bijna nopen, de laatste bet. hier voor de ware te houden. Doch er bestaat eene tweede zwarigheid: hoe zal men het woordje *doen* verklaren, dat in den zelfden regel voorkomt? Onzes inziens bestaat hier eene ellipsis, en zoude men, met het oog op den voorgaanden regel dienen te lezen: *vrouwen* (vorstinnen) *zullen doen* [vreeze] *omme mieden*. Neemt men deze lezing aan, dan zal men *omme mieden* moeten verklaren door *om de berigten*, en de zin zal dan wezen: edele vrouwen zullen vreezen om de berigten en tijdingen die zij hooren zullen; en nu leze men vs. 27 tot 32 en men zal zien, welke berigten of schrikverwekkende tijdingen zij zullen ontvangen. Wij geven onze verklaring voor 't geen zij is, en zullen met genoegen een' betere en gegrondere aannemen.

27. *Tribulacien* = het Fransche *tribulation*, kwelling, verdriet, tegenspoed. De hoogleeraar G. J. MEIJER verklaart het in *Het leven van Jezus* door *verdrukking*, welke bet. hier ook zeer wèl van toepassing zijn kan. Men vindt het woord ook in *S. Franciscus leven*, vs. 1530.

28. *Bliuen doet* = dood blijven, omkomen. Zie *Het leven van S. Christina de wonderbare*, bl. 336 en 474.

29. *Wandelinghe van heeren* = het heen- en wedertrekken van legers.

31. Hier wordt, even als in vs. 28 van de landsheeren gesproken, en, bedrieg ik mij niet, gezegd, dat velen in den strijd zullen vallen.

33. *Comt hi*, d. i. de eerste dag des jaars; *dat jare* behoort tot vs. 34.

35. *Waeyhende* = waaijende; *wac* = zwak, los, vochtig, nat.

36. *Reynich* = regenachtig, nat; met bekende versmelting der *g* uit *regenig* ontstaan, dat veel overeenkomst heeft met 't Engelsche

rainy. Zie ook de verkl. woordenlijst op *Der leken spieghel*, bl. 571.

37. *Tempeesten* = stormen: *S. Franciscus leven*, vs. 9189; *doghen* = lijden.

38. *Eerst* = herfst: zie vs. 4. Ik moet hier bijvoegen, dat ik *heeroust* voor *herfst* gevonden heb in de voorspellingen van JOHANNES LAET VAN BORCHLOEN, gedrukt te Oudenaarde in 1479. Uit *herest* of *eerst* is welligt *heeroust* en hieruit *heerfst*, *herfst* ontstaan.

39. *Die taerwe* = de tarwe.

41. *Gadoot* = schielijke, plotselinge dood, apoplexie. Men vindt ook *gaydoot*, samengesteld uit *ga*, *gay* = gaauw, schielijk en *dood*. Van *gay* heeft men nog *gaylike* = schielijk. Zie: woordenlijst op *S. Franciscus leven*, bl. 405; op *Der leken spieghel*, bl. 420, en vooral het *Taalk. magazijn*, deel IV, bl. 86 tot 88, benevens CLIGNETT en STEENWINKEL in hunne aanteekeningen op MAERLANTS *Spieghel historiael*, bl. 56 tot 58. Is het niet opmerkelijk dat in ons fragment en in *S. Franciscus leven* zoovele gelijke woorden worden aangetroffen, welke men in andere rijmwerken niet zoo menigvuldig aantreft, als daar zijn de basterds: *rebel*, *getempert*, *tempeest*, *tribulacien*, benevens de echt Dietsche woorden: *gemanc*, *gadoot?* In de 16de eeuw noemde men de pest de *haastige ziekte*, *de haastigheid*, in welke woorden hetzelfde denkbeeld van *schielijke dood* als in *gadood* ligt opgesloten.

42. *Ebben* = hebben. Zie 13.

44. *Vele* wordt hier zoowel voor het enkel- als voor het meervoud gebruikt: zie vs. 41, *vele volx*. *Vele vrucht* = veel vrucht, een enkelv. vorm, met eene meerv. beteekenis. Dat in vs. 43 en 44 dezelfde eindrijmen gevonden worden als in vs. 39 en 40, verhoogt de schoonheid van het rijmwerk niet. Dezelfde rijmen vindt men nog in vs. 31 en 32. Zoo ook rijmt *coren* op *verloren*, vs. 7 en 8 en vs. 49 en 50. Hier is 't echter minder te berispen, wijl grooter afstand tusschen beide ligt. Uit de verbinding van vs. 43 en 44 door het woordje *of* schijnt te volgen, dat het verderven der vrucht den koningen wordt toegeschreven, in gevalle zij niet sterven; ofte wel, men kan er ook dit uit afleiden, dat, zoo de voorspelling van vs. 43 niet wordt vervuld,

alsdan die van vs. 44 aan de beurt ligt: in allen gevalle sluit *óf* ééne der beide gebeurtenissen uit.

45. *Het* = er.

46. *Vernoey* = vernooi, verdriet. KILIAAN, in voce; woordenlijst op *Der leken spieghel*, bl. 648 enz. De eerste lettergreep van *vernoey* is in het afschift door eene doorgestreepte *v* aangewezen: het gemis van zulk een letterteeken noopte ons tot de *er*-verkorting de toevlugt te nemen. *Achter lande* = door 't gansche land, 't geheele land door. HUYDECOPER op M. STOKE, deel II, bl. 20; woordenlijst op *Der leken spieghel*, bl. 348.

47. *Hoey* = hooi; *welgheraect*, zie vs. 9.

48. *Mesmaect* = mismaakt, misvormd, ontsteld. Dit woord komt dikwijls voor in den *Roman van Walewein*. Zoo heet het: *mismaect van wonden*, vs. 866 tot 869:

Doe dwoughen si sine scone lede,
Die waren mesmaect van diepen wonden,
Dier si menighe over hem vonden.

Dezelfde uitdrukking *mesmaect van diepen wonden* vindt men ook vs. 2504. In vs. 2589, dat met het voorgaande vs. 2504 in verband staat, heet het: *mismaect van den wapinen*. In vs. 4520 en 21 is het:

Der joncfrouwen oom weende sere
Als hi sire nichten sach mesmaect.

Het gelaat — en ook andere leden der jonkvrouw — was gekwetst, gewond door de geeselslagen van den rooden ridder.

Het werkwoord zelf komt voor vs. 4637; daar luidt het:

Men haester mede, na mijn verstaen,
Om Waleweins wille, dat hi soude
Hem rusten gaen ende slapen houde,
Die hem sdaghes sere mesmaecte;

d. i. die zich-zelven vermoeide, afmatte door het gevecht met den rooden ridder en diens gezellen. In dezelfde bet. komt het voor vs. 7751. In eene andere bet. vindt men het gebruikt in de volgende verzen, waar beschreven wordt, hoe het er in den „karkerstene" uitzag, waar men de jonkvrouw had opgesloten: vs. 8314 tot 8317.

Het was daer vul ende sere onreine
Daer soe sat, dat edel wijf.
Sere mesmaecte soe hare lijf.

d. i. zij mismaakte, verontreinigde haar ligchaam door in den vuilen, onreinen kerker te zitten. Uit een en ander blijkt, dat de bet. van *mismaken* vroeger ruimer genomen werd dan tegenwoordig. Alles wat gezegd kon worden den mensch uit zijn' gewonen toestand te brengen, werd gezegd hem te mismaken, of liever, daarvan werd gezegd, dat hij zich er door mismaakte. Zie ook het Evangelie van MATTHEUS, VI: 16.

49. *Wonsdach* = woensdag.

50. *Winghaerts bliuets vele verloren*, d. i. *winghaerts bliuet des vele verloren*, of *des winghaerts bliuet vele verloren*, in overeenstemming met vs. 40:

Der wiuen zullen vele steruen. De *tarwe* en de *wijngaard* komen nog éénmaal nevens elkander voor, vs. 8 en 9. Zoude men vs. 40 in plaats van *wiuen* ook *winen* moeten lezen, in de bet. van *wijnstokken?*

„De afschrijvers stelden dikwijls, zoo niet altijd, hun dialekt in de plaats van dat wat zij afschreven," zóó schreven we boven als het getuigenis van een allezins bevoegd beoordeelaar, en wij meenen daarvan in het afschrift van ons fragment de sporen te ontdekken. Blijkbaar toch is de afschrijver in de spelling van sommige woorden zich niet gelijk gebleven, 't geen, o. i., alleen daaraan is toe te schrijven, dat hij nu eens de taal van zijn handschrift, dan weder die van zijn' tijd volgde, en door zijn wankelen, taal en spelling van tweeërlei tijdperk in één stuk vereenigde. 't Zal voldoende zijn, ten betooge, te wijzen op het gebruik van *terwe* nevens *taerwe; wanc* nevens *ghemaenc; dood*, *gadoot* nevens *doet*, *hoey* en *vernoey; so*, *sal*, *sine* nevens *zo*, *zal* en *zine.* Ook houdt de afschrijver geen' regel in 't gebruik der *h:* hij schrijft *herest* nevens *eerst*, en — wat zijn weifelen tusschen *ij* en *i* bewijst — *ghij* nevens *hi.* Pleit het bovenstaande niet voor des afschrijvers trouwe overname, het bewijst ten minste dat eene vrij groote tijdruimte de vervaardiging van het oorspronkelijke handschrift van ons afschrift scheidt.

WAARSCHIJNLIJKE OUDERDOM VAN HET AFSCHRIFT ONZES FRAGMENTS,

OP TE MAKEN UIT HET PAPIERMERK.

De merken, welke het papier van *den boek met den Knoop* draagt, zijn zesderlei, als: *eene kleine weegschaal*, *eene groote weegschaal*, *de letter R*, *gekroond met een kruis*, *twee gekruiste zwaarden*, *eene soort van bloem in een cirkel*, *gedekt met een kruis* en *een hartje met een kruisje*. Geen dezer merken vinden bij J. Koning, *Verhandeling over den oorsprong*, *de uitvinding enz. der boekdrukkunst*, waar hij, bl. 72 en vervolgens, over de papiermerken handelt, opgenoemd, evenmin als in de verschillende opgaven, voorkomende in de *Kronijk van het Historisch genootschap te Utrecht*, 1850 en 1851. Wij kunnen derhalve dáár geene aanwijzing bekomen ter bepaling van het tijdperk, waarin de stukken van ons register waarschijnlijk zijn opgesteld of geschreven. Wanneer wij echter overwegen wat de heer Koning, a. w., op bl. 83 zegt van de letter P; hoe hij deze beschouwt, als wijzende op Philips van Braband of Philips van Bourgondië, dan rijst bij ons, en zoo wij meenen niet ten onregte, het vermoeden op, dat de letter R doelt op Robert van Béthune, graaf van Vlaanderen, die van 1305 tot 1318 regeerde. Daar Aardenburg eene Vlaamsche stad was, is het natuurlijk dat men daar Vlaamsch papier gebruikte, welligt te Brugge, dat in de nabijheid ligt, vervaardigd. Trachten wij nu, op de voorgaande stelling voortbouwende, op te maken in welk tijdperk de overige merken, en met name het merk: *twee gekruiste zwaarden*, voorkomen. Op bl. 19 van ons boek vangt een stuk aan, ten opschrift dragende: „Hier zal men vinden alle wettelijchede." Dit stuk, geheel door eene zelfde hand geschreven, loopt tot bl. 28; daar nu het papier van ons register van bl. 1 tot 23 het merk van de kleine of groote weegschaal draagt, en van bl. 23 tot 30 de letter R als papiermerk gevonden wordt, volgt van zelf, dat het papier met de beide eerstgenoemde merken voorzien, op gelijken ouderdom als het laatste aanspraak maken mag, als te zelfden tijde,

door een' zelfden persoon voor hetzelfde stuk gebruikt; daar nu al verder de „toolnebrief" van Aardenburg, op bl. 33 tot 35 van ons register voorkomende, geschreven is op papier, het merk der kleine weegschaal dragende, trekken wij hieruit een nieuw bewijs voor het beweren, dat deze brief tot de eerste helft der 14de eeuw behoort.

Op bl. 35 van ons register begint weder eene andere rubriek, bevattende copiën van privilegiën, verleend aan Aardenburg in 1226 en 1243. Het papier dezer copiën draagt op een' der bl. het merk *de twee gekruiste zwaarden*, welk merk ook gevonden wordt op bl. 45, alwaar men ons medegedeeld fragment aantreft. Dagteekenden de afgeschreven privilegiën uit later eeuw, ze zouden tegen de oudheid dier fragmenten, ofte wel tegen de oudheid van hun afschrift getuigen; thans echter bewijzen zij er vóór.

Nog éénmaal komt ons papiermerk voor, namelijk op het laatste blad van het stuk, voorkomende bl. 48 tot 66, en ten opschrift dragende: „Hier mach men vinden ghescreven tale ende wedertale ende die vermete die der tale toebehoren." Dit stuk draagt zoowel in schrift als in het letterteeken R, waarmede bl. 48 tot 65 voorzien zijn, de kenteekenen, dat het tot de 14de eeuw behoort, en brengt derhalve dan ook weder ons papiermerk, twee gekruiste zwaarden, tot den zelfden tijd. Wij gelooven met het bovenstaande voldoende te hebben aangetoond, dat het papier waarop ons fragment staat geschreven, uit de 14de eeuw zijn kan, en dat deszelfs merk nimmer als bewijs tegen, maar wel als bewijs vóór deszelfs oudheid zal kunnen worden aangevoerd. Ten slotte nog deze opmerking: dezelfde hand, die de copiën der privilegiën, welke bl. 35 en 36 voorkomen, geschreven heeft, herkennen wij in het afschrift van andere privilegiën, bl. 41 tot 44 loopende, en waarvan het oudste tot 1343 opklimt: ook dit wijst ons dus op de eerste helft der 14de eeuw. Opmerkelijk blijft het echter, dat in geheel ons register, 105 bladen groot, ons merk slechts driemaal voorkomt; maar wie zal ons hiervan de ware oorzaak aanwijzen?

BRONNEN.

OORKONDEN

BETREKKELIJK HET

OBSERVANTENKLOOSTER TE SLUIS.

I.

Bul van EUGENIUS IV, gegeven te Florence, 13 October 1435, waarbij aan JOH. DE CAPISTRANO volmagt verleend wordt om op vijf plaatsen een observantenklooster te stichten. — Uit het perkamenten register A der stedelijke archiven van Sluis, fol. xcj, verso [1]).

Eugenius episcopus, servus servorum Dei, dilecto filio Johanni de Capistrano, ordinis fratrum minorum, de observantia nuncupatorum, professori, salutem et apostolicam benedictionem. Inter ecclesiasticos ordines, in domo Domini militantes, id, ex benedictione celesti, ordini tuo et illius fratribus magis ascribitur, ut efficax testatur experientia rerum, quod, ubicunque degunt, populos ad salutis graciam evocant, sibi proficientes per vite meritum et aliis nichilominus per exemplum. Cum itaque, sicut exhibita nobis pro parte tua petitio continebat, sepe contingat, nonnullos Christi fideles ex devotione, quam ad dictum ordinem habent, tuisque sermonibus allici ad terrena in celestia commutandum, qui pro ipsorum maiorumque suorum animarum salutem [salute] loca quedam pro usu et habitatione tui ordinis fratrum fundarent, construerent et edificarent, vel fundata, constructa et edificata concederent, si ad id sedis apostolice suffragaretur auctoritas; et, sicut eadem petitio subiungebat, si quinque loca pro usu et habitatione huiusmodi fundandi, construendi et edificandi, aut fundata, constructa et edificata recipiendi, a sede predicta facultatem ha-

1) Het oorspronkelijke in dit en volgende stukken is letterlijk afgedrukt. Alleen zijn de verkortingen weggelaten, de punctuatie is aangebragt, hier en daar een' hoofdletter gesteld en de *i* en *u* voor *j* en *v* of omgekeerd, waar 't noodig was, verwisseld.

beres, profecto plurimorum animas Deo lucri facere posse sperares; Non [Nos] igitur, qui religionem nostris presertim temporibus adaugeri intensis desideriis exoptamus ac salutem querimus singulorum, tibi necnon pro tempore existentibus quarumcunque provintiarum juxta morem fratrum minorum, de observantia nuncupatorum, vicariis, quinque loca, ubicunque consistentia, cum ecclesiis, campanilibus, campanis, ortis, ortaliciis et aliis necessariis officinis, si tibi aut illis alias canonice consignentur, vel in locis, ad id congruentibus et honestis, vobis per eosdem Christi fideles forsitan assignandis domibus, ecclesiis cum campanilibus, campanis, ortis, ortaliciis et necessariis officinis huiusmodi fundari, construi et edificari faciendi ac recipiendi et perpetuo retinendi, diocesanorum locorum, in quibus huiusmodi loca fuerint, aut eiusdem ordinis superiorum licencia minime requisita, eadem auctoritate apostolica tenore presentium concedimus facultatem. Et insuper universis et singulis dicti ordinis fratribus, quos in locis huiusmodi pro tempore residere contigerit, ut omnibus et singulis indulgenciis, privilegiis, libertatibus, exemptionibus, ordini prefato necnon ipsius domibus, locis et personis, per sedem predictam vel alias generaliter quomodolibet concessis, uti et gaudere libere liciteque valeant, auctoritate prefata concedimus, jure tamen parrochialium ecclesiarum et cuiuslibet alterius semper salvo, felicis recordationis Bonifacii pape viij, predecessoris nostri, prohibente in [ne] religiosi oidinis mendicantium loca de novo recipiant absque licentia sedis apostolice speciali, faciente plenam et expressam de prohibitione huiusmodi mentionem, et aliis constitutionibus apostolicis contrariis non obstantibus quibuscunque. Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostre concessionis infringere vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attemptare presumpserit indignatione omnipotentis Dei et beatorum Petri et Pauli, apostolorum eius, se noverit incursurum. Datum Florentie, anno incarnationis dominice millesimo quadringentesimo tricesimo quinto, tercio idus Octobris, pontificatus nostri anno quinto. Sic signatum: *A. de Strata.*

II.

Notariëel stuk, gegeven te Sluis 1 April 1442 (1443), vermeldende de stichting van het klooster door Joh. de Capistrano. — Uit hetzelfde register A, fol. cxx.

In nomine Domini, Amen. Explorate fidei decrevit antiquitas gestarum rerum seriem in publica monumenta conferre, ne preteritorum edax consumat oblivio, sed semper indiscissa permaneat probatio veritatis. Ea eciam, que laudabili intencione pro animarum salute inchoata et incepta sunt, decet ut litterarum testimonio pandantur de hiisque ubilibet legitima concedantur documenta. Serie igitur presentis publici instrumenti noverit modernorum presentia et futurorum posteritas non ignoret, quod anno ejusdem Domini millesimo quadringentesimo quadragesimo secundo, indictione sexta, juxta stilum et modum provintie Remensis scribendi, mensis vero aprilis die prima, pontificatus sanctissimi in Christo patris et domini nostri, domini Eugenii, divina providencia pape quarti, anno decimo tercio, venerabilis ac circumspectus magnarumque sciencie et auctoritatis religiosus vir, frater Johannes de Capistrano, professor ordinis fratrum minorum, de observancia nuncupatorum, constitutus et existens in nostrum, notariorum et testium infra scriptorum ad hoc vocatorum et rogatorum, presencia in opido Slusensi, dyocesis Tornacensis, ad et supra quemdam campum sive quoddam pratum, continens duas mensuras terrarum cum dimidia vel cocirca, jacens et situatum in parochia beate Marie ibidem, ad finem cujusdam platee, communiter in vulgari appellate de Riquerstrate, in suis habuit et tenuit manibus quasdam sanctissimi in Christo patris et domini nostri, domini Eugenii, divina providencia pape quarti, bullas, sive litteras plumbatas, cordula canapis impendentes, quas nobis notariis hic infrascriptis legendas et populo, inibi in copiosa multitudine astanti, referendas et publicandas prebuit et dedit; easque omnibus, quibus decuit, reverentia et obediencia humiliter recepimus ac populo, copiose astanti, de

verbo ad verbum alter nostrum legit et perlegit, tenore subsequenti:

Eugenius [etc. Volgt de pauselijke bul van fol. xcj, verso, medegedeeld bl. 79, 80. Daarna:]

Intus in plicatura scriptum erat: Gratis, de mandato domini nostri pape: *Jo. Montani.* Supra plicaturam a parte interiori: Gratis, de mandato domini nostri pape: *Jo. Steccatis.* A tergo autem exteriori: *R*, significans eam registratam per quemdam nominatum Angelus. Sub cordula a parte exteriori: *Jo. de Veate*, qui eam expedivit. In mergine [margine] a parte exteriori prope finem: *G. Fabri.*

Quibus quidem litteris, sic per alterum nostrum diligenter, attente ac reverenter lectis et perlectis ac eisdem populo reseratis, ipse frater Johannes, ad executiones earumdem, ob rogatum incolarum dicti loci de Slusa, procedere affectans, sperans exinde Deo quam plurimorum animas posse lucrifacere dictorum incolarum multimode, ex devotione, quam habere ostendebant ad ordinem fratrum minorum, de observancia nuncupatorum, devote inclinans, quia, ut edocuit, per universum quinque loca, ubicunque consistencia, constructa, fundata et edificata cum ecclesiis, campanilibus, campanis, ortis, ortaliciis et aliis necessariis officinis, si sibi assignarentur, vel in locis ad id agruentibus et honestis, sibi per Christifideles assignandis domibus, ecclesiis cum campanilibus, campanis, ortis, ortaliciis et necessariis officinis hujusmodi fundari, construi et edificari faciendi ac recipiendi et perpetuo retinendi pro dictis fratribus et nons [non] alias auctoritate apostolica utebatur et utitur facultate, dictum campum sive pratum, per nonnullos incolarum dicti oppidi sibi caritative datum, presentatum et ad premissa assig[n]atum pro constructione, fundacione et edificacione tercii loci sive conventus dictorum fratrum minorum, de observancia nuncupatorum, et non alias, eadem apostolica auctoritate devote acceptavit et acceptat. Et nichilominus, in signum vere acceptationis et adeptionis campi, prati sive fundi antedicti supra dictum pratum, constitutus ipse frater Johannes, diversos angulos dicti prati accedens, diversa ibidem signa ad

arbores, ibidem crescentes, easdem incidens, fecit, ac tandem quoddam lignum transversum cuidam arbori apposuit, de eisdem arbore et ligno crucem faciens, coram qua cruce, secum associatis duobus fratribus dicti ordinis, genibus flexis orationem: Veni, sancte Spiritus; reple etc. cum versu et collecta condecentibus et alias orationes fecit et amplevit, supplicans astantibus ut eumdem locum ammodo honeste tenerent et conservarent. De et super quibus omnibus et singulis Michaël Hoorneweder et Oliverius tKint, scabini, Christianus Veyse, Petrus Linet, secretarii sepedicti opidi Slusensis, nomine omnium et singulorum, quorum interest, intererit, sive interesse poterit quomodolibet in futurum, a nobis notariis publicis hic infrascriptis sibi fieri petierunt unum vel plura publicum seu publica instrumentum et instrumenta. Acta fuerunt hec in dicto opido Slusensi, supra dictum campum sive pratum in sepedicta parochia, circa horam undecimam ante prandium, anno, indictione, mense, die et pontificatu, quibus supra. Presentibus ad hec honorabilibus, magnificis et discretis viris, magistro Adriano Eligii, domino Johanne Bitere, presbitris, Florentio de Campis, ballivio [sic] opidi Slusensis, Marenio le Frere, subballivo, Guidone de Visch et Achille de Monte, filiis militum, Gualtero de Smet, Johanne de Waghemakere, Johanne Lemmoot, Petro de Wilde, Johanne Baert, Daniele Bochout, Johanne Lodebaert et pluribus aliis testibus ad premissa vocatis, presentibus et rogatis. Aldus gheteekent: Et quia ego Cornelius Schinkel, presbiter Tornacensis diocesis, publicus sacra apostolica auctoritate notarius, predictis requisitioni, consensui et fundationi ceterisque omnibus, ut premittuntur, una cum notario subscripto ac prenominatis testibus presens interfui, eaque sic fieri vidi, scivi et audivi, ideo hoc presens publicum instrumentum, manu alterius fideliter conscriptum, signo nomineque meis solitis et consuetis subsignavi, requisitus et rogatus in testimonium et robur premissorum. *C. Schinkel.* Item et ego Jacobus Maes, Gandensis clericus, Tornacensis diocesis publicus imperiali vene-

rabilisque curie Tornacensis auctoritate notarius juratus, quia premissis omnibus et singulis una cum notario et testibus supranominatis presens et personaliter interfui, eaque sic fieri vidi et audivi, ideo huic presenti publico instrumento, manu aliena fideliter scripto, signum, nomen et subscriptorum mea solita et consueta apposui, rogatus et requisitus in fidem et testimonium omnium et singulorum premissorum. *Jacobus Maes.* Ende was an tvors. instrument ghehecht eene lettere, daeraf tinhouden hier naer volght.

III.

Transfixbrief van den Doornikschen bisschop, van 19 Mei 1443, te Sluis, waarin het voorgaande bekrachtigd wordt. — Uit hetzelfde register A, fol. cxxj, recto.

Universis et singulis presentes litteras inspecturis Johannes, miseracione divina Tornacensis episcopus, salutem in Domino sempiternam. Dudum sanctissimus in Christo pater et dominus noster, dominus Eugenius, divina providencia papa quartus, attente considerans, quod inter ecclesiasticos ordines, in domo Domini militantes, id ordini fratrum minorum, de observancia nuncupatorum, et illius fratribus magis asscribitur, ut verum efficax experiencia docet, quod ubicunque hujusmodi fratres degunt populos in viam salutis dirigunt verbo pariter exemplo, peroptans quam summis desideriis religionem suis temporibus adaugeri et salutem querens singulorum, fratri Johanni de Capistrano, dicti ordinis professori, necnon pro tempore existentibus quarumcunque provinciarum juxta morem fratrum minorum de observancia vicariis, quinque loca, ubicunque consistencia, cum ecclesiis, campanilibus, campanis, ortis, ortaliciis et aliis necessariis officinis, si sibi aut illis alias canonice consignarentur, vel in locis ad id congruentibus et honestis eis per Christifideles forsitan assignandis domibus, ecclesiis cum campanilibus, campanis, ortis, ortaliciis et aliis necessariis officinis hujusmodi fundari,

construi et edificari faciendi ac recipiendi et perpetuo retinendi auctoritate apostolica per suas certi tenoris litteras concessit facultatem, jure tamen parochialium ecclesiarum et cujuslibet alterius semper salvo. Nuper vero prefatus frater Johannes, facultate fretus hujusmodi, quemdam locum congruum et honestum in opido Slusensi, nostre diocesis, et infra limites parrochie beate Marie dicti opidi parochialis ecclessie constitutum, spacium duarum cum dimidia mensurarum terre vel circiter continentem, per nonnullos Christifideles, zelo devotionis accensos, pro construendo in eo ecclesiam, cum campanili et campanis, domibus, ortis et ortaliciis ac aliis officinis edificandis ad opus fratrum dicti ordinis de observancia necessariis, sibi et dicto ordini collatum et assignatum in nomine Domini, numero et ordine tercium, apostolica auctoritate predicta acceptavit et recepit, et in ipso loco ecclesiam cum campanili et campanis, domosque, ortos, ortalicia et alia officina hujusmodi fundari, construi et edificari deposuit et ordinavit, ac locum ipsum dicto ordini perpetuo permansurum certis palis et limitibus distinxit et designavit, sicut publica documenta, super hiis confecta et presentibus annexa, hec et alia latius continent et declarant. Subsequenter autem fuit nobis pro parte quorumdam Christifidelium dicti loci Slusensis opidanorum humiliter supplicatum, quatenus premissa omnia et singula rata et grata habere ac eisdem consensum nostrum pariter et assensum prebere dignaremur. Nos igitur, zelum religionis habentes et salutem populi Christianam eiusque devocionem augere summe desiderantes, de premissis sufficienter informati, supplicationi Christifidelium hujusmodi, ex affectu pie devocionis procedenti, favorabiliter duximus annuendum, assignacionem loci hujusmodi ipsiusque receptionem, acceptionem ac dispositionem, ordinacionem, distinctionem et designacionem predictas, ac omnia inde secuta, laudantes et rata habentes ac grata, eisdem consensum nostrum pariter et assensum tenore presentium impertimur, nostro tamen ac parrochialium ecclesiarum predictarum et cujuslibet alterius jure semper salvo. Datum in dicto loco Slusensi, predicte nostre diocesis, sub sigillo camere nostre, anno Do-

mini millesimo quadringentesimo quadragesimo tercio, die decima nona mensis maji. Aldus gheteekent: Per dn̄m ep̄m: *Huland.*

IV.

Bul van Eugenius, gegeven te Siëna, 5 September 1443, waarbij de bisschop van Doornik gelast wordt Joh. de Capistrano te helpen in de oprigting van het Sluissche observantenklooster. — Uit Aub. Miræus, *Dipl. Belg. nova collectio, sive suppl. ad op. dipl. Miræi*, cap. LXXXVIII.

Eugenius Episcopus, servus servorum Dei, venerabili Fratri Episcopo Tornacensi salutem &c^a^. Retulit nobis dilectus filius [1]) Joannes de Capistrano, Frater ordinis Minorum, sibi in terra [2]) Slusarum, tuae Diocæsis, dudum oblatum fuisse locum quemdam pro constructione et fabrica Domûs, cum Ecclesiis et aliis ædificiis, uni conventui Fratrum de Observantia aptis. Ad cujus perfectionem idem Joannes laborare intendit omni ope ac diligentiâ. Verum existimat, ad hujus operis absolutionem præsidia et favores tuæ fraternitatis sibi fore summè necessaria et opportuna. Quare ipsam fraternitatem tuam in Domino requirimus et hortamur, quatenus in re tam pia etc. præstare velis prædictis fratribus, illud prosequentibus, auxilium et favorem, coërcendo etiam si opus fuerit quoscumque, eisdem impedimentum afferentes, per censuram &c. Super quâ re damus fraternitati tuæ plenam facultatem.

Datum Senis, quinto Septembris &c. anno decimotertio.

1) Joannes de Capistrano, gente Gallus, professione Minorita, fuit Vicarius generalis sui Ordinis. Christianos Milites in Hungaria Duce Joanne Hunniade contra Turcas fortissimè dimicantes, zelo Apostolico ad constantiam adhortatus est. Obiit prope Sirmium die 23 Octobris 1456, inter Beatos Ordinis sui receptus.

2) Slusa, oppidum maritimum Flandriæ, Diocæsis Brugensis, tertio ab ea urbe milliari, pridem sub protestate Ordinum Fœderatorum. Extant hîc hodiedum rudera antiqui Conventus F. F. Minorum. Ultimus eorum Guardianus R. P. Franciscus Penneman, Gandavensis, à Geusiis interfectus est, anno 1572, atque sepultus in parochiali Ecclesia Pagi S. Laurentii, haud procul Slusâ. Martyrium describit Raissius in *Auctario ad Natales S. S. Belgii* ad diem XXIV Junii.

V.

Bul van Eugenius, gegeven te Siëna, 12 September 1443, waarbij de gifte van grond en de stichting van het klooster bekrachtigd wordt. — Uit gemeld register A, fol. xcij, recto.

Eugenius episcopus, servus servorum Dei, ad perpetuam rey memoriam. Ad ea libenter intendimus, que domorum omnium ac personarum ecclesiasticarum, in illis sub regulari observantia virtutum Domino famulantium, utilitates et commoda respicere dinoscuntur, ac hiis, que pro eadem observantia et diuini cultus augumento et animarum salute pia dispositione fidelium ordinantur, libenter adjicimus apostolici muniminis firmitatem. Sive dilectus filius frater Johannes de Capistrano, ordinis fratrum minorum, de observantia nuncupatorum, professor, pro se et dilectis filiis Burgimagistris necnon habitatoribus et incolis opidi de Slusa, Tornacensis diocesis, nobis exposuit, quod — postquam nos dudum eidem fratri Johanni, necnon pro tempore existentibus quarumcunque provinciarum iuxta morem dictorum fratrum, de observantia nuncupatorum, vicariis, quinque loca, ubicunque consistencia, cum ecclesiis, campanilibus, campanis, ortis, ortaliciis et aliis necessariis officinis, si sibi aut illis alias canonice consignarentur, vel in locis ad id congruentibus et honestis, sibi vel ipsis per Christifideles forsitan assignandis, domibus, ecclesiis cum campanilibus, campanis, ortis, ortaliciis et necessariis huiusmodi fundari, construi et edificari faciendi ac recipiendi et perpetuo retinendi, diocesanorum locorum, in quibus huiusmodi loca forent, aut dicti ordinis superiorum licentia minime requisita, auctoritate apostolica per litteras nostras concessimus facultatem, et universis ac singulis fratribus dicti ordinis, quos in locis huiusmodi pro tempore residere contingeret, ut omnibus et singulis indulgenciis, privilegiis, libertatibus, exemptionibus, ordini prefato necnon ipsius domibus, locis et personis, per sedem predictam specialiter vel alias generaliter quomodolibet concessis, uti et gaudere libere liciteque valerent, auctoritate prefata concessimus — ipse frater Johannes, vigore huiusmodi facultatis, quendam locum novum seu domum in dicto oppido insigni pro usu et habitatione fratrum dicti

ordinis de observantia, ad hoc sibi per Burgimagistrum, habitatores et incolas prefatos coram notario publico et testibus fide dignis donatum, cepit ibique domum seu conventum dictorum fratrum, Burgimagistri, habitatorum et incolarum prefatorum et aliorum Christifidelium auxilio et suffragio mediantibus, construi et fundari facere velit, et cum hoc aliqua salubria actu ordinavit, prout hec omnia in quodam instrumento publico, inde confecto, cuius et dictarum litterarum nostrarum tenores presentibus haberi volumus pro expressis, plenius contine[n]tur. Quare pro parte dicti fratris Johannis ac burgimagistri, habitatorum et incolarum prefatorum nobis fuit humiliter supplicatum, ut omnibus et singulis premissis per ipsum fratrem Johannem, ut prefertur, actis et ordinatis apostolice firmitatis roborem adjicere dignaremur. Nos itaque, dicti fratris Johannis pia studia et opera fructuosa plurimum in Domino commendantes, illaque, quantum cum Deo possimus, oportunis favoribus prosequentes, prefatis supplicationibus inclinati, omnia et singula per ipsum fratrem Johannem, ut prefertur, acta et ordinata rata habentes et grata, illa ex certa scientia, auctoritate apostolica confirmamus et presentis scripti patrocinio communimus, suplentes omnes defectus, si qui forsan intervenerint, in eisdem. Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostre voluntatis, confirmationis, communitionis et supletionis infringere vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attemptare presumpserit indignationem omnipotentis Dei et beatorum Petri et Pauli, apostolorum eius, se noverit incursurum. Datum Senis, anno incarnationis dominice millesimo quadringentesimo quadragesimo tercio, pridie idus Septembris, pontificatus nostri anno terciodecimo. Sic sign[t]. *R. de Avinimo.*

VI.

Extracten uit de stadsrekeningen van Sluis, over de jaren 1579 en 1580, geteekend: 79 en 80.

Rek. over Aug. 1579 tot 9 Aug. 1580.

Fol. 1, verso en 2, recto: „Ontfaen van Pieter Vermuelen,

hebbende ghehuert een goede partie van het graubroeders cloostere den tijt van eenen jaere verschenen den xix[en] van Novembre lxxix voor vij pond, die tzelve ghebruuct heift zes weken min, daervooren hem gheminct [KILIAAN heeft mincken, *minuere*, verminderen] xx sch. midts tclooster te bamesse vercocht wiert. Dus hier maer . . . . vij p. gr.

Fol. 2, verso, vv. „Anderen ontfanck ghecom̄en vañ vercochten cloostere vañ graubroeders."

„Tvoors. clooster es vercocht in vier partien, daerof deerste partie, wesende de kercke met den pandt es vercocht j[c]. xxxviij p. x. sch. zuvere boven oncosten van wijnghelden," „twelck gecocht es gheweist by Jan Sarragon eñ Sacre [Sacharias] de muuncq te betaelen in drie payementen te weten" enz.

„De tweede partie vañ voors. cloostere es vercocht aeñ voors. Sarragon eñ was de brauwerie met het coolhof, halfbraupit eñ het groen plein voor de som̄e van hondert vierentwintich ponden iij sch. iiij gr. zuvers gheldts" enz.

„De derde partie vañ voors. cloostere twelck was de gastecamer met een goede partie erve daeranne ligghende es vercocht gheweist aen dheer Anths van Hilte, Jacob van der Helst eñ P[er]. Waelpoel voor hondert een pondt xiij sch." enz.

„De vierde laste [laatste] partie vañ voors. cloostere twelck is den bogaerdt es by de zelve van Hilte, van der Helst ende Waelpoel ghecocht voor lxv p. xij sch. viij gr." enz.

„Ontfaen van Clais Luucx stockhoudere de somme van xxxiiij p. vij sch. ix gr. over deerste vendicie by hem ghedaen int graubroeders cloostere vañ cellen eñ andere materialen ghedaen den x[en] van April lxxix" enz.

„De zelve stockhoudere rest oock noch eene vendicie int voors. cloostere ghedaen den xix[en] Ougst lxxix van het fruut van het voors. cloostere bedraghende zuvere iij p. xv sch. vj gr."

„Eñ noch zo rest de zelve stockhoudere vañ vendicie by hem ghedaen vañ habyten van voors. cloostere den ix[en] van Novembre lxxix de somme van xvij p. ix sch. iij gr. zuvere."

„De zelve rest van vendicie by hem ghedaen den xix[en] van

Laumaendt xv^c. lxxx de some van xv p. vij sch. v gr. xij myten zuvers ghelt van zeker overbleven steenen van voors. vendicie."

Rek. van 8 Aug. 1580 tot 8 Aug. 1581.

„Anderen ontfanck van dies men resterende bleef van vercochten cloostere van graubroeders."

Worden eerst eenige betalingen van JAN SARRAGON en SACHARIAS DE MUUNCK verantwoord.

„De zelve ghelden vuyt tvoors. percheel eene rente van xx sch. tsjaers den penn. xvj^e. verschijnende telcken xxiij^en van Novembre, daerof het eerste jaer verschenen den xxiij van Novembre 1580 es by der wet ghegheven tot proffycte en cleedinghe van broeders Hermes en Andries Clocke, zo van ghelijcken deerste jaerschaeren van dander naervolghende renten, daertoe by der wet hemlieden toeghelaten zijn overmidts int vercoopen vant voors. cloostere hemlieden voor gratuiteyt hemlieden toegheseyt was elck vj p. gr."

Op gelijke wijze werden de renten van 20 sch., die op de andere perceelen bezet waren gebleven, voor de broeders HERMES of HERMERS en ANDR. CLOCKE besteed en verantwoord.

Daarop volgen betalingen van CLAIS LUUCX, den stokhouder, voor het verkochte fruit, de habyten en den overgebleven steen van 't klooster. Voorts fol. 9, uitgaaf:

„Clais lambrechtssen Luucx stockhoudere ij p. ij sch. hem by den college toegheleyt by appoinctemente in het vercoopen van tgraubroers cloostere midts dat hem gheen stockghelt ghegheven es gheweist van erve en huusinghen by hem vercocht."

Fol. 15, verso: „Joos Dekens iij p. over het voeren van xxix sarken vuyt het graubroers cloostere tot up st Jans kerckhof by ordon van xvj^en Octobris lxxx."

Fol. 17, verso: „Clais Luucx gherembourseirt v sch. by hem als stockhoudere met consente van der wet ghemijnct aen greffier van oosburch voor twee gargel [vergadering, hoop; KILIAAN heeft: gaerghel, *compago, commissura*] steenen by hem int graubroers cloostere ghecocht en hem niet ghelevert by quitantie van xxv^en Octobris lxxx."

VII.

Verkoopacten van het klooster, van 23 November 1579. — Uit het register van schepenen der stad Sluis, beginnende 1 Jan. 1579, geteekend: 81.

---

xxiij^en Novembris lxxix, present dheer Jacob Drabbe, burchmeestere, Lieven Gheeraerts [enz.]

Wij Burgchmrs en̄ Schepenen der stede van der Sluus en̄ waterrechte doen te wetene en̄ certiffieren by desen elcken diet aengaen mach, hoe, alzo duer de groote trubbelen gheresen in de Nederlanden en̄ dat de vyanden nu verre int landt van Vlaenderen ghetorden [getreden] waren, ons van noode es gheweist de voorn. stadt van Sluus, ligghende in vele canten onvoorsien en̄ de nieuwe bollewercken, duer 't vorten [het verrotten] van̄ rijshoofden inneghesturt, te fortiffieren en̄ vermaken, ende gheen secours vindende niet meer aen de stede van Brugghe dan aen de vier leden [van Vlaanderen] en̄ generale staten van penningen daertoe behouvende noch eenich deel van diere, zo hebben wy by overeendraghen en̄ ghemeenen consente van onse insetenen verzocht en̄ gheimpetreirt de letteren van octroye en̄ consente, daerof [waarvan] tinhouden hier naer volcht van woorde te woorde:

„Alzo Burchmeesters en̄ Schepenen van der stede van der Sluus hadden tcollege van Schepenen der stede van Brugghe vertoocht by requeste tgroot verval en̄ quaden staet van̄ cloostere van̄ graeubroeders binnen der zelver stede, zo duer de cranckheyt van̄ ghestichten van oudts en̄ langhe voor de scheedinghe van̄ convente ghestaen hebbende tot groote refectie en̄ in dangiere van ruineren als duer den aftreck en̄ schade daeraen van alle zyden ghedaen zichtent de zelve scheedinghe en̄ separatie van̄ convente, zodat de Edeficien van̄ zelven cloostere in dien staet langer blyvende ombewuent tallen canten openene en̄ subject plunderinghe gheschepen waren eer lanck gheheel in te sturtene en̄ te bedieden een inckelen greyshoop [te vertoonen een' louteren gruis- of puinhoop]; ende voorts aen dandere zyde den onwykelicken noodt en̄ grooten coste van̄ fortificatie en̄ sterckmakynghe van der stede ten aensiene van̄ jeghewoordighe alteratie van̄ lande,

daertoe de zelver stede eñ ghemeente niet machtich en waeren te vuldoene zonder eeneghe notable hulpe ende onderstant, boven de 186 ponden, 13 sch., 4 penn. groote de welcke zy schuldich waren den Staeten van Zeelandt in betalynghe van acht sticken gheschots, by hemlieden vañ zelve Staeten ghecocht, eñ meer andere sticken eñ provisien van oorloghe hemlieden noodtlick tot munitie eñ behoirlick wapenynghe van der stede wesende van zo grooten begrype eñ importantie als elcken was kennelick. Tot alle welcke lasten zylieden gheen middele en wisten dan midts vercoopende de erfve eñ edeficien van der voors. cloostere eñ de penningen die daeraf procederen zouden daertoe bestedende eñ employerende eñ daertoe huerlieder notable eñ ghemeente, daerup behoorlick vergadert gheweest zijnde zo van deen als dandere religie ghedreghen hadden huerlieder consent ende daeroḿe ghebeden dat schepenen believen zoude hemlieden totte zelve vercoopynghe eñ alienatie te authoriserene eñ daerup hemlieden te doen depescherene acte in behoirlicke vorme. Tvoorñ college, naer dat zekere haere ghedeputeirde hadden 'tvoors. cloostere ter ordonnancie van Schepenen beschauwet, ghehoort trappoort vañ zelve ghedeputeirde eñ zonderlinghe vañ quaden eñ irreparabelen staet vañ kercke eñ andere edeficien, willende voorsien tot alle voordere schade eñ voorderen de voors. fortificatien eñ amonitie̅ van oorloghe zo noodtlick zijnde, heift de voorn. Burchm̅rs eñ schepenen van der stede vañ Sluus gheauctoriseirt eñ auctoriseirt hemlieden by desen oḿe de edificien eñ erfve van voors. cloostere te vercoopene eñ den coopers van dien halm en wettelicke gifte te ghevene met clausele van gaurrande naer costume eñ de penningen die daerof coḿen zullen in de voors. fortificatien eñ ammonitien te bestedene. Behoudens eñ wel verstaende dat de zelve vercoopynghen woorde [worde] ghedaen openbaerlick eñ metten stocke eñ in veelen parcheelen, oḿe die te brynghen ten hoochsten eñ dat de voorñ van der Sluus ghehouden worden de voorñ van Brugghe daeraf te doene goedt bewijs eñ rekeninghe tot elcx gherusticheyt. Ghedaen ter camere den eersten dach van Junius 1579. Gheteekent: *F. de Groote.*"

By virtuite eñ vuyt crachte van welcken voors. octroye eñ consente ende om̄e de redenen daerinne ghenarreirt, zo hebben wy Burchm̄rs eñ schepenen voorñ gheprocedeirt tot openbare vercoopinghe eñ alienatie vañ voors. cloostere van graubroeders in vier distincte partien, waerof dheer Jan Sarragon vañ eerste partie cooper bedeghen es als laetste verhogher eñ meest biedende. Te wetene vañ huusinghen staende aen de zuudtzyde vañ pandt twelck was de backerie, gastecamer eñ kueken eñ oost daer anne de reeftere streckende totte middelmuer scheedende de reeftere eñ tcapitele, metgaders noch een ander huusekin staende tusschen dese huusinghen eñ die ande noordtzyde eñ thuus eñ erve ghecocht by dheer Anth̄s van Hilte metten zijnen aen de zuudtzyde, metten halven bornepit daerinne staende. Ende totte desen alle de erve vañ pant gheheel int viercant eñ oock de gheheele erve vañ choor, voorkercke eñ noordtbueck; dis [dies] vermach de wet van Sluus al het steen vañ voors. choor, kercke eñ bueck daer te laten ligghen tot meye eerstcom̄ende noch twee jaeren om̄e al tzelve te applicquieren tot meesten proffycte van der stede. Voorts noch de erve ligghende tusschen tviercante vañ voors. pant totten vremeur [vrijmuur] scheedende den ouden ganck van het warmoeshof, beghinnende van den zuudtcāt van voors. backerie eñ gastecamer eñ zoo streckende totte groote poorte. Ende voorts noch de voorplaetse twelck was het kerckhof, tusschen tvoors. warmoeshof eñ dat ande zuudtzyde, het eestere [Kiliaan heeft: eester, heester, *fland. brug.*, hortus, pomarium; een tuin dus met lage vruchtboomen] ghecom̄en van Clays de witte nu toebehoorende Jan de gheetre aen de noordtzyde, com̄ende metten westhende aen het cleen cloosterstratken eñ metten oosthende aeñ boogaert vañ cloostere nu gecocht by den voorñ. dheer Anth̄s van Hilte metten zijnen, ende met den groote poorte totte rykerstrate ghezeyt groote cloosterstrate. Dies es bespeck. Ende es de voorñ cooper ghehouden te stoppen eñ verblenden alle de vensters eñ dueren niet com̄ende up dese zijne voors. erve. Es voorts bespreck dat de stede van der Sluus reserveirt tharewaerts alle de materialen wesende up ofte in de

voors. erve zowel de steenen zo voorseyt es als andere materialen, ghereserveirt de voors. ghedenomeirde huusinghen eñ de mueren die jeghens andere erve staen die de stede niet en zal mueghen doen weeren dan totte onderste tee [teen] vañ glaseveinsteren; eñ es oock te wetene dat alle de vremueren half half ten euweghen daghe onderhouden eñ nieu ghemaect zullen worden daert noodt es van behoorlicken hoochde [hoogte; zóó zegt men ook nog heden hier de lengde, de wijdde = lengte, wijdte] te ghemeene coste vañ proprietarissen van beede de zyden. Voorts es den voorñ coopere ghehouden een scheemuer te maken vañ zuudtwesthouck vañ voors. backerie totten vremuer vañ warmoeshove ende daerinne een poortken sluutende over beede zyden met grendels om̄e in tyde van brande (dat Godt behoede) totten vivre te gheraken eñ andersins niet ten ware by vrienschap. In al welcke voors. percheele wy Burchm̄rs eñ schepenen by vertuyte vañ voors. octroye hebben gegoet eñ gheherft, goeden eñ erven by desen voorñ dheer Jan Sarragon present eñ accepterende tzijnen behouve eñ proffycte eñ als over zijn vry propre eñ eygen goet. Ende wy Burchm̄rs eñ schepenen voorñ zo over ons als over onse notable eñ insetenen eñ achtervolghende de voors. octroye wedden eñ beloven by desen de voorñ dheer Jan Sarragon, zijne hoirs eñ naercom̄ers de voors. huusinghen eñ erfachticheden in der manieren voorseyt te wette te guarranderen vry, quicte en onghecalengiert jeghens elcken mensche, midts de lasten van twintich schell. groō tsjaers losselick den peññ. zestiene die wy daerup behouden hebben volghende de letteren van ypotheçque daerof by den voorñ cooper tot proffycte deser voorñ stede ter date deser verkent. In oircondtschepe etc.

Ten zelven daghe, present als vooren.

Van ghelijcken es dheer Jan Sarragon vañ tweede partye cooper bedeghen als laetste verhogher eñ meest biedende. Te wetene vañ huusinghen mette erve twelck wijlent de brauwerie ende diveerse cameren gheweist hebben met een aftreckende huusekin up de zuudtzyde daeranne met een groote viercante erfve

ofte viercante pleyn gheleghen tusschen dese voors. huusinghen eñ die ande zuudtzyde de huusinghen vañ gastecamer eñ cuekene [keuken] eñ was deerste partie by den voorñ Sarragon ghecocht ande noordtzyde streckende lancst de zelve cuekene eñ gastecamere draetrechte tot het warmoeshof eñ tot dese voors. huusinghen, eñ metten oosthende tot aende huusinghen vañ derde partie ghecocht by dheer Anths van Hilte metten zijnen eñ tot een loueken [loveken of loneken?] gaende metten eerste partie van desen acceptant, voorts metten halven vyvere daerinne staende ende voorts met noch een ander goede partie van erfve twelck ghenaemt was het warmoeshof gheleghen tusschen dese vergifte huusinghen eñ de erve gaende mette eerste ghecochte partie vañ acceptant alle ande oostzyde over een zyde, het cleen cloosterstratken aeñ westzyde over ander zyde streckende met het noordthende totten muere scheedende het kerckhof van desen waermoeshove eñ metten zuudthende totten uutwech gaende mette derde partie ghecocht by den voorñ dheer Anths van Hilte met den zijnen. Ende es te wetene dat dese voors. tweede partie haer uutwech nemen moet duer het voors. warmoeshof tot inde voorñ cleene cloosterstrate ende dat alle de vremueren ten eeuwighen daghe half eñ half onderhouden ende ghemact zullen worden daer tnoodt es van behoorlicke hoochde ten ghemeene coste vañ proprietarissen van beede de zyden. Dies es bespreck [enz.]

xxiij[en] Novembris lxxix, present als vooren.

Van ghelijcken zijn dheeren Anths van Hilte eñ Jacob van der Helst metg. Pieter Waelpoel ghezeyt van ghendt vañ derde partie coopers bedeghen als laetste verhooghers eñ meest biedende. Te wetene van eenen huuse staende ande oostzyde vañ vyvre metten halven ghebruucke vañ zelven vyvre ghemeene mette partie van dheer Jan Saragon de erve eñ huusinghen vañ zelven dheer Jan Saragon met halven bornepitte ande noordtzyde eñ met eenen grooten bogaert zo die in hare mueren besloten staet oost ande zelve huusinghen lancx de reefter, capitel eñ kercke noordtwaert tot een poortken scheedende eenen

anderen bogaert van desen, en̄ voorts metter erve ande zuudtghevele van desen voors. huuse met eenen uutwech streckende westwaert lancst den voorn̄ zuudtghevele, vyvre en̄ huusinghen van voorn̄ Saragon om̄e keerende tot de zuudtghevele van een aftreckende huusekin van̄ zelve Saragon en van̄ daeren [daar] draet rechte duer het warmoeshof tot het cleen cloosterstratken aldaer desen acceptant zijnen uutwech zal moghen maken. Dies es bespreck [enz.]

xxiij Novembris lxxix, present als vooren.

. . . . Waerof dheeren Anth̄s van Hilte, Jacob van der Helst metg. Pieter Waelpoel van̄ vierde partie coopers bedeghen zijn, en̄ es een bogaert staende ande noordtzyde van̄ kercke van̄ voorn̄ cloostere tusschen den bogaert van Clays Luucx met zulck recht als tclooster van ouden tyden es competerende buuten aen zijne vremueren en̄ gracht aen de oostzyde over een zyde een deel vant kerckhof en̄ de groote cloosterstrate beede ande westzyde over ander zyde, in welcke strate de proprietaris zal moeten zijnen uutwech nemen, com̄ende metten noorthende aent huus en̄ erve van Corn̄ Jansz. de Hollandere en̄ metten zuudthende ande noordtbueck en̄ choor van̄ voors. kercke, aldaer de vremeur ghelaten zal worden hooghe totte onderste tee van̄ glaseveisters, welcke vremuer zal ten eeuwen daghe onderhouden worden half en̄ half, en̄ noch een cleen capelleken, staende noordt aende voors. choor, twelck blyven zal met desen percheele. In welck voors. percheel wy Burchm̄rs en schepenen voorn̄ by virtute van voors. octroye hebben ghegoet en̄ gheerft, goeden en̄ erven [enz.]

Hierop volgen de acten, alle gepasseerd denzelfden 23 November, waarbij de koopers verklaren op de gekochte erven de voormelde renten te hypothequeren. De omschrijving der gekochte partijen is eensluidend met die in bovenstaande stukken wordt opgegeven, of verschilt daarvan zoo weinig, dat wij ze zonder schade kunnen achterwege laten.

KLEINERE BIJDRAGEN.

SLAVERNIJ — VERLOSSING — DANKBAARHEID,

DOOR

J. H. VAN DALE.

> Werp uw weldaad in den vloed,
> Met een onberoerd gemoed:
> Dankt u 't stomme vischje niet,
> God erkent het, Die het ziet.
>
> BILDERDIJK.

Met luisterrijken uitslag voor onze Zeeuwsche zeehelden, den vice-admiraal JOOST DE MOOR met zijne kapiteinen LOGIER PIETERSZ., JACOB MICHIELSZ., CORNELIS JANSZ. en schipper KRIJN HENDRIKSZ., was op 26 Mei 1603 de scheepsstrijd vóór Sluis, in den mond van het Zwin, tegen FREDERICO SPINOLA, opperbevelhebber der Spaansche galeijen en fregatten, gestreden. Had de Spanjaard gewaand roem en eere in te leggen bij eenen aanval, waarin de overmagt aan zijne zijde was, slechts schande mogt hij oogsten, en hij moest het veld ruimen voor den Zeeuw, die met vernieuwden drang de Sluissche haven bezet hield, ja zóó zeker bewaakte, dat naauw een enkel vaartuig zijn wachtend oog ontsnapte en den weleer zoo beroemden stroom kon binnensluipen. Van 7 Julij tot 7 October des genoemden jaars toch kwamen niet meer dan drie Fransche en drie Engelsche schepen te Sluis binnen, „doordien de vijand dagelijks voor de haven dezer voorzeide stad met zijne schepen en galeijen is liggende, en alzoo het inkomen van schepen met koopmanschap belet, ja eenige schepen met goederen geladen, die alhier meenden binnen te komen, heeft genomen en naar Zeeland gevoerd."

Klinkt ons deze getuigenis, in die dagen zelven afgelegd [1], als een treurtoon tegen over 't geen de Sluizenaar aan welvaart verloren had, dat alles was nog slechts de aanvang van wat hij ondervinden moest, toen prins MAURITS, roemrijker gedachtenis, in den jare 1604, van omstreeks half Mei tot ruim half Augustus, met zijne krijgshafte benden de stad te water en te lande insloot, nadat hij eerst het geheele omliggende land voor zijne zegevierende wapenen had doen bukken. Noch des Spaanschen gouverneurs MATHEO SERRANO's dapperheid [2], gerugsteund door zijne onversaagde kapiteinen ALONSO DIAS CORTESEDO, JUAN BAPTISTE DE CASTILLE en OTTO WELSER, die over de Duitsche benden gebood; noch des opperbevelhebbers AURELIO SPINOLA's tegenwoordigheid waren in staat den hongersnood te wederstaan, die gedurende de driemaandsche besluiting met elken dag feller neep, en stedeling en bezetteling pijnigde. Zoude in 't open veld hun zwaard dát des prinsen MAURITS en zijner dapperen niet hebben geschroomd, er was een ander zwaard, waarvan de belegeraar zich bedienen wilde, een zwaard, scherper dan eenig ander, waartegen zelfs de kracht noch de moed des jongen leeuws hem te bate komt. Veel volk, weinig voedsel: ziedaar het inwendige van Sluis tijdens het beleg, de oorzaak der overgave tevens en de beschuldiging later tegen den gouverneur MATHEO SERRANO ingebragt.

Doch zoo de honger inwoner en krijgsknecht pijnigde, de galeislaaf — en 't is deze, dien wij thans meer bijzonder op het oog hebben — de galeislaaf, die met geschoren hoofd, geboeide hand en geketenden voet de golven moest klieven met de riemen der galei, leed vreeselijke ellende. Den smaak van het vleesch kende hij niet meer; oude schoenen en laarzen, gezoden perkament was zijne spijze; honden-, katten- of rattenvleesch was hem zelfs, als lekkernij voor burger en soldaat, niet eenmaal gegund; en ontbrak hem dan soms zijn walgelijk en kwalijk te verteren voedsel, dan zag men deze ongelukkigen — hun getal ging 1400 te boven — langs de schorren en verdronken landen dwalen, daar zeekoraal en zoutenelle plukkende, om er den woedenden

honger mede te stillen. Kan het ons verwondering baren, dat deze ongelukkigen, wanneer het hun slechts eenigzins mogelijk was te ontsnappen, den Spanjaard verlieten en 's prinsen volk en leger zochten? — En wie ontmoeten wij onder hen?.... Spanjaarden, wien 't vrije denken, het staan naar de vrijheid in CHRISTUS — dank zij der heilige inquisitie in Spanje — voor korter of langer tijd de persoonlijke vrijheid kostte [1]; Nederlanders, wie 't lot den uit Sluis ter kaapvaart varenden fregatkapitein had in handen gevoerd.[2]; Turken, en dezer aantal was ongelijk het grootste, voor wie de strijd met Spanje wrange vruchten gedragen had, en die voorzeker wel het zwaarste juk torschten, als dragende de ketenen der slavernij in het land der vreemdelingschap. 't Ligt niet in ons plan thans in 't bijzonder het oog te slaan op MAURITS' roemruchte krijgsverrigtingen in deze streken, noch de bijzonderheden van het beleg der stad Sluis na te sporen; we vesten alleen den blik op het latere heugelijke lot van den galeislaaf, dat tijdens het beleg zoo diep treurig was. Weldra dan was de nood in de belegerde veste ten top gestegen en de Spanjaard genoodzaakt haar over te geven, op voorwaarden, die den 19 Augustus in het leger vóór Sluis geteekend werden. De vierde dezer voorwaarden luidt aldus: „dat de slaven, geene uitgezonderd, zouden gesteld worden in vrijheid, en dan mogen gaan waar zij willen" [3]. Wat heugelijke ommekeer in het lot van den ongelukkigen Turk, die nu op Hollandsche vaartuigen naar zijn vaderland Barbarijë, den zoom van 't brandend Afrika, werd teruggevoerd! Blijde vrijheid voor bange slavernij; vriend en vrede voor vijand en vete; het vaderland met zijn' verzengende hitte voor het vreemde land met zijn' kouden adem!

Wat ook het doel van prins MAURITS geweest zij met deze handelwijze: 't zij hij daardoor eene meer onbelemmerde vaart voor onze landgenooten, vooral in de Middellandsche zee, trachtte te verwerven; 't zij hij daardoor den koophandel wilde doen bloeijen en den onzen, in tijd van nood, gevaar of ballingschap, gunstiger ontvangst en behandeling in gindsche onherbergzame

oorden bezorgen wilde, zijn gedrag vindt weêrklank in ons gemoed, vooral nu wij 't overwegen in eenen tijd als de onze is, waarin ons luide verkondigd wordt: „dat niemand zijnen broeder vertrede;" waarin het vraagstuk van de afschaffing der slavernij, ook in Nederland, eene zaak der natie is geworden, en waarin 's lands raadzaal de erkentenis hoort, dat eene wet omtrent het onderwerp der slavernij voegt aan de beschaving der 19de eeuw, voegt aan de beschaving van het godsdienstig Nederland [1].

P. MEESTERS, in zijne handschriftelijke *Geschiedkundige bijzonderheden der stad Sluis in Vlaanderen* ook het bovenstaande feit verhalende, voegt er bij: „het is te vermoeden, dat hieruit het volkspraatje ontstaan is, dat een inboorling van deze streken in Turkijë tot geene slavernij verwezen wordt, wanneer hij door geloofwaardige schriften zijne geboorteplaats weet aan te duiden." 't Verwondert ons, dat onze kundige voorganger zich niet met meer omzigtigheid heeft uitgedrukt over eene zaak, die ons voorkomt meer te zijn dan een volkspraatje, en ten bewijze waarvan wij in het volgende eene korte bijdrage wenschen te leveren. In de notulen der extraordinaire vergadering van hoogbaljuw, burgemeesters en schepenen der stad Sluis van den 8 Augustus 1716 lezen wij o. a. het volgende: „de heer burgemeester BERDENIS heeft aan den magistraat ingebragt, dat ZEd. door APPOLONIA SUICKERS, wede. van CORNELIS DONCKERS, is bekend gemaakt, dat haar zoon PIETER DONCKERS, geboren in deze stad, ten dezen jare te Algiers voor slaaf is ingebragt; dat ZEd. was onderrigt, dat geboren Sluizenaars daarvan door den Grooten Heer verschoond wierden, en [dat er zulk] een voorbeeld van een' geboren Sluizenaar in de stad wás; dat dezelve vrouw ZEd. had ter hand gedaan een extract uit het doopboek alhier, tot bewijs dat haar zoon in deze stad is geboren, en wijders ZEd. verzocht wettelijke certificatie van den magistraat om het voorzeide extract te bekrachtigen, mitsgaders een' brief van voorschrijvens aan den Franschen resident, alzoo er thans geen resident van den staat te Algiers is; — is goedgevonden en geresolveerd alle faveur aan die vrouw

te doen tot lossing van haar' zoon, wat in 't vermogen des magistraats is." Op den 18 Augustus daaraanvolgende luidt het: „is aan de wed[e]. CORNELIS DONCKERS te Vlissingen geconsenteerd wettelijke attestatie, dat haar zoon PIETER DONCKERS, thans te Algiers in slavernij, binnen deze stad is geboren en dat het extract uit het doopboek, daartoe dienende, volkomen geloof meriteert. Voorts een brief van voorschrijvens aan den consul, wegens den koning van Frankrijk te Algiers residerende (alzoo aldaar geen van Hun Hoogmogenden is) om zijne intercessie bij de regering van Algiers, ten einde dezelve op vrije voeten gesteld worde, als een geboren Sluizenaar, voor dat in den jare 1604 ettelijke honderd slaven alhier op vrije voeten zijn gesteld."

En hooren wij nu ten slotte wat de magistraat der stad Sluis schrijft aan den evengenoemden resident, daar we zoo gelukkig zijn geweest, ook de copie van dezen brief te ontdekken.

Weledel gestrenge heer!

Alzoo wij berigt zijn, dat op den 20 Februarij dezes jaars 1716 te Algiers voor slaaf is opgebragt de persoon van PIETER DONCKERS, geboren in deze stad, van de stad Vlissingen uitgevaren met het schip, genaamd de *Venetiaansche galei*, gevoerd geweest door kapitein CORNELIS NOSSE, zoo hebben wij UEd. Gestr. door dezen wel willen onderrigten, dat in den jare 1604 ettelijke honderden slaven in onze stad waren gevangen van Algiers; dat zonder eenige de minste rantsoen te betalen al dezelve zijn gerelaxeerd en gesteld op vrije voeten; dat tot erkentenis van dien, de Groote Heer aan alle geboren Sluizenaars voor het toekomende toegezegd heeft, hen nooit in slavernij te houden, maar insgelijks op vrije voeten te stellen, waarvan wij over ruim veertig jaren een exempel hebben in den persoon van wijlen PIETER DE MAN, die te Algiers voor slaaf was opgebragt, en op het vertoog dat hij een geboren Sluizenaar was, ontslagen en vrijgesteld. En naardien van den kant van Hun Hoogmogenden, onzen staat, geen

resident is, zoo nemen wij de vrijmoedigheid, om UEd. Gestr. door dezen gansch vriendelijk te verzoeken, om aan de heeren van de regering der gemelde stad Algiers het voorverhaalde te remonstreren, en te verzoeken, dat dezelve Pieter Donckers uit zijne slavernij worde ontslagen en op vrije voeten gesteld, waarvan ons zonderlinge vriendschap geschieden zal, bereid zijnde, in die en andere voorvallende zaken, UEd. Gestr. alle mogelijke pleizier en erkentenis te doen. Waarmede, UEd. Gestr. bevelende in de protectie Godes, blijven

Weled. gestr. heer!

UwEd. Gestr.'s goede vrienden en dienaren,
Hoogbaljuw, burgemeesters en schepenen der stad
Sluis, Waterregt en Nieuwmuiden.

Sluis, in onze vergadering,
dezen 18 Aug. 1716.

Wat dunkt u, lezer! zoude er nog twijfel kunnen bestaan aan de verlossing van den Sluizenaar Pieter de Man, omstreeks 1675 uit der Algerijnen slavernij? Zou de magistraat der stad zich zoo stellig hebben durven uitdrukken, zoo er in de geheele zaak iets twijfelachtigs of onzekers geweest ware? Wij gelooven het niet. Uit eene copie van den uit het Fransch vertaalden brief des Franschen residents [1], gedagteekend uit Algiers, den 15 Februarij 1718, is ons wijders gebleken, dat Pieter Donckers, die thans gewisselijk uwe belangstelling heeft opgewekt, in December 1717, door middel van „mijnheer den Engelschen regter, die het bevel had ontvangen van eenigen zijner vrienden," uit de slavernij is verlost geworden; hoe of op welke wijze, met of zonder losgeld, dit is ons niet gebleken. Hoe het zij, 't is ons genoeg wederom te hebben aangetoond, dat de overlevering, voortlevende in de volksgesprekken, vaak het omhulsel is, waarin de kern der waarheid bewaard wordt, en wij leeren er uit, dat, even gewaagd als het is haar onvoorwaardelijk in al hare kleuren en schilderingen aan te nemen, het evenzeer on-

verantwoordelijk mag genoemd worden haar stoutelijk geheel en al te verwerpen, en, vooral op het gebied der historie, alle geloof te ontzeggen. Voor ons gemoed, dat ook in de geschiedenis treffende bevestiging opmerkt van de onfeilbare woorden Gods, vinden wij in het medegedeelde een' heerlijke vervulling van het woord des Predikers: „werp uw brood uit op het water, want gij zult het vinden na vele dagen."

AANTEEKENINGEN.

Bl. 100, [1]. Register van Passeringen der stad Sluis, over 1603 en 1604, n°. 41 der kast n°. 5. Op 6 October 1603 vinden wij eene attestatie van burgemeesters en schepenen, afgegeven aan en ten verzoeke van GILLIS THILLEMAN, ontvanger van het lastegeld van de admiraliteit en controleur van den grooten Zeeuwschen tol, mitsgaders aan MARCUS DE CORTE, als commies en ontvanger van denzelven tol, waarin het gestelde wordt bevestigd.

Bl. 100, [2]. Opmerkelijk is eene attestatie door burgemeesters en schepenen der stad Sluis aan MATHEO SERRANO verleend, op den laatsten van Sprokkelmaand 1604, in welke attestatie zij te zijnen verzoeke verklaren, hoe, gedurende het gouvernement van gemelden gouverneur, niemand van hun college zich beklagen kan eenige slagen met stokken of vuisten gedragen te hebben van zijnen persoon. Insgelijks attesteren zij geen wetenschap te hebben, noch ook gevangen gehad te hebben binnen de stad eenige spiën (spionnen), die eenige offensie of misdaad zouden gedaan hebben. Zie evengenoemd register.

Bl. 101, [1]. Als zoodanig leerden wij kennen eenen LOUYS ALVERIS, geboortig van Arragon, door de heilige inquisitie van Spanje in de stad Logroigne tot vijf jaren galeiarbeid veroordeeld; JOAN ANDRES LEBERERO, geboortig van Arragon, in de stad Congua, voor vier jaren. Beiden moesten, na verloop van hunnen straftijd voor de inquisitie verschijnen, om te doen wat zij bevelen zoude.

Bl. 101, [2]. Wij vonden vermeld: PIETER MARIJNS, schipper van

Breda, door twee Spaansche fregatten genomen den 4 April 1602, gesteld op de galei *la Capitane;* JOOS LAUWEREYNS, koopman van Vlissingen; PIETER VERCLAERE, schipper van Middelburg in Zeeland; CLAEYS JANSZ. f[s]. JAN LENAERTSZ. van Vlissingen, genomen door JERONIMO BERTINY, patroon van een fregat van de galeijen, den 18 April 1601, en gesteld op de galei *la Fama.*

Bl. 101, [3]. VAN METEREN, *Commentarien ofte memorien van den Nederlandschen staet*, enz., 25[ste] boek, bl. 92.

Bl. 102, [1]. Jonkheer mr. D. T. GEVERS VAN ENDEGEEST, voorzitter der Tweede Kamer, in de zitting van 20 September 1855.

Bl. 104, [1]. Deze brief is zoo slecht vertaald en overigens zoo nietsbeteekenend, dat we het der moeite niet waardig achten, dien mede te deelen.

VRAGEN.

1. — Zijn er in de archieven van Sluis, van Oostburg, van het Retranchement enz. ook nog aanteekeningen voorhanden van de onderling verwante geslachten HOOGLANDT, DEYNOOT, VAN HASSELT, DE PUTTER en VAN HARPEN?

Mr. W. J. C. VAN HASSELT.

2. — **De moord van ANTONIUS, pastoor van Mude, van den kapellaan van Thorout en de Aardenburgsche geestelijken, omstreeks 1366.** In de *Summa statutorum synodalium cum prævia synopsi vitæ episcoporum Tornacensium* etc. (Insulis, 1726) zijn o. a. ook vervat de *Statuta synodalia R. in Christo Patris* PHILIPPI [DE ARBOSIO], *Tornacensis episc., ex codice MS. in archivis Episcopatus Torn. anni* 1366. Op bl. 47 dezer *Statuta* leest men aangaande boven vermelden moord het volgende, dat wij uit het Latijn wedergeven:

„Over het opschorten der goddelijke diensten op twee mijlen rondom de plaats, waar een geestelijk persoon vermoord is.”

„De verfoeijelijke verkeerdheid der Belialskinderen op de feestdagen is dermate, wegens de onachtzaamheid der wereldlijke regters, ingeworteld, dat zij, niet vreezende God te beleedigen of zich den kerkban te berokkenen, de kerkelijke personen, tot de dienst Gods uitverkoren, onmenschelijk en geene plaats sparende, aanvallen, wonden en dooden, terwijl zij zulk afschuwelijk en afgrijsselijk werk als tot eene gewoonte maken. Willende mitsdien, gelijk wij er door het ons opgelegde ambt toe verbonden zijn, zulk eene pest tegengaan, zoo voegen wij bij de verordeningen onzer voorgangers, op straffe der suspensie, die wij willen toegepast hebben op hen die het tegendeel doen, deze: dat in de kerken en kapellen, twee mijlen afgelegen van de plaats, waar iemand onzer gebeneficiëerden of letteren van ons hof ten uitvoer brengenden gedood mogt worden, de goddelijke diensten geheel gestaakt worden, totdat zulk eene misdaad ter eere Gods en der kerke zal verzoend zijn. En desniettegenstaande zullen de moordenaars derzulken, inzonderheid van ANTONIUS, eertijds pastoor van Mude [*curati de Muda*], van den kapellaan van Thorout en van de Aardenburgsche geestelijken [*clericorum*], driemaal in de mis als geëxcommuniceerden worden afgekondigd: de eerste maal vóór den *Introitus*, de tweede maal vóór den *Epistel* en de derde maal na het *Offertorium*, op iederen Zon- en feestdag, totdat zij tot de eenheid der kerk zullen terug gekomen zijn en absolutie ontvangen hebben.”

Wie in staat mogt zijn bijzonderheden omtrent dezen, naar ’t schijnt, gruwelijken moord mede te deelen, die zij daartoe vriendelijk uitgenoodigd. H. Q. J.

3. — Vonnissen van het Waterregt te Damme. Onder het opschrift: *Handschriften van Junius, tot Friesland betrekking hebbende en voorhanden in de Bodleiaansche bibliotheek te Oxford*

levert ons jonkheer mr. M. DE HAAN HETTEMA in den *Nieuwen Frieschen Volks-almanak* voor 1854, bl. 41 tot 47, een belangrijk verslag van eenige handschriften, in genoemde bibliotheek berustende. Onder deze trok bijzonder onze aandacht dat, hetwelk op den catalogus der bibliotheek voorkomt onder nommer 5189, 78,2, bl. 281, getiteld: *Dit zijn die Vonnisse van den Waterrechte ten Damme in Vlaenderen.* Ongetwijfeld bevat dit stuk, omtrent hetwelk de heer H., helaas! in geene bijzonderheden treedt, belangrijke berigten of mededeelingen betrekkelijk het waterregt, het oefenen van regtsgezag op het Zwin, dat vaak tot ernstige verwikkelingen tusschen Mude en Sluis aanleiding gaf en in meer dan één opzigt naar opheldering wacht. Wij achten het dus niet ongepast er de aandacht der oudheidminnaren op te vestigen, terwijl wij ons, zoo iemand hunner van nabij met den inhoud van het bewuste handschrift bekend mogt zijn, voor eene beknopte beschrijving of eenig nader berigt aanbevolen houden.

J. H. v. D.

CORRESPONDENTIE.

Het ons toegezondene door den heer v. D. B. plaatsen wij gaarne in één der eerstvolgende stukken.

Zij, die ons met bijdragen vereeren willen, worden beleefdelijk uitgenoodigd die aan één' onzer of aan onze uitgevers toe te zenden.

RED.

VERHANDELINGEN.

VERGADERING

DER

STATEN VAN VLAANDEREN,

GEHOUDEN TE DENDERMONDE 17 EN 18 JULIJ 1578,

IN HET LICHT GESTELD, NAAR AANLEIDING VAN EEN TE SLUIS GEVONDEN HANDSCHRIFT,

DOOR

J. H. VAN DALE.

„Reeds bij een vlugtig doorbladeren van de schriften onzer meest geachte vaderlandsche geschiedschrijvers bemerken wij terstond, dat zij veel te verhalen hebben van de jaren 1578 en 1579, en bij het toen voorgevallene vaak langer dan gewoonlijk vertoeven. Hoe naauwkeuriger wij echter hunne berigten nagaan, hoe zorgvuldiger wij ze onderling vergelijken, en hoe meer wij ons alzoo beijveren om met den loop der omstandigheden grondig bekend te worden, de handelende personen in hunne beginselen en bedoelingen gade te slaan, in den geest des tijds diep in te dringen, des te gereeder en te levendiger zullen wij het ook inzien, van welk een hoog belang de gebeurtenissen dier jaren geweest zijn voor den verderen gang van 's lands toenmalige aangelegenheden; hoe zij in onderscheidene opzigten onzen vaderen, in hunnen worstelstrijd tegen het magtige Spanje, nu eens veel heils, dan eens niet weinig jammers berokkend hebben.

„Hoogst welkom was daarom steeds den beoefenaren der vaderlandsche geschiedenis de ontdekking van zoodanige bronnen, waaruit men nog meerdere kennis kon verkrijgen nopens perso-

nen en zaken tot het genoemde tijdvak behoorende, en waardoor dan het oordeel der nakomelingschap omtrent dezelve nader bevestigd of ook somwijlen aanmerkelijk gewijzigd werd" [1].

Ziedaar de woorden van een' Zeeuwsch' geleerde, die zóózeer onze gansche instemming met zich dragen, dat wij ze tot de onze maken, nu wij in de volgende bladen tot het gewigtige geschiedjaar 1578 wenschen af te dalen, en door het openbaren van nieuwe bronnen een lichtpunt te meer hopen aan te brengen in den donkeren nacht van het verleden.

Wanneer wij bij onze geschiedschrijvers den loop der gebeurtenissen gedurende het jaar 1578 volgen, dan vinden wij door hen óf in het geheel geene, óf slechts geringe melding gemaakt van de gewigtvolle vergadering der staten van Vlaanderen of hunne afgevaardigden, den 17 en 18 Julij des genoemden jaars te Dendermonde gehouden [2]. Wij noemen deze vergadering gewigtvol; en hebben wij er het regt niet toe? Dáár toch werd door Vlaanderens adel en geestelijkheid, in vereeniging met de vier leden 's lands, beraadslaagd over de gewigtigste belangen der gewesten „van herrewaarts overe;" dáár werd gehandeld over het opbrengen en aanwenden der middelen, noodzakelijk ter bestrijding van den algemeenen vijand, den gehaten Spanjaard, en ter bevrijding van het geplaagde vaderland; eindelijk, dáár werd, in één der hagchelijkste tijdsgewrichten van den tachtigjarigen worstelstrijd, de geloofsvrede voorgedragen, den 12 Julij bevorens te Antwerpen door den landvoogd Matthias, den raad van state en de algemeene staten beworpen en vastgesteld, bestemd om vruchten te dragen van vrede en vereeniging, om den door godsdienstverschil verdeelden landzaat tot eenheid en eendragt te brengen, maar die helaas! weinig heilzaams aanbragt, wijl velen het hunne zochten en niet hetgeen eens anderen was.

Heeft men tot heden gemeend, dat de „bewerping" van den geloofsvrede van den 22 Julij des jaars 1578 dagteekende [3], wij hopen voldingend aan te toonen, of liever, het zal uit den loop der zaken als van zelf volgen en door de dagteekening der

mede te deelen stukken bevestigd worden, dat men hare „berading" een tiental dagen vroeger behoort te stellen.

Trachten wij, om eenigermate de aanleidingen te leeren kennen, die er bestonden tot het houden van de vergadering der staten van Vlaanderen te Dendermonde, een gedeelte van den draad der geschiedenis dier onrustvolle dagen op te vatten en te ontwikkelen.

De pacificatie van Gend, den 8 November 1576 te Gend zelve gesloten — trouwens zij droeg er den naam van — werd dáár juist, eer twee jaren verloopen waren, schandelijk verbroken en vertreden. Was bij haar de handhaving der Roomsch-katholieke religie toegezegd, te Gend werden kerken en kloosters geplunderd en verwoest, priesters en monniken mishandeld en verdreven, de uitoefening der Roomsche religie verstoord en verhinderd, kortom, de hand van schennis en gewelddadigheid geslagen aan al wat den Katholiek heilig en dierbaar zijn moest. Feitelijk was dus te dier stede, en overal waar de Gendsche invloed of partij zegevierde, de pacificatie van luttel waarde meer. De Protestanten daarentegen, aan wie, bij de pacificatie, alleen in Holland en Zeeland vrije uitoefening hunner eeredienst was toegestaan, waarvan in Vlaanderen of in één der andere gewesten zelfs geene sprake was geweest, niet alleen in getal, maar tevens, wegens hunne onbetwijfelde trouw aan de zaak des vaderlands, in magt en aanzien gestegen, hadden, reeds vóór hun in den geloofsvrede daartoe de vrijheid werd verleend, zich het regt tot prediken aangematigd of dat regt overweldigd. Het is wederom naar Vlaanderen, naar Gend, dat wij het oog moeten wenden. Dáár, aangevoerd door den huichelenden en snooden Hembyze, des heftigen predikers Petrus Datheens steun en staf, en beschermd door het zwaard van den dapperen, doch edeldenkender Ryhove en eener opgewondene burgerij, liet men onbeschroomd prediken, maakte zich meester van kerken, kloosters en leerscholen, en steunde overal, waar slechts de Gendsche invloed reikte, de verkondiging der nieuwe religie, zonder zich bij dit alles, bij deze daden van oppermagt en geweld, te bekreunen nóch om

het gezag van den raad van state of der algemeene staten, nóch om den aartshertog MATTHIAS of zijn' stedehouder, prins WILLEM van Oranje. Tot zoo verre was het in de eerste helft des jaars 1578 reeds te Gend gekomen, ja reeds in den aanvang van Maart werd te Deinze en te Eekloo, naar het voorbeeld der Gentenaren, in het openbaar gepredikt [1]. Doch niet alleen dáár, ook in andere provinciën had men zich het predikregt aangematigd: „tot Antwerpen was al in Lentemaand tot vijftien plaatsen gepreêkt, tot veertien 't avondmaal uitgereikt" [2].

Niet alle hervormden in Vlaanderen — en 't strekt hun ter eere — sloegen dien weg der aanmatiging in, maar de magt, die boven hen gesteld was, eerende, wendden zij zich, in hun daartoe strekkend voornemen bevestigd door de kerkvergadering van in- en uitheemschen, den 2 Junij 1578 onder voorzitting van PETRUS DATHEEN te Dordrecht aangevangen, den 22 Junij 1578 met een smeekschrift tot den landvoogd MATTHIAS en den raad van state, om van dezen, bijzonder in Vlaanderen en Brabant, vrijheid tot het uitoefenen hunner godsdienst te verzoeken. In wijdluchtige redenen, zegt HOOFT, behelsde het dezen zin: „den waarom huns wijkens uit de Roomsche kerk wezen verscheidene gedrukte boeken uit, nevens de bekentenis des geloofs, bekrachtigd door de volstandigheid veler zalige zielen, die men daarop, met d' uiterste smaad en smart, den tijdelijken dood had doen bezuren. Bij welke wreedheid echter niet anders gewonnen bleek dan aanwas van geloovigen, met verlies daarentusschen van de welvaart des lands, met verwoesting der steden door 't bannen en verjagen, met uitmergeling der gemeente door stilstand en verlegging van handwerken en nering. Om al 't welk te redden, en 't juk der Spaansche slavernij te helpen afschudden, hun nooit bijzetten van have en hals verdroten had. Maar verloren was alle lijden en arbeid, zoo men hen, na 't verdrijven des gemeenen vijands en 't vergieten huns bloeds in 't bevechten der zege, weder dacht ter slagtbank te brengen, en hunne aderen, aldaar van 't overschot te ontledigen. Welk duchten niet min kon, dan hun een zwaar pak op 't hart en geen zwakken spaak in 't willig wiel huns

ijvers wezen. Om dezen aanstoot weg te nemen en met één te verhoeden eenig bedrijf, dat niet alle onroomschen lief zijn of betamelijk denken zou, stond voor 't beste middel te houden, verlof van vrije godsdienst, totdat men, door eene algemeene of ten minste landzatelijke kerkvergadering, de strijdende meeningen vergeleke. Om welke weldaad zij op 't nederigste waren smeekende. Die dit verwierpen dreven de Gendsche bevrediging; dat altaar tegen altaar op te regten tevens raadhuis tegen raadhuis bouwen was, en de Roomsche godsdienst in zulk geval met al de geestelijkheid op een' schop zou zitten. Maar zij wenschten niets beters, dan dat men den Gendschen vrede hield, en volgens denzelven ter vergadering der staten 't punt van geloofszaken afhandelde. Doch, zoo de tijd zulks niet toeliet, men kon hun te gemoet komen zonder kreuken van trouw, naardien in 't verding, zoo meineediglijk gebroken door den Spanjaard, de landschappen niet dan onderling gehouden waren, en 't geen zij gebonden hadden wederzijdiglijk slaken, daarin ligten en zwaren mogten. De heidensche keizers hadden eer verkoren de Christenen te dulden, ja te gebruiken in de krijgsdienst, dan dezelve te vervolgen. Bij de Christen-keizers waren openbare kerken toegestaan dengenen, die van hunne gezindheid verschilden en voor ketters gewraakt werden. De groote Turk tegenwoordig, de koning van Marokko, die van Polen en andere vorsten meer vergenoegden zich aan 't uiterlijke, zonder over 't gemoed te heerschen en vreesden deswegens geen ongemak. De paus zelf liet de Joden met hunne scholen begaan. In Duitschland en Frankrijk, twee der magtigste gewesten die Nederland omgrensden, wat had men er niet te hoop gehaald en te werk geleid, om de onroomschen te dempen, met hetzelfde voorwenden, dat scheuring in 't geloof, den staat ook noodzakelijk splitsen moest? Maar de ervarenis had geleerd, hoe in 't geen, dat men te voren waande het voedsel der beroerten te wezen, de rust bestond. Verre, voorts, moest het van hen zijn, naar goed of bloed hunner medeburgers te dorsten, of eenig geweld te plegen tegen de Roomsche godsdienst. Ook

zouden Zijne Hoogheid en de raadsheeren van state wel weten eenige orde te ramen, tot verzekering der Roomschgezinden. En de verzoekers wilden zich op 't onderdanigste daarnaar schikken, hopende mede wel sommige treffelijke vorsten te bewegen, om goed te zeggen voor 't nakomen hunner beloften. 't Welk, nevens 't verwerven hunner ootmoedige bede, geschapen waar', alle misverstand en argwaan te smoren, en de verkoelde liefde ter gemeene zaak weder op te stoken: gelijk hen ook de gunst zoo moedigen als verpligten zou om zich bij voorduring beter en beter te kwijten, met der daad en met aanroeping Gods, dat het Hem geliefde Zijn' zegen gestrekt te houden over de tegenwoordige regering, tot welstand des vaderlands" [1]. Daar zulk zwaarwigtig verzoek, welks inwilliging of verwerping onberekenbare gevolgen na zich slepen kon, naauwgezette overweging eischte, verliepen eenige dagen, eer den verzoekers antwoord op hun smeekschrift gewerd. Ongerust over den goeden uitslag, boden zij veertien dagen later een tweede smeekschrift aan, „belovende, eenige vorsten tot borgen voor hunne gehoorzaamheid te stellen," doch, hetzelfde nu ook van de Roomschen verzoekende. Wijders droegen zij de volgende punten voor: „onpartijdig geachte personen uit den magistraat van elke stad te kiezen, om kennis te nemen en te oordeelen enkelijk van de overtredingen der verzochte orde; of, zoo de regeerders zich daartoe niet verledigen konden, ettelijke burgers, half en half van wederzijden, te magtigen, om op genoegzaam blijk de baldadigen in hechtenis te nemen en de zaak in staat van wijzen te brengen, en voorts het vellen der vonnissen aan de wethouders over te laten. Zeker getal der achtbaarste burgers van 't één en 't ander geloof voor de hunnen te doen verantwoorden, onder belofte van geene vreêverbrekers te verdedigen, dan veeleer 't straffen derzelve te helpen benaarstigen; ook geene steden of vlekken in hun ongelijk te stijven, maar de hand daaraf te trekken; tot hetzelfde te verpligten alle kerkelijke lieden; hooge verklaring der onroomschen voor de majesteit des Almagtigen, dat zij niets tot nadeel van de godsdienst, personen of

goederen der Roomschgezinden zouden aanvangen, maar zulks trachten te verhinderen naar hun uiterste vermogen; ja, d' overheid des verwittigen, opdat er in voorzien wierde, waarvoor een deel hunner aanzienlijkste geloofsverwanten, hun woord zouden geven" [1].

Kon het anders, of zulke gemoedelijk ootmoedige en tevens waardige taal, gegrond op de overtuiging dat men regt en aanspraak had op wat men verlangde, aangedrongen door den drang des benarden tijds en gesteund door prins Willem, uitgaande van de eerbiediging van het geloof, de regten en goederen der Roomsche medelandgenooten, moest bij den landvoogd Matthias en de staten ingang vinden?

Zij dan, tot wie de verzoekschriften waren gerigt, waren intusschen niet werkeloos gebleven. De landvoogd Matthias, de raad van state en de algemeene staten te Antwerpen vergaderd, hadden aldaar op den 12 Julij een verdrag ontworpen en vastgesteld, dat onder den naam van religionsvrede tot op onze dagen is bewaard gebleven; dat strekken moest om beide partijen, Roomschen en Protestanten, zoo mogelijk, te bevredigen en te vereenigen, om met des te meer bereidwilligheid en te beter aaneensluiting den last te dragen, dien de strijd met Spanje hun op de schouderen drukte.

Overigens lag het immers in den loop en de rigting der omstandigheden, dat men éénmaal geleid moest worden tot de toelating der vrije exercitie der nieuwe religie? Reeds den 10 December des jaars 1577 was toch, eensdeels om zich te sterken tegen don Jan en zijne aanhangers, anderdeels ter nadere bevestiging der pacificatie, te Brussel, door bewerking des prinsen van Oranje, door de afgevaardigden ter algemeene-statenvergadering eene nieuwe vereeniging besloten en geteekend, waarbij de Roomsch-katholieken beloofden „niet te zullen dulden, dat de hervormden, hetzij met woorden, hetzij met daden, beleedigd of mishandeld werden, maar in vrede met hen te willen leven en hen zelfs in hunne bescherming te zullen nemen,"[2] en dat in zoo verre als de pacificatie van Gend er ruimte en vrijheid toe verleent.

Hier nemen de Roomschen hunne hervormde medeburgers reeds

in bescherming, gelijk dan ook de hervormden in hunne smeekschriften er telkens op neder komen, dat zij hunne Roomsche landgenooten in hunne hoede nemen zooveel hun doenlijk is; maar juist deze onderlinge en wederkeerige bescherming, de stilzwijgende erkenning der hervormden áls hervormden, het niet gedoogen, dat zij om der godsdienst wille vervolgd wierden, moest eenmaal tot de erkenning hunner godsdienstregten leiden. De nadere unie van Brussel was de trap, die, zonder te hevigen schok, tot den geloofsvrede leiden moest. En daarenboven, de oorlog met den Spanjaard eischte krijgsbenden, trouwe benden. Op der Walen trouw, ijverig Roomschgezind en ook daardoor heimelijk den Spanjaard, toegedaan, viel weinig te bouwen. Wat restte er dan, dan dat zij streden, „die dubbele verbindtenis hadden om getrouw te wezen, te weten, zoowel om hun' religie, die hun' ziele, lijf en goed geldde, als om hun vaderland;" en wat ware dan geregter, dan dat men, de ééne dier verbindtenissen erkennende, door de liefde tot het vaderland de harten der hervormden ontgloeijende en hen tot den strijd nopende, ook trachtte der andere verbindtenisse regt te doen wedervaren; dat men, steunende op de inwendige en onwankelbare kracht dier verbindtenis, ook hare uitwendige openbaring gedoogde; dat men den hervormden, strijdende door en voor zijn geloof, ook d' uiterlijke vertooning van dat geloof toestond?

Dat hun dit laatste eindelijk toegestaan werd, als in weêrwil van den landvoogd MATTHIAS, als ondanks de algemeene staten zelven, willen wij thans meer opzettelijk aantoonen. Hoe vaak vinden wij door deze laatsten in hunne verschillende onderhandelingen met don JAN van Oostenrijk en met vreemde mogendheden de handhaving der Roomsch-katholieke religie als hoofdvoorwaarde, als eersten grondslag dier onderhandelingen aangenomen! Levert de unie van Brussel, den 9 Januarij 1577 gesloten, geen krachtig bewijs, dat men bij de handhaving der oude religie volharden wilde; dat de overige Nederlandsche gewesten nog op denzelfden grondslag tegenover Holland en Zeeland wenschten voort te bouwen als bij de Gendsche pacificatie (8 November

1576) gelegd was, dat is: buiten Holland en Zeeland geene toelating der hervormde godsdienst? Van dáár het beweren van PETRUS DATHENUS, dat het in de Gendsche bevrediging vastgestelde en in de unie van Brussel op nieuw bevestigde punt van de handhaving der katholieke godsdienst eene goddeloosheid was. Voorwaar, de afgevaardigden der algemeene staten konden bij hunne onderhandelingen met don JAN, in Louwmaand 1577, den Spaanschen landvoogd, wanneer hij, ongerust over de toekomstige en voortdurende handhaving der Roomsche religie daarvoor een waarborg begeerde, vrijelijk een echt afschrift van de unie van Brussel aanbieden, als welke, te dezen opzigte, den besten waarborg opleverde [1].

Bepaalde koningin ELIZABETH van Engeland den 15 Januarij 1577 niet als eerste voorwaarde waarop zij den staten hulp wilde verleenen, dat men geene verandering zou brengen in de godsdienst? En moest zelfs niet prins WILLEM, toen de algemeene staten hem te zelfder tijd verzochten naar Vlaanderen over te komen, hun beloven „dat door noch van wege hem iets ondernomen wierd tegen de Roomsch-katholieke religie, maar die haar aanrandden of beleedigden door hem voorbeeldig, als verstoorders van de openbare rust, zouden gestraft worden"? [2]

Maar zoo er iets sprak ten voordeele van de handhaving der oude, en ten nadeele van het dulden der nieuwe eeredienst, 't was het eeuwig gebod, het verdrag, tusschen don JAN en de algemeene staten gesloten den 17 Februarij 1577. Nog een' schrede verder gaande dan de pacificatie van Gend en de unie van Brussel, verbonden zich de staten tegenover den Spaanschen landvoogd, bij het elfde punt van dat verdrag, de Roomsch-katholieke godsdienst overal — des noods derhalve ook in Holland en Zeeland, waar men haar reeds had afgeschaft — te handhaven. Zóó dacht er de groote MARNIX van Sint Aldegonde over, en zóó begreep het ook prins WILLEM. Van daar dat hij, bij de onderhandelingen omstreeks half Mei 1577 tusschen de staten van Holland en Zeeland ter eenre en de afgevaardigden van don JAN en de algemeene staten ter andere zijde, te Geertruiden-

berg gehouden, dezen laatsten onder andere redenen toevoegde: „gij hebt ons reeds veroordeeld door uwe belofte aan don JAN, de Roomsch-katholieke godsdienst in alles en overal te handhaven en van elk den eed te vorderen haar te onderhouden, zoodat wij niets van de algemeene staten te wachten hebben dan geheel in het ongelijk gesteld te worden. Om de waarheid te zeggen, wij zien dat gij ons wilt uitroeijen, en wij willen niet uitgeroeid worden" [1].

Don JANS gewelddadige bezetting van het slot te Namen bragt in den stand der zaken een' algeheelen ommekeer, doch geene wijziging in het besluit der staten tot handhaving der Roomsche godsdienst. Bij vernieuwing betuigden zij in September 1577 zoowel aan don JAN als aan koning FILIPS, dat zij niets anders begeerden dan te blijven bij de oude en katholieke religie.

Doch wierpen de staten zich bij de nieuwe verwikkelingen prins WILLEM wederom in de armen, het was te verwachten, dat hij, de mogelijke nadeelige gevolgen of den invloed van het elfde artikel des eeuwigen gebods duchtende, trachten zou het krachteloos of onschadelijk te maken. Van dáár 's prinsen bewerking van de nieuwe unie van Brussel, 10 December 1577, die, bij wederzijdsche bescherming van Katholieken en Protestanten, elke mogelijke toepassing van het eeuwig gebod, aangaande de niet-dulding der hervormden of hunne vervolging, in de toekomst moest verlammen. Men wane echter niet, dat de bij de nieuwe unie bezworene wederzijdsche bescherming van Roomschen en Protestanten gelijk stond met toelating der hervormde godsdienst. Men lette slechts op het strenge plakkaat van den 22 April 1578, „waarbij allen officieren werd belast, met alle uiterlijke straffelijkheid te procederen tegen dezulken, die iets, buiten Holland en Zeeland, zouden attenteren tegen de katholieke Roomsche religie of exercitie van dien, met woorden of werken iemand te schandalizeren ter cause van dezelve, en die te straffen als perturbateurs van de gemeene ruste, ten exempel van alle anderen, noemende die schandaleuze acten te

wezen, als te weten, de predicatiën, huwelijk, doopsels, en andere exercitiën op de maniere der gereformeerde religie" [1]. 't Is waar, het volk bekreunde zich weinig om dit bevelschrift: te Gend weigerde de overheid de afkondiging, en doorstak men de afdruksels smadelijk met den degen [2]; ja, de algemeene staten, hoe weinig over het algemeen der nieuwe leer ook toegedaan, waren, wegens het aantal der hervormdgezinden en den stand der zaken, genoodzaakt de hervormde godsdienst oogluikend toe te laten, doch hun streng plakkaat bewijst ten volle hunne geringe sympathie voor de hervorming, en leert ons hunne latere bukking voor den volkswil als eene noode, weêrstrevige bukking kennen. Handhaving der Katholieke religie buiten Holland en Zeeland, wij merken het elk oogenblik op, was immer het doel, dat de algemeene staten beoogden; beoogden tot naauw drie maanden vóór het ontwerpen van den religionsvrede. Slechts „de nood des krijgs," gelijk VAN METEREN zegt, „kon hen sinds fortselijk" tot andere gevoelens brengen. De hervormden waren te magtig geworden; aan hun' magtigen arm werd behoefte gevoeld ter bescherming der belaagde vrijheid: het was dus zaak hen te sparen. Ja, wèl begrepen eigenbelang noopte, hun met goedwilligheid toe te staan wat zij zich anders met geweld mogten aanmatigen; want wie weet welke heiligschennende tooneelen van kerkplundering en beeldverwoesting alsdan wederom de harten der in de heiligste overtuiging gekwetste Roomschgezinden van hunne hervormde landgenooten, strijders voor dezelfde zaak van vrijheid en vaderland, vervreemden zou, tot onherstelbare schade der goede zaak.

Tot een laatste getuigenis ten bewijze dat de hooge regering des lands ongaarne en slechts als uit nood overging tot het verleenen van godsdienstvrijheid, strekken de woorden van den landvoogd MATTHIAS in zijne inleiding tot den religionsvrede, waar hij zegt: [3]

„Zijnde ook, naardien de oorlog door don JAN vernieuwd is geworden, die ons gedwongen heeft, tot behoud van onze natuurlijke vrijheid en tot onze beschermenis, de wapenen gezamentlijk weder aan te nemen, en door de nooden waarin ons de zelve oor-

log, als de moeder van alle wanorde en rampspoed, gebragt heeft, bedwongen te doen en te gedoogen tegen onzen dank en meening, diverse zaken prejudiciabel der religie en gehoorzaamheid aan Zijne Majesteit, die wij anders niet hadden willen peinzen en tegenwoordelijk niet kunnen beletten, zoo wij te menigen stond vóór 't aangaan van dezen oorlog hebben vertoogd en betuigd, zoowel bij brieven als afgezanten, gezonden aan Zijne Majesteit en ook aan den voorschreven don Jan. En al is 't zoo, dat ons nóch magt, nóch wille tot onze voorschreven bescherming ontbreekt, nogtans alzoo de verscheidenheid van de provinciën en van de menschelijke opiniën dit stuk zeer verachteren, zoo is te duchten dat nóch onze goede wil, nóch onze magt daartoe helpen zullen, tenzij dat wij gezamentlijk komen in een nader en sterker verbond, onverbrekelijk akkoord en vereeniging, bijzonder ten opzigte van de religie. Want aangezien dat niet alleenlijk ter oorzake van den oorlog, maar ook van het onmijdbare verkeer en de bescherming van de kooplieden en andere inwoners van de omliggende rijken en landen, als van Frankrijk, Engeland en Duitschland, en anderen, de religie, gepretendeerd gereformeerde aanvaard hebbende, dezelve religie herwaarts over in verscheidene provinciën achtervolgd en zeer behartigd wordt, zoo is grootelijks te duchten, tenzij dat men de vrijheid en uitoefening van deze, zoo wel als van de oude religie, toelaat met een vredelijk akkoord en religionsvrede — exempel nemende aan Duitschland en Frankrijk, die door dat middel overeen komen en in vrede en voorspoed leven, daar zij te voren, elkander geenszins kunnende verdragen, zeer vijandelijk handelden — dat bij gebreke daarvan, groote gevaren, bloedstortingen en andere rampen ontstaan zullen, waardoor aan ons' aller vijanden, binnen 's lands wezende, hoe langer hoe meer openingen en middelen zullen gegeven worden, daar wij, integendeel met eene vreedzame unie samen verbonden en gekoppeld wezende, ons zelven voor alle aanstaande onheilen en afgruwelijkheden beschermen kunnen. Alle welke zaken overwogen hebbende en in 't bijzonder, dat de vijand, niet anders vreezende dan ons vereenigd te zien

ten opzigte der religie, onder dát deksel zoekt, aan alle zijden ons te stellen en te houden in tweedragt. En zooverre als 't gebeurt, dat hij met schalklistige behendigheid of geweld in het land valt, hij zal nóch geestelijken, nóch Katholieken, nóch eenige anderen sparen. Ook overwogen hebbende, dat de voornoemden van de religie, gepretendeerd gereformeerd, hebben bij verschillende smeekschriften zeer dringend gebeden, dat hun de vrije uitoefening daarvan zoude toegelaten zijn, met en onder zulken regel en ordonnantie, als het betamen zoude, zoo hebben wij, alles naauwlettend overwogen hebbende, de volgende punten van eenen godsdienstvrede vastgesteld:"

't Is op deze punten dat wij straks het oog zullen vesten.

Dat men éénmaal tot de toelating der hervormde godsdienst geleid zoude worden was reeds lang door dezulken, die een' helderen blik sloegen in de gebeurtenissen hunner dagen, voorspeld. Escovedo, don Jans geheimschrijver, schreef immers reeds op het einde van Maart 1577 aan koning Filips: „Uwe Majesteit overlegge, wat er gedaan moet worden, ingevalle zij (het volk), God en Uwe Majesteit vergetende en wederkeerende tot de ketterij, het kwaad ten uitvoer willen brengen." Den 8 April daaraanvolgende meldt hij den Spaanschen vorst andermaal: „dat Uwe Majesteit het ergste voor zeker houde. Ten minste men wil vrijheid van geweten. Uwe Majesteit zie in tijds toe, wat in deze zaak moet gedaan worden" [1]. Het vervolg heeft geleerd, dat Escovedo juist had gezien; dat hij de neiging des volks tot de hervorming kende, en dat, als noodzakelijk gevolg daarvan, het verwerven van vrijheid van geweten hun hoogste doel, de openbare prediking der hervormde leer hun gedurig streven zijn zoude. Ja, don Jan had het regt voor, toen hij in een' zijner brieven meldde: „In waarheid, zij willen alhier nóch hun' God bekennen, nóch hun' koning gehoorzamen, gelijk zij behooren, maar zijn van meening in alle zaken vrijheid te hebben" [2]. Ook aan anderer scherpzienden blik was dit niet ontgaan. Nadat toch de vijandelijkheden tusschen

don JAN en de algemeene staten waren uitgebarsten, verklaarden ook de landgraaf WILLEM van Hessen en de keurvorst van Saksen aan de afgevaardigden des eerstgenoemden, „dat de éénige grondslag van een' bestendigen vrede in de Nederlanden, alleen de vrijheid van geweten zijn konde." En ziedaar juist een' grondslag, welken FILIPS niet kón of wílde aannemen, wat dus een' onverwinbre hinderpaal voor een gewenscht herstel van orde zijn moest en blijven.

De prins van Oranje, de man, de lieveling des volks, kende 's volks overhelling tot de hervormde leer maar al te wel. Toen hij derhalve op verzoek der algemeene staten, 11 September 1577, besloot zich naar Brussel te begeven, waar hij de staten met raad en hulp steunen zoude in de nieuwe verwikkelingen met den Spaanschen landvoogd, legde hij, volgens hunne begeerte, alvorens wel de belofte af, dat nóch hij, nóch de staten van Holland en Zeeland iets zouden gedoogen, wat der Roomsch-katholieke godsdienst en de uitoefening daarvan in eenige andere gewesten hinderlijk zijn kon, maar koesterde toen reeds — steunende op de toegenegenheid des volks en den invloed der gemeenten — het gewigtvolle plan om de gemoederen voor te bereiden tot het aannemen van eenen godsdienstvrede in al de Nederlanden, onder het beschermheerschap of oppergebied des hertogen van Anjou [1]. Wie dan, die eenige oogenblikken nadenkt, erkent met ons niet in de nieuwe unie van Brussel, naauw drie maanden na 's prinsen aankomst in gindsche streken gesloten, een' eersten openbaren, maar gewigtigen stap, die tot den lateren geloofsvrede voeren moest? Wie noemt het niet: de eerste schrede ter uitvoering van een welberaden plan? Ja, wanneer eerst de band gelegd was, die hervormden en katholieken binden mogt om elkander te dragen, dan kon deze, had hij eenmaal meerdere kracht en vastheid erlangd, vervangen worden door een' engeren band, een' band die hen nopen mogt elkander te dragen ook in de leer en de uitoefening dier leer. Groote WILLEM van Oranje! slechts blinde dweepzucht en verstandelooze ijver konden het edele uwer pogingen en het zuivere van uw streven mis-

kennen, als het ware in moedwillige verblinding den spot drijvende met de belangen des benarden vaderlands en de onschendbare regten van andersdenkende medeburgers, in arrenmoede arbeidende aan eigen verderf en verwoesting!

Zoo zagen wij dan het volk over het algemeen door hervormingszucht aangegrepen; de grooten en adellijken echter, ja zelfs het meerendeel der leden van d' algemeene staten, strenge handhavers der oude, daardoor tegenstanders der nieuwe religie: het bevelschrift van 22 April 1578 is dáár, om zulks te getuigen; het volk steeds stouter en aanmatigender; de staten immer beschroomder en magteloozer. Zulk een stand van zaken mogt volstrekt niet langer duren, zou hij bij het volk geene aanleiding geven tot grooter verguizing van het reeds zoo sterk miskende gezag der overheid, zou er geene geweldige botsing ontstaan uit de met elkander strijdende gevoelens van adel en volk. Een beslissende stap en afdoende maatregel werd gevorderd en prins WILLEM, opgewekt door de smeekschriften der hervormden, zag dat het tijdstip tot handelen was aangebroken, dat het oogenblik gekomen was om gevolg te geven aan zijn vroeger opgevat plan: de religionsvrede werd ontworpen, en Vlaanderens staten zouden geroepen worden om dien vrede aan hun wikkend oordeel te onderwerpen. Dit zag de dag van den 17 Julij des jaars 1578 in de raadzale der stad Dendermonde [1].

Wij hebben, als in het licht van de geschiedenis dier woelige dagen, ééne der hoofdredenen leeren kennen, die oorzaak gaven tot het bijeenroepen der staten van Vlaanderen. Trachten wij thans, wederom als aan de hand der historie, eene andere hoofdaanleiding op te sporen en in het licht te stellen.

Don JAN van Oostenrijk, natuurlijke zoon van keizer KAREL V, van wege den koning van Spanje tot landvoogd over de Nederlanden benoemd, was den 4 November 1576 in Luxemburg aangekomen, vier dagen vóór het teekenen der Gendsche bevrediging, juist op denzelfden dag dat het muitende

Spaansche krijgsvolk de Spaansche furie in het leven riep door het plunderen der stad Antwerpen, waarbij 2500 burgers en soldaten het leven lieten. Don Jans aankomst geschiedde voorwaar onder geene gunstige voorteekenen. Ook wantrouwde men hem reeds van den beginne af. En waarlijk, men had er wel reden toe, gelijk het vervolg ten klaarste geleerd heeft. De onderschepte brieven van en aan Filips, waarbij men ried de Nederlanders door veinzerij en misleiding onder het juk te brengen, door prins Willem den staten eene maand te voren onder het oog gebragt, lagen nog versch in het geheugen. Daarbij was het geen geheim, dat de nieuwe landvoogd voorzien was van een' geheimen lastbrief, die inhield de Gendsche bevrediging te verbreken en 's konings oppermagt te herstellen; en wanneer men hierbij bedenkt wat de treurige geschiedenis der verloopen jaren geleerd had aangaande Spaansche trouw, zal het ligt vallen te beoordeelen of er geen billijke grond tot wantrouwen moest bestaan. De prins van Oranje, bij wien de staten heul en heil zochten en op wien „al de hoop des lands rustte," voedde dat wantrouwen, meenende dat van den Spanjaard weinig goeds te wachten was. Hij ried den staten derhalve don Jans erkenning als landvoogd af, zoolang deze niet gezorgd had, dat de Spaansche, tot vijand des lands verklaarde, muitende benden, uit den lande vertrokken waren, en hij zelf had gezworen de voorregten der natie te handhaven of te eerbiedigen; kortom, men moest der magt des nieuwen landvoogds zulke enge perken stellen, dat het hem, bij de slechtste bedoelingen, nogtans onmogelijk ware die ten uitvoer te leggen. De algemeene staten echter, aan de ééne zijde bezorgd dat don Jans komst verdeeldheid brengen mogt onder de staten der verschillende gewesten; vreezende dat wederstand tegen den landvoogd door de Roomsch-katholieken beschouwd wierde, als bedoelde men onderwerping aan de Protestanten; aan d' andere zijde duchtende, dat, zoo men hem zonder eenigen tegenstand, onvoorwaardelijk erkende in zijne waardigheid, hij deze laatste misbruiken mogt ten nadeele der algemeene zaak, de zaak van 't vaderland, sloten den 9 Januarij 1577, als om „malkanderen

te verbinden met eenen nieuwen band," en ter bevestiging der Gendsche pacificatie, een verbond, later de unie van Brussel geheeten, waarbij de Roomsche religie in bescherming werd genomen, doch tevens tot wederstand tegen den Spanjaard werd besloten: én de raad des prinsen van Oranje, én de daad der algemeene staten dragen beide het stempel der omzigtigheid en der liefde tot de vrijheid des vaderlands [1].

Door bemiddeling van RUDOLF II, keizer van Duitschland, werd toch eindelijk, na een' sleep van onderhandelingen en beraadslagingen, wier opnoeming en vermelding alleen vermoeijen zoude, onder den naam van eeuwig edikt, den 12 Februarij 1577 eene overeenkomst geteekend, waarbij don JAN schoorvoetend, als ondanks zich-zelven, en tevens in strijd met 's konings lastbrief, verklaarde de pacificatie — bij welke door de vereenigde Nederlandsche gewesten bepaald was, de Spanjaarden ten lande uit te drijven, en de Roomsche godsdienst overal, uitgezonderd in Holland en Zeeland, te handhaven — aan te nemen, al het vroeger gebeurde te beschouwen als niet geschied, het vergaderen der algemeene staten toe te staan en te zullen zorgen voor het vertrek der Spaansche benden, de Duitsche blijvende, tot dat hun door de algemeene staten de achterstallige soldij zou betaald zijn, terwijl, de voorregten en gebruiken der Nederlanden hersteld zijnde, voortaan daarnaar zou worden gehandeld. De staten daarentegen erkenden don JAN als landvoogd; beloofden handhaving van 't Roomsche geloof overal en van 's konings hoogheid in alle zaken; verbreking der aangegane verbindtenissen met andere mogendheden; afdanking of wegzending hunner eigene benden en dergelijke meer [2]. Nóch de prins van Oranje, nóch Holland en Zeeland wilden, om redenen, deze overeenkomst teekenen, die in de toekomst een eind maken moest aan hun bestaan als bij uitstek hervormde gewesten, dat bij de Gendsche bevrediging was erkend en bevestigd. Don JAN kwam echter de geslotene overeenkomst oogenschijnlijk vrij trouw na; de Spanjaarden vertrokken, helaas! om later met meer verbittering gewapend weder te keeren.

Uit de door don JAN en zijn' geheimschrijver in Maart en

April aan koning FILIPS geschrevene brieven, door HENDRIK van Navarre, later HENDRIK IV van Frankrijk, onderschept en onzen prins WILLEM ter hand gesteld, blijkt evenwel dat nóch de briefschrijvers, nóch FILIPS zelf aan een' voortdurenden vreedzamen staat van zaken geloofden. En hoe ook konden zij zulks, daar nóch bij don JAN, nóch bij de algemeene staten het voornemen bestond tot getrouwe naleving van het eeuwig edikt? Sloot ook dat edikt al eenigen band om den landvoogd en de staten, die band kon immers, immer geknakt door wederkeerig wantrouwen, door miskenning van elkanders gezag, nóch hecht, nóch duurzaam zijn. Zóó stond het tusschen de staten en don JAN, en hoe stond het bij het volk? De klem der regering was verlamd, de band der beteugeling was gesprongen, zoodat het tot driestheid en roekeloosheid was overgeslagen. Te Brussel, waar de landvoogd zijn gewoon verblijf hield, bespotte, hoonde, ja verguisde men hem openlijk; en wel verre, dat hij voor de grievende miskenning des volks troostrijke vergoeding vond in den steun des adels, viel hem van dezen niets dan smartelijke tegenwerking ten deel: waarlijk, don JAN had in steê van gezag, er naauw meer van dan de schaduw. 't Is waar, éénmaal toonde en handhaafde hij dat gezag in al zijn' sterkte, maar ach! 't was om een bloedig bewijs te leveren van zijne hevige onverdraagzaamheid en zijn hardnekkig vervolgen der andersdenkenden. PIETER PANIS, een burger van onberispelijken levenswandel, uit Mechelen, werd, ten gevolge van don JANS, aanstonds na zijne erkenning als landvoogd, uitgevaardigde strenge bevelen tegen de ketters, in weêrwil van ORANJES voorspraak, wegens het bijwonen eener preêk der hervormden, den 15 Junij 1577, in de stad zijner inwoning ter dood veroordeeld en ten zelfden dage, in het openbaar, onthoofd! Voorwaar, de slag die PIETER PANIS trof, wondde het hart der lagere volksklasse, wier geheime neiging tot de hervorming niet te loochenen valt; die slag weêrklonk door gansch Nederland. En zoo ééne daad, dan was het deze, die het hart des volks van den nieuwen landvoogd moest vervreemden: het lot van den gestraften ketter

toch veroorloofde hun een' blik te slaan in eene geduchte toekomst.

Wat moest echter, bij de gedurige miskenning van des landvoogds gezag, daarvan het natuurlijke gevolg zijn? Immers dit, dat de fiere keizerszoon, éénmaal vervuld met de schitterendste verwachtingen voor de toekomst, die hem tot hiertoe slechts bittere teleurstelling had gebaard, met list en geweld trachtte te verwerven wat hem tegen regt onthouden werd. In het geheim haalde hij dus de nog in het land toevende Duitsche benden tot zijne zijde over, en beraamde met zijne trouwe edelen middelen om tot de heerschappij te geraken. Zijne eerste schrede daartoe, zijn onberaden aanslag op Namens kasteel en stad den 24 Julij 1577, moest voortaan alle hoop op minnelijke schikking en bevrediging vernietigen; de slag was gevallen, die over de heerschappij des landvoogds besliste. Arme landvoogd! de dag, dien gij den eersten uwer landvoogdij waandet, was de laatste van uw schijngezag; 't was de eerste van een' worsteling, een' strijd op leven en dood, tusschen u en uwe vijanden, die juichten om uw door den nood uitgelokten, doch onherstelbaren misslag. Arme landvoogd! in waarheid het harte bloedt ons, daar wij u het slagtoffer zien der netelige stelling tusschen een' vrijheidschuwend' vorst en vrijheidlievende onderdanen; tusschen een' Filips die de hervorming onderdrukt, en onderdrukten die de hervorming aanhingen; tusschen een' koning naijverig op zijn gezag, en staten die naar gezag ijverden. Voorwaar hij, die al die strijdige en botsende rigtingen en begeerten vereenigen konde, hij moest meer dan mensch, hij moest minst van al Spanjaard geweest zijn. En daarom, men wijte het den landvoogd niet ál, die, bedreigd in vrijheid en leven, een' vasten steun zocht voor zijn wankelend gezag en een' vasten voet voor zijne ondernemingen, wanneer wij nu de verwikkelingen ten hoogsten top zien stijgen; verwikkelingen, welke daarmede gekroond werden, dat de prins van Oranje op aansporing van zijn' getrouwen Marnix (22 October 1577) tot ruwaard van Brabant werd verkozen; de hertog van Aarschot omstreeks den zelfden tijd tot stadhouder van Vlaanderen werd aangesteld; Matthias, aartshertog van Oostenrijk, koning Filips'

zusterszoon en 's keizers van Duitschlands jongste broeder, tot landvoogd benoemd (17 December 1577), nadat bereids tien dagen vroeger don JAN tot vijand des lands was verklaard en vervallen van de landvoogdij. Had MATTHIAS, buiten weten der algemeene staten in 't land geroepen, zijne landvoogdij, zoo zij — gebonden aan de besluiten van den raad van state en den eed, den staten-generaal afgelegd — dien naam dragen mogt, vooral te danken aan 't ontwerp en d' aansporing des hertogen van Aarschot, die, naijverig op 's prinsen gezag en ijverig Roomschgezinde, den invloed van den hervormdgezinden ORANJE een tegenwigt wenschte te stellen, des hertogs bedoelingen sloegen geheel en al feil, toen de prins den twintigjarigen landvoogd als algemeen stedehouder werd toegevoegd. Van nu af berustte 't oppergezag met der daad in de hand van ORANJE, en 't was gansch niet uit de lucht gegrepen, wanneer men spottenderwijs den jongen aartshertog 's prinsen griffier noemde, die slechts had te teekenen wat deze hem voorlegde. Was het oogmerk van de den prins vijandige of op diens magt naijverige partij geweest zijn' invloed te verlammen en den aartshertog door vrijheidlievende Roomschen te doen leiden en besturen, dat oogmerk was, dank zij 's prinsen doorzigt en voorzigtigheid, geheel en al gemist. Het wapen, tegen ORANJE gesmeed, was aan de hand der tegenpartij ontwrongen; in ORANJES hand moest het een gezegend werktuig zijn, om de pogingen zijner tegenstanders te beschamen en te handelen ten meesten oorbaar van de op hem steunende en hopende gemeente. Wat door menschen was ten kwade bedacht, dat had God ten goede bestuurd, opdat er gebouwd mogt worden aan den tempel van vrijheid, zoowel voor het behoud des lijfs als voor d' overtuiging der consciëntiën.

De hertog van Aarschot, kwalijk zijne anti-prinsgezindheid kunnende verbergen, zijn' verborgen wrevel en geheimen spijt over den gang der zaken niet kunnende onderdrukken, had aan de losbarsting van zijn overkropt gevoel, 't zij met of zonder oogluiking of bewilliging van den prins, een' zestiendaagsche gevangenis te Gend te danken, waar men hem en velen zijner be-

geleidende edelen en hooge geestelijken in hechtenis nam, op den 28 October 1577, nadat hij den 23 aldaar zijn' plegtigen intogt had gedaan als gouverneur van Vlaanderen. Werd AARSCHOT al, op krachtigen aandrang der algemeene staten en des prinsen van Oranje, in vrijheid gesteld, de overige edelen en geestelijken bleven in hechtenis. Zóó was dan 't hoofd der gematigde Spaanschgezinden vernederd en diens partij verzwakt en geknakt; zij, die met hart en ziel den Spanjaard waren toegedaan, heulden met don JAN, die zich ten oorlog toebereidde; de prins van Oranje, de gunsteling van 't volk en de vriend van veel voorname geestelijken, de steun der hervormden, de beschermer der Roomschen, de voorstander van aller goed regt, had meer gezags dan ooit; de staten sterkten zich door een verbond met de koningin van Engeland en namen Duitsche benden in dienst: van beide zijden reedde men zich dus ten strijde. Weldra kwam het bij Gemblours, den 31 Januarij 1578, tot eenen slag, waarin de zege de Spaansche wapenen kroonde en don JAN gelegenheid schonk verscheidene steden in Henegouwen en Brabant te bemagtigen. Deze aanvankelijke tegenspoed der staatsche wapenen werkte echter heilzaam op de besluiten der staten. „Men zag nu het noodlottig gevolg der besluiteloosheid, van het gebrek aan eendragtige zamenwerking, en van kleine, bijzondere belangen boven die van het algemeen te stellen. De staten verklaarden dan ook, om hunnen ijver en de genegenheid voor het algemeene welzijn en het vaderland te toonen, dat zij om niets ter wereld van elkander scheiden, maar de unie, door hen bezworen, onverwrikt zouden nakomen. Zij wierpen zich in de armen van ORANJE (die immer op krachtiger krijgstoerustingen had aangedrongen, over den slechten staat van het leger geklaagd, en wat bij Gemblours gebeurd was voorspeld had), besloten voortaan meer naar zijn' raad te luisteren en droegen hem, in gemeen overleg met MATTHIAS en den raad van state, het volstrekte beheer over de krijgszaken op (5 Februarij 1578). Ter bestrijding der oorlogskosten werden eerst viermaal honderd, toen zesmaal honderd duizend gulden ter maand

door hen aangewezen; en den prins later vijfduizend gulden maandelijks voor de geheime verstandhoudingen toegekend. Tot het vinden dezer gelden werd een buitengewoon regt op de mondbehoeften en in- en uitgaande goederen geheven" [1]. Ziedaar dan in het heffen der regten tot het erlangen van de tot den krijg benoodigde gelden eene tweede hoofdaanleiding tot het bijeenroepen der staten van Vlaanderen. Zou toch de krijg met gegronde hoop op goeden uitslag worden gevoerd, dan moest hij krachtdadig worden voortgezet; dan was het dringend noodig, dat het onderlinge misverstand der provinciën, door het woeste en onverantwoordelijk gedrag der Gentenaars omtrent adel, geestelijkheid en Roomsch-katholieken opgewekt, week; dan moest niet elke provincie de opbrengst der heffingen tot eigen bate besteden, maar die aanwenden ten algemeenen nutte. Hoe schoon toch de nieuwe verbindtenis der verschillende staten na den slag bij Gemblours ons toeschijne, hoe krachtig daarbij tot verzet tegen den Spanjaard werd besloten, bij de gehechtheid van één deel der provinciën aan de oude en de neiging van 't ander deel tot de nieuwe religie, kon deze verbindtenis nóch sterk, nóch duurzaam zijn, kon de tegenstand tegen den Spanjaard geen algemeene tegenstand, geen tegenstand van alle provinciën blijven. Dit ware slechts dán mogelijk geweest, wanneer bij het verzet tegen den Spanjaard, bij het haken naar vrijheid, geene innige zucht, geen inwendig streven naar godsdienstvrijheid de spoorslag tot verzet ware geweest. Maar nu vaderland en godsdienst één was in het hart des volks; nu vaderland en hervormde godsdienst de leuze was der hervormdgezinden onder het volk; nu dit de kracht van hun' strijd, de strijd van hun leven en het leven hunner ziele was, nu was eene voortdurende goede verstandhouding tusschen de verschillende provinciën eene hersenschim. Het valt wederom niet te loochenen, dat de heftige Gendsche hervormden, door hunne handelwijze omtrent AARSCHOT, het hoofd der katholieke vrijheidspartij, en door het in hechtenis stellen des heeren VAN RASSINGHEM, gouverneur der bij uitstek katholieke Waalsche provinciën, zonder der dringende beden dier ge-

westen tot slaking van hun stadhouder gehoor te geven, de eerste aanleiding gaven tot het verstoren der goede eendragt, tot den lateren opstand der Walen, tot het inhouden der schattingen, waaraan zoo groote behoefte bestond tot het voortzetten van den krijg.

Slaan wij thans het oog op hen, die, 't zij door eerzucht, 't zij door eigenbelang gedreven, zich genoopt vonden de staten in den ongelijken strijd met don JAN te steunen.

Ons oog rust in de eerste plaats op FRANÇOIS van Valois, hertog van Anjou en Alençon, vaak duc d'Alençon geheeten, broeder des Franschen konings HENDRIK III. Reeds vroeger, ten jare 1576, waren met dezen vorst onderhandelingen aangeknoopt, die echter, wegens d' afkeerigheid der algemeene staten van den Franschen heer, waren afgebroken. Dit had den hertog van Anjou echter niet afgeschrikt. Onmiddelijk na de nederlaag der staatschen bij Gemblours, had hij met zijn beklag zijne diensten aangeboden, vlammende op het beschermheerschap der Nederlanden. Ten gevolge van dit aanbod waren nieuwe, hoewel hoogst onbepaalde, onderhandelingen met hem aangevangen, en weldra trok hij, aan het hoofd van 8000 man, naar de Nederlanden op. Bij het wederkeerig wantrouwen en de wederzijdsche ijverzucht tusschen Frankrijks koning en Engelands vorstin, wegens beider invloed op de belangen der Nederlandsche gewesten; bij de weinige volksgezindheid waarop ANJOU roemen mogt; bij de zucht der Roomsche edelen om den hertog aan den prins van Oranje tegenover te stellen, gelijk men zulks met den aartshertog MATTHIAS beproefd had, moesten de onderhandelingen met ANJOU, die zeer in ORANJES gunst deelde, de Waalsche gewesten vóór, maar de Gendsche partij wederom tégen zich had, met veel omzigtigheid worden aangevangen en voortgezet. Eenige dagen vóór het houden der Dendermondsche vergadering kwam ANJOU te Bergen in Henegouwen aan en zond onmiddelijk, 12 Julij 1578, drie zijner edellieden naar Antwerpen, om met de algemeene staten te handelen over de voorwaarden, op welke hij de bescherming des lands op zich zoude nemen [1]. Het was

derhalve hoog tijd dat de staten hunne gemagtigden benoemden, opdat de onderhandelingen over zulk eene gewigtige zaak met ANJOU tot een goed en hen bevredigend einde mogten worden gebragt.

In de tweede plaats vestigen wij het oog op ELIZABETH, Engelands vorstin. Ook met deze waren — om van vroegere niet te gewagen — reeds in 1576 onderhandelingen ter bescherming der Nederlanden aangeknoopt. Hield haar, aan d' ééne zijde, bezorgdheid voor een' oorlog tusschen Engeland en Spanje van het verleenen dier bescherming terug, aan d' andere zijde drong haar de vrees, dat de Nederlandsche gewesten zich Frankrijk in d' armen zouden werpen, krachtdadig tot die bescherming. Op de door de staten zelven opgeworpene verlokkende voorwaarde, dat de diensten van Engeland een spoorslag wezen zouden om die van Frankrijk te weigeren, stond ELIZABETH den staten een' geldelijken onderstand toe van 20000 pond sterling, terwijl zij later bij don JAN haren invloed aanwendde om hem te nopen den vrede tusschen de algemeene staten en de Spanjaarden te bewerken, daarbij verklarende, dat, bleven de staten getrouw aan hun woord, niet van heer te verwisselen, welken God hun gegeven had, zij hen zoowel met volk als geld ondersteunen zoude, niet om oorlog te voeren tegen Zijne katholieke Majesteit, maar tegen de Spanjaarden" [1]. Weldra voegde zij de daad bij het woord. „Den 15 Januarij 1577 bragt de heer VAN SWEVEGHEM uit Engeland, zoo in gemunt als ongemunt goud en zilver, niet alleen de verzochte en vroeger toegestane 20000 pond sterling, maar ook het berigt, dat nog eene som van 50000 pond sterling zou volgen, tegen behoorlijken waarborg van de staten om haar binnen den tijd van zes maanden, doch zonder rente, terug te geven, alles onder voorwaarde, dat men geene verandering in de godsdienst zoude brengen, noch van de verschuldigde gehoorzaamheid aan den koning afwijken" [2]. In September daaraanvolgende vonden de staten bij ELIZABETH even gunstig gehoor. Meer dan ooit door eigenbelang gedrongen, daar zij, bij de mogelijke zegepraal van don JANS wapenen over die der staten, een' reeds lang gesmeden aanval op hare landen

duchtte; door gedurige vrees geperst, dat men hulp en heul bij Frankrijk zoeken mogt, stond zij den staten toe, bij de burgers van Londen 100000 pond sterling op te nemen, terwijl zij beloofde 5000 man voetvolk en 1000 ruiters ter hulp te zenden. Dit laatste onderging van harentwege later in zooverre wijziging, dat zij, in plaats van krijgsvolk, geld toezond, waarvoor de paltsgraaf Jan Casimir krijgsvolk zou werven, aan welks hoofd deze moest gesteld worden en beschouwd „als een Engelsch prins en veldheer van harentwege, zonder wiens toestemming geen wapenstilstand, vrede of nieuw verbond mogt aangegaan worden. Zij wees daarenboven nog 5000 pond sterling aan tot inkoop van krijgs- en mondbehoeften. Daarentegen begeerde zij twee steden, door haar nader aan te wijzen, tot onderpand der geleende sommen; ook moesten de staten vooreerst alle onderhandelingen met Anjou afbreken" [1].

In 't begin van Mei des volgenden jaars 1578 zien wij dan ook Marnix van Sint Aldegonde, op zijn' weg naar den rijksdag te Worms, den paltsgraaf opwekken om met zijne benden naar de Nederlanden op te trekken, welke opwekking deze volgde. Zóó stonden dan de zaken tusschen de koningin van Engeland en d' algemeene staten, ten tijde der Dendermondsche vergadering. Ook met haar zou verder onderhandeld worden; daartoe werd de medewerking der staten van Vlaanderen ingeroepen.

Het sluiten van het eeuwig edikt, 17 Februarij 1577, tusschen don Jan en de staten, had men voornamelijk aan de onvermoeide bemoeijingen der keizerlijke gezanten dank te weten. Keizer Rudolf II gaf den staten dan ook schriftelijk zijne tevredenheid over den gesloten vrede te kennen; een vrede, zoo weinig duurzaam overigens, dat hij naauw dien naam dragen mogt. Toen, na de daaropgevolgde nieuwe verwikkelingen, de Roomsche adel, die Oranjes gezag en invloed met leede oogen aanschouwde, 's keizers jongsten broeder Matthias in het land haalde en deze tot algemeen landvoogd verheven werd, moest wel 's keizers belangstelling in het lot dezer landen rijzen, ja, moest er hem alles aan gelegen zijn, de verwikkelingen tot eene gewenschte schikking

leden van Vlaanderen, Gend, Yperen, Brugge en 't Vrije, meest allen rustende onder den invloed der Gendsche partij, die, door het geweld der wapenen, zich in een groot deel van Vlaanderens steden had weten te vestigen. De leden des Vlaamschen adels zijn slechts in kleinen getale verschenen. De geestelijkheid is in grooter getal opgekomen, echter niet toereikend om dien geheelen stand te vertegenwoordigen. Aan het hoofd der vergadering merkt men prins WILLEM van Oranje op, stadhouder-generaal van MATTHIAS, en ADOLF VAN MEETKERKE, raad in den raad van state, afgevaardigden van wege Zijne Hoogheid en de algemeene staten, krachtens de volgende geloofsbrieven, wier onderzoek tot de eerste verrigtingen der vergadering behoort en van welke ook wij hier kennis willen nemen.

„MATTHIAS, bijder gratien Godts Hertshertoghe van Oosteryck, Hertoge van Borgoignen, Gouverneur en Capitain Generael van de Nederlanden."

„Seer lieve en bijzondere. Wij hebben verzocht aen onsen zeer beminden neve, den prince van Oraengnen, onsen stathouder generael, hem te willen vinden bij ulieden, en met hem oock ghecommitteirt onsen lieven en bijzonderen ADOLF DE METKERCKE, Raedt in den Raede van Staten neffens ons wesende, dewelcke ul. van onsen en den staten generael weghen zullen vertoonen zeker zaken grootelicx rakende het welvaren van den ganschen lande, int langhe verhaelt in de schriftelycke Instructie hun medeghegheven, begeerende dat ghij den voors. heeren, int ghuene bij heml. ul. (als vooren) voorghehouden zal worden, wilt gheven vulcommen ghelove ende credit, zulx als de qualiteyt van de voors. personagen meriteirt en als oft wij selfs in persoone daer waren, hopende dat ghij int zelve ende int vulbringhen van dien, dat aen u sal van onsen en den staten generael weghen verzocht worden, sulx zult quicten als de importantie ende het ghewichte van der zake ende de gheleghenteyt des tijts vereysschen, en [ghij] in continuatie van der goede affectie, die ghij draecht aen u vaders landt, tot des ghemeenens landts ende u eyghen welva-

ren ende beschermenesse, schuldich zijt te doene, ende wij ul. vastelyck toebetrauwen."

„Seer lieve ende bijzondere, hiermede blijft God almachtich bevolen."

„Tandtwerpen, den xv^en Julij 1578.

„*Matthias.*"

Zoo schreef de aartshertog; zien wij nu wat de algemeene staten melden.

„Messieurs. Comme lon a faict assembler les Estatz par touttes les provinces, affin de entendre ce que de par son Alteze et de notre part il y doibt estre proposé pour estre en temps pourveu de deniers suffissans et [pour] adviser sur plusieurs aultres choses, servans grandement au bien et sûreté du pais général, son Alteze et nous avons requis Monsieur le Prince dorenges, son lieutenant général et ADOLF DE METKERCKE, conseiller d'Estat, de se trouver à celle fin vers vous en la ville de Dendremonde, ny faisans doubte quils vous seront très agréables et [que vous] leur donnerez plaine foy et credence en ce que de par son Alteze et de notre part ils vous donneront à cognoistre, de tant plus que entre touttes les aultres provinces, vous vous estes tousiours de si bon coeur demonstrez voluntaires et par effect employez aux contributions necessaires. Vous priant encoires pour ceste fois vous y voloir accommoder a tout ce que mondit Seigneur le Prince et ledit conseiller MEETKERCKE vous diront, et esperans que n'en ferez faulte, prierons le createur a vous,

„Messieurs,

„accroistre ses bénignes grâces. Après nos affectueuses recommandations aulx vostres,

„Vos biens bons et affectionez amys les Estatz généraulx des Pays-Bas" [1].

„d'Anvers, ce 15e. de Julet."

Men ziet, dat door MATTHIAS en de generale staten die van

Vlaanderen billijke lof wordt toegebragt, zoo om hunne liefde tot het vaderland, als om hunne immer betoonde bereidwilligheid tot het opbrengen der gevraagde lasten; doch, wat ons eenigzins bevreemden moet, van den religionsvrede wordt met geen enkel woord gewag gemaakt. Wij zullen echter straks zien, dat de aartshertog deze zaak gewigtig genoeg achtte, om ze, in eene bijzondere missive, den staten op het hart te drukken.

Nu vat, na d' inzage der geloofsbrieven, de prins van Oranje voor zich en zijn' medeafgevaardigde het woord op, en houdt de volgende krachtige en waardige rede, die allen zweem van partijzucht of religievooroordeel mist, en, zoo er eenige twijfel nog bestond aan de billijkheid en noodzakelijkheid der op te brengen belastingen, dien twijfel geheel en al moest wegvagen. Zóó spreekt hij:

„Mijne heeren!"

„Gij kunt u voor den geest en voor oogen brengen de geregte, ja zeer dringende zaken, die u bewogen hebben de wapenen op te vatten tot bescherming en verdediging van uw leven, vrijheden, vrouwen, kinderen en bezittingen, in één woord, van alles wat u ter wereld dierbaar is."

„Hiertoe zijt gij niet opgewekt geworden door deze of gene schielijk opbruisende drift of brandend verlangen, spruitende uit eenige begeerlijkheid of buitensporige neiging, maar door rijpe overweging en raadslaging, onderworpen aan de regels der rede, des regts en des instincts, gegrift in de harten van alle edelaardige lieden en beminnaren der deugd."

„En dat met eene algemeene toestemming van al de provinciën van herwaarts over, zonder er ééne uit te zonderen, voor zooverre zij stem hebbe en vrije beschikking."

„Die alle, met gemeen overleg eene onverbreekbare verbindtenis en bondgenootschap hebben aangegaan, elkander belovende en zwerende, malkaâr in deze onderneming niet te verlaten, maar daartoe lijf en goed te besteden, tot God hun de genade bewijze, hun arm en verdrukt vaderland te verlossen van de oversnoode

dwingelandij der vreemdelingen, inzonderheid der Spanjaarden en Italianen, die sedert eenigen tijd herwaarts door alle mogelijke middelen getracht hebben, hetzelve met al zijn bewoners en ingezetenen te onderwerpen aan het ondragelijk juk der dienstbaarheid, om ze allen tot hunne slaven te maken en hunne spoorlooze lusten tot wreedheid, hebzucht en geilheid te boeten met het bloed, de goederen en de eer uwer vrouwen en dochters."

„Nu is het aldus, dat gij, dit besloten en ondernomen hebbende, wel gezien hebt en overwogen, dat het zijn zoo gewenscht oogmerk niet bereiken kon zonder groote kosten, en dat men een gedeelte zijner goederen en bezittingen wagen moest om al het overige te redden, ja, voorwaar om u zelven te redden, uwe vrouwen en uwe kinderen: iets wat u veel dierbaarder zijn moet, dan al het goud of zilver der wereld. Zoodat gij naar uwe wijsheid en juiste onderscheiding te regt hebt opgemerkt, dat de kosten en uitgaven, die deze oorlog van u eischt, nóch te schatten, nóch te vergelijken zijn bij die belastingen, die gij en uwe voorouders in verleden tijden hebt opgebragt. Want díe zijn ontsproten uit den pligt hunner getrouwheid aan hunne vorsten, voor wier eer en grootheid zij het geene zwarigheid geacht hebben hun bloed te vergieten en hunne middelen te besteden, ja zelfs te dulden dat hunne huizen en bezittingen verbrand en vernield werden, hunne landerijen verwoest en overgegeven aan de genade des vijands, hunne steden belegerd, gebeukt en soms in asch gelegd, hopende slechts daarvoor al de welwillendheid en liefde hunner vorsten in te oogsten, die hun tot loon en vergelding hunner trouw strekte, en tot leniging hunner rampen en ellenden."

„Maar nu — na gezien te hebben, dat in stede der belooning, die gij verwachttet, gij niets hebt ontvangen dan ongunst; dat gij, ter leniging uwer smarten, niets hebt te hopen dan algeheele vernieling en verwoesting van uw arm vaderland en een juk van ellendige slavernij, u opgelegd door de hoogmoedigste en wreedste natie der wereld — hebt gij te dezer ure de wapenen aangegord voor u zelven, uwe vrouwen en kinderen om ze voor

die slavernij en vernieling te behoeden. Deze zaak raakt geheel en al ú, uw heil en 't behoud uwer eer en vrijheid. Het is niet om landen of gewesten te gaan overwinnen of om te voldoen aan het verlangen van eenig vorst of koning, maar alles geschiedt om uwentwil, zoodat, als gij in dezen door verzuim verliest, dit verlies geheel op ú nederdaalt en uw geheele ondergang zeker is, gelijk gij, integendeel overwinnende, als vrucht uwer zege, uw eigen heil, welwaart en voorspoed verwerven zult."

„Zoo gij dan in dezen twist uw vermogen gebruikt, uw lijf waagt en uw' arbeid aanwendt, moet gij niet achten, dat zulks geschiedt ten voordeele van mijnheer den aartshertog of van mijnheer den prins van Oranje of van eenig ander vorst, die zich ten koste uwer opofferingen zoekt groot te maken; maar dat het geschiedt om uws zelfs wille, niet meer of minder dan als of gij u levensmiddelen verschaftet om u en uw huisgezin te onderhouden, of eenen losprijs betaaldet ter lossing van uw eigen lijf en leven."

„En dit wordt u hier bijzonder opengelegd, wijl men gezien heeft, dat er eenigen zijn, die met voorbedachte boosheid den volke hebben ingeblazen, dat de schatten en lasten, die men hun oplegt, slechts strekken om hen te verarmen en in den grond te helpen, en dat men, om een' onnoodigen oorlog te voeren, hunne middelen tracht uit te putten; welke gesprekken, alhoewel genoegzaam bewezen valschheid en boosheid te zijn door de klaarblijkelijkheid van al wat zich aan elks oog vertoont, evenwel niet nalaten met grootere toejuiching ontvangen en begroet te worden dan de toestand van ons arm en bedroefd vaderland gedoogt, deels door de gierigheid van eenigen, die een weinig geld meer achten dan hun eigen leven, eer, vrijheid en heil, deels door de eenvoudigheid en kortzigtigheid van anderen, die, den tegenwoordigen staat van zaken niet inziende, en vergeten hebbende de oorzaken, die hen bewogen hebben om dezen regtvaardigen en heiligen strijd te ondernemen, alleen de oogen werpen op de oude costumen en gebruiken der schattingen en belastingen, die men plagt om te slaan, even alsof zij aan eenig

vorst gaven om hém te handhaven, zijne grootheid te doen wassen, of zijne domeinen uit te breiden, in steê van aan zich zelven, ten einde hunne eigen hoofden te behouden, zoowel als die van hunne vrouwen en kinderen en alles wat hun ter wereld dierbaar is."

„Zietdaar waaruit tot heden tallooze verkeerdheden ontsproten zijn, die ons hebben gewikkeld in groote wanordelijkheden, welke, wordt daarin niet voorzien, ons onvermijdelijk in een diep verderf storten zullen."

„Want hierdoor is ontstaan, dat niet alleen ieder in het bijzonder, zooveel hem slechts doenlijk was, getracht heeft zich te onttrekken aan de gemeene lasten, achtende wat hij 't algemeen onthield zijns zelfs aanwas, maar ook de provinciën zijn wederpartijdig geworden tegen elkander, zoekende, elk voor zich zelve, zich zooveel mogelijk van de lasten te ontdoen, die voor het ligchaam in 't algemeen opgebragt werden; zonder nogtans te overwegen, dat — even als in een menschelijk ligchaam, wanneer eenige bijzondere deelen het gemeene voedsel aan 't geheel ontrooven, om des te meer voor zich zelven te houden, daaruit noodzakelijk voortvloeit, dat, met het verval van het ligchaam zij zich zelven gansch en al ten gronde rigten — het evenzoo is in een rijk, land of gemeenebest, wanneer bijzondere steden of provinciën zich zoeken te bevoordeelen, onttrekkende of tot zich trekkende wat over het ligchaam der generaliteit behoorde verdeeld te worden. Het is er zóó verre van daan dat deze aanwassen zouden, dat zij veeleer èn den algemeenen ondergang van het geheele land èn hun' eigen ondergang in het bijzonder veroorzaken."

„Daarom is 't dat Zijne Hoogheid en de heeren algemeene staten ons gezonden hebben, om u onder 't oog te brengen, dat het nu de tijd is om krachtig werkzaam te zijn, indien gij eenmaal de vruchten genieten wilt van zooveel bemoeijingen, uitgaven en arbeids als gij in dezen krijg hebt aangewend, en gij uwe vrouwen, kinderen en uw eigen vaderland eenmaal onttrokken wilt zien aan dit drukkend juk der vreemdelingen, dat u dreigt."

„Herinnert u de onvermijdelijke noodzakelijkheid, die u aange-

dreven heeft de wapenen op te vatten om uwen eigenen algeheelen ondergang te ontgaan, en dat, indien er toen reden en nood bestond om den strijd aan te binden, deze alsnu oneindig grooter is om dien voort te zetten. En dit te meer wijl de vijand nu oneindig meer op u verbitterd en vertoornd is, en wijl er hooger kans is op eene gelukkige overwinning ingevalle gij met een vast besluit en eene heldhaftige grootmoedigheid uwe middelen gebruiken wilt, daar gij nu integendeel geene genade of barmhartigheid te verwachten hebt van zulk een' trouweloozen vijand, indien gij door gierigheid of verzuim onder zijn juk vervallen mogt, maar groote verwoesting en ellendigen ondergang."

„Het is dus hier nu geen tijd van dingen of bieden, alsof er sprake ware van eenig koopverdrag te sluiten. Elk en een iegelijk moet er zich met blijdschap en moed toe leenen, en elk moet om strijd de middelen aanwenden, die hij bezit, om het vuur te blusschen, dat onze huizen in vlam zet, en om ons arm en bedroefd vaderland te helpen, dat door zulk eene groote en geduchte ramp wordt bedreigd. Houde daarenboven een iegelijk in het oog, dat, indien den ruiters en lieden van oorloge het geld komt te ontbreken, zij het land zóó zullen afloopen en afstroopen, dat alles tot een' ellendigen ondergang en verwoesting gebragt worden en de vijand het doel van zijn pogen bereiken zal" [1].

Hier breken wij 's prinsen rede af, die uitgaat van het door allen ingenomen standpunt der liefde tot vaderland en vrijheid, lijf en leven, en gebouwd is op den noodwendigen grondslag: strijd met den Spanjaard, verdrijving van den gehaten onderdrukker van den vaderlandschen grond. Vlugtig schetst de prins de geregte oorzaak van den krijg, den pressenden nood tot een' voortdurenden krachtigen wederstand. Hij wijst zijne hoorders op den onderlingen band der gewesten, die, op eedbreuk af, allen dringen moest, goed en bloed veil te hebben voor de vrijheid van den geboortegrond, tot vrijwaring voor eene ellendige slavernij. Daarom moest hun de opoffering van aardsche schatten gevallen, opdat zij er den grootsten levensschat door mogten verwerven. 't Wa-

ren trouwens geene opofferingen ten behoeve des aartshertogen, des prinsen van Oranje, of eenig ander vorst: zij zelven zouden er de zoete vruchten van plukken, maar ook al het bittere wee wegdragen van den aangebonden strijd, zoo zij thans verslapten, wat gelds meer achtende dan vrijheid, eer en leven. Niet tot hun bederf, tot hun behoud strekte de strijd. Wat ook kwaadwilligheid voorwenden mogt, 't was een dringend noodzakelijke strijd; dat kon hij slechts ontkennen, die het regtvaardige en 't heilige hunner twistzake miskende. En daarom, alle partijdigheid verre werpende, moest men zich met nieuwe kracht, vol blijdschap aangorden, om der vreemden dreigend juk te ontkomen; om hun' aangewassen verbittering te ontgaan; om de rampen af te keeren, die over het vaderland mogten worden uitgestort.

Maar wie dit alles wilde, hij moest ook de middelen willen, die alleen daartoe leiden konden; hij moest middelen schaffen om den krijg krachtdadig voort te zetten. Daartoe strekten de voorstellen des prinsen, die hij thans der vergadering bloot legt. Met die voorstellen zet hij zijne rede voort, en wat hij tot hiertoe gesproken had, mag als een' welsprekende en krachtige inleiding daartoe beschouwd worden. Deze voorstellen wenschen wij in een volgend stuk in oogenschouw te nemen.

AANTEEKENINGEN.

Bl. 112, [1]. J. Borsius, *Onuitgegeven brief van de afgevaardigden der hervormde gemeenten in Vlaanderen tot de onderlinge zamenkomst te Gent, in 1579 enz.*, in *Zeeland, jaarboekje voor* 1852, *verzameld door* H. M. C. van Oosterzee, bl. 51 en 52.

Bl. 112, [2]. Pater Bernardus de Jonghe vermeldt haar in het tweede boek zijner *Gendsche geschiedenissen* enz., met onjuiste dagteekening, op den 15 Julij 1578. Hij zegt: „Den 15 wierd tot Dendermonde eene generale vergadering gehouden van de staten van Vlaanderen, tot dewelke bijzonderlijk alle abten en de hoofden van de wereldlijke geestelijken geroepen waren. De prins van Oranje was er van wege de generale staten ook gekomen, om met die van Vlaanderen van de zaken van de religie te handelen, en hen goed te doen keuren het voornemen van de staten, om op zekere conditiën aan de gereformeerden de vrije oefening van religie te geven, dewelke zij van de staten verzocht hadden bij requesten van den 22 Junij en den 7 laatstleden [Julij]."

Op deze zelfde vergadering wordt gedoeld in Custis, *Jaerboeken der Stad Brugge*, wanneer er in het tweede deel der uitgave van 1738, in het eerste artikel van de *Ordonnantie van de Weth der Stede van Brugge, waer-bij toegelaeten word de liberteyt van Religie*, gesproken wordt van de vergadering der staten 's lands van Vlaanderen, binnen de stad Dendermonde, in de maand Julij laatstleden. Zie bl. 283. De dagteekening van het houden der vergadering wordt echter hierin niet aangegeven.

Bl. 112, [3]. Van Meteren, *Commentarien ofte memorien van den Nederlandschen Staet* enz., boek VIII, fol. 155; Hooft, *Ned. hist.*, boek XIII, bl. 580; dr. J. P. Arend, *Algemeene gesch. des vad.* enz., d. II, 6e. st., bl. 255.

Bl. 114, [1]. De Jonghe, *Gendsche gesch.*, boek II, bl. 9 en 10.

Bl. 114, [2]. Hooft, *Ned. hist.*, boek XIII, bl. 580.

Bl. 116, [1]. Hooft, *Ned. hist.*, boek XIII, bl. 580 en 581.

Bl. 117, [1]. T. a. p.

Bl. 117, [2]. *Zeeland voor* 1852, bl. 93 en aant. 53, bl. 108 en 109. Arend gaat o. i. in zijne *Alg. gesch. des vad.*, deel II, 6e. stuk, bl. 222, te ver, wanneer hij uit de nieuwe unie afleidt dat de katholieken niet dulden zouden, dat de hervormden in de uitoefening hunner godsdienst belemmerd wierden. Hiermede strijdt

immers het plakkaat van 22 April 1578? Ook leest men deze woorden niet in den Franschen tekst der unie, in *Zeeland*, t. a. p., opgegeven.

Bl. 119, [1]. AREND, t. a. p., bl. 83.

Bl. 119, [2]. AREND, t. a. p., bl. 73 en 84.

Bl. 120, [1]. AREND, t. a. p., bl. 144.

Bl. 121, [1]. VAN METEREN, *Commentariën*, b. VIII, fol. 148, 149.

Bl. 121, [2]. DE JONGHE, *Gendsche gesch.*, boek II, bl. 17. „Tot Gend en wilde het Magistraat het zelve plakkaat niet afkondigen." „Den 3den [Mei] gingen zij 's morgens vroeg in de drukkerij, daar dit plakkaat gedrukt was, al de afdruksels van hetzelve afhalen, met hunne degens dezelve versmadelijk doorstekende; waarna zij op de Vrijdagmarkt met den trommel deden gebieden, dat niemand van de soldaten zich zoude vervorderen van eenigen van de predikanten aan te spreken of te berispen. Aldus liet men den predikanten alles toe, die ook, om te toonen dat zij het plakkaat niet gehoorzamen wilden, dien zelfden dag op verscheidene plaatsen predikten op de Hoog-Poorte, Onderstrate, Koningstrate, Waaistrate en bijzonderlijk in 't huis van eenen van de Achttien mannen, alwaar wel duizend menschen vergaderd waren."

Bl. 121, [3]. VAN METEREN, *Commentariën*, boek VIII, fol. 154. De inleiding tot den religionsvrede is in enkele punten, waar ons handschrift eene betere lezing gaf dan VAN METEREN, door ons gewijzigd geworden.

Bl. 123, [1]. AREND, *Alg. gesch.*, deel II, 6e. stuk, bl. 123 en 129.

Bl. 123, [2]. *Het leven van Willem de I* (Leid., 1732), deel III, bl. 61.

Bl. 124, [1]. AREND, t. a. p., bl. 200.

Bl. 125, [1]. Middelerwijl de verschillende provinciën over de smeekschriften der hervormden beraadslaagden, vond prins WILLEM, tot dienst en rust der stad Antwerpen dienstig, dat aldaar eene ordonnantie wierd afgekondigd, waarbij vooreerst en tot nader believen van de generale staten, den hervormden binnen Antwerpen eenige huizen werden aangewezen tot de vrije oefening hunner godsdienst, gelijk ook geschiedde. Der overheid van Gend, den prins te kennen gevende dat zij hare burgers niet langer in toom konde houden, gaf de prins den raad om eveneens te handelen. 't Was echter al te vergeefs. Te Antwerpen, onder het oog des prinsen, predikte men in 't openbaar, terwijl hij betuigen moest zulks niet te kunnen beletten, evenmin als de overheid der stad zulks vermogt, die aanvankelijk daartoe meende in staat te zijn. Gebiedend eischten derhalve de teekenen des tijds voorziening in de begeerten des volks: *Het leven van Willem de I*, deel III, bl. 206 en 207.

Bl. 127, [1]. AREND, *Alg. gesch.*, deel II, 6e. stuk, bl. 57.

Bl. 127, [2]. Zie den zakelijken inhoud van het eeuwig edikt, t. a. p., bl. 90 en 91.

Bl. 132, [1]. T. a. p., bl. 241.
Bl. 133, [1]. T. a. p., bl. 261.
Bl. 134, [1]. T. a. p., bl. 72.
Bl. 134, [2]. T. a. p., bl. 73.
Bl. 135, [1]. T. a. p., bl. 244.
Bl. 139, [1]. Voor onze lezers, wien de vertaling van dezen brief eenige moeite mogt kosten, geven wij de volgende vrije overzetting:

„Mijneheeren! Daar men in alle provinciën de staten heeft doen vergaderen, ten einde te hooren wat van wege Zijne Hoogheid en van onzentwege moet voorgesteld worden om in tijds voorzien te zijn van de noodige penningen en om te beraadslagen over verscheidene andere zaken, grootelijks dienende tot welvaart en veiligheid van het gemeene land, hebben Zijne Hoogheid en wij den heere prins van Oranje, zijn' algemeenen stedehouder, en Adolf van Meetkerke, raadsheer van state, verzocht, zich te dien einde bij u te laten vinden in de stad Dendermonde, niet twijfelende of zij zullen u aangenaam zijn en gij zult hun volkomen vertrouwen en geloof schenken in 't geen zij u, van wege Zijne Hoogheid en van onzentwege zullen te kennen geven, en dat zooveel te meer, wijl, onder alle andere provinciën, gij u altijd van goeder harte gewillig hebt getoond en met der daad geleend tot de noodzakelijke belastingen. U biddende, dat gij wederom ditmaal u schikken wilt naar alles wat genoemde heer prins en gezegde raadsheer u zeggen zullen. En hopende, dat gij daarin niet in gebreke zult blijven, zullen wij den Schepper bidden,

„Mijneheeren, Zijne gezegende gunsten in ruime mate over u uit te storten. Na onze toegenegene aanbevelingen,

„Uwe zeer goede en genegene vrienden de staten-generaal der Nederlanden."

„Uit Antwerpen, den 15 Julij."

De superscriptie van den brief is:

„A Messieurs,

„Messieurs les Estatz du pays et conté de flandres ou à leurs deputez présentement assemblez à Tendremonde."

Onder de onderteekening van den brief staat:

„par ordonnance desd. Estatz,

„*A. Blyleuen.*"

Bl. 144, [1]. Een gedeelte dezer rede is door ons reeds geplaatst in *Cadsandria*, *Zeeuwsch-Vlaamsch jaarboekje voor* 1855, tweede jaarg., bl. 85 tot 97. De ontdekking van de originele Fransche copie, welke wij onder de bronnen laten volgen, vergunt ons de merkwaardige rede mede te deelen.

BRONNEN.

I.

REDE VAN WILLEM I
TE DENDERMONDE.

Het schrift dezer copie is blijkbaar dat van mr. Hendrik van den Couteren, ten jare 1579 secretaris der stad Sluis. Er staat boven: „aultre copie van instructie."

Proposition faite par Monsr. le prince d' Orange a [et] ADOLF DE MEETKERCKE conseiller d'Estat, de la part de monseigneur l'archiduc MATTHIAS, Gouverneur et Capitain général, et de messrs. les Estatz generaulx des pais bas, A messrs. les Estatz du pais et conte de flandres A Tendremonde le 17e. de Julet 1578.

Messieurs, vous vous pouez tenir memoratifs et repsenter deuant les yeulx les causes tresiustes et nécessaires qui vous ont emenez à prendre les armes en main, pour la tuition et defences de voz vies, libertez, femmes, enfans et possessions et brief de tout ce qu'avez cher en ce monde. A quoy n'auez esté inuitez p quelque soudaine bouillante passion pticuliere, pcedant de quelque conuoitise ou affection déréglée, mais d'ung meur aduis et conseil, compassé à la règle de raison et droicture, et de l'instinct naturel gravé ès [dans les] coeurs de tous homes généreulx et amateurs de la vertu.

Et ce auecq ung comun et gnal consentement de touttes les puinces de pdeça, sans en excepter une seule qui ait eu voix et disposition libre.

Lesquelles touttes d'ung accord ont faict une coniunction et

association indissoluble, p̄mectans et jurans l'une à l'autre de ne s'abandonner en ceste entreprinse [entreprise] ains [mais] y employer coups [corps] et biens jusques a ce que dieu leur eut faict la grace de deliurer leur poure et affligée patrie de la trop inique tyrañie des estrangiers, et notament des Espaignons et Italliens qui depuis quelque temps ença, ont p̄ tous moiens possibles tasché de la assubiecter auec tous les habitans et manans d' icelle au joug insupportable de seruitude, pour les rendre tous leur esclaues et assouuir leurs demesurées conuoitises de cruauté, auarice et lubricité, du sang et des biens et de l'honneur de voz femmes et filles.

Or est-il, qu'aiant faict ce dessain et entreprinse, vous auez bien veu et considéré qu'elle ne se pouoit mener à chef et but tant désiré, sans grans frais, et qu'il failloit hasarder une p̄tie de voz biens et facultez pour sauuer toutte la reste, voire [oui, vraiment] pour sauuer voz mesmes auec voz fem̄es et enfens : chose qui vous doibt estre beaulcop [beaucoup] plus chiere que tout or ou argent du monde. De façon que selon v̄re prudence et discrétion vous auez bien remarqué que les frais et mises que ferez et [en] ceste guerre, ne pouoient estre accōparez ny estimez semblables aulx aultres impositions que p̄ cy deuant vous et vos encestres ont faict du temps passé.

Car icelles ont esté p̄cédez du debuoir de leur fidélité enuers leurs princes, pour l'honneur et grandeur desquels ils n'ont faict dificulté d'espandre leur sang et employer leurs facultez et pouvoirs, voire, de souffrier que leurs maisons et possessions fussent brulez et saccagez, leurs terres pillez et abandonnez à la mercy de l'ennemy, mesmes que leurs villes fussent assigez, batues et quelqueffois reduictes en sendre, espérant aussy de rapporter de leurs princes toutte beneuolence et amour, qu'il [qui?] leur seruiroit de guerdon [loyer, salaire] et recōpense de leur fidélité et de soulagement de leurs maux et paines.

Mais maintenant après auoir veu qu'en lieu de ceste recōpense que attendies, n'auez receu que diffaveur, et pour le soulas de vos paines vous reste riens attendre qu'entière désolation et

ruine de vr̄e poure patrie et ung joug de misérable seruitude soubz la nation la plus sup̄be et la plus cruelle qui soit au monde,

C'est à ceste heure qu'auez prins les armes pour vous mesmes pais [pour?] vos femmes et enfans, à fin de les garantir de la dicte seruitude et ruine;

Que pourtant ce faict icy touche entièrement à vous et à vr̄e salut et conseruation de vr̄e honneur et liberté; que ce n'est pas pour conquester terres et p̄uinces ou pour satisfaire au désir de quelque prince ou roy, mais le tout est à vous, de sorte que sy p̄ faulte de negligence vous y perdez, la perte sera à vous, et serez totalement ruinez, com̄e au contraire sy vainquez, le fruict de vr̄e victoire sera vr̄e propre salut, bien et prospérité.

Quant doncques employez ou vos facultez, ou corps, ou trauail en ceste querelle, il ne fault pas que estimez que cela soit en regard de mons^r. l'archiduc ou de mons^r. le prince d'Orainges ou de quelque aultre prince qui veuille au pris de vos despences se faire grand;

Mais que s'est pour vous mesmes, ne plus ny moins que sy acceptiez viures nécessaires pour vous sustenter [substanter] et vostre famille, ou que paissiez renson pour la délivrance de vos propres corps et vies.

Ce que vous est déduict ainsy particulièrement pour ce que l'on a veu p̄cy deuant qu'il en y a eu quelques uns qui de malice délibérée ont suggéré au pueple que les impositions et charges qu'on leur met sus [sur], sont pour les apourir et ruiner, et que pour mener une guerre non nécessaire on ne tasche que d'espuiser leurs substances, lesquels propos, ores qu'ils [quoiqu'ils] soient assez conuaincus de faulceté et malice par l'éuidence de tout ce qui se presente deuant les yeulx d'ung chacun,

Sy ne laissent-ils pas pourtant d'estre receus et recuillez auecq plus grand aplaudisement que l'estat de nostre poure et affligée patrie ne requiert; partye par l'auarice d'aulcuns qui estiment plus quelque peu d'argent que leur propre vie, hon̄eur, liberté et salut; partie par la simplicité et inadvertence des aultres lesquels ne regardent point à l'estat présent et ayans mis en oubly

les causes qui les ont meus à entreprendre ceste juste et sainte querelle, jectent seulement les yeux sur l'anciene costume et usance des contributions et charges que l'on souloit [van souloir, plegen] mettre sur le pois [pais?], tout ainsy come s'ilz donnoient à quelque prince pour maintenir ou accroitere sa grandeur et amplifier l'extendue de ses demaines, plustot que à eulx mesmes, pour conseruer leurs propres testes, ensemble leurs femmes et enfants et tout ce qu'ilz ont cher au monde.

Voilà dont jusques à pñt est pcédé une infinité d'erreurs qui nous ont envelopé en grand disordres auxquels s'yl n'y est pourveu, il est impossible que nous ne tombons en quelque grande ruyne.

Car par ce moyen est avenu que non seulement ung chacun en son particulier a taché de s'y exemter de la charge commune tant qu'il a aulcunement peu, estimant ce qu'il ostoit au publicq l'accroissoit à soy mesme, mais aussy des prouinces se sont pcialisez les unes contre les aultres pour une chacune se exempter le plus que faire se pouoit, des charges et impositions qui se faisaient pour tout le corps en général.

Sans considérer que, come en ung corps humain, quant quelques membres pticuliers défraudent le total de la comune nourriture, pour retenir tant plus pour eulx mesmes, il aduient necessairement que ensemble avecq la consumption du corps, ilz se ruinent aussy en leur pticulier du fond en comble,

Tout ainsy en ung corps de roiaume, pais ou republicque, quand villes ou prouinces particulieres pensent s'avantager en soubtrahaint [soustrayant] ou attirant à elles ce que deburoit estre repty p tout le corps de la généralité, tant s'en fault qu'il accroissent, que elles mesmes causent et la ruine générale de tout le pais et la leur ppre en pticulier. Voila pourquoi son alteze et mess[rs]. les Estatz généraulx nous ont enuoyez pour vous remonstrer que c'est maintenant le temps qu'il vous fault évertuer sy unefois veillez [veuillez] jouir du fruict de tant de labeur, despences et trauaux, qu'auez employez à ceste guerre, et veoir unefois voz femmes, enfans et vr̃e ppre patrie retirée hors ce misérable joug des estrangiers, qui vous menace.

Qu'il vous souuiene de la nécessité inévitable qui vous a poussé à prendre les armes en main pour éviter vr̄e p̄pre entière et totale ruine,

Et que sy alors il y eut raison et nécessité à la entreprendre, qu'elle est à pn̄t infiniment plus grande à la continuer.

D'aultant plus que l'ennemy est maintenant infinement plus irrité et acharné contre vous, et que plus il y a apparence d'une heureuse victoire en cas que vous veullez avecq une ferme résolution et magnanimité héroicque employer, là oú au contraire vous n'auez maintenant à attendre nulle grace ou miséricorde de l'ennemy tant enfelon̄é, sy ou par auarice ou par négligence venez à succūber desoubz leur joug, ains une extreme désolation et misérable ruyne.

Ce n'est pas doncqes temps de marchander icy, com̄e s'il estoit question de faire quelque contract de marchant. Il fault que ung chacun s'y employe alaigrement [allègrement, gaiement] et courageusement et que à l'enuye [à l'envi] ung chacun apporte les moiens qu'il a pour estaindre ce feu qui embrase nos maisons, et secourer nr̄e poure et affligé patrie, qui est menacé d'une sy grande et horrible calamité.

Aiant mesmement regard à ce, que sy l'argent vient à failler au reisters et aux gens de guerre qu'ils courreront et refleront [râfleront] tellement le pais que le tout sera mis en une ruyne et desolation miserable, ores bien que l'ennemy ne viendt au vue de ses affaires.

Het vervolg der rede, behelzende 's prinsen voorstellen, zullen wij in het volgende stuk opgeven.

II.

OVEREENKOMST

TUSSCHEN

BURGEMEESTERS VAN AARDENBURG

EN DE UURWERKMAKERS

JAN DRAKEN EN JAN VAN COLLOC,

NOPENS HET MAKEN VAN EEN UURWERK IN DEN NOORDER TOREN DER LIEVE-VROUWEKERK ALDAAR.

Stuk op perkament, boven slangsgewijze uitgesneden te midden van karakters, zoodat er een duplicaat van moet geweest zijn voor de aannemers, dat hierin volkomen paste. Van 10 Febr. 1397. — Onder de stedelijke archiven van Aardenburg, n°. 42.

Kenlic zij allen lieden, hoe dat eene voorwaerde ende besprec ghemaect es, als van eenē engiene van eē huurclocke te makene binnē der stede vā ardemburgh, tusschen Joris aelocke ende Jan lennote, burghmeisters der stede van ardemburgh eñ in de name van der zelver stede, of een zide, ende Jan draken [aldus] eñ Jan van colloc, meesters van huurclockē, of ander zide; welke voorwaerde ende besprec es in deser manieren: dat de vors. Jan drake [aldus] eñ Jan van colloc zullē makē een engien van eere [eenre, eene] huurclocke vp de salueclocke die hanghet vp den noordrē tor van onser vrauwē kerke binnē der vors. stede, dat engien also groot, goed, scone eñ zo zwaer weghende als tengien dat niewinghe [nieuwlings, onlangs] ghemaect es vp de huurclocke ter sluus; eñ dit vors. engien zullē Jan drake eñ Jan van colloc vors. maken altemale van ysere, wel ende suffisantelike, dat het ghemaect zij gaende, staende, slaende eñ vulwracht tusschē dit eñ sinxchen eerst comende; ende es ondersproken bi rechter voorwaerde, dat de vors. burghmeisters in de name van

der vors. stede zullē teliureren [delivreren, leveren] eñ gheue vp der stede cost al thoutinwerc, lood, coorden, verwe ende alle andre materie, behorende ten vors. engiene, vutghedaen yser eñ yserwerc, dat teliureren zullē theurē coste Jan drake ende Jan van colloc vorscreuē; eñ van desen wercke van desē engiene zullen de vors. twee meesters thoude huurcloxkin, dat staet in de kerke vors., hebbē ende de so̅me van neghen pondē grotē vlaemsscher muntē, bi also dat zij den wisere maken staende in de kerke; nemaer daer zij dē wisere butē makē, zij ne zullē maer hebbē achte pondē eñ thien scellinghen grotē mettē vors. houdē huurcloxkine; van welkē ghelde de vors. meesters hebben ontfaen viere pondē grotē; eñ tremanant [het remanant, *remanens*, overblijvende] van dē ghelde zullē zij heffen als twerc wel eñ suffisantelike vulco̅men es zonder fraude eñ malengien, ēm' [emmer = immers] goedē zeker [borg] zettende der vors. stede van vijf pond grō ouer de vors. vier pond grote; welke vijf pondē men vp hemī en hare borghē halen zal ter vors. steden bouf [behoef], bi also dat zij twerc niet en vulco̅men tusschē dit eñ sinxchē also vors. es. Dit was ghedaen int jaer ons heeren m. ccc. zeuene eñ neghentich, vp dē thienste dagh van Spuercle.

III.

VERLOF VAN NICOLAAS,

PRESIDENT VAN HET BAZELSCHE CONCILIE,

OM OP HET SCHEPENHUIS TE AARDENBURG EEN ALTAAR TE HEBBEN.

Stuk op perkament, van 14 Julij 1434, voorzien van een in tweeën gebroken, zeer geschonden zegel in rood lak, gedrukt op een' doorgestoken koorde, waarvan slechts leesbaar zijn de woorden: NICHOLAI T̄T̄ S. — Onder de stedelijke archiven van Aardenburg, n°. 70.

Nicolaus, miseracione divina t' t' [?] sancte crucis in Jherusalem Sacrosancte romane ecclesie presbyter cardinalis, in regno francie et partibus adiacentibus apostolice sedis legatus, ac Sacri

generalis Concilii Basiliensis presidens, Dilectis nobis in Christo Baillivo, Burgimagistris, Scabinis, Legislatoribus, Consulibus et Juratis loci de Ardemburg, Tornacensis diocesis, Salutem in Domino. Sincere devocionis affectus, quem ad romanam geritis ecclesiam, promeretur ut peticionibus vestris, illis presertim quas ex devocionis fervore prodire conspicimus et per quas divinis intenti officiis esse possitis, quantum cum Deo possumus, favorabiliter annuamus. Hinc est quod nos, vestris devotis supplicacionibus inclinati, ut liceat vobis et successoribus vestris habere Altare portabile cum debita reverencia et honore, super quo possitis, per proprium vel alium Sacerdotem ydoneum, infra domum Scabinorum eiusdem loci de Ardemburg, temporibus perpetuis, missas et alia divina Officia, in loco ad hoc congruente et honesto, sine juris alieni prejudicio et de consensu parrochialis presbyteri, in vestra aut alterius vestrum ac familiarium vestrorum presencia, bis tantum in ebdomada [sic], facere celebrari, auctoritate apostolica, qua fungimur in hac parte, devocioni vestre tenore presentium indulgemus. Datum Basilee, provincie Bisantine, in domibus nostre solite residencie, sub sigillo nostro auttentico. Anno a nativitate Domini millesimo quadringentesimo tricesimo quarto, die quartadecima mensis Julii, pontificatus Sanctissimi in Christo patris et domini nostri, domini Eugenii, divina providencia pape quarti, anno quarto.

[Op den vouw staat dus geschreven:] THOMAS, *ss.*

KLEINERE BIJDRAGEN.

HET OPENBARE

UURWERK TE AARDENBURG,

OP DEN NOORDER TOREN DER LIEVE-VROUWEKERK IN 1397,

DOOR

H. Q. JANSSEN.

De uurwerken, eerst slechts in de kloosters te vinden, gelijk het eerste slaguurwerk vermeld wordt omstreeks 1120 in de *Usages de l'ordre de Citeaux*, begonnen in de veertiende eeuw ten nutte van 't algemeen vervaardigd te worden. HUBERT, prins van Carrara, bragt de eerste openbare klok te Padua. Te Bologna kwam er eene in 1356; kort daarna te Straatsburg, Kortrijk, Spiers, Venetië en elders [1]. En treffen wij in diezelfde eeuw torenuurwerken aan te Sluis en te Aardenburg, wij zullen mogen aannemen, dat zij behoorden onder de oudste, zoo niet van Europa, althans van Vlaanderen.

Het contract tusschen de Aardenburgsche burgemeesters en de uurwerkmakers JAN DRAKEN en JAN VAN COLLOC, onder onze BRONNEN, bl. 156, opgenomen, dagteekenende van 10 Februarij 1397, is te dezen opzigte een merkwaardig gedenkstuk der oudheid. Het wijst ons op de beide genoemde personen als „meesters van huurklokken" [2], voor wie dus het vervaardigen van klokuurwerken een ambacht was; en vermoedelijk ontmoeten wij in hen de oudste bekende klokkenmakers van Vlaanderen. Het maken van „een engiene [3] van een huurklokke," of uurklokkunstwerk, werd hun aanbesteed voor *f* 54, waarvoor zij al het

ijzer en ijzerwerk leveren moesten, terwijl hun op stadskosten zou verstrekt worden al het houtwerk, het lood, de touwen, verf en andere stoffen, die zij tot hun werk behoefden, waarboven zij nog het oude uurklokje, staande in de kerk, in eigendom ontvangen zouden. Dit kunstwerk, altemaal van ijzer, „wèl en suffisantelijk, gaande, staande en slaande," moest gemaakt worden „op de salveklokke [4], die hing op den noorder toren der Lieve-Vrouwekerk," waaruit wij opmaken, dat deze kerk, als een prachtig gebouw bekend [5], twee torens had, waarschijnlijk een' noordelijken en zuidelijken, die aan het westeinde van het godsgesticht het portaal zullen hebben ingesloten [6]. Opmerkelijk is het, dat den werkmeesters werd voorgeschreven het werk zóó te maken, dat de wijzer was „staande in de kerke," in welk geval zij de volle *f* 54 ontvangen zouden; zullende hun slechts *f* 51, benevens het oude uurklokje, worden toegelegd, indien zij „den wijzer buiten maakten." Het schijnt dus moeijelijker en kostbaarder geweest te zijn de uurnaald binnen het gebouw aan te brengen. Ook zal men het reeds als een' groote verbetering hebben aangemerkt, indien men, in plaats van het oude uurklokje in de kerk, een werk stichtte, waardoor aan de gansche stad het uur hoorbaar werd aangegeven, al was het dan niet zigtbaar dan binnen de gewijde muren; reeds alzoo stichtte men een openbaar uurwerk, en men liet het zelfs aan de verkiezing der meesters over, hoezeer ook voor minder loon, aan 't algemeen het uur naar buiten te doen zien. Voor de geestelijken, voor de Aardenburgsche kanunniken was het echter, bij de kerkdienst en vastgestelde oefeningen, van 't hoogste belang in het heiligdom zelf een' juiste aanwijzing van den tijd voor oogen te hebben. Gelijk men in de kloosters de zeven kanonike uren in acht nam, zóó hadden ook de priesters hunne getijden, waarin zij in hunne breviers of getijdeboeken hun' formuliergebeden lazen [7]. Daarom zien wij de uurwerken het eerst en het meest in de kloosters, en vinden wij ook in de Aardenburgsche kerk zoo bijzonder voor de aanduiding van het uur zorg gedragen.

Eindelijk is nog in de oude oorkonde merkwaardig de bepaling,

dat het Aardenburgsche „engien zoo groot, schoon en zoo zwaar wegende" moest zijn „als het engien, dat onlangs gemaakt was op de uurklok te Sluis." Het is bekend, dat het Sluissche stadhuis, te gelijk met de Lieve-Vrouwekerk aldaar, ten jare 1393 door een' zwaren brand bijna geheel was vernield geworden. Kort daarop werd het weder opgebouwd, en nu zal er het openbaar uurwerk op gesteld zijn, dat tot model van het Aardenburgsche dienen moest en waarbij naderhand, in 1424, de „houten man, dienende ten engiene van der stede uurklokke," geplaatst is, die onder den naam van Jantje van Sluis vermaardheid heeft verworven [8]. Het stadsuurwerk te Sluis was dus van nog vroegere herkomst dan dat van Aardenburg. En het Aardenburgsche perkament, dat na vier en een halve eeuw tot ons gekomen is, heeft ons bekend gemaakt met twee der oudste openbare uurwerken van Vlaanderen en met twee kunstenaars, die aan de vervaardiging daarvan hunne talenten wijdden.

AANTEEKENINGEN.

Bl. 161, [1]. Verg. de *Navorscher* voor 1851, bl. 50—52.

Bl. 161, [2]. In het woord huurclocken ontmoeten wij weder het gewone Vlaamsche onstandvastige gebruik der *h*. Of hier echter de Vlaamsche schrijfwijze niet de ware zou zijn verdient overwogen te worden. Immers, het Grieksche en Latijnsche *hora* heeft, evenzeer als het Fransche *heure*, deze letter behouden, en 't schijnt onregelmatig, dat wij de adspiratie verwerpen.

Bl. 161, [3]. Onzes oordeels beteekent engiene een kunstig werktuig, eene machine. Kiliaan heeft engien, *instrumentum*, *machina*. Verg. *Cadsandria* voor 1856, bl. 101.

Bl. 162, [4]. Gereedelijk erkennen wij, dat wij niet stellig bepalen durven, wat men door salveklokke verstaan moet. Wij gissen, dat het de klok was, die, volgens het onlangs, in 1366, bepaalde door den Doornikschen bisschop Philippus van Arbois, gebruikt werd om bij het vallen van den avond het driemalig geklep ter

eere van MARIA te doen hooren. Dit gebruik werd zeker te Aardenburg ook, onder het Doorniksche bisdom ressorterende, in acht genomen. Aan hen, die gedurende dit geklep knielende drie *Ave Maria's* zeiden, werd door den bisschop twintig dagen aflaat verleend. De klok nu, hiervoor gebezigd, zal den naam van aveklok, of wat hetzelfde zegt, salveklok (*ave*, *salve* = wees gegroet) ontvangen hebben; en déze zal te Aardenburg tot uurklok bestemd zijn geweest. De oude instelling verdient met 's bisschops eigene woorden te worden opgegeven:

„De campanula in crepusculo noctis sonanda et pro salutatione B. Mariæ facienda."

„Statuimus quod in singulis ecclesiis parochialibus circa crepusculum ob reverentiam B. Mariæ Virginis gloriosæ pulsetur ter campana cum medio intervallo, dantes viginti dies Indulgentiæ omnibus vere poenitentibus et confessis qui ter *Ave Maria* dicent flexis genibus illa hora."

Men vindt het in de *Summa statutorum synodal. cum prævia synopsi vitæ episcoporum Torn.* etc. (Insulis, 1726), p. 75, cap. XVIII. Hetzelfde werd door bisschop FERRICUS DE CLUGNY verordend in de *Statuta synod.* van 1481, met bijvoeging, dat de bisschop bij de door den paus verleende twintig dagen aflaat er zelf nog tien toedeed. Evenzoo in 1520. Zie p. 94 en 146. Paus CALIXTUS III (gest. 6 Aug. 1458), zóó leest men in BOWER, *Hist. der pausen*, d. VII, bl. 398, „vergunde een' aflaat van drie jaren aan al degenen, die bij het kleppen der klok omtrent den middag drie *Pater nosters* en zoovele *Ave Maria's* voor den voorspoed der Christenwapenen tegen de Turken zouden lezen. Hieruit ontstond de gewoonte, die tot op den huidigen dag in alle Roomsche landen plaats heeft, van 't kleppen der klokken 's morgens, 's middags en 's avonds, wanneer het volk drie *Ave Maria's* opzegt." Of dit alzoo volkomen juist is is twijfelachtig. Althans PLATINA, op wien BOWER zich beroept, zegt in zijn werk *De vitis pontific.* (Colon., 1600), p. 317, alleen: „mandavit, ut assiduo rogatu Deus flecteretur, in meridie campanis signum dari fidelibus omnibus, ut orationibus eos juvarent, qui contra Turcos continuò dimicabant." Op den kant staat dit als lemma: „Cur in meridie campanæ sono Deum salutemus." Doch BOWER had misschien nog andere bronnen.

Bl. 162, [5]. De Lieve-Vrouwekerk, door ELIGIUS (St. ELOY) in het midden der zevende eeuw gesticht toen hij in deze streken het Evangelie kwam brengen, werd in de negende eeuw door de

Noormannen te gelijk met Aardenburg verwoest. Naderhand werd zij prachtig herbouwd en praalde met marmeren pilaren, alsmede met een kapittel van zestien kanunniken, opgerigt in 1294, door paus BONIFACIUS VIII, op voordragt van de abten van St. Baaf en den bisschop van Doornik, vermits die kerk rijk genoeg was om de kosten van zoodanige inrigting te dragen. De wonderen der Lieve Vrouwe van Aardenburg, die sedert 1273 een aanvang hadden genomen, waren van dien rijkdom een' groote oorzaak. Zie J. AB UTRECHT DRESSELHUIS, *Oud Aardenb.*, 1e. stukje, bl. 6, 18. Er bestaat, zoover bekend is, van gemelde kerk geene afbeelding. Men weet slechts, dat zij twee torens had, een middenschip met twee beuken, benevens een koor. Vg. v. METEREN, *Ned. hist.*, fol. 508, *d.*

Bl. 162, [6]. Vele Roomsche kerken, vooral die door pracht uitmunten, zijn alzoo gebouwd. Het schijnt, dat zelfs ook de St. Baafskerk te Aardenburg naar zulk een bouwplan is aangelegd. De toren althans, aan de westzijde des gebouws, gaat ten noorden van het portaal rank naar boven en brengt eene onregelmatigheid in het anders zoo heerlijke heiligdom. Laat men in zijne verbeelding aan de zuidzijde van 't portaal een' gelijken toren oprijzen, waartoe de plaats als aangewezen is, dan aanschouwt men een welgeordend, schoon geheel.

Bl. 162, [7]. Wie over de zeven kanonike uren en over de zoogenaamde horen iets lezen wil raadplege W. MOLL, *Joh. Brugman*, d. II, bl. 31, noot [1]), en JUNIUS, *Geschiedenis en belangr. der lijdensprediking*, d. I, bl. 165, noot [2]).

Bl. 163, [8]. Zie *Cadsandria* voor 1855, bl. 16, 18. De gedachte is somwijlen in mij opgekomen, of men door „een engiene van eene uurklok" in dit bepaalde geval een kunstwerk moet verstaan, als het soort van klokkenspel op den Sluisschen stadhuistoren, gelijk er dit schijnt door te moeten verstaan worden in de stadsrekening van Sluis van 1424, in het uittreksel daarvan medegedeeld t. a. p. door mijn' vriend VAN DALE. Er zou dan ook te Aardenburg een dergelijk klokkenspel geweest zijn. Doch dit kan evenzeer betwijfeld worden op grond, dat in de veertiende eeuw een openbaar uurwerk, gaande, staande en slaande, ten volle een kunstwerk verdiende genoemd te worden. „Een engiene eener huurklok" kan eenvoudig beteekenen het raderwerk, de machine, bij eene uurklok behoorende, of waardoor deze een' uurklok wordt.

SLOOPING DER MARIAKERK

EN

HERSTELLING DER SINT BAVOKERK

TE AARDENBURG IN 1625 EN 1626,

DOOR

J. H. VAN DALE.

De geschiedschrijver VAN METEREN getuigt [1], en BALDUINUS HUNNIUS zegt het hem na [2], dat, ten tijde van de inname van de stad Aardenburg door prins MAURITS, den 12 Mei 1604, aldaar „van de schoone, fraaije kerk" nog slechts „de muragie stond, eenige marmeren pilaren en twee torens." Des trouwen historieschrijvers getuigenis werd door niemand mistrouwd, en wie over Aardenburgs aloude Mariakerk schreef, hij besloot zijn schrijven met het treurige tafereel harer verwoesting in 1604. Bij nader onderzoek is ons echter gebleken, dat de schilderij wat te sterk gekleurd is en hare verwoesting te dien tijde niet zoo volkomen en bedroevend was als men haar heeft voorgesteld. Men leze en oordeele:

In Junij des jaars 1600 ontmoeten wij mr. STEVIN MEEUS als pastoor der Mariakerk binnen Aardenburg [3], waaruit blijkt dat destijds de dienst in het gebouw verrigt werd en dat het derhalve vier jaar later reeds moeijelijk zoo woest en verwoest konde zijn, als ons de geschiedschrijver meldt. Evenwel blijkt, dat er in later tijd behoefte gevoeld werd aan herstelling, en 't komt ons niet onwaarschijnlijk voor, dat alsdan een deel van het bouwvallige is weggebroken, wijl ongetwijfeld de kerk te ruim was geworden voor de toenmalige bevolking. Immers, toen de magistraat van Aardenburg, den 30 December 1613, besloot in Maart des volgenden jaars eene nieuwe schepenkamer te laten maken en timmeren aan de noordzijde van hun stadhuis, werd bepaald, dat de „behoeftigheden," voor zoover de steen aanging, ge-

nomen wierden uit de Mariakerk, en zulks in mindering van hetgeen de stad voor die kerk had verschoten [4].

Den 26 September 1614 deputeerde de magistraat den heer burgemeester GILLIS DE VOS naar de staten-generaal der vereenigde Nederlanden te 's Gravenhage, „om hun te vertoogen den grooten last en bezwarenis van de kerk van Onze Vrouwe binnen Aardenburg, ter oorzake van de bevrijding der dijkgeschoten van de landen, der gemelde kerk aankomende, verzoekende, dat het Hun Hoogmogenden geliefde haar voor eenige jaren te ontheffen van het betalen der wedde van den predikant ZEGER PIT" [5].

De kerk bestond derhalve toen nog, ja zij was de gewone en éénige predikkerk. Is er eenig getuigenis dat zulks bevestigt, 't is het volgende, dat ons tevens den tijd harer slooping meldt; ons als het ware een' wenk geeft over hare voormalige grootte en grootheid; den vervallen toestand der Sint Baafskerk leert kennen en op een deel der Mariakerk als de gewone plaats der prediking wijst.

Den 5 Mei 1625 werden door baljuw, burgemeesters en schepenen der stad Aardenburg afgevaardigd GERARD VAN LOCHUM, griffier, en mr. JOHANNES LANDBERGIUS, bedienaar des goddelijken Woords, om naar 's Gravenhage te reizen en aldaar zoowel den staten-generaal als den raad van state te verzoeken, „dat het hun geliefde aan die van Aardenburg middelen te schaffen tot het maken van eene predikkerk binnen hunne stad, immers tot het opmaken van een gedeelte der oude vervallene [Sint Bavo] kerk, binnen de nieuwe versterkingen der stad, alzoo, op bevel van Hun Edelmogenden, de raden van state, hunne gewone predikkerk, zijnde een deel van de groote kerk, Mariakerk genaamd, staande buiten de gezegde nieuwe versterkingen, met al hare aanhoorigheden en torens, werd gesloopt en ten gronde toe afgebroken, zonder den verzoekers daarvan eenig deel te behouden; in voege zij thans niets hadden, noch wisten waarin zij hunne godsdienst plegen zouden, en evenmin eenige middelen bezaten om de oude vervallene kerk of een deel daarvan in orde te brengen" [6].

Zoo verdween dan de plaatse des gebeds om eene plaatse des gewelds te worden; waar weleer vrede werd verkondigd door het bloed des kruises, daar zou eenmaal de strijd zijne offers eischen door het zwaard des vijands; daar waar getuigd werd van een leven uit den dood, zou eerlang de dood het leven eischen en den verslagen krijger de laatste rustplaats bereid zijn. Immers vonden nabij de plaatse waar weleer de Mariakerk hare spitsen verhief, ten jare 1672, de gesneuvelde Franschen eene grafsteê [7].

Het aanleggen der nieuwe versterkingen om Aardenburg geschiedde omstreeks het einde van het twaalfjarig bestand (1621), met het doel om de stad voor de listen en lagen des vijands te beveiligen, en die versterking kostte der oude stad haar aloud kerkgebouw nevens een tal van straten, wier ligging te naauwernood bepaald kan worden [8]. In het boek van de handelingen des magistraats ontbreken dan ook de aanteekeningen van 15 Februarij 1621 tot 5 September 1622, „alzoo," dus luidt het na eerstgenoemde dagteekening, „de boeken van de griffie imminentelijk al te samen zijn vertransporteerd geweest binnen Vlissingen, uit perijkel van den oorlog en de nieuwe fortificatiën der stede van Aardenburg."

Uit het medegedeelde kunnen wij met volle ruimte opmaken, dat de Sint Baafskerk in een' vervallen toestand verkeerde en gedurende geruimen tijd ledig had gestaan. De nood drong om van nu aan krachtig aan hare opbouwing te arbeiden, dat waarschijnlijk op stadskosten is geschied. Immers vertoogde Tobias Gillemans, als tresorier der stad, den 20 Februarij 1626, den Aardenburgschen magistraat, dat hij penningen behoefde ter betaling van het werkvolk, dat arbeidde aan de opbouwing der Sint Baafskerk, waarop de burgemeester Jan Maertens der stad honderd pond grooten Vlaamsch voorschoot, tegen eene rente van negen ten honderd 's jaars. Den 14 December 1626 hooren wij de zelfde klagt van den tresorier Maerten Vuytenbrouck, die nu, op gelijke voorwaarde als Jan Maertens, der stad dezelfde som leende; en den 22 Februarij 1627 is het de schepen Pieter van Melle, die den tresorier ondersteunt met vijftig pond, ter be-

taling van het tweede payement tot opbouwing van een deel der genoemde kerk. Wanneer wij hierbij bedenken, dat de magistraat aan timmerman Pieter Taes op diens request 200 gulden toeleide, wegens 't verlies, dat hij geleden had bij het maken van de kap der Sint Baafskerk [9], dan kan het ons niet moeijelijk vallen de geldelijke opofferingen te schatten, waarop der stad het verkrijgen eener nieuwe predikkerk te staan kwam.

Wanneer wij de geschiedenis van het godsgebouw volgen, dan zal ons echter blijken, dat de herstellingen ten jare 1626 aan de Sint Baafskerk bewerkstelligd, in ongelijke verhouding stonden met die, waaraan zij, de verlatene en vervallene, behoefte gevoelde.

Den 24 April 1650 toch werd goedgevonden de vervallene Sint Baafskerk te visiteren en eenige bestekken te doen vervaardigen van de noodzakelijke herstellingen. Daar bleef het vooreerst bij tot 15 Mei 1653, wanneer besloten werd het koor der kerk te zuiveren en geschikt te maken tot eene begraafplaats. De herbouw der kerk werd op het einde van 1653 weder, en ditmaal met ernst, ter hand genomen. Aardenburgs magistraat wendde zich in October des genoemden jaars tot het kapittel van Sint Baaf binnen Gend, dat, wegens zijne heffing van de tienden binnen den kring der beide parochiën — Onze Vrouwe en Sint Baafs — verpligt was tot den opbouw der kerk bij te dragen. Men vertoonde derhalve aan de eerwaardige heeren proost, deken en kapittel den armen en hopeloozen staat en ruïne van het Aardenburgsche bedehuis, voor twee derde deel openliggende en ongedekt, tot groot nadeel voor de oefening der openbare godsdienst en het gehoor van Gods Woord. Aanvankelijk ontdook het kapittel het verleenen van bijstand, voorwendende, en welligt te regt, dat zij hunne tienden, in deze streken gelegen, „meestendeels met dien laste in admodiatie hadden uitgegeven."

Gunstiger oor vond men bij de algemeene staten, die een' onderstand verleenden van 4000 gulden, waarop in Augustus 1654 de aanbesteding van de noodige herstellingen volgde.

De onderhandelingen met het kapittel van Sint Baaf te Gend

werden intusschen voortgezet, en met zulk een' uitslag gekroond, dat Aardenburgs burgemeester den 7 Februarij 1656 in den raad verklaarde de eerste paye te hebben ontvangen van 't geen genoemd kapittel bijdragen zoude tot volkomen restauratie der Sint Baafskerk.

Volkomen restauratie der Sint Baafskerk, ziedaar het lievelingsdenkbeeld van Aardenburgs magistraat, tot welks verwezentlijking zij nóch moeiten, nóch opofferingen te groot achtten.

In Augustus 1659 werd het houtwerk en het schaliedak der kerk aanbesteed, nadat Hunne Hoogmogenden den 9 December 1658 wederom eene bijdrage van 15,800 gulden tot den verderen opbouw der kerk hadden verleend. Nog schonken zij in Mei 1664 voorloopig een' onderstand van 1500 gulden, die aan het einde des jaars door eene andere van 2000 gulden gevolgd werd. Maar nu ook herrees de tempel als uit zijne asch: de verlatene en vervallene verhief zich met nieuwen luister uit haar' hopeloozen toestand.

De zijmuren, die de oude kerk van de nieuwe scheidden, werden afgebroken; de oude consistorie werd weggeruimd en de kerk zelve door aangebragte veranderingen „om twee derden vermeerderd."

Tot de aanbesteding der banken (bogten), die wij onlangs voor andere plaats zagen maken, werd 29 Julij 1665 besloten, en daar de overige vernieuwingen de toegestane geldsommen reeds hadden verslonden, het daartoe benoodigde geld op rente genomen [10].

Men oordeele nu over den toestand der Sint Bavokerk ten jare 1625, en bedenke wat het aan 't voorgeslacht kosten moest dergelijke gestichten in het aanzijn te roepen en voor het nageslacht te bewaren.

Nog staat het godsgebouw dáár, tot welks heerlijkheid nóch in vroeger', nóch in later' tijd kosten of uitgaven gespaard werden. Nog eeuwen blijve het eene plaatse der godsvereering, en zoo het, deelend in het lot eener grijze zuster, wier schoonheid verloren ging, wier standplaatse naauw meer gekend wordt, in puin zinkt, dan worde zijne omgeving geen tooneel van strijd en bloedstorting, maar van heerlijken vrede en geregtigheid.

AANTEEKENINGEN.

Bl. 166, [1]. E. VAN METEREN, *Nederlandsche historie*, boek XXV, fol 91.

Bl. 166, [2]. B. HUNNIUS, *Zeeuwsche buise*, bl. 36.

Bl. 166, [3]. *Resolutie- of notulboek der stad en schependomme van Aardenburg*, n°. 1ᵃ, loopende van 14 Maart 1583 tot 5 April 1604.

Bl. 167, [4]. *Resolutieboek* enz., n°. 1ᵇ, loopende van 7 Januarij 1612 tot 2 Februarij 1643, fol. 44.

Bl. 167, [5]. *Resolutieboek*, n°. 1ᵇ, fol. 54.

Bl. 167, [6]. *Resolutieboek*, n°. 1ᵇ, op 5 Mei 1625.

Bl. 168, [7]. Zie noot [8].

Bl. 168, [8]. Men zie *Oud Aardenburg en deszelfs handel in het begin der XIVᵉ. eeuw, door* J. AB UTRECHT DRESSELHUIS, bl. 60—68, en *Nalezing* daarop door G. P. ROOS, in *Cadsandria*, *Zeeuwsch-Vlaamsch jaarboekje voor* 1856, bl. 140—147. Het volgende diene tot bevestiging, tot toelichting of ter vollediging:

De ligging van het hof van Sint Joris vindt men in het volgende aangewezen. Den 2 Julij 1612 verpachtte de stad hetzelve hof „liggende over de brugge, zoo wijd en breed als 't zelve hier voortijds gegaan heeft, daar de Doelen gestaan hebben, met de Diefstraat, een stuk van de Weststraat, de Bogaardstraat, de Nieuwlandstraat en de Korte Winkelstraat met de straat van Sint Joris."

Het Sint Joris- en Sint Barbaragilde, d. i. de schutters van den kruisboog en de busse, genoten jaarlijks van de stad eene gratuïteit van drie pond Vlaamsch.

Het Busschietershof werd den 24 Februarij 1625 door de stad verpacht, onder voorwaarde dat, zoo de schutters het hof bezoeken wilden en een doel stellen, hun zulks zoude geoorloofd wezen. Het lag aan de zuidzijde van de Burgtstraat en strekte tot tegen den stadswal.

Den 22 April 1598 stonden burgemeesters en schepenen aan deken en eed van de broederschap van mijnheer Sint Sebastiaan toe, op de gemeene suppoosten van 't gilde, hoofd voor hoofd, drie schellingen vier grooten te heffen, tot het opmaken en herstellen van de kameren en huizen van hun hof. De ligging van het hof wordt niet bepaald.

Als een ons onbekend gebouw vonden wij, 17 October 1583, vermeld Sint Joris buiten Aardenburg, gezegd de Lazerije. Ongetwijfeld was dit een gesticht, waarin zij verpleegd werden, die met „den lazerschen evele" of met „de haastige ziekte" besmet waren. Dergelijke pesthuizen toch werden vaak buiten de steden opgerigt.

De stadswatergang, welke binnen de stad liep, werd in 1628 voor een deel gevuld. Hun, die zulks achter hunne huizen en erven, corresponderende op de noordzijde der Sint Baafskerk bewerkstelligd hadden, werd de gewonnen erve, 8 Mei 1628, in vollen eigendom afgestaan, tot zulk eene breedte als elks erve strekte. Het gevulde deel van den watergang zal dan dat geweest zijn, dat van de Marktstraat naar de Busschietersstraat schoot. — Ten slotte nog de volgende aanteekeningen, betrekkelijk sommige straten:

Den 18 Junij 1625 kocht JOCHEM DANEN, straatmaker te Vlissingen, voor 400 gulden de „calchiedesteenen" van de straat, eertijds de Diefstraat geheeten, loopende tot tegen den stadswal enz.

Den 1 November 1627 pachtte JOOS MINNE de Akkerstraat, ook al ontbloot van straatsteenen, strekkende naar de Oostpoort.

Den 13 Maart 1628 pachtte PIETER DE SPRINGER de Beenhouwerstrate, liggende buiten de nieuwe vestingwerken der stad. Zij is waarschijnlijk dezelfde als de Vleeschhouwerstrate, welke ook in de oude stad lag.

Den 30 Mei 1639 werden aan den burgemeester JAN BERTELOOT verpacht de volgende straten, gelegen in de oude stad van Aardenburg, als: de Bogaardstraat, de Nieuwlandstraat, de Weststraat, de plaats van den kalkoven, de Akkerstraat, het Kinderstraatje, de Winkelstraat, de Molenwal, „van noorden het dis...." in de oude stad. Er schijnen dus twee Weststraten geweest te zijn: ééne in de oude stad en ééne thans nog bestaande, onder den naam van Langestraat. Welligt moet men voor de eerste Meststraat lezen. Het Kinderstraatje was tot nog toe ongekend. De Korte Winkelstraat zal wel één zijn met de Winkelstraat, of een kleiner deel daarvan uitgemaakt hebben, dat door eene dwarsstraat werd afgesneden, welk kleiner deel dan vaak het woord korte voor zich kreeg. Zoo toch had men te Sluis de Korte Sint Jansstraat en de Korte Wolstraat.

Bl. 169, [9]. *Resolutieboek*, n°. 1[b], op de verschillende dagteekeningen.

Den 3 Mei 1643 werd het reeds bebouwde gedeelte van de Palingstraat verpacht, dat met het westeinde aan de Marktstraat kwam, terwijl men den 27 Julij aan P. Beheyt, bleeker, een stedestraatje verpachtte, strekkende noord langs den stadswatergang, met vrijdom om het overige deel der Palingstraat, dat oost langs de Sint Baafsweide liep, te beplanten. En zóó was dan de Palingstraat verdwenen. Den 3 en 19 Mei 1643 werd een deel van de oude Kraanplaats verpacht, toen reeds bebouwd en gelegen aan de zuidzijde van de Weststraat, bij de Steenen-, d. i. bij de Sint Jansbrug.

Bl. 170, 10. *Resolutieboek*, no. 2, op verschillende dagteekeningen.

Den 16 November 1655 verzocht Pieter Jochems, mr. timmerman, ontlast te zijn van eenige fatsoenen van de harnassen, waarop besloten werd, dat zij zouden gemaakt worden naar 't oude maaksel.

Den 22 November 1655 verzocht Jacques Desquien, aannemer van 't ijzerwerk der Sint Baafskerk, het aangenomen ijzerwerk, als harnassen, te mogen opmaken; 't welk hem werd toegestaan.

Den 3 Mei werd Wouter van de Cruysse, mr. metselaar, gelast de gaten in de S. Baafskerk te maken, om de ijzeren harnassen daarin te steken, mits hij daarvoor betaald wierde, als 't behoorde.

Door harnassen versta men hier muurankers.

DE BEDIENING DER MIS

OP HET STADHUIS TE AARDENBURG,

DOOR

H. Q. JANSSEN.

Het was in vroegere eeuwen niet vreemd, dat men in de steden, op de gebouwen waar de raad vergaderde, eene kapel vond, die tot de plegtige misviering was ingerigt. Wij zouden dit van meer dan ééne stad bewijzen kunnen. Zelfs in het kleine Mude schijnt zoo iets geweest te zijn [1]. Zeker is 't, dat men het ook te Aardenburg aantrof. Het stuk, dat wij, bl. 157, onder onze Bronnen mededeelden, strekt daarvan ten bewijze.

Het is een vergunningsbrief van den kardinaal NICOLAAS, voorzitter van het concilie te Bazel, gegeven 14 Julij 1434, en voorzien van zijn zegel. Ofschoon wij lezen, dat JULIANUS CESARINI, kardinaal van St. Angelo, reeds door paus MARTINUS V tot voorzitter benoemd, onder EUGENIUS IV op 23 Julij 1431 in die hoedanigheid de Bazelsche kerkvergadering opende, en dat, toen hij in 't begin van 1438 ontevreden Bazel verlaten had, LODEWIJK, kardinaal van Arles, in diens plaats tot voorzitter verkozen werd [2], wij behoeven daarom aan de echtheid van het stuk niet te twijfelen. NICOLAAS zal bij zekere ontstentenis van JULIANUS de presidiale waardigheid bekleed hebben, en de letters *t't'*, misschien *tunc temporis* beteekenende, zullen deze zijne tijdelijke betrekking aanduiden. Ongetwijfeld is het NICOLAAS ALBERGATI, kardinaal-priester van het heilige kruis in Jeruzalem — de kerk van het heilige kruis in Jeruzalem te Rome zal hem dien titel gegeven hebben — aan wien wij hier denken moeten. Als zoodanig toch vinden wij hem uitdrukkelijk genoemd, toen hij op 8 Januarij 1438 als voorzitter de eerste bijeenkomst opende van het concilie te Ferrara, dat EUGENIUS belegd had in plaats van en nevens het Bazelsche, waartegen hij met de hoogste misnoegdheid was ingenomen. Naderhand, in 1441, hooren wij onzen NICOLAAS als „bisschop van Bologne" betiteld, waar wij vernemen, dat de paus hem met twee andere kardinalen nevens meer godgeleerden had aangesteld om de afgevaardigden der Grieksche kerk te onderwijzen. Paus NICOLAAS V, opvolger van EUGENIUS, had als jongeling door de gunst van ALBERGATI zijne letterkundige opvoeding genoten en vergezelde hem voorts als *œconomus* zijner familie. Uit dankbaarheid nam hij, toen hij paus werd, den naam NICOLAAS naar zijn' beschermer aan [3].

Het zou ons te ver afleiden, indien we hier bepaald wilden letten op de besluiten der Bazelsche kerkvergadering. Doch wie deze besluiten kent, gelijk zij de strekking hadden om het gezag der conciliën boven dat van den paus te verheffen, die zal zich niet verwonderen, dat hij hier een' verlofbrief, niet van Rome's stoel, maar van den president der Bazelsche kerkvaderen ziet uitgaan.

Wie daarbij onder 't oog houdt, in welk tijdsgewricht die brief is uitgegeven, die zal te minder daarover verwonderd zijn; en evenmin zal 't hem bevreemden, wanneer hij in dien brief den hoogsten eerbied jegens „den allerheiligsten vader in CHRISTUS," dien men „onzen heer" noemt, ziet aan den dag gelegd. Immers, drie weken slechts te voren, den 23 Junij, was paus EUGENIUS te Florence gekomen, derwaarts gevlugt van Pisa, nadat hij vermomd, met levensgevaar over den Tiber ontsnapt, uit het door PHILIPPUS van Milaan bestookte Rome naar Ostia geweken was. Uit Florence schreef hij op denzelfden dag zijner aankomst een' zeer verpligtenden brief naar de vaders te Bazel. En deze zonden van hunnen kant terstond een gezantschap naar het verwonnen Rome, om de verzoening met het verjaagde hoofd der kerk te bewerken: een gezantschap, waaraan welligt de voorzitter JULIANUS CESARINI mede deelnam [4]. Zóó wordt het ons begrijpelijk, waarom wij NICOLAAS als president ontmoeten, waarom wij onzen verlofbrief uitgevaardigd zien, niet van den gevlugten paus, maar van het Bazelsche concilie, en waarom wij van dit concilie, te edelmoediger en verzoenender gestemd na den tijd van spanning, den toon van ontzag en gehechtheid jegens den verheven, doch beklagenswaardigen kerkvoogd hooren uiten.

Op het ootmoedig en godvruchtig verzoek dus der Aardenburgsche regenten vergunt hun de kardinaal, nu en voortaan een draagbaar altaar te hebben, waarop zij door een' eigen of anderen bevoegden priester binnen het schepenhuis de mis en andere goddelijke diensten op een' geschikte en eerlijke plaats zouden mogen vieren, en zulks in de tegenwoordigheid van hen of van iemand hunner en van hunne aanverwanten; echter met dien verstande, dat niemands regt daardoor verkort wierd, dat de parochiepriester er in toestemde en dat het slechts tweemaal ter week geschiedde.

Zóó doordrong de godsdienst het gansche leven en heiligde iedere gewigtige verrigting. Waar wij in steden en dorpen een tal van godsgebouwen verrezen zien, daar zien wij tevens op menig

kasteel en menig aanzienlijk buitengoed een' kapel ter huisgodsdienst opgerigt, en daar vinden wij ook de raadhuizen met hun' statige torens gedeeltelijk in heiligdommen herschapen. En waar ook wij wenschen, dat de godsdienst het zuurdeeg zij, waardoor der Christenen maatschappij en leven gansch doortrokken worde, ofschoon dan ook op andere wijze, daar kunnen wij niet anders dan Aardenburgs bestuurders roemen, wanneer zij, op hún standpunt en naar hún inzigt, zich door godgewijde verrigtingen tot hun belangrijk werk stemmen en sterken, en den tempel des regts heiligen tot een' tempel Gods.

AANTEEKENINGEN.

Bl. 173, [1]. Immers, men leest in boek A, n°. 1 van de plaatselijke archiven, onder dagteekening van 23 Maart 1517 (d. i. 1518), deze aanteekening, waarmede de schrijver zijn werk besloot: „Ten zelven daghe nam ic Jan cristiaens mij vertrek van tcollege van der mude celebrerende mijn messe den xviij in april xv^c en xviij. En es pencionaris ghewerden in mijn stede Leuaar [LEDEVAART] gheerolf." — Te Sluis was er eene kapel op het schepenhuis, waarin dagelijks of op bepaalde tijden de mis werd gevierd.

Bl. 174, [2]. Zie BOWER, *Hist. der pausen*, d. VII, bl. 331, 333, 351.

Bl. 174, [3]. BOWER, a. p., bl. 349, 369, 370, 383; PLATINA, *De vitis pontif. Rom.*, p. 307, waar hij genoemd wordt *Cardinalis sanctae Crucis.*

Bl. 175, [4]. BOWER, a. p., bl. 343.

BRANDSCHATTING VAN SLUIS

DOOR DE WITTE KAPROENEN VAN GEND, 1 OCTOBER 1379,

DOOR

J. H. VAN DALE.

Wanneer wij in de *Chronijke van Vlaenderen* van N. D. en F. R., II, nagaan, hoe het oproer zich van Gend uit, door de werkingen der witte kappen, in 1379, over Vlaanderen verbreidde, dan zien wij, dat omstreeks het einde van September des genoemden jaars, geheel Vlaamsch-Vlaanderen zijn' graaf LODEWIJK VAN MALE was afgevallen, behalve Oudenaarde, Dendermonde en Hulst. Het blijkt echter, dat men ook te Sluis de zijde des graven hield, en, wanneer men den loop der gebeurtenissen bij gemelde schrijvers volgt en dien in verband beschouwt met wat we aanstonds mededeelen, dan wordt het ons zeer waarschijnlijk, dat de witte kaproenen, na zich van Damme te hebben meester gemaakt, op Sluis zijn aangetrokken. Daar in de gemelde kronijk op dat tijdstip van Sluis niet gesproken wordt, is de volgende aanteekening, ontleend aan de rekening dezer stad, n°. 7, loopende van 1 September 1398 tot 28 Februarij 1400, niet van gewigt ontbloot, èn voor de geschiedenis van Sluis in 't bijzonder, èn voor die van Vlaanderen in 't algemeen.

„Pieter Zoeten, over hem-zelven en in den naam van Wouter de Grote f. Gilles, Jan van Cleyhem, Hendrik Bast, Arend van der Mare, Wouter Rathgeere, Pieter Colpaerde, Jan f. Huuchs f. Weyts en Pieter van Deventer, die op den baarblijkensten van hem allen, elk alleen en over al, hemlieden verbonden, onder haarlieden zegelen, bij haren openen letteren, geschreven den eersten dag van October in 't jaar 79, jegens Jan Rijx of den brenger van de voorz. opene letteren, in de som van 50 pond grooten, te betalen eene maand na de voorz. date of in gebreke van dien te zijn gehouden jegens den voornoemden Rijx of brenger der voorz. letteren in de peine [boete]

van 2 schellingen grooten 's daags, welke 50 pond grooten de voorz. Jan Rijx, bij laste, hem gegeven bij de voorz. personen, distribueerde onder de hoofdmannen en witte kaproenen van de rebellen van Gend, Brugge, Yperen en andere van Vlaanderen, die toen met grooten hoope kwamen ter Sluis, te dien einde, dat derzelver stede, wien met rooven en brand zij meenden gedestrueerd te hebben, zij te zachter en te gratieuser zouden wezen, van welke voorz. somme, bij gebreke van betaling, sident [sedert] eene effening gemaakt was bij mr. Pieter van Wulpen en Pieter Bruussche, als vinders van 's voorz. Pieters Zoeten en zijne voorz. medeplegerswege, ter ééne zijde, Jan Camphin en Jan f. Hendriks van 's voorz. Jan Rijx wege, ter andere zijde, dat de voorz. Pieter Zoete en Wouter de Grote, over hemlieden, en de personen voorschreven, over de somme voorz. en de peinen daarop geloopen, zouden betalen den voorz. Jan Rijx 22 pond grooten, te zekeren termijnen, allen verleden, alzoo de letteren van den voorz. vinderschepe verder verklaren, hemlieden onverlet blijvende haarl. acquit te halen daar 't behoorde. En omdat de voorz. leening gedaan was ten behoude van de gemeene stede, om te verhoeden ten kwaden opzette van de voorz. rebellen, was zident gezeid bij mr. Pieter van den Zipe, onlangs, nadat de rekening vóór deze gesloten, gedaan was, dat de voorz. stad de 22 pond grooten voorschreven zoude betalen den voorz. Pieter Zoeten en Wouter den Groten in haarl. acquit; en mitsdien hem betaald de voorzeide 22 pond."

In de eerstgenoemde personen, die zich tegenover Jan Rijx, dien wij als een' gegoed burger beschouwen, verbinden als borg voor de door dezen ten behoeve der stad verschotene penningen, vinden wij zekerlijk burgemeester en schepenen der stad Sluis ten jare 1379.

NOODGODSBEELDE — NOODGODSGILDE,

DOOR

J. H. VAN DALE.

Onder de gilden, vroeger te Sluis bestaande, trok, om zijn' bijzonderen naam, het Noodgodsgilde vooral mijne aandacht. Bij onderzoek bleek mij, dat het ook soms voorkomt onder den naam van het Noodgodsgilde van de Zoute vaart, het Noodgodsgilde, de veerlieden van de Zoute vaart. De leden van genoemde broederschap waren dus de veerlieden, belast met het overbrengen der reizigers van Sluis naar Mude of over de Zoute: een stroom, die uit het Zwin, op dezelfde hoogte als de tegenwoordige Brugsche vaart, naar Damme schoot en weleer zelf het Zwin geheeten werd. Deze stroom heeft zijne naamwisseling waarschijnlijk te danken aan het graven der Zoete of Varsche vaart (1565), waarvan hij slechts door den middeldijk gescheiden was.

Maar wie of wat is nu de Noodgods?

Uit onze stadsrekening n°. 7, loopende van 1398 tot 1400, blijkt, dat men van stadswege een beeld, de Noodgods geheeten, ten geschenke gaf aan den bisschop van Atrecht. Daarin toch luidt het aldus:

„Michiel van Thoren, van Keulen, van de partiën navolgende: te weten, van een' steenen gestoffeerden beelde, geheeten de Noodgods, van hem gekocht op de Brugsche markt xcix [1399] en van der stede wege gepresenteerd den eerzamen vader in Gode, mijnen heere den bisschop van Atrecht, kanselier mijns geduchten heeren, 8 £ 6 sch.; en van dies den voorz. Michiel was gegeven in hoofschheden [vereering] boven zijne paardhuur en de kosten, dat hij reed met het voorzeide beeld te Atrecht, om het te bewaren en te pointe te stellen, 9 franken, waardig 24 sch. 9 gr."

Blijkt hieruit dat het beeld in achting was, uit het volgende

blijkt ons wat het voorstelde. In de *Beschrijving der stad Delft*, aangehaald in *De vrije Fries*, nieuwe reeks, d. I, 1, bl. 83, vindt men „van den beelde der noot Goodts" verhaald, dat een reizend kunstenaar met zich voerde „een beeldt van onser Lieve Vrouwe in der Noodt, alsoo sij onder den cruyse sat, droeffelijck, met haren ghebenedijden Kinde op haren schoot leggende." Ook was aan de Sint Maartenskerk te Franeker, onder andere, eene prebende verbonden van „onze Lieve Vrouwe ter Noodt."

Onder de mirakelbeelden in de Nederlanden gedurende de middeleeuwen was het gemelde van Maria ter nood Gods te Delft inzonderheid beroemd. Door duizenden werd het bezocht en vereerd en in processie rondom de stad gedragen. Zie Dowling, *Geschied. der Roomsche kerk*, d. I, bl. 90.

Ook te Tholen was een Nood-Gods-gilde. Men leest daaromtrent in de *Oudheden en gest. van Zeeland*, d. II, bl. 162, 163: „in 't jaar 1433 gaf Johan Dankaartsz. aan het outaar van de Noodt Godts van O. L. Vrouw 3 gemeten lands." (De kerk van Tholen was gewijd aan O. L. Vrouwe.) „In 't jaar 1480 gaf Mattheus, de zoon van Kornelis de Houwer aan de kapellanye van de Noodt Godts 5 gemeten lands met belastinge van een wekelijksche Misse."

Nog kwam ons hierop betrekkelijk het volgende voor in het *Geschiedk. overzigt van de kloosters en abdijen in Holland en Zeeland* van dr. R. C. H. Römer: „Margaretha van Egmond, weduwe van Anthonie van Noordwijk, koos bij haren laatsten wil ten jare 1512 haar graf in de abdijkerk [van Leeuwenhorst] „voir onser liever Vrouwen altaer die Noit Godts," en begeerde, dat op en naast dat altaar zou geplaatst worden „die geboert ons Heren soe die gesneden ende gestoffeert is."" *N. werken van de Maatsch. der Ned. Letterk.*, d. VIII, stuk 1, bl. 294, [1]).

NAAMSAFLEIDING

VAN DEN ANTWERPER POLDER IN KADZAND,

DOOR

J. H. VAN DALE.

Het vreemde denkbeeld, dat de Antwerper polder zijn' naam ontleenen zoude aan de vermaarde Scheldestad, drong ons om eenig onderzoek in te stellen naar den naamsoorsprong. Bij dat onderzoek bleek ons uit de geraadpleegde kaarten van vroeger eeuw, dat de oorspronkelijke naam des polders is de Anworp of de Anwerp. De *t* is ongetwijfeld later ingelascht om den zamenloop der vloeibare letter *n* met de weeke halve vokaal *w* te voorkomen; om welke oorzaak zij o. a. in mijnentwege enz. wordt aangetroffen. Heeft alzoo de *t* hare inlassching te danken aan de eischen der welluidendheid of der uitspraak, dezelfde uitspraak was oorzaak, dat men in later' tijd, onbekend met de oorspronkelijke beteekenis des woords, verleid werd om bij den naam antwerp aan de stad Antwerpen te denken, en zóó ontstond dan allengskens de naam Antwerper polder.

Anwerp beteekent aangeworpen land, dat men ook werpland heette, en dat tegen het oude of mor-, moerland overstond. Zoo hergaf graaf PHILIPPUS ten jare 1167 aan die van Sint Baaf te Gend de tienden van Rodenburg, Wulpen en Kadzand, zoo van het morland als van het werpland. Aanwerp heet tegenwoordig aanwas, afkomstig van wassen, groeijen. Aan dit laatste woord ontleent wederom Groede waarschijnlijk zijn' naam.

De Anwerppolder was — zoo mijne kaart van 1556 waarheid spreekt — ten jare 1417 tegen den Zuidzandepolder en dien van Strijdersgat, die twee jaar vroeger beverscht was, aangeworpen en bedijkt.

Bij de verschillende gevoelens betrekkelijk den naamsoorsprong der stad Antwerpen wagen wij het de gissing te opperen, dat zij welligt

haar' naam ontleend heeft aan een anwerp van den Scheldestroom. Te Mude heette ook in vroeger eeuw eene aan zee liggende straat Antwerpstraat, welke naam hoogst waarschijnlijk op dezelfde wijze als die van Antwerppolder en Antwerpen gevormd is.

ANTWOORDEN.

1. — Aanteekeningen betrekkelijk de onderling verwante geslachten Hooghlandt, van Hasselt, de Putter. Zie vraag 1, bladz. 106.

In de registers van *wettelijke erfenissen en verbanden* van het vroeger te Sluis gevestigde collegie 's Lands van den Vrije, loopende van 1641 tot 1721, vonden wij, bij opzettelijk gedane nasporing, alleen de volgende personen, die waarschijnlijk tot de aangegeven geslachten behoord hebben, vermeld.

Wouterina Hoochlandt, wonende te Retranchement in Kadzand, bij de Zandpoort. *Reg. van erf. en verb.*, a°. 1665, fol. 83.

Kemp Putter, diaken te Retranchement. *Reg.*, a°. 1662, fol. 124.

Minder waarschijnlijk zijn met de bewuste geslachten verwant:

Jan de Putter, f^s. Pieter, woonachtig in de heerlijkheid Watervliet. *Reg.*, a°. 1782, fol. 92.

Jan van Hassel, gehuwd met Catelijntje van de Keere. *Reg.*, a°. 1698, fol. 31. Dezelfde welligt als Jan van Hasselt, voorkomende *Reg.*, a°. 1668, fol. 143, beiden woonachtig in Kadzand.

Onze nasporingen zouden welligt iets beters dan deze weinige onzamenhangende aanteekeningen opgeleverd hebben of nog opleveren, zoo de geëerde vrager eenigermate het tijdperk bepalen kon, gedurende hetwelk de betrokkene geslachten te Sluis en omliggende plaatsen gevestigd waren. Het raadplegen van doop-, dood- en trouwregisters, nu hoogst bezwaarlijk, zoude alsdan ligter vallen en zeer waarschijnlijk betere vruchten dragen.

J. H. v. D.

VRAGEN.

4. — De beelden van graven en gravinnen aan den voorgevel van het stadhuis te Middelburg. In onderscheidene historische, geographische en topographische beschrijvingen van de provincie Zeeland vindt men meer of min uitvoerig gewag gemaakt, dat aan den voorgevel van het stadhuis te Middelburg vijf-en-twintig levensgroote steenen beelden staan van graven en gravinnen van Zeeland, beginnende met DIRK den tienden en eindigende met KAREL den vier-en-dertigsten, of keizer KAREL V.

De geleerde schrijvers DE KANTER en DRESSELHUIS, stippen in hun werk: *De provincie Zeeland*, Middelburg, gebr. ABRAHAMS, 1824, op bl. 74, ook deze bijzonderheid aan, maar voegen daar tevens nog iets bij, hetgeen men elders niet vindt, n. l. dat gemelde beelden gemaakt zijn door eenen MICHIEL IJWIJNSEL, steenhouwer te Mechelen, die er vijf in 1514, vijftien in 1516 en vijf in 1518 leverde, tegen *f* 18 het stuk, dus zamen *f* 450; voorts, dat zij destijds niet wit waren gelijk thans, maar met kleuren afgezet volgens hun costuum, hetgeen nog meer dan een derde van het maakloon kostte; en eindelijk, dat de kosten der herstellingen dezer beelden en toebehooren, sedert 1518 tot 1774, te zamen met den eersten aankoop, volgens specifieke opgaaf, beloopen hebben de som van *f* 7376.

Bij eene naauwkeurige bezigtiging dezer beelden was door steller dezes intusschen opgemerkt, dat er in de rangschikking en de volgorde eenige verwarring of wel onnaauwkeurigheid scheen te bestaan, waarvan hij evenwel bij geenen der schrijvers over deze aangelegenheid melding gemaakt vond. Eerst ten jare 1838 werd deze ter sprake gebragt, toen, bij gelegenheid dat gemelde beelden door den bekwamen heer P. F. FREIT eene kunstmatige herstelling ondergingen, de redactie der *Middelburgsche Courant* in haar n°. 134, van Donderdag den 8 November van dat jaar, het niet ondienstig achtte, eene geschiedkundige beschrijving van

het stadhuis te Middelburg te leveren, waarin zij het volgende opnam:

„Ter regterzijde van het stadhuis, boven de vleeschhal, om den hoek, is een ledig nis, en daarna volgen als graaf of gravin dezen, wier namen hier letterlijk, zooals zij gespeld zijn, worden opgegeven:

Dirk de 10de.
Floris de 11de.
Dirk de 12de.
Floris de 13de.
Dirk de 14de.
Ada de 15de.
Willem de 16de.
Florus de 17de.
Wilhelm de 18de.
Florus de 19de.
Jan de 20ste.
Jan de 21ste.
Wilhelm de 22ste.
Willem de 23ste.
Margrieta de 24ste.
Willem de 25ste.
Albrecht de 26ste.
Willem de 27ste.
Jacoba de 28ste.
Willem de 29ste.
Carel de 31ste.
Maximiliaan de 35ste.
Maria de 32ste.
Philip de 34ste.
Karel de 36ste.

„Onzeker is het, waarom het beeld van den vijfden als tienden graaf het eerst geplaatst is, en of er vroeger nog geene andere beelden vóór hem zijn geplaatst geweest, waartoe het ledige nis schijnt aanleiding te geven. Ook is het onzeker, waarom op Jacoba, in plaats van Philip, een Willem volgt; wat aanleiding heeft gegeven tot de volgorde na den negen-en-twintigsten; en waarom de getallen dertig en drie-en-dertig niet gelezen worden."

Ten gevolge van deze nu publiek gemaakte opmerking, meende steller dezes, hetgeen hij tot vereffening van deze schijnstrijdigheden bereids had uitgedacht toen ook niet te mogen terug houden, en zond hij der redactie eene proeve ter opheldering toe, welke in n°. 139 dier courant, van Dingsdag den 20 November 1838, werd opgenomen, en die in substantie hierop nederkomt:

De rij wordt geopend met Dirk V, waarschijnlijk omdat deze de eerste was, die den titel aannam van: „door Gods genade, graaf der Hollanderen," daarmede te kennen gevende, dat hij van

niemand dan alleen van Gods opperheerschappij afhing, in tegenstelling met zijne voorgangers, die, als leenmannen, daarenboven meer of min ondergeschikt waren aan de Frankische koningen. Dat deze DIRK V hier DIRK de 10de genoemd wordt, laat zich ligtelijk verklaren, als wij de volgorde zijner voorgangers aldus stellen: 1. DIRK I; 2. DIRK II; 3. ARNOUD; 4. DIRK III; 5. DIRK IV; 6. FLORIS I; 7. GEERTRUID van Saxen, weduwe van FLORIS I, als voogdes over haren onmondigen zoon, DIRK V; 8. ROBERT de Vries, tweede echtgenoot van GEERTRUID van Saxen; 9. GODEFRIED de Bultenaar, overweldiger van ROBERT de Vries, die van 1071—1076 zich als wettig graaf gedroeg, en dan: 10. DIRK V.

Op JACOBA de acht-en-twintigste volgt, in plaats van FILIPS I of den Goede, een WILLEM. Waarschijnlijk wordt daardoor aangeduid 's graven stadhouder, WILLEM van Lalaing, door huwelijk aan het huis van Brederode verknocht, — en zoo zoude dan het getal dertig, hetwelk ontbreekt, voor den verzwegenen graaf, den gemelden FILIPS den Goede, kunnen gerekend worden.

Op CAREL den een-en-dertigsten zoude moeten volgen MARIA de twee-en-dertigste; doch in de volgorde schijnt aan MAXIMILIAAN de voorrang te zijn toegekend, zoo omdat hij de echtgenoot van MARIA, als ook in waardigheid boven haar verheven was. Hoezeer deze MAXIMILIAAN van Oostenrijk niet als graaf van Holland en Zeeland in aanmerking komt, schijnt evenwel zijne beeldtenis te zijn opgenomen, omdat hij driemaal: 1°. als echtgenoot van MARIA; 2°. als vader van FILIPS den Schoone, en 3°. als grootvader van keizer KAREL V, gedurende de minderjarigheid van dezen, het bewind over deze landen gevoerd heeft, vereenigende alzoo in zijnen persoon de volgorde van drie-en-dertig en vijf-en-dertig.

Gaarne hadde de ondergeteekende destijds willen vernemen, of zijne gegevene ophelderingen allen op goede gronden konden aangenomen worden, en voornamelijk, hoe deskundigen oordeelden over hetgeen hij had bijgebragt tot vereffening van het zonderlinge verschil, dat er op JACOBA, in plaats van FILIPS, een WILLEM volgt, en dat wel met voorbijgaan van n°. 30, — daar zulks van

al de ophelderingen hem-zelven nog steeds het minst voldoet. Mogt de opneming dezer geschiedkundige aanteekening in dit tijdschrift er intusschen toe leiden, dat bekwame medewerkers ook hunne gedachten daarover geliefden mede te deelen, hetzij tot verbetering of wel tot staving van het gestelde, dan zoude het verlangen bevredigd zijn van J. VAN DER BAAN.

Zaamslag, 27 Februarij 1856.

Voorgaand stukje is opgenomen in de *Navorscher* van dit jaar, zesde jaargang, n°. 3, bl. 76, en werd door den geachten steller ook ter plaatsing in ons tijdschrift ingezonden. Wij hebben te eerder daaraan voldaan, omdat het met onze provincie in onmiddellijke betrekking staat. RED.

5. — Hendrik van Dortmont, te Antwerpen. „HENDRIK VAN DORTMONT woonde te Antwerpen in de Malderijstraat; hij stierf te Haarlem 6 Junij 1577; van zijn overlijden zond de burgemeester van Haarlem berigt aan den burgemeester BONGAART te Wezel.”

Het bovenstaande is overgenomen uit familie-aanteekeningen der VAN DORTMONTS. Verder blijkt uit die aanteekeningen, dat HENDRIKS kinderen eenigen tijd te Hamburg gewoond hebben; dat zij naar Nederland, en wel naar de vereenigde provinciën, zijn terug gekeerd; dat één hunner — gelijk ook zijn zoon en kleinzoon — zeer aanzienlijke betrekkingen te Vianen had. In de menigte van aanteekeningen nopens de geboorte van kinderen vindt men onder andere, als doopgetuigen, den voormaligen secretaris van Antwerpen JAKOB VAN WEZENBEEK, en een paar geslachten later HETWICH AGNES, douairière van graaf WOLPHERT van Brederode. Dit alles doet besluiten, dat de VAN DORTMONTS in vriendschap waren met VAN WEZENBEEK en met HENDRIK VAN BREDERODE, heer van Vianen, en doet vermoeden, dat zij werkzaam geweest zijn voor de zaak der reformatie. Maar nu verdient het opmerking, dat de burgemeester van Haarlem, aan den Wezelschen burgemeester BONGAART berigt deed toekomen van het overlijden van HENDRIK VAN DORTMONT. Op instructiën nopens het houden van de registers van den burgelijken stand valt, in dat tijdvak, niet te denken. Het

leger van prins WILLEM I lag in dien tijd te Wezel; JAKOB VAN WEZENBEEK bevond zich bij hetzelve; burgemeester BONGAART is bekend als voorstander der reformatie. Was HENDRIK VAN DORTMONT misschien met eene zending van ORANJE te Haarlem? Kunnen hieromtrent inlichtingen worden bezorgd?

Dr. H. A. CALLENFELS.

6. — **De abt van St. Quintin in Vermandois, patroon der kerken in het Oostkerker ambacht.** Eene opgave der patronen van al de kerken onder het bisdom van Brugge vindt men in een boekje in kl. 8°., getiteld: *Statuta dioecesis Brugensis per Reverendissimum Dominum Guilielmum Bassery, ejusdem dioecesis episcopum* etc., *Brugis, Greg. Clouwet*, 1693. De *Titulus VIII* van deze *Statuta*, op p. 43, vv., handelt over de dekens der Christenheid, en § 1 zegt, dat het Brugsche bisdom in zeven decanaten verdeeld is, die onder zich hebben de volgende parochiën met de daarbij vermelde patronen. Gaat men deze parochiën na (wij geven er misschien naderhand iets meer van op), dan ziet men, dat de abt van St. Quintin in Vermandois patroon was van Lapschure, Moerkerke, Damme, Oostkerke, Hoeke, St. Anna ter Muiden en Westcapelle. Opmerkelijk is het, dat, terwijl de abt van St. Quintin van geene andere gemeenten onder het Brugsche bisdom als patroon meer voorkomt, déze gemeenten juist alle aan elkander grenzen en eene aaneenliggende oppervlakte gronds vormen. Oostkerke is van al de opgenoemde ongetwijfeld de oudste plaats. Het bestond althans lang vóór Damme, Hoeke en Mude, en was veel aanzienlijker dan Lapschure, Moerkerke en Westcapelle. Wij onderstellen, dat oudtijds het Oostkerker ambacht zich over al de gronden dier gemeenten uitstrekte. Zeker is het, dat het tot tegen Mude raakte en dat het grondgebied der oude stad er van is afgenomen. Zóó zal het ook met Damme en Hoeke geweest zijn, toen zij vrije steden werden. De abt van St. Quintin was dus patroon van al de kerken in het Oostkerker ambacht. Maar nu vragen wij: hoe is hij zulks geworden. Van waar, dat eene abdij in Frankrijk regten had bekomen op eene

strook lands, zooverre daarvan verwijderd? Er moet daarvoor eene oorzaak zijn in de geschiedenis. Wij erkennen onze onwetendheid en wenschten het ons gaarne opgehelderd te zien. H. Q. J.

7. — VICTOR ADAM DE HAMES. Onder de kapiteinen, die in 1587, onder den gouverneur AREND VAN GROENEVELD, zoo dapper medewerkten ter verdediging der door PARMA belegerde Sluissche veste, komt voor een zekere HAMES, door mevrouw BOSBOOM-TOUSSAINT in haren *Gideon Florensz*, I, bestendig HAMEN, in onze stadsrekeningen HANE genoemd. Dr. DRESSELHUIS hield hem *(Zeeland, jaarboekje voor* 1852, bl. 168, aant. 3) vermoedelijk voor een' zoon van NICOLAAS, onder de verbondene edelen bekend als *Toison d'or*, vermits hij wapenkoning der Vliesridders was geweest, die van wege zijne verkleefdheid aan de hervorming, door ALVA, met verbeurdverklaring zijner goederen, werd gebannen. Kan kapitein HAMES dezelfde geweest zijn als jonkheer VICTOR ADAM DE HAMES, die in 1572 reeds te Sluis in bezetting lag als „kapitein van den kasteele van der Sluus"? Onder dezen naam en met dezen titel komt hij voor in een register van passeringen der stad Sluis, presenterende requeste aan den magistraat om te mogen afbreken een door hem gekocht huis, staande op den Spanjaardshoek binnen genoemde stad. Een andermaal komt DE HAMES voor als „lieutenant van Mer PHILIPS, ridder, heer van Ongnies, als kapitein van den kasteele van der Sluus." Hij was gehuwd met jonkvrouw MARGARETHA VAN DER GRACHT.

Wie berigt ons nu iets naders betrekkelijk de afkomst van onzen kapitein van 1587 en dien van 1572, en wie licht ons in betrekkelijk de verwantschap of de eenzelvigheid der genoemde bevelhebbers? J. H. v. D.

CORRESPONDENTIE.

In het volgende stuk hopen wij het ingezondene door dr. M. A. G. V. te G. en G. P. R. te A. op te nemen.

VERHANDELINGEN.

Op liefde tot regt, maar ook op liefde tot het vaderland zij in het Nederlandsche Rijk de geloofsvrede gevestigd, en liefde voor Christus den Gekruiste zij is de kroone van het vredegebouw!

Aan het hoofd van de Kerk, voor welke wij wenschen en bidden, staat Gij, o Heer! oppermagtige, en wiens hoogste titel is liefde! Kerkevrede, door wijsheid geleerd en aangewezen, door liefde, welke boven wijsheid in het Christendom den hoogsten rang heeft, aangedrongen. Kerkvrede! Wij vredelievende Onroomschen en Roomschen zamen toebrengende, wij verwachten u! Gij komt reeds, gij nadert, wij verwachten u! Liefde is uw sieraad, liefde is uw prikkel, de zegen der liefde en haar genot is uw rijke loon. Kerkvrede, eere van het Christendom, eere van het Christendom in ons vaderland!

W. Broes.

VERGADERING
DER
STATEN VAN VLAANDEREN,
GEHOUDEN TE DENDERMONDE 17 EN 18 JULIJ 1578,

IN HET LICHT GESTELD NAAR AANLEIDING VAN EEN
TE SLUIS GEVONDEN HANDSCHRIFT,

DOOR

J. H. VAN DALE.

Met het oog op wat hij zoo even heeft uitgesproken, en 't geen wij in het vorige stuk (bl. 140) mededeelden, rigt de prins van Oranje nu verder het woord tot de staten, en draagt de volgende voorstellen voor:

1. „Dat gij, om boven aangehaalde redenen, waarbij men nog vele andere zoude kunnen aanvoeren, nog voor een jaar willet voortgaan met het opbrengen der generale middelen, bepaaldelijk die, welke de belastingen op en het verbruik van de koopwaren betreffen, opdat men zooveel mogelijk gelijk handele en middel vinde om de lieden van oorloge te betalen, dat anders niet doenlijk ware.

2. „Dat gij, het voorgaande inwilligende, de som gelieft voor te schieten, die de genoemde generale middelen in den tijd eener maand afwerpen, opdat, bij gebrek van gereede penningen, men niet in het gevaar vervalle en in de zwarigheden, die op het punt zijn om zich te openbaren.

3. „Dat gij ook gelieft te onderzoeken wat belet heeft, dat men de heffing heeft ten uitvoer gelegd, toegestaan op het dragen van zijden laken, en die op de huizen, volgens de termen en dagen, bepaald door Zijne Hoogheid en de gezegde staten-gene-

raal; en dat men er nu behoorlijk in voorzie, haar spoedig ten uitvoer leggende, zonder eenige oogluiking of veinzing, waaraan ook Zijne Hoogheid en genoemde staten ons gelast hebben met al ons vermogen de hand te houden, en ons genoegzaam gemagtigd hebben om onverwijld en zonder toeven elk en een iegelijk op schatting te stellen, en die met hulp en onderstand van baljuwen en officieren ten uitvoer te leggen.

4. „Dat gij, wat aangaat de twee stuivers, toegestaan op elke tonne biers, voor de legerbehoeften, overweget, dat zulks geschied is ten behoeve der generaliteit, die noodwendig van deze behoeften voorzien moet worden, indien men met vrucht iets ten uitvoer wil brengen. En welk nadeel en welk voorbeeld zou dat zijn voor alle andere provinciën, zoo die van Vlaanderen zich dat voor hun eigen gebruik wilden toeëigenen. Behaagt het u evenwel u zelven in 't bijzonder te voorzien, wilt dan liever genoemde belasting verhoogen met éénen stuiver, die ten uwen voordeele komen zal, of wel anders eenig ander middel belasten, minder nadeelig voor de generaliteit.

5. „Dat het u behage, daar men in eenige provinciën gezien heeft, dat het voorname gebrek daarin ligt, dat men de provinciën tot nog toe niet geëxecuteerd heeft, uw gevoelen uit te brengen of het niet geschikt zoude zijn éénen of meer bevoegde en bekwame personen te benoemen en te magtigen om de heffing in de provinciën te bewerkstelligen, volgens de gemaakte overeenkomsten, opdat deze heffing voortaan niet meer feil sla; daarin het voorbeeld volgende, vroeger door de algemeene staten des lands gegeven, tijdens men de negenjarige bede had toegestaan.

6. „Gelieft ook te beraadslagen over het vinden van middel om op het ligchaam der vier leden van Vlaanderen spoedig zulk eene som te heffen als billijk zal geoordeeld worden.

7. „Daarenboven is ons gelast met u te spreken over de lijsten van de lieden van oorloge, zoo te voet als te paard, zoowel inboorlingen als vreemdelingen, met hunne wedden en betaling, zoowel in 't algemeen als in 't bijzonder, benevens over de nood-

zakelijke kosten en uitgaven, zoowel voor het ordinair, namelijk de artillerie, den krijgsvoorraad, de levensmiddelen, als voor het extraordinair der geheime zaken, zooals men ons dat, onder bijzondere aanduiding, heeft toegestaan.

8. „Alsmede over de onderhandelingen waarin men getreden is, zoowel met den heere hertog van Alençon, met het besluit daartoe genomen en de redenen en gronden die de heeren algemeene staten tot die onderhandelingen hebben genoopt, zoowel als met de ambassadeurs van Zijne Keizerlijke Majesteit en Hare Majesteit de koningin van Engeland.

9. „U verzoekende dat gij de staten-generaal bekend maakt met de wijze, waarop gij tot heden, zoowel de algemeene als andere middelen heft en hebt geheven, opdat dat alles naar behooren gemeenschappelijk geregeld worde, ingevalle zulks bevonden wordt nood te zijn.

10. „En dat gij nu en dan een' bijzonderen staat overlegt van de penningen, door u gegeven of te geven, en bepaaldelijk den staat der penningen, die de toegestane middelen van week tot week opbrengen.

11. „Alsook, dat gij wilt magtigen en afvaardigen in zulken getale, als gij meenen zult te behooren, 't zij hen die thans daar zijn vergaderd, of anderen met hen gevoegd die gij verkiezen zult, om de generale staten bij te wonen, om te kunnen hooren, beraden, handelen en besluiten naar en over de voorvallende zaken, die zich dagelijks opdoen en niet uitgesteld of verzonden kunnen worden zonder groot nadeel voor de algemeene zaak.

12. „En bepaaldelijk over de onderhandelingen, die thans gevoerd worden met de ambassadeurs, zoowel van den keizer als van de koningin van Engeland en den hertog van Alençon, met zulke beperkingen en wijzigingen van hunne magt en magtiging als gij gepast zult oordeelen."

Onnoodig achten wij 't, hier in wijdloopige beschouwingen te treden omtrent des prinsen voorstellen. Wij bepalen ons derhalve tot de aanstipping van het volgende:

Reeds hierboven zagen we, dat men de koopwaren, in- en uitgaande goederen, belast had, tot het vinden der ten krijg benoodigde gelden. Dezelfde drangredenen noopten de staten eene belasting te heffen op de huizen en het land: van elk huis moest zestien groot, van elk bunder lands twee schellingen of vieren-twintig groot ter week betaald worden. Te Gend oordeelden de neringen, bij het beraadslagen over dien eisch, dien last te zwaar en weigerden den 15 Maart 1578, gelijk bereids den 10 en 11 Maart, hem in te willigen. En waar het rijke en magtige Gend het voorbeeld gaf eener weigering, van wie was er dan toestemming te hopen? Dáár hing het dus aan, dat de belasting op de huizen niet ingevorderd was, en, wijl het niet denkbaar is, dat der Gentenaren weêrstreving den prins onbekend was, moet men het welligt daaraan toeschrijven, dat hij zijn voorstel aandringt door het openbaren der hem verleende volmagt, om de heffing met geweld, des noods, ten uitvoer te leggen.

De belasting op het bier, de zijden stoffen enz. was den 10 Mei daaraanvolgende te Gend afgekondigd, „dewelke," zegt onze Gendsche geschiedschrijver, „zonder uitstel moest opgebragt worden, al om aan don Jan te wederstaan" [1]. De opbrengst bleef echter achterwege, gelijk ons uit de woorden van den prins blijkt. Bovendien was het hoog noodig, dat tevens de wijze, waarop de belasting geheven werd, geregeld wierde, opdat de rijken en aanzienlijken, zoowel wereldlijken als geestelijken, niet langer bloot mogten staan aan het goeddunken der stedelijke overheid, die, door vreeze voor inlegering van woeste krijgslieden, de gegoeden dwong tot het leenen van geldsommen. Overal wanorde en willekeur, verdrukkers en verdrukten!

Wat de overige voorstellen van den prins aangaat, deze gaan wij met stilzwijgen voorbij, als die, in wat vooraf is gegaan, genoegzame en opzettelijk aangebragte toelichting vinden.

Nu kwam, als het ware als eene op zich zelve staande zaak, het gewigtige voorstel tot vrije uitoefening der nieuwe religie en het daarmede verbonden ontwerp van religionsvrede ter

sprake. Komt, vernemen wij wat de aartshertog in het bijzonder betrekkelijk het hoogst gewigtige voorstel schrijft:

„Matthias, bij der gratie Godts, Ertshertoghe van Oostenrijck, Hertoghe van Bourgoigne etc., Gouverneur en Capitain generael van den lande van herwaertsovere.

„Seer lieve ende beminde,

„Alzo die van de religie ghepretendeirt ghereformeirde ten diveersche stonden neerstelick aen ons verzocht hebben, volghende heurl. requeste hierbij ghevoucht, te moghen hebben tlibere exercitie van huerl. religie, ende dat ook zommeghe magistraten ende officieren, anmerckende dat tzelve exercitie in diveersche platsen niet en heift connen belet worden, van ghelijcken ghebeden hebben, omme meerdere ende apparent grief ende inconvenient te scauwene, dat wij daerinne zouden willen orde stellen, Wij hebben al 't zelve den ghedeputeirde van de generale staten van den lande van herrewaertsovere ghedaen representeren ende, naer zeker communicatien daerup ghehouden, ghedaen concipieren zeker poincten ende articlen, dienende tot reglement ende politicquen beleede niet alleene van de religie maer oock van der justitie, ter occasie van de jeghenwoordighe oorloghe, moedere van alle quaet, in eeneghe platsen grootelicx ghetroubleirt ende mishacht, welcke poincten anderwerf den voors. ghedeputeirde ghecommuniceirt zijn gheweist. Ende alzo, naer diveersche andere deliberatien ende examinatien daerup ghēnomen, hendelinghe [eindelijk] de zelve ghedeputeirde verclaert hadden, dat zij huerlieden niet en vonden gheauctoriseirt omme daerup resolutie te nemen, ende dat zij van advise waren, dat ten dien fine de voors. poincten ende articlen zouden ghesonden zijn aen huerlieder meesters in elcke provincie, So eyst dat wij, om de voors. ende meer andere consideratien ulieden zenden de zelve poincten en articlen, ten fine ghijlieden, daerover gheroupen alle de ghuene zo wel gheestelick als weerlick die in dusdaneghe ghewichteghe zaken behooren ende pleghen gheropen ende ghehoort te zijne, de zelve anderwarf wel ende neerstelick duer-

siet ende examineirt, ende ghesaemdelick adviseirt of ghijlieden begheert, die naer huerl. vorme ende inhouden taccepteren ofte niet, ons met alder vliet adverterende van ulieder finale resolutie; ende niettemin tot conservacie van der unie ende eendrachticheyt dat middeldertijt elck abstinere van alle voordere niewicheden ende disorderen, de zelve doende cesseren tot dat, bij middele van de voors. resolutie, die daerup corts zal mueghen ghenomen worden, daerinne telcx gherichtichede ende redelick contentement voorsien worde zonder.dies te willen zijn in eeneghe ghebreke.

„Ende zo verre als ghijlieden gheresolveirt waert gheensins ondert district van ulieder provincie libre exercitie van de voors. religie te willen aenveerden nochte ghedooghen, ons claerlick over te scrijven, dat ghijlieden nietjeghenstaende dat eeneghe andere provincien van contrarien advise waren niettemin verstaet te blijven bij der unie zo solemnelick ghezwooren, up dat bij ulieder toedoene zulck beneficie, ruste ende verzekerthede als de voors. andere provincien hierdueren [hierdoor] zijn verwachtende niet verachtert ende belet en zij. Hiermede, zeer lieve ende beminde, ulieden God den almachteghen bevelende.

„Vuyt Andtwerpen den 14^en^ Julij 1578.

„Gheteekent *Matthias.*"

De brief behoeft geene toelichting, als slechts bevestiging leverende van wat de geschiedenis reeds elders geboekt heeft. Blijkbaar straalt daarin de vurige begeerte door, dat toch de gewesten aan de eens zoo plegtig bezworen unie getrouw mogten blijven, 't zij men voor zijne provincie den religionsvrede al dan niet wenschte aan te nemen; ja men eischte, in gevalle van nietaanvaarding, daarvan een nieuw en klaar schriftelijk bewijs of verbindtenis. Waar er in des aartshertogen geleibrief sprake is van nieuwigheden en wanorden, heeft men ongetwijfeld het oog op de Gendsche gemeente, of liever op het drijven der Gendsche partij, die op eigen gezag tot zulke groote ongeregeldheden en het invoeren van zoo groote nieuwigheden in stads- als kerkbestuur was overgeslagen.

Èn uit de letteren des aartshertogen, èn uit de geloofsbrieven der beide afgevaardigden blijkt ten klaarste, dat ook de staten der overige provinciën waren zamengeroepen, om raad te slaan over des prinsen voorstellen en den religionsvrede in het bijzonder. De punten van dien vrede, thans door den prins voorgedragen, gewoonlijk ten getale van dertig aangegeven, komen in de hoofdzaak hierop neder: „alle verongelijkingen, ter zake van het geloof na den Gendschen vrede elkander aangedaan, zullen als niet geschied beschouwd worden; elk zal vrij en ongehinderd zijne godsdienstige gevoelens mogen volgen, totdat eene algemeene of bijzondere kerkvergadering er anders over beschikt heeft; de Roomsche godsdienst zal in Holland en Zeeland, of waar zij anders nog meer afgeschaft mogt zijn, hersteld worden, wanneer dit althans door honderd gezinnen, sedert een jaar op ééne plaats gevestigd, verlangd wordt, en op gelijken voet zal ten aanzien van de hervormde godsdienst in al de Nederlanden worden gehandeld; den plaatselijken besturen zal aangeschreven worden, aan beide gezindheden geschikte plaatsen ter godsdienstoefening aan te wijzen; waar slechts ééne godsdienst gedoogd wordt, zal nogtans geen onderzoek of vervolging om het geloof geschieden; bezoekt een onroomsche eene katholieke kerk, of omgekeerd, dan moet hij zich schikken naar de kerkgebruiken aldaar in zwang, en mag aanstoot noch ergernis geven; alle spotliederen, schotschriften en tergende redevoeringen zullen geweerd worden; de krijgslieden van verschillende geloofsbelijdenis mogen door geene bijzondere leuzen of teekenen zich van elkander onderscheiden, 't welk slechts twist kan verwekken; het geloof zal geen hinderpaal zijn voor den echt, evenmin als voor het opnemen in openbare gestichten, huizen van onderrigt en aan hoogescholen; behalve in Holland en Zeeland zijn de onroomschen verpligt eenige voorname heilige dagen der Roomschen te vieren met het sluiten hunner winkels en het staken van hun gewoon handwerk of bedrijf; in het begeven van ambten zal men niet op geloofsgezindheid, maar alleen op bekwaamheid letten; behalve de gewone wethouders, zullen in elke stad nog vier der

achtbaarste burgers gekozen worden om tegen elke overtreding van dezen geloofsvrede te waken, op wier verklaring, door ten minste drie van hen onderteekend, door de regering onmiddellijk regt zal worden gedaan" [1].

Hij, die met aandacht de artikelen van den religionsvrede leest, zooals zij in hun geheel bij onzen VAN METEREN voorkomen, zal moeten toestemmen, dat zij, na het dertigste artikel, als plotseling afbreken, zonder de gewone borgstelling te bevatten van eenige voorname vorsten of heeren, die daardoor voor de nakoming der bezworene of aangenome punten hunne vorstelijke eer verpandden, zoowel ter geruststelling als ter bescherming van de eene en de andere partij. Daarom mogen hier de ontbrekende punten volgen, zooals zij voorkomen in het door ons ontdekte afschrift van den religionsvrede, welks inleiding en dertig eerste punten woordelijk overeenstemmen met die, welke onze naauwkeurige VAN METEREN voor de geschiedenis bewaard heeft, en die derhalve ten waarborg strekken voor de echtheid van het meerdere, dat wij in ons afschrift aantreffen [2]. Dat meerdere luidt aldus:

31. „Ende alzo de ongheoorsaemheyt van zommeghe steden van herrewaertsovere teghens huer overheyt oorsake gheift van groote diffidentien, hebbende eensdeels tot noch toe verachtert de permissie van der vrijheyt van de religie, ende dat zonder redintegreren van de voors. onderdanicheyt niet en can ghevonden worden eenich fundament van verzekerheyt, eyst gheseyt, gheordonneirt ende gheaccordeirt, dat niet alleenelick alle magistraten maer oock alle andere van wat state, qualiteyt ofte condicie hij zij zullen voortan ghehouden ende schuldich zijn te gheoorsamen ende naervolghen alle ordonnancien, placcaten, mandementen ende bevelen, zo wel van zijne voors. hoocheyt als gouverneur ende capitain generael, als van de voors. heeren de generale staten, zo wel om crijsvolck ende garnisoenen te lichten, casseren, onderhouden, inne ende anne te nemen ofte licentieren als int collegieren, employeren ofte vuytdeelen van de penningen tot onderhout van den jeghenwoordeghen crijch, ende generalick in alle andre

dinghen als men ghewonelick es ende behoort eenen gouverneur ende capitain-generael te doene ofte te laten.

32. „Ende annegaende de ghevanghenen van wat qualiteyt ofte condicie die zijn, ende waer die upghehouden worden zonder eeneghe exceptien, dezelve zullen terstont ghestelt worden te rechte voor hueren ordinaires rechtere ofte bij ghebreke van dien, gherelaxeirt worden onder zulcken condicien, modificatien ende cautie voor de ghemeene ruste ende verzekerheyt van eenen yegelick ende des vaderlants zal ghevonden worden te behooren, up pene dat de overtreders zo int particulier als int generael zullen verlaten worden als vianden ende perturbateurs van der ghemeene ruste ende huer ghoederen gheappliquiert totter generaliteyts noodurften zonder prejudicie van de gheinteresseirden.

33. „Welverstaende dat inghevalle eeneghe redelicke oorsake ware, daeromme men niet ghehauden en ware de voors. ordonnancien, mandamenten ende bevelen terstont naer te commen, zal dexecutie daerof ghedefereirt [worden] (zo verre tzelve eeneghen vuytstel lijden mach) totter tijt toe dat up de rescriptie (die in alle reverentie ghedaen zal worden) anders zal worden gheordonneirt.

34. „Welcker tweeder ordonnancien ofte bevelen eenen yeghelick schuldich zal zijn zonder voorder replicque ofte vuytstel terstont gheoorsaem te zijne.

35. „Alles zonder prejudicie van de privilegien ende lovelicke costumen ofte usancien van elcke der voors. provincien, de welcke blijven in hun cracht ende viguer niet jeghenstaende dese ordonnancie, met de welcke wij niet en verstaen den voors. privilegien te derogeren.

36. „Reserverende zijn hoocheyt ende de voors. generale staten hen de interpretatie, declaratie, dimunitie, augmentatie oft veranderinghe van dese ordonnancie ende elcke point der zelver, als tot welvaert ende ruste van den vaderlande naermaels zal bevonden worden te behooren.

37. „Ende om vulcommen confirmatie ende verzekerheyt van al het ghuene voorst. es, zijn met hunnen goeden wete ende wille in dit tractaet ghecomprehendeirt hoochgheboorene ende mach-

teghe Princen . . . .

. . . .

„Dewelcke ende elck van hen als guarand ende borghe van ghetrauwicheyt zo van deene als van dander partije ende van gheheele vervullinghe ende pointuwel onderhout van al het ghuene des voors. es, hebben belooft ende ghezworen up princelicke woorden bij 'tghelove ende wet die zij aenghenomen hebben in hun dopsele, te beschermen, guarranderen ende doen restitueren alle zo van eene als andere zijde, die hen hiernaermaels zouden mueghen vinden gheinteresseirt, bescadicht ofte vermindert, in welcker sorte ofte maniere dat 'tzij duer tovertreden ofte teghencommen van tghuene voors., int gheheele ofte in deele. Ende in zonderlinghe protexie te hebben de prelaten ende andere gheestelicke persoonen, ende huns vermoghens [zorghen] dat den zelven egheen trouble ofte molestacie ghedaen en worde aen huere persoonen, dexercitie van huere voors. religie noch vrindelicke possessie ende ghebruuck van al huere ghoederen, zo thienden als andere.

„Alzo beworpen ende gheadviseirt, zo wel bij den raedt van staten als de generale staten van de landen van herrewaertsovere, Tandtwerpen vergadert den xij^{en} Julij 1578."

Uit het slot der bovenstaande, de Gendsche partij in haar' hartader kwetsende artikelen, blijkt, dat de religionsvrede niet den 22 Julij, maar reeds den 12, dus tien dagen vroeger, te Antwerpen is „beworpen en beraden." Met deze dagteekening stemt die van des aartshertogen geleibrief, die van der afgevaardigden geloofsbrieven en die van het houden der Dendermondsche vergadering overeen. Trouwens, hoe ware het mogelijk geweest, dat de staten van Artois en Henegouwen reeds den 18 Julij hunne overbittere vertoogen tegen den religionsvrede bij de algemeene staten indienden, zoo die vrede zelf eerst den 22sten ware opgesteld?

Indien wij toch al aannemen mogten, dat de religionsvrede, „beraamd voor alle steden, welke dien begeeren zouden," den 22 Julij 1578 te Antwerpen is uitgegeven, dan blijft nog het beworpen ende geadviseirt op den 12 Julij bevorens vast;

en, is waarlijk de godsdienstvrede zoo geknot afgekondigd als VAN METEREN ons hem mededeelt, dan wacht ons, na nader onderzoek, de beantwoording der vraag: wat heeft tot die knotting aanleiding gegeven.

Ziedaar dan in zijn oorspronkelijk geheel bewaard het gedenkstuk van der vaderen gematigdheid en vredelievendheid, dat geheel ORANJE's bezadigden en verzoenenden geest ademt: trouwens plan en uitwerking waren door den grooten Zwijger gevormd en ontworpen. Laat ons thans den uitslag nagaan der beraadslagingen van Vlaanderens staten, adel en geestelijkheid, en zien wij, welke ontvangst aan de gedane voorstellen te beurte viel.

De afgevaardigden der vier leden, dit blijkt uit het antwoord des adels en der geestelijkheid, verklaren zich niet bereid of bij magte, zonder nader berigt of lastgeving hunner meesters, op de gedane voorstellen een beslissend antwoord uit te brengen.

De adel gaf den volgenden dag, als zijn besluit, schriftelijk het volgende te kennen:

„De edelen, hier vergaderd, gehoord hebbende de voorstellen, gisteren gedaan omtrent verschillende zaken, verschoonen zich, thans hunne meening te uiten en in stemming ontvangen te worden, daar zij eensdeels in kleinen getale aanwezig zijn, en anderdeels kennis dragen, dat de heeren der vier leden niet bereid zijn om te besluiten.

„Niettemin verklaren genoemde edelen gaarne, dat zij niet alleen bereid zijn tot het voortdurend bijdragen in de algemeene middelen, volgens het gemelde voorstel; maar ook tot het heffen in hunne onderhoorigheden van alle billijke en noodzakelijke contributiën, belastingen en beden.

„Wijders kunnen zij niet nalaten deze vergadering zeer dringend te verzoeken, gezamenlijk hunne pogingen aan te wenden ter bevrijding der in de stad Gend in hechtenis zijnde edelen."

De edelen stemmen dus volkomen toe in het heffen der belastingen en verklaren zich bereid om op hunne onderhoorigheden die heffing te bewerkstelligen. Zij drukken verder de hoop

uit, dat door de vergadering gearbeid mogt worden aan de invrijheidstelling der te Gend gevangene edelen, die te gelijk mèt of nà den hertog van Aarschot aldaar waren in hechtenis gesteld en gehouden, trots alle pogingen ter bevrijding, zoowel door den aartshertog, den prins als de algemeene staten aangewend. Bevreemdend is het echter, dat in der edelen antwoord met geen enkel woord melding geschiedt van het belangrijkste der verhandelde punten, het uitvaardigen van den religionsvrede. Wilde de adel daardoor, ook nog op dát tijdstip, een bewijs leveren van zijne weinige ingenomenheid met de door het volk begeerde en beledene nieuwe religie?

Uitgebreider is het antwoord der geestelijkheid, dat haar in waarheid eere aandoet. Niets ademt het dan opregte vaderlandsliefde, die haar aandrijft geld en goed, ja zelfs een deel harer overtuiging veil te hebben voor de gemeene zaak. Komt, hooren wij haar zelve spreken:

„De prelaten en geestelijken van Vlaanderen, tegenwoordig op de vergadering der staten van Vlaanderen te Dendermonde, na gehoord te hebben wat Zijne Excellentie en de raadsheer Meetkerke hebben voorgesteld van wege Zijne Hoogheid, de heeren van den raad van state en de algemeene staten, danken nederig Zijne genoemde Hoogheid, Zijne Excellentie, de heeren van den raad van state en de algemeene staten voor hunne zorg en bezorgdheid, die zij dragen voor het vaderland en de rust, die 's lands hoede is tegen de vijanden; en om beknoptelijk hun gevoelen uit te brengen over hetgeen is voorgesteld verklaren zij:

„Wat het eerste punt aangaat, rakende de contributiën en de geldzaken, zij laten dit over aan hen, die daarover besluiten zullen, en zulks in overeenstemming met de unie en onderlinge overeenkomst, volgens welke de geestelijkheid niet hooger dan anderen behoort belast te worden, maar gelijkelijk behandeld naar evenredigheid van hetgeen zal worden toegestaan.

„Wat de oorlogszaken aangaat en alles wat daarmeê samenhangt, dit stellen zij in de handen van hen, die er mede belast zijn en er hun ambt van maken.

„Wat betreft de onderhandelingen met de ambassadeurs van den keizer, de koningin van Engeland, den hertog van Alençon en dergelijke zaken, dit laten de prelaten en geestelijken over aan Zijne Hoogheid, Zijne Excellentie, den raad van state, de generale staten en aan de beslissing hunner provincie, vertrouwende dat dezen, naar den goeden ijver en de genegenheid, die zij toonen tot 's vaderlands behoud en verdediging in alle gevallen en gelegenheden handelen zullen als de tijdsgelegenheid en de aard der zaken eischen zal.

„Wat betreft de magtiging hunner afgevaardigden om volstrektelijk te besluiten over de voorvallende zaken zonder deswegens het berigt hunner meesters in te winnen, de prelaten en geestelijken hebben hun' afgevaardigde of afgevaardigden voldoende magtiging verleend, voor zooverre hun ambt toelaat en aangaat, om met de andere afgevaardigden van hunne provincie te beraadslagen en van wege de geestelijkheid te besluiten.

„Ten slotte, wat aangaat het smeekschrift der protestanten, alsmede het ontwerp, door Zijne Hoogheid opgesteld om de zwarigheden uit den weg te ruimen en een' vorm van rust en vrede vast te stellen voor geheel het vaderland, de prelaten en geestelijken betreuren het, dat zij niet in zulken behoorlijken getale zijn, dat zij respectivelijk voor alle geestelijken en al de kwartieren van Vlaanderen kunnen antwoorden, daar velen afwezig zijn. En daar de volstrekte beslissing afhangt van de vier leden, die geen beslissend besluit schijnen te kunnen nemen, zonder zich te beroepen op het gevoelen hunner meesters, verklaren genoemde geestelijken niets anders te begeeren dan ware rust en zich vriendelijk te gedragen jegens en met alle in- en opgezetenen van hun vaderland; en dat zooveel te meer wijl Zijne Hoogheid, Zijne Excellentie, de raad van state en de algemeene staten beter zien en weten wat behoorlijk is om het vaderland tot rust te brengen en de zaken te regelen volgens het vereisch der tijden en den tegenwoordigen nood. De geestelijkheid zal gaarne het besluit der vier leden en van anderen vernemen, om zich daarna te onderwerpen aan het houden van zulke ordonnantiën, punten en plakkaten op

deze zaak, als door Zijne Hoogheid zullen worden vastgesteld met de vereischte en noodzakelijke zekerheid, en dat onder voorwaarde dat de heeren van de vier leden en alle overheidspersonen en officieren zich zullen verpligten en verbinden om de gezegde geestelijken te handhaven volgens de plegtige unie en overeenkomst, te dezen opzigte gesloten ter onderlinge bescherming, en om het regt, de bezittingen en personen der genoemde geestelijken te beschermen en te behoeden op zoodanige wijze als van ouds is in acht genomen."

Wat het punt van den religionsvrede aangaat, daartegen, dit blijkt uit het antwoord, zal de geestelijkheid zich niet verzetten, wijl zij niets begeert dan ware rust en onderlingen vrede, onderwerping belovende aan de bevelen en plakkaten, die te dezen opzigte mogten uitgevaardigd worden. Voorwaar, het gedrag der Roomsche geestelijkheid is edel en boven onzen lof verheven. Waren allen door zulk een' geest bezield geweest, de godsdienstvrede had zeker schooner vrucht gedragen!

Wat vrucht dan had de vergadering te Dendermonde, is de vraag die wij thans tot ons zelven rigten, daar ons gebleken is, dat men ten opzigte der belangrijke besprokene voorstellen tot geen bepaald besluit komen kon. Die vruchten waren vele en van gewigt. In de eerste plaats leerden zij den edelen zin en prijswaardigen geest van adel en geestelijkheid kennen; hun' zucht tot vrijheid en orde, die daarvoor geene opoffering schroomde. Voorzeker, een' sterke aansporing voor den landvoogd en de algemeene staten om voort te schrijden op den ingeslagen weg. Ten andere was nu gebleken, dat beide ligchamen zich onderwierpen aan het gevoelen der vier leden 's lands van Vlaanderen, en men derhalve, bij toetreding dier afgevaardigden, van hunnentwege geen' tegenstand of verzet te duchten had. Er moest der regering dus alles aan gelegen zijn om die toetreding te verkrijgen. Brugge, Yperen en 't Vrije traden weldra toe; het weêrbarstige Gend weigerde en stond aldus de aanneming van den religionsvrede als algemeene verordening in den weg.

Zoo we naauwer overwegen, zal het ons weldra blijken, dat

adel en geestelijkheid niet anders handelen konden en dat de afgevaardigden der vier leden niet anders handelen zouden. En wel te dezer oorzake: adel en geestelijkheid behoefden een' steun tegen de Gendsche partij, die beschuldigd werd, en er al den schijn van had, beide standen te willen uitroeijen. Dezen steun zochten en vonden zij bij den landvoogd, den prins en de algemeene staten; die steun zou hun nog in ruimer mate ten deel vallen, wierd het ontwerp van den religionsvrede aangenomen, wijl daarin, naar billijkheid en reden, de regten van beide standen werden erkend en gewettigd. Wat de afgevaardigden der vier leden aangaat, hen beschouwe men als waren zij de vertegenwoordigers der Gendsche partij, daar deze, door list en geweld, het zooverre had weten te brengen, dat zij meester was van de voornaamste steden van Vlaanderen, waar zij naar goeddunken besturen afzette of aanstelde, aldus een' overwegenden invloed oefenende op het bestuur en den gang der zaken. Wat wonder dan, dat hun gevoelen werkte op het besluit en de stemming der vergadering, en de afgevaardigden, een bepaald antwoord ontwijkende, verklaarden van geene genoegzame lastgeving voorzien te zijn. En wat meer is, het ontwerp van den religionsvrede goed te keuren stond gelijk met zich-zelven de handen te binden, met het nederleggen van het overweldigde regt der overheid in den schoot der wettige magt. Immers, volgens artikel 31 en 32, waarin al hunne ongeregte handelingen als voor ons oog afgeteekend staan, werd hun al de geroofde magt ontnomen, en zij zelven van heerschzuchtige onderdanen tot onderdanige beheerschten terug gebragt. Dit kon onmogelijk in den smaak vallen van heethoofdige, op gezag beluste drijvers, als HEMBYZE, DATHEEN en MODET, wier wil destijds te Gend gold als wet, en de afgevaardigden, al deelden zij veelligt in dien heerschzuchtigen geest niet, zullen zich wel gewacht hebben, hun' bijval te schenken aan een ontwerp, dat den trots van HEMBYZE fnuiken moest, dat de souvereiniteit der vier leden — welke die van Gend, verklarende dat zij aan de gemeente vervallen was, zich hadden aangetrokken — weder moest herstellen, en de weêrspannige

gemeente verbood krijgsknechten te ligten, daarmede uit te trekken ter bezetting en onderwerping van andere steden en vlekken.

Meenden die van Gend dus meer dan overvloedig reden te hebben, om zich tegen de aanneming en de toepassing van den religionsvrede in hunne stad aan te kanten, andere steden, als Brugge, Yperen, Antwerpen, Brussel, Mechelen enz., namen dien, zich aan der Gentenaren invloed onttrekkende of dien weêrstaande, met welgevallen aan en smaakten er in rust en vrede de zoete vruchten van. Den Waalschen gewesten was de godsdienstvrede een doorn in het oog. Reeds den 18 Julij, den tweeden dag der Dendermondsche vergadering — we merkten het boven reeds aan — dienden de staten van Artois en Henegouwen er hunne allerbitterste vertoogen tegen in bij de algemeene staten. Dit kan ons niet bevreemden, als wij in het oog houden, dat die gewesten bijna uitsluitend Roomsch-katholiek waren en het toevlugtsoord der geplaagde en verjaagde Gendsche en overige Vlaamsche geestelijken, die daar, bij een willig oor, hunne grieven en hun leed ten breedste uitmaten. Geene provincie echter was gedwongen den religionsvrede aan te nemen. „Niemand," zoo spreekt de aartshertog, „is gedwongen zijne religie te veranderen of de vrijheid te accepteren, tenzij hij het goed vindt;" alleenlijk, men hielde zich bij en aan de pacificatie. Maar juist op deze beriepen zich de Walen, en niet ten onregte, als die geheel en al van de nieuwe leer zweeg, en daarbij de handhaving der Roomsche leer buiten Holland en Zeeland, als een hoofdpunt in zich bevatte. Wanneer wij dit alles overwegen, en onzen blik wat dieper in de toenmalige toekomst werpen, dan zien wij, dat de Dendermondsche vergadering — de hervorming moge in andere gewesten betere vruchten gedragen hebben van der staten vergaderingen — aan Vlaanderen weinig heils heeft aangebragt en der zuidelijke Nederlanden weinig waren en duurzamen vrede heeft bezorgd.

De bijzondere staten, onderling verdeeld wegens verschil in religie, achtende 't geen zij aan het algemeen onthielden hun zelfs aanwas, gingen voort met het inhouden der schattingen,

de Waalsche provinciën hierin den voorgang der Gentenaren volgende. Drongen dézen aan op het verdrijven der opgestane Waalsche soldaten uit den Vlaamschen oord, als voorwaarde voor de gewillige opbrengst hunner contributiën, génen beriepen zich op den handel der Gentenaren, en bragten het verbreken der pacificatie bij als voorwendsel hunner weigering. Zóó stonden dan meer dan ooit de streng katholieke en de heftig protestantsche partij vijandig elkander tegenover, terwijl de ware vrienden der vrijheid te vergeefs hunne pogingen aanwendden, om de verbitterde partijen tot elkander en tot verzoening te brengen, de gevaarlijke breuke te heelen en den dreigenden storm te bezweren. En zóó bragt het verbond, dat vrede moest brengen, in Vlaanderen het zwaard; wat tot eendragt voeren moest, leidde tot tweedragt, en bittere onverdraagzaamheid openbaarde zich, waar men op liefderijke verdraagzaamheid gehoopt had. De geschiedenis der volgende tijden zou het leeren, dat men eigen ondergang heeft gemaaid, waar men, bij erkenning van elkanders regten, welvaart en vrijheid had kunnen oogsten.

Hier sluiten wij onze beschouwingen in betrekking tot Vlaanderen in het algemeen, om de perken niet te overschrijden, waarbinnen de vergadering te Dendermonde zich bewoog, hopende dat de tijd verre zij voor ons vaderland, dat godsdienstverschil leiden moge tot partijzucht, dien ondergang der vrijheid eens volks, die verwoesting van welvaart en volksgeluk. Dat geve Hij, Die ons tot hiertoe gered, ook uit de kommervolle dagen van 1578 gered heeft, met behoud van vrijheid en religie!

Komt, slaan wij thans nog den blik op een deel van Vlaanderen in 't bijzonder, en zien wij, welke gevolgen de religionsvrede gehad heeft, betrekkelijk de prediking der hervormde leer, in het noordelijk deel van het Brugsche Vrije.

In de eerste plaats rust ons oog op Brugge, de plaats, waar de zetel van het collegie 's lands van den Vrije was ge-

vestigd, als wier gezindheid en lotgevallen ontwijfelbaar invloed moesten oefenen op de leden van dat collegie, al strekte ook zijn gezag zich over Brugge zelf niet uit. De heer van Rijhove had, gesteund door zijn' broeder, den heer van Assche, zich, met zijne Gendsche krijgsbenden, den 26 Maart 1578, meester gemaakt van gemelde stad, waar velen reeds der hervorming waren toegedaan; hij had aldaar de regering veranderd en er, op last des aartshertogen MATTHIAS, een nieuw bestuur, de achttienen, ingevoerd, aldus Brugge voor de algemeene staten verzekerende. Vóór den 26 Maart echter was Sluis reeds voor de partij des aartshertogen of des prinsen van Oranje gewonnen: op welken dag en op welke wijze en door wie, laat de geschiedenis eenigermate in het onzekere. De schrijver van de *Jaerboecken der stad Brugge*, aan wiens zijde Nederlands HOOFT zich schaart, berigt ons dat de prins van Oranje, ziende dat het hem moeite zou kosten om die van Brugge aan zijne zijde te trekken, eerst uit Gend eenigen zijner soldaten naar Sluis zond, welke die stad overmeesterden, terwijl hij inmiddels alle pogingen in het werk stelde, om eenigen zijner aanhangers binnen Brugge te brengen: 's prinsen oogmerk zou dan geweest zijn, zich eerst van Sluis, den sleutel van Brugge's handel, en door middel van dien sleutel zich van Brugge zelf meester te maken [1]. VAN METEREN echter berigt ons, dat eenige Bruggelingen, der partij van Holland en Zeeland toegedaan, zich, door middel van twintig kloeke jonge Brugsche gezellen, hebben meester gemaakt van het kasteel te Sluis, dat, op gezag des aartshertogen en der staten-generaal, der bewaring des edelmans JACQUES DE GROUVE, met vijftig soldaten, werd toevertrouwd [2]. Beide berigten laten zich, onzes inziens, wel eenigzins met elkander in overeenstemming brengen. Na het vertrek der Spanjaarden was Sluis zonder bezetting gebleven; niets kon derhalve een handvol stoute gasten ligter vallen, dan zich van het kasteel, en door dit van de stad meester te maken. Voeg daarbij, dat de Sluissche bevolking de partij des prinsen van Oranje was toegedaan en dat de stad, volgens koopacte van

den 5 Maart 1565, het bijzonder eigendom der stad Brugge was. Telken jare kwamen commissarissen van wege het Brugsche stadsbestuur de wet te Sluis vernieuwen en er de rekening der stad hooren. Wat viel dan ligter, daar Brugge er al het mogelijke regt toe bezat, dan dat zij, die zitting hadden in den raad dier stad, het kasteel te Sluis bezetteden en het aan eenige dapperen, hunne en des prinsen aanhangers, toevertrouwden; waarop deze laatste aanstonds eenig Gendsch krijgsvolk toezond, om de stad voor verraad of verrassing te beveiligen. Welligt ook was alles te voren door den prins en zijne aanhangers beraden, en trof de bezetting van het kasteel met de aankomst der Gendsche krijgsknechten zamen, waardoor de geschiedschrijvers één zelfde feit op tweeërlei wijze hebben geboekt, de éénheid der handeling óf niet kennende, óf over het hoofd ziende.

Jacques de Grouve, dien wij leerden kennen als kapitein van het kasteel te Sluis, behoorde tot het Brugsche geslacht van dien naam. Daartoe zal ook Hendrik de Grouve behoord hebben, dien wij, 10 Augustus 1579, met zijn' medeschepen Jacques de Broucqsaulx, te Sluis aantreffen als commissarissen van Brugge, ter vernieuwing der wet. Beiden behoorden in 1578 tot de nieuwe schepenen, op 26 Maart van dat jaar, door van Rijhove aangesteld. Blijkbaar was 't geslacht de Grouve der partij van Oranje toegedaan. Van daar, dat wij dan ook in 1579 de bewaring der stad Damme aan jonkheer Hendrik de Grouve, broeder van onzen Jacques, zien toevertrouwd: misschien vonden beide broeders in hunne gewigtige betrekking het loon voor betoonde trouw bij de vermeestering of bezetting van Sluis.

Jacques de Grouve was niet alleen Oranje-, hij was ook hervormdgezind: den 3 Januarij 1580 zien wij hem te Sluis aanzitten aan de nachtmaalstafel des Heeren, ja zijne echtgenoote Anna Bertolfs wordt geteld onder diegenen, „die zich met belijdenisse des geloofs tot de gemeente des Heeren en 't gebruik des nachtmaals en andere oefeningen begeven hebben, te Sluis voor de eerste maal a°. 1579 den 19 April gehouden" [1].

Wijst ons alzoo DE GROUVE op een Brugsch hervormingsgezind geslacht, welligt wijst ons OCTAVIAEN VAN COBENHUYSE, dien wij in 1578 te Sluis aantreffen als sergeant van veertig soldaten op Gendsche herkomst. Hoe dit ook zij, Sluis was der hervorming en den prins van Oranje toegedaan, ongetwijfeld in een en ander bevestigd door het heugelijk bezoek, dat de prins nog in 1578 der stad bragt [1].

Door het innemen der stad Brugge waren de hervormden aldaar zeer in getal toegenomen, en weldra preêkte men er, in April en Mei 1578, de nieuwe leer, nog vóór de religionsvrede het aanwezen had ontvangen. Geschiedde zulks te Brugge, dan mag men met grond vermoeden, dat men ook in het van Brugge afhankelijke Sluis, met oogluiking in het openbaar of in het geheim, de hervormde leer verkondigde. Nogtans hadden te Sluis, volgens publicatie van den 28 Mei 1578, dat jaar de gewone processiën op den heiligen sacraments- en ommegangsdag plaats. Had men zulks van 1572 tot 1576 „niet toegelaten om zekere respecten," er is in de afkondiging van 1578 wederom iets, dat ons aan minderen lust en ijver tot het vieren der processiën doet denken. Men oordeele: „naardien een' iegelijk kennelijk zijn de groote benaauwdheden en troebelen, waarin deze Nederlanden nu gevallen zijn (dat God beteren moge!), zoo hebben mijne heeren van de wet geadviseerd, op dezen heiligen sacramentsdag en ommegangsdag maar alleen processie te doen dragen met den heiligen sacramente [en niet met den heiligen kruise, zooals zulks gewoonlijk plaats greep]; verbiedende daarom, op dezen heiligen sacramentsdag en ook den ommegangsdag eerst komende alle trompetten, trommelen, muselen [doedelzakken] en alle ander spel of geluid te bezigen binnen dezer stede, niet meer in de processiën van eenigen van beide de dagen, dan in de herbergen of vergaderingen [enz.]. Voorts verbiedt men, om de redenen voorzeid, eenige ommegangskaarsen te dragen, niet meer op den ommegangsdag, dan op den heiligen sacramentsdag [enz.]" [2]. Moge al het geringer praalvertoon bij de processiën eenigzins zijn' grond vinden in de toenmalige tijdsomstandigheden, een tweede,

niet minder wigtige grond zal wel gezocht moeten worden in den verflaauwden ijver der burgers voor de oude religie en hare plegtstatige ommegangen, waarom men deze laatsten dan ook vieren wilde met allen mogelijken eenvoud, en met dien stillen ernst, waartoe de overdenking van der Nederlanden benaauwdheid en troebelen leiden moest. — Na 1578 lezen wij van geene processiën meer te Sluis: de stille viering van dat jaar was haar lijkvaart geweest. Weldra schonk de religionsvrede de grootste vrijheid tot de openbare verkondiging der hervormde leer.

Den 6 November werd te Brugge besloten de vrijheid van geweten aan te nemen: de ordonnantie dienaangaande werd den 7 November afgekondigd. Haar eerste artikel luidt als volgt: „Eerstelijk zullen die van de religie genieten vrijheid en liberteit van dezelve hunne religie, en die mogen exerceren binnen deze stede in predicatiën, zangen, nachtmaal, huwelijken, doopsels en andere zaken de religie aangaande en anderszins; achtervolgende den religionsvrede, den staten 's lands van Vlaanderen voorgehouden binnen de stad Dendermonde in de maand Julij laatstleden" [1]. Te Sluis was men ditmaal wederom Brugge vóór geweest. Reeds den 22 September was aldaar afgekondigd: „Alzoo mijne heeren van de wet en de notabelen dezer stede om vele redenen goedgevonden hebben toe te laten de presche [la prêche, de prediking] zooals men die nu doet meest in al de steden van Vlaanderen, zoo is 't, dat men van 's heeren en van der wetswege striktelijk verbiedt allen en een iegelijk, van wat religie hij pretendeert te zijn, elkander te troubleren, moeijenis of hinder te doen door woorden, of met feiten, noch de een den anderen te ontstichten, schandaliseren of verwijten, op arbitrale correctie en gestraft te worden als beroermakers en perturbateurs van de gemeene welvaart" [2]. Voorts, ter bevordering der onderlinge eendragt, waarop men te Sluis hoogen prijs stelde, publiceerde men den 9 Maart 1579 het volgende, waaruit ons de geest der Sluissche overheid heerlijk tegenblinkt: „Al is 't zoo, dat elk zijn beste en uiterste devoir wél behoorde te doen, om in deze troebele en beroerlijke tijden elkander te verwekken

tot goede eendragtigheid, liefde, vriendschap en accoorde, om de Spanjaarden en den gemeenen vijand te beter te resisteren en ons van hunne tirannij te verlossen, nogtans verstaan mijne heeren van de wet, dat eenige ingezetenen dezer stad onder 't pretext van de eene en de andere religie, zich vervorderen vele kwade en valsche leugenen te strooijen en elkanderen ten grooten ongelijke te blameren, tarten en aanhitsen, zoekende eenige tweedragt en dissenterie in de stede te brengen. Om in 't welke te voorzien, zoo verbiedt men van 's heeren en der wetswege allen en eenen iegelijk, van wat qualiteit, conditie of van wat religie hij zij de een den anderen te kwellen, titsen, schimpen met woorden of werken in eenige manieren, op peine van straffelijk gepunieerd te worden, anderen ten exempel, zonder dat mijne heeren verstaan daarin eenigzins te [dis]simuleren of door de vingeren te zien" [1].

Zóó was dan te Sluis de hervormde godsdienst toegelaten en nevens de Roomsche geduld, terwijl de overheid loffelijke maatregelen in het werk stelde om elk in zijne regten te handhaven en den onderlingen vrede te bevorderen. De kloosterlingen, zoowel die van den gasthuize, als van het graauwbroêrsconvent verkozen echter niet langer binnen Sluis gevestigd te blijven. Reeds den 22 September 1578 — wat de overhelling der gemeente tot de nieuwe leer, vóór dat tijdstip reeds, in het oog doet springen — werd afgekondigd: „Voorts gelast men al degenen, die eenige goederen, hoedanige die zijn, gekocht hebben of in hunne bewaring genomen of helpen uitvoeren of dragen, toebehoorende het gasthuis, of zijn klooster, dat die daarvan zullen komen de kennisse doen aan mijne heeren van de wet, op peine van gepunieerd te worden als dieven en onthouders van goederen, den armen toekomende" [2]. En evenzoo luidt het in eene afkondiging van den 29 September, „dat de graauwbroeders dezer stede goedgevonden hebben te vertrekken en hun klooster te verlaten" [3]. Der kloosterlingen vertrek — en wij schrijven onze overtuiging met blijdschap neder — was geen gedwongen uitwijken, waartoe teugellooze

moedwil of willekeurige verdrukking hen noopte, 't was een vrijwillig vertrek, dat zijn' grond zal gevonden hebben in den afval eener vroeger zoo geloovige en hoogachtende gemeente. Het toelaten der prêche te Sluis is ongetwijfeld een gevolg geweest der aanneming van den religionsvrede, niet zoozeer door Sluis zelf, als wel door de overige Vlaamsche steden, en 't kan ons derhalve niet bevreemden, wanneer wij, ongeveer drie maanden nadat de vrijheid van geweten te Brugge was uitgevaardigd, en de verkondiging der nieuwe leer te Sluis was toegestaan, den vijfden van Sprokkelmaand 1579, burgemeesters en schepenen der stad naar Brugge zien trekken, om daar te handelen „nopende den religionsvrede" [1]. Onzes inziens, dient men, om zich deze bijzonderheid wèl te verklaren, in het oog te houden, dat in de Sluissche publicatie van 22 September geene sprake van dien vrede is — dit kon trouwens bezwaarlijk, wijl deze te Brugge nog niet was aangenomen — maar dat men, als drijfveer tot die toelating, zich beroept op het voorbeeld van de meeste Vlaamsche steden. En dan wordt het duidelijk, dat Brugge later der Sluissche overheid het onderhouden van den godsdienstvrede oplei. Van dáár de onderhandelingen tusschen Brugge en het daarvan afhankelijke Sluis, waar de afkondiging of uitvaardiging niet noodig werd geacht, wijl men ze er reeds naleefde. Beide godsdiensten werden geduld: de publicatie van 9 Maart 1579 bewijst zulks.

Maar wat meer zegt, wij vinden in het bovenstaande — daarom zoo uitvoerig door ons ontwikkeld — den sleutel ter beantwoording der vraag: hoe een volledig afschrift van dien religionsvrede en de stukken, rakende de vergadering der staten van Vlaanderen, onder de archieven van de stad onzer inwoning kon berusten.

De vreedzame zamenwoning van Roomschen en hervormden in onze streken was den heftigen Gentenaren een doorn in het oog. Daaraan diende een eind gemaakt, en dat stelden zij zich ten taak, die geen begrip hadden van liefde of verdraagzaamheid. Zie, daar trekt een vendel burgers, blakende van roof- en plun-

derzucht, den 15 Junij 1579 op naar Aardenburg, waar Johannes Iserman en Thomas Bruschen de hervormde leer predikten, en 't nabijgelegen Middelburg, alwaar de Vriese, gewezen pastoor van Sint Kruis, predikant was. Beide weerlooze stedekens worden jammerlijk uitgeplunderd; te Aardenburg drijven ze de zusters van St. Clara en de graauwzusters bijna naakt ten klooster uit; te Middelburg grijpen zij den hoogbaljuw van Brugge, die zich met eenigen zijner vrienden op zijn kasteel bevindt, en voeren hem gevankelijk naar Gend, waar zij den 18 Junij met hunnen buit binnen trekken, zilveren koppen en kroezen, als zegeteekenen van den gepleegden roof, aan de riemen met nestelingen, ten toon dragende; en dat, niettegenstaande Aardenburg en Middelburg, zegt de geschiedschrijver, met de Gentenaars in goed verstand en vriendschap leefden. Ziedaar de geduchte uitwerkselen van godsdiensthaat voor hen, die zich verlustigden in de weldaden van godsdienstvrede [1].

Brugge, Sluis en Aardenburg, dit blijkt uit het voorgaande zonneklaar, hadden dus den religionsvrede aangenomen. Minder bepaald antwoordt ons de geschiedenis, waar wij de vraag tot haar rigten, of zulks ook geschied was door het hooge collegie, bij hetwelk het bestuur over het land van den Vrije berustte. Ware op de vergadering der staten van Vlaanderen te Dendermonde de religionsvrede door de vier leden 's lands aangenomen, dan ware onze vraag overtollig. Nu zulks echter niet is geschied, nu, blijkens de geschiedenis van die dagen, niet alleen elk gewest, maar zelfs elke stad, naar het haar lustte, dien vrede aanvaardde of verwierp, déze stad hem vroeger, géne hem later aannam, verdient zij wel eenige oogenblikken onze aandacht. Brugge nam den vrede reeds in November aan; het weêrbarstige Gend eerst in December door de bijzondere bemoeijingen des prinsen van Oranje, om dien, helaas! later wederom te verbreken en te vertreden: de plundering van Aardenburg strekt er ten getuige voor. Prins Willem toch zag maar al te wel in, van hoeveel belang het was, voor eene gewenschte eendragt en een vereenigd tegenstaan van den Spanjaard, dat

geheel Vlaanderen, dat alle steden en streken deelden in de zegeningen van den godsdienstvrede. Van dáár dan ook, dat hij, gelijk de schrijver der *Gendsche geschiedenissen* ons op het einde van December 1578 meldt, de vier leden 's lands bijeen riep, „om te zien of er middel ware om het akkoord, dat nu gemaakt was met de Gentenaren, en waarvan de religionsvrede een eerste punt uitmaakte, te doen aannemen door geheel Vlaanderen." Ons is, helaas! niet gebleken, of deze vergadering heeft plaats gegrepen en van welken invloed zij geweest is op eene algemeene aanneming van den godsdienstvrede. Wanneer wij echter bedenken, dat in de meeste dorpen, onder het gebied van het Vrije ressorterende, reeds in 1578 de hervormde leer gepredikt werd; wanneer wij de provinciale synode der Vlaamsche kerken, gehouden binnen Brugge den 4 November 1579, zien besluiten, dat Brugge, Sluis, Aardenburg, Oostburg, Thorout met de omliggende plaatsen eene classis maken zullen; wanneer wij den kerkeraad der Sluissche gemeente, den 14 December 1579, een' monnik van de orde der graauwbroêrs te Lapschure zien weren, en bij dat weren zich hooren beroepen op den religionsvrede, waarmede het gedrag van den prediker in strijd was [1]; dan lijdt het immers geen twijfel meer, of het bestuur van den Vrije heeft dien vrede aangenomen, of, zoo al niet aangenomen, de toepassing er van, als zijns ondanks, in zijn gebied toegelaten. Zijns ondanks, zeggen wij, en met reden, daar de anti-hervormd- en de Spaanschgezindheid van de leden van dat hooge bestuur destijds in het oog moest vallen. Zoo er ééne gelegenheid was, waarbij zulks ten klaarste bleek, 't was toen op den 2 Julij en volgende dagen, te Brugge geweldige onlusten tusschen de hervormden en katholieken uitbarstten; wegens het voornemen, bij de regering der stad bestaande, om toe te treden tot de unie van Utrecht, den 23 Januarij 1579 gesloten. Toen toch sloot het meerendeel der schepenen van 't Vrije zich aan bij hen, die begeerden zich met den koning van Spanje te verzoenen, ja namen zij zelfs de wethouders der stad op het stadhuis gevangen. De hervormden, te goeder ure bijstand krijgende

van der staten krijgsvolk, bleven eindelijk meester. De weêrpartijdige schepenen werden gevangen genomen, naar Sluis gevoerd en aldaar op het kasteel in verzekerde bewaring gesteld. Wel werden zij naderhand, nadat prins WILLEM de zaken te Brugge hersteld had, ontslagen, doch slechts tegen hoogen losprijs en onder bepaling, dat zij hun ambt binnen de vier eerstvolgende jaren niet weêr bedienen mogten. Aldus werd de anti-Oranjegezinde partij in het bestuur van den Vrije geknakt, terwijl alleen zij, die de partij der staten en der hervorming waren toegedaan, daarin zitting en met deze de magt behielden. Van nu af bespeurt men dan ook eene andere rigting in de handelingen van het bestuur van 't Brugsche Vrije. Op den 28 September 1579 gaf de prins van Oranje, te Gend, zijn' raad of advies uit op zekere artikelen, bij de gevolmagtigden der vereenigde provinciën hem voorgehouden, in welk advies hij onder anderen verklaarde, tot geenen vrede te kunnen stemmen, dan die strekte ter verzekering zoowel van de gereformeerde als van de katholieke religie; en zie, nu waren de vier leden van Vlaanderen, en daaronder het Brugsche Vrije, de eersten en bijna de eenigen, die zich geheel en al aan het advies van den prins hielden en zich met al de punten er van vereenigden [1]. Ook zien wij de afgevaardigden van het Brugsche Vrije den 1 Februarij 1580 te Utrecht, ter onderteekening der unie, bij wier dertiende artikel het regt tot toelating der hervormde leer verleend werd. Wij meenen hierbij meer dan gronds genoeg te vinden, om, zoo het bestuur van den Vrije aanvankelijk zich al tegen den religionsvrede gekant hebbe, zijne latere toetreding er toe, en de toelating van de predikers der hervormde leer ten platten lande, aan te nemen. Dezen trof men van 1578 tot 1584 — te Sluis tot 1587 — voor korter' of langer' tijd aan, te Sluis, Aardenburg, Sint Kruis, Oostburg, Schoondijke, Breskens, Kadzand, Sint Anna ter Muiden, Westkapelle, Heist, Oostkerke, Damme, Adegem, Sint Laurens, Watervliet, Caprik enz. Met opzet ontzeggen wij ons hier de opgave van de namen dier predikers, daar zulks eerlang elders zal geschieden, en wijl wij hopen

eenmaal in staat te zijn, de door ons verzamelde bouwstoffen voor deze streken, tot een geheel geordend, onzen lezers onder de aandacht te brengen. 't Zal na het bovenstaande geen bewijs meer behoeven, dat de religionsvrede, wat aangaat de verkondiging der hervormde leer, grooten invloed op deze streken geoefend heeft, maar ach! geen' blijvenden. Reeds in 1584 waren in de meeste der opgemelde plaatsen, door de overwinningen van den krijgshaften PARMA, der Spanjaarden legerhoofd, de predikers verdreven en de gemeenten verstrooid. Eindelijk viel ook Sluis in 1587, en hoewel het viel met roem, zoo viel tevens met smarte het laatste bolwerk, de laatste wijkplaats der Vlaamsche hervormden. Zeventien jaren duurde deze toestand voort, tot in 1604 prins MAURITS, roemrijker gedachtenis, Sluis weder aan de zijde der staten bragt, en met Sluis het grootste deel der omliggende streken, voor zooverre deze thans tot het westelijk deel van Zeeuwsch-Vlaanderen behooren. Dankbaarheid aan het Opperwezen moet ons hart ontgloeijen, wanneer wij bedenken, dat van dien tijd af aan, al bleef ook de fakkel der hervorming gebluscht, die in onze naburige Vlaamsche zustergemeenten in bloed en tranen was uitgedoofd, hier die heldere zon onafgebroken haar licht mogt spreiden.

Slechts hier en daar mogt op Vlaanderens bodem eene gemeente onder het kruis in stilte vergaderen, om in ootmoed voor God de woestheid der verloopen dagen te betreuren, toen vertrapping van elkanders regten landzaat tegen landzaat, gewest tegen gewest had opgezet, en de Spanjaard bij verdeelde kracht en verbroken eenheid wel zegevieren moest. Dat het lot van Vlaanderen ons ten spiegel zij! Hij, die een God der liefde en des vredes is, doe broederliefde en godsdienstvrede in Nederland bloeijen! Hij, Die het licht op den kandelaar stelt, Hij late het hier schijnen tot de aarde vol zij van zijne kennis, ja tot de CHRISTUS Gods komen zal op de wolken des hemels om de wereld te rigten in geregtigheid!

AANTEEKENINGEN.

Bl. 194, [1]. DE JONGHE, *Gendsche gesch.*, boek II, bl. 11 en 18.

Bl. 198, [1]. AREND, *Alg. gesch. des vad.*, d. II, st. 6, bl. 255, 256.

Bl. 198, [2]. Punten van verschil tusschen den religionsvrede, zooals die voorkomt in VAN METERENS *Commentariën* enz., fol. 154 en 155, en in het door ons geraadpleegde afschrift.

Wanneer men eene verschillende spelling, eene soms gewijzigde woordvoeging en het gebruik van het eene gelijkbeteekenende woord voor het andere, als b. v. elken voor een iegelijk, als min gewigtig, niet in aanmerking neemt, dan blijven ons slechts de volgende meer belangrijke verschilpunten aan te wijzen:

Het begin der voorrede of de inleiding is bij VAN METEREN hoogst onduidelijk en onzamenhangend. Ook zijn er een paar misstellingen ingeslopen. In overeenstemming met ons afschrift, gelooven wij aldus te moeten lezen: „Een' iegelijk is kennelijk genoeg, dat de tyrannische plakkaten, eertijds gemaakt op het feit der religie, door het ingeven, [den] raad en [het] toedoen van de vreemde, en bijzonder van de Spaansche natie, zonder de staten des lands daarop te hooren, en sinds met hoe langer hoe meer rigeur en onverdragelijke strafheid onderhouden, oorsprong zijn van al onze tegenwoordige zwarigheden, als [hetwelk], ter occasie van dien in meniger maniere des lands privilegiën, regten en loffelijke costumen verbroken en onder den voet gebragt [zijnde], eindelijk eenen jammerlijken krijg veroorzaakt heeft, zijnde aangenomen bij de vijanden des vaderlands, tot onze uiterste slavernij en verderfenis."

VAN METEREN heeft in het bovenstaande: „door den ingegeven raad en toedoen." Wij gelooven, dat ons „door het ingeven, raad

en toedoen" de voorkeur verdient. — Heeft v. M. „ter occasie van dien in eeniger maniere," wij meenden het „in meniger maniere" van ons afschrift er voor in de plaats te mogen stellen.

In dat gedeelte der voorrede, dat wij in onze verhandeling (zie bl. 121—123), volgens de opgave van v. M., doch gewijzigd in spelling enz., overnamen, komt nog eene enkele stootende misstelling voor, welke wij naar ons afschrift hebben verbeterd, benevens een enkel woord, dat bij v. M. is uitgevallen en een' variant op het woord vriendelijk.

In art. 3 heeft v. M. „met bequame en lijdelijcke conditiën," waar ons afschrift heeft „bequame en behoorlijcke conditiën."

Het 5e. en het 6e. artikel bij v. M., maken in ons afschrift maar één artikel uit.

Het 14e. artikel luidt bij v. M. aldus: „Verbiedende voorts op gelijke pene alle soldaten, van wat religiën zij zijn, te dragen eenige merken of lickteekenen, daardoor zij malkanderen zouden mogen irriteren, of verwekken tot tweedragt of kwestie." Lickteeken, d. i. in het vleesch overgebleven teeken van vroegere wonden, kan hier de bedoeling niet zijn. Dr. DE JAGER heeft in zijn *Archief* allerovertuigendst bewezen, dat lickteeken, naderhand verbasterd tot litteeken, lidteeken, oorspronkelijk blijkteeken is, d. i. in het algemeen een teeken, dat ten blijk of ten bewijs van iets strekken moet. Déze beteekenis kan men ook hier aannemen. Met het dragen van „merken of lickteekenen" zal dan bedoeld worden het dragen van „bedelschotelkens en ampullekens" aan de bonnetten of hoeden, het omhangen van paternosters enz., als kenteeken of ter aanduiding van de partij waartoe men behoorde. 't Verdient opmerking, dat in ons afschrift lijfteekenen staat. Welligt is dit de ware lezing. Ook dan zal de beteekenis zijn: teekenen aan, op of om het lijf gehangen.

De eerste twee regels van art. 16 bij v. M. behooren blijkbaar tot het 15e. artikel. In ons afschrift staan zij dan ook op zichzelven, nóch tot het 15e., nóch tot het 16e. artikel gebragt wordende.

In het 18e. artikel luidt het: „en elk zal hem dragen profectelijk naar de ordonnantien van elke plaatse." Hier heeft ons afschrift politickelijk. Moet profectelijk beteekenen perfectelijk, d. i. volkomen, volmaaktelijk? Politiekelijk voegt anders vrij wèl bij ordonnantiën.

Bl. 208, [1]. CUSTIS, *Jaerboecken der stad Brugge*, deel II, bl. 217; HOOFT, *Ned. hist.*, boek XIII, bl. 570.

Bl. 208, [2]. VAN METEREN, *Commentariën*, boek VIII, fol. 149.

Bl. 209, [1]. *Consistoryboeck van Sluys*, loopende van 14 October 1578 tot Julij 1587. JACQUES DE GROUVE werd in 1583 door den prins van Chimai, gouverneur van Vlaanderen, van zijne betrekking als kapitein van het kasteel te Sluis ontzet. Zie CUSTIS, *Jaarb. der stad Brugge*, deel II, bl. 337. Vóór zijn' naam staat dan ook in de naamlijst der lidmaten van de hervormde gemeente te Sluis het woordeken „vertrocken." Vóór den naam zijner echtgenoote, jonkvrouw ANNA BERTOLFS, staat het woord „ontslapen," weshalve hieruit duidelijk wordt, dat zij vóór 1584 reeds was overleden.

Bl. 210, [1]. De stadsrekening van Sluis, n°. 77, van 1579, heeft dienaangaande de volgende aanteekening: „Het buscruut bij Ghelein van Huerne vercocht als mijn heere de prince van Oranje te Sluus was."

Bl. 210, [2]. *Publicatieboek der stad Sluis* van 1555 tot 1583.

Bl. 211, [1]. CUSTIS, *Jaerboecken der stad Brugge*, deel II, bl. 283.

Bl. 211, [2]. *Publicatieb. der stad Sluis* van 1555 tot 1583.

Bl. 212, [1], [2] en [3]. *Publicatieb. der stad Sluis* van 1555 tot 1583.

Bl. 213, [1] De stadsrekening van Sluis, n°. 77, bevat de volgende aanteekening desaangaande: „De heeren Anths van Hilte, Phs de Witte, Jacob Drabbe, Jan Saragon, Michiel vuyten Bogaerde en̄ Hendrick van den Coutere voor haerl. vacatien hebbende den vijfden van Sporcle lxxix ghereyst tot Brugghe, nopende de religionsvrede. Per ordonn. van den 27[sten] April lxxix. vi ₰ gr."

Bl. 214, [1]. DE JONGHE, *Gendsche gesch.*, boek II, bl. 141 en 146.

Bl. 215, [1]. Het boven aangehaalde *Consistoryboeck* op die dagteekening.

Bl. 216, [1]. DE JONGHE, *Gendsche gesch.*, boek II, bl. 190 en 191.

OUDE PLAATSBENAMINGEN,

GETROKKEN

UIT EEN REGISTER VAN LANDERIJEN DER AARDENBURGSCHE LIEVE-VROUWEKERK VAN 1495,

DOOR

G. P. ROOS.

De volgende aanteekeningen zijn getrokken uit een register, waarvan de titel is: „Dit es den leghere van alle den lande ende erve, toebehorende der kerken van onser vrouwen in ardemburch, ligghende in dyversche ambouchten, prochyen ende wateringhen ghelijc h. [hier, hem?] naer verclaersen sal, nieu vermaect ende beleghert bij mij Adriaen Noenbroot [1], in 't jaer duust vier hondert ende vive ende tneghentich in den somere."

Ter zijde van „primo folio" staat de volgende aanteekening: „eñ [daar] es een pergueminen [perkamenten] bouck, bewijsende veele partijen van lande, van waer zij de kercke ghecomen zijn, ghescreven a°. xij°lxxxiiij, daer of de folio in desen leghere gheteekendt zijn in cijfere, aldus 1ᵉ." [2].

Na vermelding van drie perceelen, binnen de stad gelegen [3], vindt men gemeld, dat de vierde partij lands lag in de parochie van Coxië, in de watering van Beooster-Eede, oost van de kerk van Coxië, geheeten Benjaerskerke [4]; „de kerke, de heleghheest [heilige geest, d. i. de armen], prochiepape eñ koster van benjaerskerke voorschreven zijn allen naest geland." Dit land was der kerk gegeven „bij heer Willem Gheraerdt."

Bij de vijfde partij staat: „ghegeven bij Sarre, 't wijf van Willem Keysers, ligghende gemeen ende onverdeelt met het land van Baiejaerskerke, gheseit Coxie."

De zesde partij lag aan de sluis van Coxië: „de oude parkementen boek zegt: liggende in een dorp, genaamd Schutheem” [5].

De achtste partij lag aan het Mannepad [6], loopende naar Coxië.

Op folio xxxij[s] vindt men, vóór de omschrijving van eenige partijen lands, het volgende: „Heer Pieter f[s]. Clais van der Haghe, p̄bre, prochiepape en deken van den kerstenhede alhier, heeft den vij[en]. in Lauwe xv[c]. en tien dezer kerke gegeven en getransporteerd, om daarvoor in deze kerk en ten laste van diere te doen eeuwelijk en erfelijk twee zingende missen met de choralen en vijf lezende missen de weke, dat is alle dagen eene mis, de partijen van goederen en erfachtigheden hiernavolgende:

„Eerst dertig schellingen drie grooten ’s jaars, losrente, den penning zestien, op de stede van Aardenburg geassureerd.

„Een huis met de erve met al dat er op en aan is, aardvast, nagelvast, staande aan de zuidzijde van den kerkhove op den hoek van de Veemarktstraat, daar Jan Modde nu woont.

„Item. Negen en twintig gemeten, xl roeden lands, liggende met huizen en boomen in diversche polders al bij Benthille, waarvan ten profijte van deze kerk verkocht is xxvij gemeten xl roeden lands, en daarvoor ontvangen xj[c]iij £ vij s. p., dezelve geëmployeerd in de nieuwe bedijkingen van xxxij gem. ij lijnen lx roeden, in ’t nieuwe Breskenssant [7], en dit al bij advies en overeendragen van de kerkmeesters en gemeene parochianen, naar ’t verklaars van de kerkrekening a°. xv[c]xxvij.

„En nog zoo gaf dezelve heer Pieter zeven gemeten eene lijn xiij roeden lands, liggende in de watering van Beooster-Eede en in de prochie van Onzer-Vrouwen t’ Aardenburg [8], al bezuiden de kerk, heerlijkheid van Middelburg, bij elkander, in vijf perceelen [9], zoo hierna volgt, bij ’t sasekinsweg [10] al oost over den aertgracht [11], zuidoost van de herberg ten doren [12] en gelt al ten brieven van Middelburg in St. Jakobs en St. Christoffelsschuld” [13].

Op folio xxx vind ik vermeld den „oostweg bachten [achter]

Steendamme" [14] en op folio xxxvij de „Sint Elrix-" of „Eloixkapel" [15] te Aardenburg.

Eene hofstede, f°. lxiij genoemd, droeg van oude tijden den naam van „Cromhouc ebbelmeet" [16].

Folio lxix geeft op: „in 't ambacht van Yzendijke [17] en de watering van de oude Yve en in de prochie van Osemanskerke" [18], terwijl dit laatste op de na te noemen tafele den naam van Noormans draagt.

Op folio lxxij vindt men de plaatsaanwijzing van een' polder van Onze Lieve-Vrouwe te Aardenburg [19], aldus:

„In't ambacht van Oostkerke in de prochie van Sinte Cateline buiten Damme en sommige in Lapschure."

„In den polder van Onzer Liever Vrouwen t' Aardenburg iij°xxvj gem. xcvij roeden lands, liggende oost over de Brugsche vaart, tegenover Munkeree [20], tusschen: de voorzeide vaart en havene, loopende nevens denzelven polder, aan de westzijde; 't gescheide van de watering van Lapschure aan de oostzijde; en ten noordeinde en met het westeinde aan 't gescheide van de watering van Stampershoeke" [21].

Eindelijk ziet men op folio lxxix dat de watering van Lapschure toen [1562?] geïnundeerd was.

Het vorenstaande heeft, oppervlakkig beschouwd, zeker weinig merkwaardigs. Ik heb het daarom niet onnoodig geacht, daarop eenige toelichtende, verklarende en vragende bijvoegsels, in den vorm van aanteekeningen, te maken. Misschien kan eenig navorscher naar de aloude gesteldheid van deze landstreek, deze laatste oplossen. [De redactie in de eerste plaats heeft gepoogd, zooveel in haar was, aan deze uitnoodiging van den geeerden schrijver te voldoen. In zijnen geest wil zij gaarne iederen bevoegde verzocht hebben haar voorbeeld te volgen].

[1]. Adriaan Noenbroot was een landmeter, behoorende tot eene geachte Aardenburgsche familie, ook wel Nombroot geheeten, wier leden aan de Lieve-Vrouwekerk aanzienlijke goederen

geschonken hebben. [Wij vinden in de *Statuten ende ordonnancien van mijnen heere sinte sebastiaens ghilde in ardembr̄*, verordend 28 Jan. 1471 — een handschrift op perkament — onder de gildebroeders een aantal leden dezer Aardenburgsche familie opgenomen. Zij komt er voor als NOENBROET, NOEMBROET, NOENBROOT, NOMBROOT enz. Reeds ten jare 1479 ontmoeten wij onzen „Adr̄ noenbroet" als lid van het gilde, en weder omstreeks 1493 „Adriā noembroet." Wij zien er, behalve vele anderen derzelfde familie, in 1516 „Jacop noenbroot," die toen den priester „m^r. adriaen ghiselin" als gildelid voorstelde. Wij ontmoeten er in 1531 „Adriaen nombroot" als koning van het gilde. Wij vinden er „Heere Cornelis noenbroot, ontfanghen als Capelaen ende mede te contribuerene inde costen midts condicien dat hij tegheender tijdt inden eedt wesen zal; actum ter gayfeeste a°. xv₀. xxxvij, present de ghemeene gildebroeders." Wij vernemen er, dat genoemde heer CORNELIS in 1541 voorstelde „Mijnheere de prelaet van sint baefs binnē gent Lucas monich" en „heer Clays de looze." (Zie over LUCAS MUNICH: *Hist. chronol. des évêques et du chapitre exemt de S. Bavon à Gand*, Gand, 1772, p. 75, vv.) Uit dat alles ontwaren wij, dat het bedoelde geslacht onder de aanzienlijkste van Aardenburg behoorde. Eene eeuw later dan ons register, in 1591, treffen wij nogmaals een' „Adriaen nombroot" aan als lid van het gilde; en wij lezen zijnen naam mede onder de kerkerekening van St. Anna ter Muiden, loopende over 1 October 1582 tot 30 September 1583, overgebragt 8 Mei 1591, toen de plaats weder geheel Roomsch was. Wij mogen dus aannemen, dat deze „A. Nombroot," gelijk hij zich onderteekent, in den strijd der godsdienstpartijen, die onze gewesten, en ook Aardenburg, aan 't eind der zestiende eeuw schokte, zich aan den kant der Roomschgezinden geschaard had. En mogen wij besluiten uit de gewoonte, dat de pensionarissen of griffiers de kerkerekeningen van St. Anna onderteekenden, gelijk zij ze voor den ontvanger stelden en schreven en gelijk ook NOMBROOT deed, dan is deze in 1591 pensionaris dier plaats geweest. RED.]

ſ

[2]. [Het oorspronkelijke perkamenten register, dat tot grondslag gestrekt heeft aan dat van 1495, jaarteekent dus van 1284. De latere bijvoegsels en wijzigingen zijn achtereenvolgens in het tweede register opgenomen, en loopen tot aan het einde der 16de eeuw. Red.]

[3]. De stad Aardenburg schijnt mij toe wel breed omwald of ommuurd geweest te zijn, doch niet geheel bebouwd. De omlooper van Aardenburg van 1581 (zie *Cadsandria, Zeeuwsch-Vlaamsch Jaarb. voor* 1856, bl. 140 en verv., benevens het aldaar aangehaalde werk van den eerw. Dresselhuis) bevestigt mij in dat gevoelen. De oude grondverdeelingen, thans sectiën genoemd, heetten begin. Onderscheidene beginnen, in dien omlooper beschreven, zijn van aanmerkelijke uitgestrektheid, andere daarentegen van geringe oppervlakte. Deze laatste lagen in het digtst bebouwde gedeelte der stad. Zulk een digt bebouwd gedeelte kenmerkt nog Parijs, aan de Seine; Londen, in de City; Gend, aan de korenmarkt; Brussel, om het stadhuis; en Brugge en Middelburg, om den Burg. Ook Aardenburg had om den burgt of het kasteel en de Sint Bavokerk zulk een nest op eilandjes gelegen. Zeker is het, dat de Calver-, Catten- en Calmenvliet, de Mijnepit en andere stroompjes, armen of spruiten van den Goodsvliet, de Eede en den Eeclooschen watergang, de stad doorsneden. (Vergelijk Dresselhuis, *Oud Aardenburg* enz., I, bl. 60—68.)

[4]. [Bengaerskerke en Coxyde is hetzelfde dorp. Ons register leert ons, dat de kerk eigenlijk den eersten en het eigenlijke dorp den tweeden naam droeg, schoon beide namen onverschillig gebruikt werden. Zoo was ook te Sint Anna de naam van de plaats of der stede Mude, en Sint Anna die der kerk. Zamengesmolten leverde het Sint Anna ter Muiden. De naam Bengaerskerke wordt verschillend geschreven, zooals o. a. uit het verder voorkomende Baiejaerskerke, ongetwijfeld door de versmelting der *g* ontstaan, blijken kan. Op eene zeer naauwkeurig geteekende kaart van 1556 vindt men „Coxie of Bengemskerke." In de *Costumen van den prin-*

celycken leenhove van den Burgh van Brugghe, 1668, komt bl. 71 eene lijst voor van de hoofdleenen, staande ten appelle in genoemd prinselijk leenhof, en worden als zoodanig in Aardenburger ambacht vermeld:

Het graafschap en kasteel van Middelburg in Vlaanderen.

Het hof en goed ter Ide.

Het hof te Werve.

Het hof, groot 23 gemeten, in Hannekinswerve.

Het hof, groot 18 gemeten en half, in Onze Vrouweparochie te Aardenburg.

Het hof, genaamd Coensdijk.

Het hof, groot 13 gemeten, in Hannekenswerve.

Het hof, groot 11 gemeten, 1 lijne, in de parochie van Beyngaerstecke.

Het hof, groot 5 gemeten, in Onze Lieve-Vrouwe te Aardenburg.

Het hof, groot 28 gemeten, in St. Baafs, bij Aardenburg.

Met Beyngaerstecke wordt hier ongetwijfeld Beyngaerskercke bedoeld en ontmoet men hier zekerlijk eene schroomelijke schrijf- of drukfout, waaraan het in genoemde lijsten trouwens niet mangelt. Zoo leze men dan ook voor Hannekinswerve Havekenswerve, en waar in het Oostburger ambacht gesproken wordt van het hof, groot 3 gemeten, in Sint Lauwereyns in Wulpen, heeft men ongetwijfeld voor Sint Lauwereyns, Sint Lamberecht of Sint Lambertus te lezen, een dorp, in vroeger eeuw aldaar bestaan hebbende.

Coxië, Coxye of Coxyde — om tot deze plaats terug te keeren — werd 17 September 1477 overstroomd. Zich later eenigzins hersteld hebbende, werd het 1 en 2 November 1570 andermaal eene prooi der vernielende golven. Omstreeks het einde der 16de eeuw is het geheel en al verdwenen. Tegenwoordig is de zuidwestelijke punt van den Lodijkpolder algemeen onder den naam van Coxië bekend en bestaat ook aldaar nog onder dien naam eene hofstede met een paar huisjes.

Wij nemen gaarne over wat wij ten aanzien der plaatsen Slependamme (straks te noemen) en Coxyde, inzonderheid van

de eerste, opgeteekend vinden in de *Recherches histor. sur les voies d'écoulement des eaux des Flandres à l'occas. du projet de loi relatif à la construction du canal de Selzaete à la Mer du Nord, par l'abbé* J. O. ANDRIES, Bruges, 1838, p. 12. „In 't begin der 16de eeuw waren Slependamme en Coxyde nog twee fraaije plaatsen, waar 's graven tol op de koopwaren, langs het water komende, geheven werd. (Zie *Inventaires des archives du royaume, par* M. GACHARD, 1837, t. I, p. 218.) Slependamme, S[l]epeldam, Sloepdamme, Slypendam waren verschillende benamingen der zelfde plaats en geven te kennen dam of dijk van Slype. Slype was een zeer oud dorp, waarvan geen spoor meer over is. De commanderie der Maltezer orde, te Brugge gevestigd, noemde zich commanderie van Slype. MIRÆUS (*Dipl.*, t. IV, p. 257) geeft drie acten, waarbij GUY van Dampierre, graaf van Vlaanderen, aan de tempelridders eenige partijen gronds verkoopt, gelegen bij Slype, „sour le mour de ardembourg." Deze acten zijn van 1282, 1285 en 1289. Thans bestaat er een dorp, Slype genaamd, in de omstreken van Nieuwpoort, en een ander, Coxyde geheeten, bij Veurne. Slype in den omtrek van Nieuwpoort is ouder dan Slype bij Aardenburg. Men vindt in de *Plakkaten van Vlaenderen*, d. III, bl. 38, een charter van FILIPS van den Elsas van 1171, waarbij de graaf aan dezelfde tempelridders de gronden geeft, onlangs uit de zee gewonnen en gevormd rondom dit dorp, tusschen Nieuwpoort en Oostende gelegen. Het is zeer waarschijnlijk, dat de tempelieren, reeds bezitters van Slype, denzelfden naam Slype overbragten op de nieuwe aanwervingen, gedaan onder GUY van Dampierre. Slypendam en Slype vindt men op de kaart van 't Vrije in SANDERUS, doch er wordt geen woord van gezegd. In een handschrift, behelzende een verslag der plundering van de stad en het kasteel van Middelburg in Vlaanderen door de geuzen, in 1579, wordt gezegd, dat een gewezen herbergier van „Coxie" één der eersten was, die in het kasteel kwam om het te plunderen."

Het hoofdleen Bingaertskerke was begiftigd met achterleenen, met het regt van vogelarij en visscherij en met de ammanie

(regt van aanplakken, aflezen enz.) in Aardenburger ambacht, doch stond voor het overige onder het collegie van den Vrije. Er heeft ook een kasteel Bingaertskerke bestaan. Zie verder VAN DER AA, *Aardrijksk. woordenb. der Nederl.*, d. III, bl. 115, 116. RED.]

[5]. Waar lag dit, nergens, zoo ik het wél heb, vermelde Schutheem? [Het lag, waar later de parochie Coxyde zich uitstrekte, nabij de sluis van gemeld dorp. In 1284 bestond het nog, blijkens het perkamenten register; maar op het eind der 15de. eeuw was het den Aardenburgschen klerk, hoewel het land der kerk aldaar gelegen was, zelfs bij name onbekend. Één der geduchte watervloeden, die onze streken van 1300 tot 1500 hebben geteisterd, heeft ongetwijfeld bestaan en naam uitgewischt. Groot moet de welvaart en de bloei dezer oorden zijn geweest, waar zooveel dorpen en gehuchten elkander als het ware verdrongen. In de omstreken van Sluis alléén lagen Slependamme, Slype, Havekenswerve, Meeushoeke, Cruce, Coolstrate, Onze Vrouwe bij de Sluis en Brungheers, plaatsen, van wier vroeger aanwezen menige bladzijde der aloude gedenkstukken getuigt, doch die overigens als van onzen bodem zijn weggevaagd. RED.]

[6]. Het Mannepad. Ook te Heille, in Bewester-Eede bezuiden Sint Pietersdijk, vindt men het Mannepad. Bekend is het Mannepad in Noord-Holland. Zijn aan het onze even zulke historische herinneringen verbonden? [Het Mannepad lag buiten de Westpoort van Aardenburg. Aan de noordzijde er van stond de Sint Joriskapel. Zou Mannepad niet eenvoudig voetpad beteekenen? RED.]

[7]. [De Breskins- en Baarzanden behoorden tot de noordelijkste eilandjes (aanwassen, herwonnen gronden?) van Zeeuwsch-Vlaanderen. Het octrooi van bedijking, door MAXIMILIAAN van Oostenrijk verleend aan FILIPS van Kleef, heer van Ravestein enz., jaarteekent van 1480 of 1486. Door den storm van 1 en 2 November is de polder Oud-Breskens weder ondergevloeid, maar andermaal beverscht bij octrooi der staten-generaal van 11

November 1609. Zie v. d. Aa, a. w., d. II, bl. 726. Red.]

[8]. Zie de tafele, aant.[22], hierachter. [Sint Baafs parochie t' Aardenburg, Onze Vrouwe benoorden, Onze Vrouwe bezuiden, Onze Vrouwe beoosten. Deze streken behoorden tot de Sint Baafs- en de Onze Vrouweparochie, aldus geheeten naar de beide kerken binnen Aardenburg, hoewel zij zich buiten de stad bevonden, doch grootendeels nog tot het schependom van Aardenburg behoorden. Daarom onderscheidde men de parochiën door het bijvoegsel binnen of buiten de stede. Onze Vrouwe benoorden is eigenlijk Onze Vrouweparochie benoorden de stede; Onze Vrouwe beoosten en bezuiden zijn Onze Vrouweparochie beoosten en Onze Vrouweparochie bezuiden de kerk. Ook hier treffen wij het verschijnsel aan, dat de kerkelijke parochie niet eindigde, waar de grenspalen waren van het schependom, zoodat er dan ook tot de parochie Onze Vrouwe bezuiden landerijen behoorden, welke gelegen waren in de heerlijkheid Middelburg in Vlaanderen. Stad en heerlijkheid van dezen naam werden in de 15de eeuw gesticht door heer Pieter Bladelin, gezeid Leestmakere, raad en hofmeester van Karel van Bourgondië, graaf van Vlaanderen enz. Hij stichtte ook de collegiale kerk te Middelburg in Vlaanderen, binnen welke hij, 8 April 1472 overleden zijnde, vóór het hoogaltaar zijn' laatste rustplaats vond, terwijl 22 Junij 1476 heer Willem Hugonet, kanselier van Bourgondië, heer van Thaillant en van Espoose, door den graaf van Vlaanderen met de genoemde stad Middelburg in Vlaanderen beschonken werd. (*Cronycke van den lande ende graefscepe van Vlaenderen, gemaect door Jo*[r]. Nicolaes Despars enz., d. IV, bl. 76 en 113.) Wat den oorsprong van Middelburg in Vlaanderen aangaat, daaromtrent meldt ons het *Aardrijksk. woord. der Ned.* van van der Aa, d. VII, bl. 917, het volgende: „In 1279 had Guido van Dampierre, graaf van Vlaanderen, eene streek gronds (eene hevene of ongeveer 100 bunders) gegeven aan de abdij der orde van Premonstreit te Middelburg in Zeeland, op welken grond een gehucht of buitengoed (villa) — zonder naam, zoo het schijnt — gelegen was,

dat nu den naam van Middelburg in Vlaanderen kreeg. Deze villa en de daarbij behoorende gronden waren der abdij ontvreemd geworden. Paus MARTINUS V droeg in Julij 1427 aan den deken van Sint Donaas te Brugge de zorg op om dit verdonkerde goed terug te bezorgen. De deken, EMOND, en OLOND, de abt van Sint Michiel te Antwerpen, vergunden eindelijk, in 1437, den abt van Middelburg, NICOLAAS VAN DE COULSTER, die gronden te verkoopen. Dien ten gevolge werden zij verkocht aan COLLARD LE FÈVRE [of COLARD LE FEBURE], inwoner van Brugge, man van MARGARETHA BLADELIN, eene zuster van PIETER BLADELIN, aan wien LE FÈVRE het goed in 1444 overdroeg. BLADELIN, de eerste heer, liet nu aldaar, zooals wij boven zagen, eene kerk bouwen, terwijl JOHANNES, bisschop van Doornik, den 18 Augustus 1458, vergunde daarin mis te doen, te doopen, te begraven" enz. enz. De landen der heerlijkheid behoorden welligt vroeger tot het regtsgebied van het Vrije of tot het schependom van Aardenburg. Al werden zij daarvan afgescheurd, de regten van de pastoors der parochiën, waartoe zij behoorden, bleven onvervreemd en hielden stand. Eveneens was er binnen Sluis nabij de Oostpoort een gedeelte lands of eene streek gronds, bezet met straten en gebouwen, de Oostkeure geheeten, die kerkelijk tot de parochie van Havekenswerve behoorde. Dit verklaart zich daardoor, dat de Oostkeure eerst in 1389 door het Vrije afgestaan werd aan en gevoegd bij het schependom van Sluis, daar zij, met de Zuidkeure, bij de versterking der stad binnen den kring der vestingwerken kwam te liggen; doch, hoewel zeer nabij de Sint Janskerk te Sluis gelegen, bleef het onder het geestelijk opzigt staan van Havekenswerve's pastoor. Hetzelfde verschijnsel treft men ook aan in het oude Mude. Een boek, onder de plaatselijke archiven, gemerkt N. n°. 1, behelzende de landen en cijnsen van kerk en armen in 1567, strekt er ten bewijze van. Men vindt er landen in beschreven, behoorende niet alleen tot „Oostkercke ambacht, Mude prochie" of alleen tot de „cuere ende scependomme van der mude," maar ook tot „Mude prochie, cuere ende scependomme van den Houcke."

Prochie schijnt kerkelijk grondgebied aan te duiden, cuere ende scependomme het plaatselijk regtsterrein. Cuere zal dan zooveel zijn als keure. Doch waarom beschrijft dan KILIAAN kure als prochiaanschap, in verband met het bekende cureye en cureyt, curé in 't Fransch, in onze taal een zielzorger, pastoor? — Uit een en ander blijkt intusschen, dat de uitgestrektheid der kerkelijke parochiën soms tot gids strekken kan bij het onderzoek naar de oorspronkelijke uitgebreidheid van eenig schependom of regtsgebied. RED.]

9. Parchelen, thans perceelen, van het Fransche parcelles? Te vergeefs zocht ik naar den waren naam. [KILIAAN heeft reeds: „parceel, *particula.* Gal. *parcelle;* Ital. *particella;* Hisp. *partecilla;* Ang. *parcell.*" Ons woord perceel is dus blijkbaar van vreemden oorsprong. RED.]

10. [Nevens Sasekinsweg komt ook voor Sakensmeedt en Sasekinsmeedt. De oorspronkelijke naam is Hazekensweg en Hazekensmeed. — Wat is *meed* of *meet?* Het wordt ook afzonderlijk en als zelfstandig naamw. ter aanwijzing van een stuk lands gebruikt. Zoo lezen wij van „eenen langen meedt, ruim drie gemeten groot." Onzes inziens moet meet hier weide beteekenen, en hangt het zamen met het Engelsche meadow, weide. Een vroeger made of mate is ons nog bewaard in madeliefje of mateliefje, d. i. weibloempje. Welligt klinkt het ons nog toe in de dorpsnamen Winkelmade, Alkemade, Hoogmade. Oorspronkelijk beteekent made, grasland, land dat gemaaid moet worden, zamenhangende met het Hoogd. matte; Neders. mäde, mädland, meetland; Angels. maede, medwe, maedewe. Mad beteekent in het Middelh. maaijen. (TERWEN, *Etymologisch handwoordenboek der Ned. taal.*)

Wij mogen niet nalaten hier bij te voegen, dat het woord meet eene andere verklaring gevonden heeft in *Nehalennia, jaarb. voor Zeeuwsche gesch. en letteren,* II, in de verhandeling over „de opkomst en aanwas van de ambachts-heerlijkheid Poortvliet. Nagelaten door Mr. J. VERHEYE VAN CITTERS."

Daarin komt voor de dorpsnaam Ellemeet — nevens Burgmeet, Priestermeet, Bartelmeet, namen van eenige hoeken of stukken lands — en verklaart de geleerde schrijver, bl. 33, het woordeken meet als beteekenende iets dat bekwaam, nuttig, goed is. Daar echter in ons register bestendig van „meet en land" gesproken wordt, gelooven wij in ons geval, aan de verklaring van meet = weide, tegenover land = bouwland overstaande, de voorkeur te mogen geven. Nabij Mude was een stuk gronds, dat van ouds de Vogelmeet heette. Het lag „binder cuere ende scependomme van der mude, noortwest van der kercke, zuutwaert ouer den dyck van grevenynghe int xxiij^e^. beghin van grevenynghe wateringhe; tusschen: den dyck van grevenynghe ande oostzijde ende vpt noorthende, den nederwech ande westzijde, streckende" enz., „ende heet den vueghelmeet." Aangehaald boek der landen en cijnsen van kerk en armen, N. n°. 1. Bij Brugge ligt Meetkerke. Red.]

[11]. Aertgracht. Deze watergang of -togt bestaat nog in den Beooster-Eedepolder. Aert is veld. (Vergelijk Willems, *Nabericht op Reinaert de vos*, Gend 1850, bl. 380.) Aertgracht is derhalve eene schei-sloot.

[12]. Niet verre van de Aertgracht staat nog de herberg „den doren." In die buurt heeft men eene kleine landhoeve „den braambosch," alles in de nabijheid der Valleiskreek. Ons dunkt dit één en ander eene beschrijving van een groot deel lands des tegenwoordigen Biezenpolders, welke meest uit zandachtige gronden bestaat, uitmuntend geschikt voor elzen- en eikenhout. Deze polder ligt onmiddellijk aan den Graaf-Jansdijk, Weerdijk of Oudelanddijk.

[13]. Ghelt al ten brieven van Middelburg in Sint-Jacobs- en Sint Christoffelsschuld. Wat beteekent dit? [Dit beteekent: des graven van Vlaanderens renten, welke op deze landerijen staan, gelden of worden betaald ten kantore van 's graven ontvanger te Middelburg in Vlaanderen, op St. Jakobs- en St. Christoffelsdag. Zoo vindt men ook: „geldende te Middelburg in S. Jakobs- en S. Christoffelsschuld,"

terwijl van de volgende perceelen gezegd wordt: „dat zij gelden ten zelven boeke," d. i. dat die perceelen in hetzelfde rentenregister geboekt staan, bij denzelfden ontvanger. Men zie vooral bij zucht tot nader onderrigt aangaande de kamer van de hoofdredening in Vlaanderen, de boeken der *Ordonnancien, statuten, edicten ende placcaerten soo van weghen der keyserlyke ende koninghlyke maiesteyten, als heurlieder doorlughtighste voorsaeten, graven ende graefneden van Vlaenderen* enz., Gend 1629 en 1639, alwaar men boek 1, bl. 304 tot 335, vindt: de „sententie declaratoire van de hoofdredenaars aangaande PIETER MASIERES brieven en de brieven van den lande van Waes, mitsgaders van de inning, betaling, boeten en verzetgelden, daar aanklevende, gewezen te Ryssel, den 11den, 12den en 13den van Hooimaand 1471;" de „ordonnance, contenante plusieurs points et articles sur le fait des Renningues de Flandres et des Renneurs héritiers et autres, ressortissant aux dites Renningues etc. Donné à Bruxelles, le neuf de Mars, l'an 1544," en de „ordonnancie" enz., van dezelfde dagteekening, behelzende almede verscheidene artikelen om regel te stellen op het stuk der erfachtige redenaars, ontvangers en anderen aan dezelfde redening onderhoorig. In het tweede der aangehaalde stukken vindt men in art. 14, 15, en 16 eene opgave der Spijkers, Brieven, Cijnzen enz., ter gezegde hoofdredening van Vlaanderen sorterende, welke opgave ten jare 1602 aangevuld werd in het 2de artikel der „Waarschouwinge van acht merkelijke punten enz.," voorkomende in het IIde. boek der *Ordonnanciën*, bl. 275 en 276, terwijl men van bl. 253 tot 274 van hetzelfde boek eene belangrijke „ordonnantie van de Aartshertogen onze geduchte heeren," aantreft, „aangaande de Spijkers, Brieven en Cijnzen sorterende ter hoofdredening van Vlaanderen" enz., gegeven te Gend, den 13 Julij 1602. Uit de aangehaalde *Ordonnanciën* nu blijkt, dat 's graven redenaars, ontvangers of commiezen bepaalde zitdagen moesten houden en onderhouden. De zitdag van 's graven ontvanger zal te Middelburg in Vlaanderen op Sint Jakobs- en Sint Christoffelsdag geweest zijn, d. i. 25 Julij,

of ook — en dit komt ons vrij zoo aannemelijk voor — die dag was de vervaldag van de rente der besproken perceelen. De spreekwijze „geldt in Sint Jakobs- en St. Christoffelsschuld" is het eenige wat in de geraadpleegde verordeningen niet wordt opgehelderd; doch hier wijst ons register ons thans zelf den weg.

Immers wordt aldaar, fol. 31, van eenige partijen lands, gelegen in de parochie van Onze Vrouwe, in de watering van Beooster-Eede, gezegd, dat zij rente gelden mijnen heere van Sinte Baafs, d. i. den abt van Sint Baaf, te Gend. Bij de onmiddellijk hierop volgende partij lands staat aangeteekend, dat zij geldt te Sinte Maartensschuld te Middelburg, terwijl het bij het daarop volgende perceel wederom luidt: geldt ook te Sinte Maartensdage te Middelburg. Het ééne verklaart en bevestigt hier het andere. Wat ter heerlijkheid van Middelburg in Vlaanderen was gelegen, betaalde rente aan den graaf van Vlaanderen of liever aan den heer van Middelburg in Vlaanderen, die door den graaf met de heerlijkheid beschonken was, en die derhalve aldaar en te dien opzigte in de regten des graven trad; iets, waardoor ook verklaard wordt, waarom bij de opnoeming van de brieven, ter hoofdredening van Vlaanderen sorterende, die van Middelburg in Vlaanderen niet worden vermeld. Het omliggende land was rentepligtig aan den abt van Sint-Baaf te Gend. Red.]

[14]. Steendamme, wat is dit? [Dit gehucht, bij dezen of genen steenen dam, lag in de parochie van Middelburg in Vlaanderen, in de watering van Bewester-Eede, volgens fol. 56 van ons register. Red.]

[15]. Sint Elrix- of Sint Eloixkapel, d. i. de kapel van St. Elric (Elrics = Elrix) of van St. Elooi. Sint Elric is niet bekend. [Kan, gelijk Attila in den mond des volks tot Ettel werd, Elric niet verbasterd zijn uit Alaric, Alaerd? Er zou dan evenwel een St. Alaric, of St. Alaerd moeten zijn, maar deze is niet te vinden. St. Aldric vindt men in de *Dict. des Saints et Saintes*, Paris, 1818, doch meer als een'

Franschen heilige, wiens feestdag te Sens, waar hij aartsbisschop is geweest sedert 829 (gestorven 840 of 841), gevierd wordt 6 Junij, en te Ferrières, waar hij abt was in 787, en elders 10 October.

Een en ander pleit bij de meerdere bekendheid van Sint Elooi, ook bij naauwgezette vergelijking der letters, voor de lezing van Sint Eloixkapel. Eloix is dan eene verkeerde schrijfwijze voor St. Elois of St. Eloys. Eene erfelijke perpetuele weekmis in genoemde kapel, benevens een perpetueel jaargetijde telken 7den dage in Sprokkelmaand, was gesticht door Fransoys Adriaen Nombroodts en Katheline, zijne echtgenoot, nog bij hun leven. Red].

16. Ebbelmeet, wat beteekent dat? [Kan ebbelmeet — welligt ook staat het voor hebbelmeet — beteekenen goed grasland, goede weide? Vg. Kil. op abel, en zie boven, aant. 10. Red.]

17. De oude Yvendijk is bekend. Is nu de naamsoorsprong van Yzendijke nog ver te zoeken? Is deze niet Yvendijke? [Er is geen voorbeeld van de schrijfwijze Yvezen- of Yfschendijke, waaruit Yzendijke verbasterd zoude zijn, bekend. Het charter van keizer Otto van 984, heeft al Isendica, terwijl het opmerking verdient, dat deze naam de oudst bekende schijnt te zijn, waarin het woord dijk voorkomt. (Acker Stratingh, *Aloude staat en geschiedenis des vaderlands*, d. I, bl. 58.) Wijlen de geleerde Willems, in zijn *Reinaert de vos, episch fabeldicht* enz., Gend, 1850, op bl. 60 van zijn *Voorbericht*, sprekende over den vorm Isen, zegt: „Wat Isen betreft, deze vorm was ook onzer tale niet vreemd en is nog bewaerd gebleven in Isendike (de ijzersterke dijk), alzoo genoemd in brieven van het jaer 984; in Isenkruid, bij Kiliaen verbenaca; in Isenbort, een mans- en vogelnaem (*Theutonista:* aurifex); in Isenberg en Isenloo, bij Veurne gelegen; in Isenbruin, eene lakenkleur; in de Nederlandsche familienamen Isenghiem, Isendoorn enz. Bovendien heeft het Angelsaksisch almede Isen.” Ook in van der Aa, *Aardrijksk. woordenb. der Nederl.*, d. VI,

bl. 103 wordt deze afleiding besproken. Dáár luidt het: „Naam en ouderdom zijn beide onzeker. Men heeft den eersten willen afleiden van ijs en dijk, in de beteekenis van koude bedijking, of van isan, eisen, ijzer, in den zin van ijzersterke dijk. Er is verwantschap tusschen beide, en isen, ijzen, tot ijs worden, kan figuurlijk op het oude metaal zijn toegepast. De naam schijnt van Noordsche herkomst; op Seeland en Ysland vindt men ook Isen-Fiords" Wanneer wij bedenken, dat Yzendoorn in Gelderland ligt tusschen de Waal en de Linge; dat Yzevoorde, ook Yssenvoorde, Ysselvoorde geheeten, eene buurtschap nabij Zutphen, aan eene beek ligt, die denzelfden naam draagt; dat men in Vlaanderen het riviertje de Yzere heeft en in Nederland verschillende rivieren den naam van Yssel dragen; wanneer men in aanmerking neemt, dat in Yzevoorde de vorm Yssel met Yssen en Yzen wisselt, dan wordt men er als van zelf toe geleid, om de verschillende vormen als gelijkbeteekenend te beschouwen, slechts wisselende wegens de verwantschap der vloeibare letters *l*, *n* en *r*. De grondtoon van den vorm is Y, d.i. water, welk begrip tevens in A, Aa, Aade, Aar, Ee, Eede, Ei, Ide, Ye ligt opgesloten. Yzen zoude dan even als Yssel en Yzere een' stroom of eene rivier, of bloot water aanduiden. 't Is eene gissing te meer, en zoo wij gelooven eene, die niet geheel en al in de lucht zweeft, welke wij wagen op te werpen. Hoe het overigens ook zij, aan eene afleiding van Yvendijk gelooven wij niet te mogen denken. Dit woord toch heeft in den loop der eeuwen, wat ook wisselde, zijn' echten naam behouden; alleenlijk heeft de nevenvorm Evendijk het aanwezen ontvangen. Dit laatste verklaart ons den naam, die vermoedelijk zooveel beteekent als heven, verheven dijk, hoogen dijk. Op de reeds meermalen aangehaalde kaart van 1556 draagt de zeedijk van Wulpen den naam van Hoondijk, dat ongetwijfeld door versmelting der *g* uit Hoogendijk is ontstaan. Wij stippen hier ten slotte nog aan, dat een stroom in het eiland Wulpen den naam draagt van de Heydenzee! Red.]

18. Osemanskerke. Dit dorp komt op oude kaarten voor.

De tafele, zooals de tekst zegt, heeft echter Noormans, het latere Noormanskapel, het Elmare van 1144. (?) [Men leest in v. d. Aa, a. w., art. Noormans-Kapel, dat het lag tusschen Oostburg en Schoondijke. „Volgens oude kaarten moet de plaats, waar het lag, te zoeken zijn ten zuiden van het Tweede deel van den tegenwoordigen Prins-Willemspolder, nabij den Osemansweg; dus in den Mauritspolder. Het ging te gronde door den watervloed van 16 November 1377." Men leze aldaar breeder. Red.]

[19]. Deze aanteekening, met wat de tekst levert, strekke ter aanvulling van aant. 21 in *Cadsandria*, 1854, bl. 89 en 90. Men leest aldaar, dat de Onze Vrouwepolder, thans onder de parochie van Damme, nóg bestaat.

[20]. Munekere = Munniker-Eede, soms Mounceree, Munkeree enz. Zie *Cadsandria*, 1854, bl. 73—95.

[21]. Stampershoucke, nabij Damme, niet te verwarren met Stampershoek, een poldertje bij Oostburg.

[22]. Met de verklaring tusschen den tekst laat ik hier nog volgen de vóór mijn register staande:

„Tafele van de Wateringhen ende Pchyen [parochiën]
„van desen Leghere."

„Alvoren in Onser Vrouwen en Sint Baefs, binder stede."

Oud Aardenburg, de hoofdplaats van het decanaat van dien naam, was verdeeld in twee parochiën, naar de beide kerken, Onze Lieve Vrouwe- of Maria- en St. Baafsparochie genoemd.

„Beoosterheede.

1. „In de p̄chye van Cocxye.
2. „Sint Baefs prochye t' Ardemb.
3. „Onser Vrauwen prochye benoorden.
4. „Dezelve prochye beoosten.
5. „Dezelve prochye bezuden.
6. „Sint Cruus buten Ardemb." [23].

De watering van Beooster-Eede werd bepaald, ten noorden door de Elmare, ten westen door de Eede, ten oosten door de latere Coxyde (nog later Gat ten rooden leeuw en Haantjesgat) en den stroom tusschen genoemde watering en

de waterlanden; ten zuiden welligt door een' arm der Sincfala, zekerlijk door den Weerdijk van graaf JAN van Namen. De Bochoutsche Eede en de Godsvliet of Goodsvliet [24] doorstroomden haar; de eerste van het zuidoosten naar het noordwesten, de tweede van het zuiden naar het noorden. Aardenburg lag in deze watering. Het dorp Havekenswerve met de Moere aan de Eede, tusschen Aardenburg en Slependamme; Sint Kruis nabij den Godsvliet; Onze Vrouwe bezuiden en benoorden (later Eede, in vroeger eeuw Coensdijke [25], d. i. 's Gravendijke [Cuens = graaf?] geheeten), lagen aan de Eede, ten zuiden van Aardenburg; Coxy en Slependamme lagen aan den zeeboezem, reeds in 1243 *corpus maris* genoemd. Zie de kaart van den eerw. DRESSELHUIS in zijn *Oud-Zeeland* [en aangaande Slependamme boven, bl. 227].

De Beooster-Eedewatering was verdeeld in vier boeken, naar de vier windstreken, en bevatte de volgende tegenwoordige polders, als: eerste deel van prins Willems-, Dierkensteen-, Diomede-, Sophia-, Izabella-, Goodsvliet-, Grooten en Kleinen Boom-, Hoogeland-, Biezen en Beooster-Eedepolder.

„Bewesterhede."

Deze watering had ten zuiden dezelfde grens als de watering van Beooster-Eede: ten noorden het Zwin, ten oosten de Eede, en ten westen mede een' arm van het Zwin, later de Lapschuursche vaart geheeten. In deze watering lagen Heille en Ydewalle [26]. Tegenwoordig bestaat Bewester-Eede uit twee deelen. Het eerste deel bevat den Waterhoek en Bewester-Eede benoorden Sint Pietersdijk. Het tweede heet Bewester-Eede bezuiden Sint Pietersdijk en bevat mede den Praat- en den Dooperspolder.

„Middelburch, Heyle."

Dit is een deel van het graafschap Middelburg in Vlaanderen, thans tot de Nederlandsche gemeenten Heille en Eede behoorende.

„Oude Yevewater^e [Yvewatering], sijnde Oostborch."

Tegenwoordig is dit een deel van het tweede gedeelte van Prins Willemspolder enz.

„Nieukerke."

Dit bestaat niet meer. ['t Werd ook Nieuwerkerk geheeten en

verdween door een' watervloed in de zestiende eeuw. De naam leeft nog in de Nieuwerkerksche kreek, niet ver van Groede, beroemd om de voortreffelijke baars, die zij oplevert. Red.]

„Noormans."

Het gehucht Steenhoven bij Oostburg wordt er nog als een overblijfsel van beschouwd.

„Ysendycke ambacht."

Dit bestaat nog als gemeente, schoon natuurlijk verminderd in uitgestrektheid.

„Sint Jeronimuspolder.
„Benthillepolder.
„Oostkercke.
„Lapschuere.
„Moerkercke.
„Maldegheem.
„Sint Lauwereins."

Dit bestaat alles nog onder denzelfden naam. De eerstgenoemde polder behoort tot Nederland; de tweede met al de daarop volgende gemeenten tot België [27].

[23]. [Uit eene opgave op fol. 35 van ons register blijkt, dat er te Sint Kruis een Onze Vrouwegilde bestond, dat zijn altaar in de kerk had. Het Onze Vrouwegilde te Sluis, dat zijn' kapel en altaar in de Mariakerk had, was het gild der korendragers. Overigens bestond te Sluis nog het geestelijke gild van Onze Lieve-Vrouwe van de Sneeuw, opgerigt in 1329. Zoo ook vond men van ouds te St. Anna ter Muiden een Onzer Vrouwegilde, dat in de gildenreeks steeds het eerst genoemd wordt. — 't Verdient opmerking, dat, volgens ons register, uit het dorp Sint Kruis een weg liep naar steenen cruushuusken. Kan dit in verband staan met den naam Sint Kruis? Red.]

[24]. [Uit de keuren der stad Aardenburg blijkt, dat de Godsvliet of Goodsvliet in de 14de eeuw reeds bestond en dat hij één der beide wegen was, die der scheepvaart gereeden toegang tot de stad verschaften. De stroom had gemeenschap met de zee of liever met den grooten Zwinboezem, en was dus onderhevig

aan ebbe en vloed. Het volgende wijst dit nadrukkelijk aan:

„So wat scepe dat eerst coomt binden ghodvlieten, dat sal eerst varen also als zi ligghen, zonder [uitgezonderd] versch visch; dat moet voren varen, eñ oghescip [een schip met hooge boorden] dat moet hooc voren varen, dat zijn ghetide soude verliesen."

Hierop volgen onmiddellijk de volgende keuren, die, hebben zij geene betrekking tot den Godsvliet, ongetwijfeld zien op de speije of sluis van Slependamme, aan den mond der Eede, de andere waterweg naar Aardenburg, weshalve wij haar ook hier een plaatsje leenen:

„So wat scepe dat laghe binnen, ende dat een scip van buten binnen wilde wesen, benaemt [benam het] zijn ghetide, het verbuert v sch.

„So wie die duere aerghet [schendt] van der speye, hi moetse weder doen betren, alse goed als soe [ze] was te voren, ende hi verbuert iij £, bi also datter de burghmeester over claghet of die speyhoudere in zine stede.

„So wie die an die speye meerst [zijn vaartuig vast legt], hi verbuert v sch., het ne zi bi zinen wille die se helde [hielde, bewaarde = bij toestemming van den speihouder]; het ne ware van man buter casselrie van brugghe, ende die man mach ontrecken bi zinen heede, dat hi van der cuere niet ne wiste.

„So wie die onredene dade an die duere van der speyen, jof reep an sloughe, hi verbuert iij £, het ne ware bi den ghonen diere over [gesteld] es van der poort halven.

„So wie der poort water huut steket of doet huut steken, hi verbuert xx £, wort hijs betughet, jof hine ads [had des] orlof van scepenen; ende hevet hi der poort ghemoede binnen xiij daghen, dat zij goet doet [het goedkeurt], niet, hi moet rumen de poort een jaer.

„So wie alleen eene scute voert duer die speye bi nachte, hi ne hebbe manscracht, verbuert v sch.

„So wat scepe dat men ghesonken vint in den waterganc tusschen slepeldamme en der stede, verbuert v sch., leecht het in den oostwaterganc."

Het boek met den knoop, fol. 13[b] en 14[a]. Red.]

[25]. [Coensdijke was de naam van een hoofdleen in Aardenburger ambacht: zie boven, aant. [4]. Dat ook het dorp Eede oudtijds dien naam droeg, en wel vroeger dan den naam Eede, blijkt uit het perkamenten boek n°. 6, fol. 162, in de stedelijke archiven van Brugge. Men leest daar, in eene acte van 14 April 1350, dat die van Aardenburg voorzien in het onderhoud eener brug, genaamd de Breedebrugge te Coensdijke bij Aardenburg, ter plaatse, in het stuk aldus omschreven: „up 's Brievers-wegh over de Ee." 't Was de brug, die vóór de verlanding van het riviertje, nog kort geleden te midden van het dorp de beide oevers verbond. Zie de aangeh. *Recherches histor. sur les voies d'écoulement des eaux des Flandres, relatif à la construction du canal de Selzaete à la Mer du Nord, par l' abbé* J. O. ANDRIES, p. 11, noot ([5]). RED.]

[26]. [Ydewalle, gelijk wij boven zagen ook 't hof en 't goed ter Yde geheeten, is als hofstede nog bekend en ligt tusschen de vroegere Elderschans (Eederschans?) en Heille. (VAN DER AA, *Aardrijkskundig woordenb. der Nederl.*, d. VI, bl. 70.) De Ydeweg lag in de nabijheid, terwijl tevens de geslachtsnaam van der Yde in ons register wordt aangetroffen. Er bestond, en bestaat waarschijnlijk heden nog, niet ver van Gend, op den grond van het dorp Afsnede, een prachtig slot Idewalle, gelegen bij de Leije, waarvan SANDERUS, *Flandr. illustr.*, t. I, fol. 169, een' fraaije afbeelding geeft. Het was eene heerlijkheid, toebehoorende aan het Gendsche geslacht DE BLASERE (a. w., fol. 170), van welk geslacht onderscheidene leden voorkomen in de aangeh. *Hist. chronol. des évêques — St. Bavon*, onder anderen, p. 245, de aanzienlijke LODEWIJK DE BLASERE, heer van Idewalle, van wien SANDERUS spreekt ter laatst a. p. De heeren van dít Idewalle mogen niet, gelijk soms plaats heeft, verward worden met die van Ydewalle nabij Aardenburg, 't welk mede eene heerlijkheid was en weleer een slot had bezeten. Idewalle, Eedewalle en Ydewalle zijn namen, die vaak onderling verwisseld worden. — Nabij de tegenwoordige Westerschelde, de vroegere Heydenzee, lag weleer het

gehucht Couder Yden of Couder Hyden. Ook in den naam Cox-Yde klinkt ons een zelfde Yde toe. Beteekent dit woord niet water, en zegt het — daar ook Ydewalle als Eedewalle geschreven werd — niet hetzelfde als Eede, Heede? RED.]

27. [Ten slotte nog deze aanteekening.

Uit ons register blijkt, dat in de Onze Vrouwekerk te Aardenburg het jaargetijde gesticht was van ANNA van Bourgondië, vrouwe van Ravestein en van haar' echtgenoot ADOLF van Kleef, heer van der Marke, door hunne dochter mevrouw van Ravestein, echtgenoote van FILIPS van Kleef, heer van Ravestein, Wynendale en Thorout, maar al te wèl bekend in de geschiedenis van Vlaanderen, en met name door zijne verdediging van Sluis in den jare 1492 tegen de benden van MAXIMILIAAN van Oostenrijk. Wanneer wij bedenken, dat heer ADOLF van Kleef in October 1492 te Sluis overleed, dan moet het bevreemden, dat zijne dochter een jaargetijde stichtte in de Onze Vrouwekerk te Aardenburg. Was het welligt om den roem, die van den Mariatempel uitging, als van eene plaats waar de pelgrim zich nederboog voor het wonderdoende beeld van de moeder onzes Heeren?

In ons register wordt de dood van heer ADOLF gesteld in 1502, in strijd met de getuigenis des geschiedschrijvers. Zie *Cronijcke van den lande ende graefscepe van Vlaenderen, gemaect doer Jor.* NICOLAES DESPARS, d. IV, bl. 527. RED.]

Mogen de opgegevene bijzonderheden en vragen bijdragen tot betere kennis van de nog steeds zoo duistere geschiedenis der aêloude gesteldheid van dezen bodem!

BRONNEN.

I.

OORKONDEN

BETREKKELIJK DE

VERGADERING TE DENDERMONDE.

I.

Vervolg en besluit der rede van WILLEM I, medegedeeld bl. 151, vv., behelzende voorstellen van den aartshertog en de algemeene staten aan de staten van Vlaanderen te Dendermonde.

Que pour ces raisons et plusieurs aultres que l'on pouroit alléguer veuillez continuer encoires lesdicts moyens généraulx, notament ceulx qui concernent les impost et la consumption des marchandises pour ung an, afin que l'on puisse p̄céder p̄ la plus grande égalité que faire se poura, et que l'on ait moien de paier la gendarmerie ce que aultrement faire ne se pouroit.

Et que sur cest accord veullez avancher la som̄e que porteront lesdicts moyens généraux pour l'espace d'ung mois, afin que à faulte des promps deniers l'on ne tombe en dangier et aux incōveniens qui aultrement sont tous apparens.

Et pareillement que regardez à quoy il a tenu que l'on n'a mys en exécution la levée accordée sur le port des draps de soye et maisons, suivans les termes et jours limitez p̄ son Alteze et mesdicts S^rs^. les Estats généraux, et que à p̄nt on y donne remède convenable, le mettant promptement en exécution sans aulcune conivence ou dissimulation, à quoi son alteze et mesd^s^. S^rs^. les Estats nous ont enchargé de tenir la main de tout n̄re povoir, et auctorisé suffissament pour faire incontinent et sans dilay les tauxes d'ung chacū, et avecq l'aide et assistence des baillys et officiers les faire exécuter réelement.

Et quant aux deux patars accordez sur le tonneau de bière pour les amonitions du camp, mettez en considération que cela a esté faict en respect de la généralité, laquelle doibt nécessairement estre pourveu desdits amonitions sy l'on veult effectuer aulcune chose fructueuse. Et quel préjudice et exemple cela seroit à touttes les aultres p̄vinces sy ceux de flandres voloint tirer cela à leur p̄ticulier.

Et pourtant s'il vous plaist vous pourvoir en p̄ticulier, veillez plustot augmenter ledict impost d'ung patrat lequel viendra à vr̄e p̄ffyct ou aultrement charger quelque autre moien moins p̄judiciable à la dicte généralité.

D'aultrepart com̄e l'on a veu en aucunes p̄vinces que le principal deffault gist en ce que l'on n'a jusques ores exécuté les p̄vinces, vous plaise adviser s'il ne seroit convenable de nom̄er, soisier et auctoriser ung ou plusieurs p̄sonnes ydones et qualifiés affin de faire exécuter les p̄vinces suivans les accors faits, affin qu'il n'y ayt faulte doresenavant en la dicte exécution, en suivant en ce l'exemple p̄cidevant usité p̄ les Estats gn̄alx du pais bas lors que l'on avoit accordé l'aide novennalle.

Aussy adviserez de trouver moyen pour lever sur le corps des quatre membres de flandres telle prompte som̄e que sera trouvé raisonable.

En oultre som̄es enchargez de cōiquer avecq vous les listes des gens de guerre, tant de pied que de cheval, tant estrangiers que ceulx du pais avecq les traictemens et paiemens, tant en gn̄al que p̄ticulier, et les frais et despences qu'il fault tant pour l'ordinaire que l'artillerie, amonitions, vivres, que pour l'extraordinaire des affaires secrètes, ainsy qu'on l'à nous a baillé p̄ spécification.

Et p̄aillem̄ les négotiations que l'on a tenu et faict tant avecq mons^r^. le duc d'alencon et la résolucion que l'on en a prinse avecq les raisons et motifs quil [qui] ont induict mess^rs^. les Estats gn̄alx à entrer à la dicte négociation. Com̄e aussy avecq les ambassadeurs de la M^té^. Imperiale, et de la M^té^. de Reyne d'Angleterre.

Vous requirans qu'envoyez ausdits Estats gn̄ax le pied et l'or-

dre que tenez et avez jusques ores tenu es levées tant des moiens généraulx que aultres, affin que p̄ com̄un advys on y puisse entendre pour y dōner tout reiglement convenable en cas qu'il soit trouvé estre de besoing.

Et que quand et quand envoyez p̄ticulier Estat des deniers p̄ vous donnez et à donner, et spécialement l'estat des deniers que de sepmaine en sepmaine montent respectivement les moiens accordez, tant les uns com̄e les aultres.

Item que veillez auctoriser et députer en tel nōbre que trouverez convenir soit ceulx qui y sont présentement ou aultres adjonctz que pourez choisir pour assister aux Estats généraulx, à povoir entendre, adviser, cōiquer, traicter et cōclure sur les incidens qui se p̄ntent journelement, sans povoir estre dilaiez ou renvoyez sans grand p̄judice de la cause com̄une.

Et notament es traictez qui se font p̄sentement avecq les ambassadeurs, tant de l'empereur que de la Reyne de Angleterre et du duc d'Alencon, avecq telles restrictions et modifications dudict povoir et authorisation que trouverez cōvenir.

II.

Schriftelijk antwoord van Vlaanderens adel op de voorstellen, den 17 Julij 1578 in de vergadering der staten van Vlaanderen te Dendermonde gedaan door prins Willem van Oranje en Adolf van Meetkerke, van wege den aartshertog Matthias en de algemeene staten.

Aultre copie.

Les nobles icy comprins, aiants ouy les p̄positions d'hier sur divers faictz, tant pour estre iceulx nobles en petit nombre, qu'aussy qu'ils scavent mess[rs]. des quatre membres n'estre prestz à résouldre, s'excusent p̄sentement de donner advis, n'estre accepté à emporter voix.

Ce néantmoins veullantz lesdicts nobles bien déclarer que non suelement à la continuation des moiens gnāulx, p̄ la proposition mentionnée, sont délibérez d'y fournir, voires se tenir prestz et se rendre prompts en apparealles [appareilles?] en leur endroict

à tous contributions, impositions et aydes nécessaires et raysonnables.

Ne povans aussy obmettre les mesmes nobles de bien instament requérir ceste assamblée voloir joinctement intercéder à l'eslargissement des nobles détenuz en la ville de Gand.

Faict en la ville de Terremonde, ce xviij[e]. de Jullet 1578. Soubz estoit escript: délivré es mains de mons[r]. le prince d'oranges p̄ les s[rs]. de Crosilles [1], Wackene [2] et aultres nobles.

[1] GEORGE VAN MONTMORENCY, ridder, baron van Croisilles, Wancourt en Chaumont, heer van Glayon etc. Hij was baljuw van Brugge en 't Vrije, in plaats van JAC. DE GRIJSE, tot 1615, zijn sterfjaar: SANDERUS, *Flandr. illustr.*, I, fol. 199. Onder het bestuur der algemeene staten was hij aan 't hoofd van vijf benden ruiterij en bekleedde den rang van kolonel. Hij onderteekende de unie van Brussel van 9 Januarij 1577: DE JONGE, *Unie van Brussel*, bl. 68.

[2] Hoogstwaarschijnlijk ANTONIE VAN BOURGONDIË, de vierde van dien naam, heer van Wackene, vice-admiraal der zee, overleden in Spanje. Hij was een zoon van ANTONIE VAN BOURGONDIË III, ridder, luitenant-admiraal van Vlaanderen, lid van den raad van state en stadhouder van Zeeland, die in 1573 op den dijk tusschen Rammekens en Middelburg sneuvelde door een achtpondskogel, toen hij de naderende Nassausche schepen wilde bezigtigen. Volgens anderen kostte hem een musketschot het leven. Hij was eerst heer van Wackene enz. geworden na den dood zijns broeders ADOLF VAN BOURGONDIË, heer van Wackene, Catthem en Capelle, vice-admiraal der zee, gouverneur van Zeeland en groot-baljuw van Gend, die, 22 Mei 1568, kinderloos te Middelburg overleed. Wackene was eene heerlijkheid in Vlaanderen, in de kastelanie van Kortrijk. Den 8 Februarij 1614 werd zij tot eene baronnie verheven bij brieven van den aartshertog ALBERT en diens gemalin IZABELLA, en vervolgens bij andere brieven van 15 Augustus 1626 tot een graafschap, ter gunste van KAREL VAN BOURGONDIË, heer van Wackene, ridder enz.: *Suite du supplément au nobil. des P.-B.*, t. I, p. 211 vv.; *Beknopt biogr. handwoordenb. van Ned.* enz., deel I, bl. 232, Zutphen 1852.

Uit het bovenstaande blijkt, dat de heeren van Croisilles en van Wackene zich, als de meeste Belgische edelen, naderhand met den koning van Spanje verzoenden. Waar wij hén aan 't hoofd van den Vlaamschen adel zien, verwondert ons nu het korte, ontwijkende en onvolledige van des adels antwoord niet meer.

III.

Schriftelijk antwoord, ingeleverd den 18 Julij 1578, door Vlaanderens geestelijkheid, op het voorstel van den religionsvrede en de overige hiervoren medegedeelde voorstellen.

Copie. xviij^e^. Julij 1578.

Les prélatz et ecclésiasticques de flandres se trouvantz pn̄t à l'assamblée des Estatz de flandres à Terremonde, après avoir ouy ce que son Ex^ce^. et le Conseillier Meetkercke ont p̄posé de la part de son Altèze, Messrs. du conseil d'estat et les Estatz gnaūlx, rēmerchient humblement sa dicte Altèze, son Ex^ce^., mess^rs^. du conseil d'estat et les Estatz gnaūlx, pour le soing et sollicitude qu'ilz portent à la patrie et à la quiétude, garde d'icelle à l'encontre les ennemys. Et pour som̄ièrement adviser sur ce qu'est p̄posé déclairent:

Quant au premier point touchant la contribution et matière d'argent, ilz remectent à eulx qui y prendront résolution, et ce en conformité de l'union et mutuelle correspondence p̄ où les ecclésiasticques ne doibvent estre plus chargez que les aultres, mais à l'advenant de ce que sera accordé seront également traictez.

Quant aux affaires de guerre et touttes choses y dépendantes remectent à ceulx qui y ont la charge et font leur p̄fession d'icelle.

Touchant les traictiez avecq les Ambassadeurs de l'empereur, Reyne d'Engleterre, duc d'Alencon et semblables matières, les prélatz et ecclésiasticques remectent à son Altèze, son Ex^ce^., conseil d'estat, les Estats gnaūlx et à la résolution de luer p̄vince, confians que ceulx selon le bon zèle et affection qu'ilz monstrent à la défence de la patrie, et conservation d'icelle useront à touttes occurences et oportunitez ce que la saison de temps et la disposition des matières requireront.

Quant à l'autorisation de luers députez pour absolument résouldre sur les occurrences, sans se rapporter à luers maistres, les prélats et ecclésiasticques ont autorisé suffissament luers dé-

putez ou député en tant que luer p̄fession touche et p̄met, pour avecq les aultres députez de luer province adviser, et de la part des ecclésiastiques résoudre.

Finalement, touchant la requeste des protestants et aussy le concept dressé par son Altèze pour remédier les inconvéniens et establier en une forme de repos et tranquillité pour toute la patrie, les prélatz et ecclésiastiques regrettent qu'ilz ne sont en tel compétent nombre que respectivement ilz puissent respondre pour touts les ecclésiasticques es touts quartiers de flandres, estants plusieurs absentz. Et pour ce que la p̄tinente résolution dépend des quatre membres, lesquelles ne semblent povoir absolutement résouldre sans se référer à l'advis de leurs maistres, les dicts ecclésiasticques ne désirent aultre chose que ung vray repos et se amiablement porter envers et avecq touts les habitans et manans de ceste patrie, d'aultant que son Altèze, son Ex[ce]., le conseil d'estat et les estatz ḡnaūlx voient plus clair et scavent ce que compète pour quiéter la patrie et accom̄oder les affaires, selon l'exigence du temps et nécessité p̄nte. Les ecclésiastiques volontiers orront [ouïront] la résolution desdicts quatre membres et aultres pour puis après se soubmettre de observer telz ordonnances et placartz sur ceste affaire et poinctz que p̄ son Altèze seront ordonnez avecq les asseurances requises et nécessaires, et ce à condicion que mess[rs]. les quatre membres et tous magistrats et officiers s'obligeront et don̄eront acte de maintenir lesdicts ecclésiasticques suivant la solēnele union et accordz sur ce faictz en mutuelle protection, garder et conserver le droict, possessions et personnes desdicts ecclesiasticques, en telle forme et qualité que de toute ancienité en a esté observée.

II.

OORKONDEN

BETREKKELIJK LANDERIJEN VAN

TER GOUDE OF TER GRAUWE.

Copye.

Compareerden ter griffie van den Hoogen Rade in Hollandt d' Hr. Nicolaes van der graeff, out burgemeester der Stadt Gouda, ende jegenwoordich kerckmeester, ende Coenraet de Wilde, Schepen ende rentmeester van de groote kerck, genoemt St. Jans kerck binnen de voors. Stadt, ende verclaerden geconstitueert ende machtich gemaekt te hebben, gelyck sy Hreu. Compten [comparanten] doen bij desen, Sr. [Signeur] Cornelis van Geertruyt, nots [notaris] ende procureur, wonende tot Melselen, omme uyt den naem ende van wegen de Hron. Compten, in hunne voors. qt. [qualiteit], in possessie te nemen ende aenvaerden, ende mede ten meesten proffijte van de voors. kercke te verhuyren ende beneficeren soodanige landen ende goederen, als de voors. St. Jans kercke binnen de voorn. stadt Gouda competerende, ende bij sententie van den rade van Vlaanderen binnen Genth toegewesen ende geadjudiceert sijn, ten laste van de religieusen vant Clooster van Sarepta binnen Brugge, welke landen gelegen sijn in Melselebroeck, ende andere onder Beveren, Brachem ende elders; daervan bondige huyrcedullen te maecken, de pachtpenningen te ontvangen, daervan quitantie te geven, ende oock des noots sijnde het proces in cas d' appel voor den hoogen rade te Mechelen geentameert, off soo noch geïntenteert off geëntameert soude connen ende mogen werden, waertenemen ende doen waernemen, naar stijll ende usantie aldaer gebruyckelijck, ist noot één off meer procureurs ad lites in sijn geconstitueerdens plaetse te substitueeren, ende verders alles des gerequireert werdende te doen [wat] de Ed. Hron Compten selffs present synde souden connen ende mogen doen; blyvende hy geconstitueerde van syne handelinge, verpachtinge der voors. landen ende 't gene daer aen dependeert, mitsgaders de te ontfangen penningen, te doen behoorlijcke notificatie ende pertinente onderrichtinge, oock reeckeningh, bewijs ende reliqua, 't sy aen de Ed. Hren Compten selffs, off aen d' Sr. [de Signeur] Anthony de la Porte, secretaris van Haer Ho. Mo. munte, wonende in 's Gravenhage, dewelcke de Hren Compten

verclaerden ten dien eynde bij desen mede expresselijck te constitueren ende volmachtich te maecken; belovende sy H[ren] Comp[ten] voor goet, vast ende van waerden te houden ende doen houden alle 't geene bij de voorn. resp. [respective] geconstitueerdens in 't geene voorseyt is sal werden gedaen ende verricht, onder verbant als naer rechten. Des ten oirkonde dese met het cachet van den gemelten hoogen rade becrachticht, ende bij den griffier geteeckent in 's Gravenhage den 7[en] Mei 1668. Onder stont: in kennisse van mij ende was geteeckent *J. Coenen.* Ter sijde stont een segel gedruckt in roode wassche, overdect met wit papier.

Gecollationneert met sijn principael, is dese copye daer mede bevonden te accorderen, by my, in 's Gravenhage residerende den achsten Mey xvj[c] achtensestich.

By my *J. G.* [?] *Adrichem*,
notaris.

Copie.

Memorie omme de Heer Anthony de la Porte, Secretaris van de stadt van ter Veere [?] dat hem gelieve te vernemen naer den rentm[r]. van de kercke van ter Gauwen, noopende seecker proces 't welck deselve kercke, offte de regeerders hebben geobtineert in den raede van Vlaenderen tot Gendt, jegens de religieusen van 't Clooster van Sarepten binnen Brugge, noopende den afstant van dertich gemeten landts, gelegen in Melselebrouck, ende andere onder Beveren, Braechem ende elders, van welcke saecke die van 't clooster voors. in den raede bij Mechele hebben geappelleert, soe [soo = zóó] het appel staet medebringende; ende den geslaegen pacht uyt sijnde, soo wordt hetselve landt nu geabandonneert, ende sal vague blijven leggen, soo het het voorgaende jaer heefft gedaen, soo dat hetselve als nu door de prochie van Melsele sal aengeslagen werden ende verhuyrt werden voor de prochiecosten, ten waere dat de rentmeester derselver kercke daer by verstont te disponeren in verhuyringe by provisie, ende daerinne consenteerde te doen telckx rechte, daer toe noodich soude wesen syne procuratie, hetwelck ten eerste soude moeten geschieden, ende sal den voorn. Heer de la Porte deselve gelieven over te schicken tot antwerpen in de bonte koeye, om voorts te bestellen aen den notaris Cornelis van Geertruydt tot 't selve Melsele, die ook last zal becomen van 't selve clooster, terwijl daerinne noch profijt sal bevonden werden voor den geenen syn proces winnende, en dat anders t' selve in bordelle sal loopen. Onderstont: dit doende sal blijven. Aen den voorn. Heer La Porte, die ick ben [sic]. Noch lager stont: Uw ootmoedige dienaer ende was geteekent *C. van Geertruydt.*

Gecollationneert met syn principael, is dese daermede accorderende bevonden, desen 8[e]. Mey 1668. By my
J. G. [?] *Adrichem.*

Mijnheer!

Ick hadde UEd. aengenamen van den 10en deser loopende maent op eergisteren avont niet ontfangen, off hebbe noch dienselven avont ordre gestelt, waer door ick mij pertinentelick soude connen informeren, off de saecke van de Heeren Kerckmeesters, in de bylagen van deselve UEd. missive breeder geroert, bij provocatie aen den grooten raedt alhier mochte gedevolveert sijn off niet, doch wat uytslach deselve mijne devoiren gehadt hebben, sullen de Heeren Kerckmeesteren, ende wat ick daerop huyden geresolveert hebbe aen den notaris ende procureur Cornelis van Geertruyt par een expressen te schrijven, uyt de copie van mijne missive hier benevens gaende believen aff te nemen: sal niet onderlaeten alles wat mij mogelyck is hier van t' ondertasten, ende UEd. den uytslach met de volgende post omstandich bekent te maecken. Het schijnt my tot noch toe wonderlyck toe, dat men soo aen........ soude geraecken, gemerckt ick uyt de teneur van UEd. missive presupponere, dat men aldaer van 't proces geen kennis gehadt heeft, ende worde in myn opinie noch all meer gesterckt, door dien men my hier bericht, dat de voorgemelte notaris een losse quant is, ende die geen groote administratie soude dienen toevertrouwt te worden.

De necessiteyt heeft eyntelyck den Heer Burgersdijck ende my doen resolveren ons voor eenige dagen van den anderen te separeren, ende den eenen het [werck?] tot Brussel, ende den anderen het werck tot Mechelen op sich te doen nemen, soodat ick hier alle dagen tot de ooren toe in de papieren van een uytloopich proces gelijck als begraven sittende, ende door dien nu op huyden mettet voteren een aenvanck gemaeckt [wert?], onderworpen sijnde, mijn overige tyt met aenspraecke aen de raden te passeren, dat apparent noch wel drie weecken continueren sal; genootsaeckt synde aff te breecken, sal ick naer myn onderdanige gebiedenisse aan Heeren Kerckmeesters altyt blyven derselver ende

Mijn heeren

Ootmoedige ende dienstbereyde D^r.

Mechelen den 17 Mei 1668. *J. van der Tocht.*

Copie.

Monsr. van Geertruyt,

D' Heeren Kerckmeesteren der Stadt Goudae, bij occasie dat d' Heeren Staten generael der Vereenigde Nederlanden, mij tot slissinge van de ontstane oorlogen tusschen de Coningen van Spangien ende Vranckrijck, belieft hebben te deputeren aen 't Hoff tot Brussel, gelyck mede tot bevorderinge van seecker proces aen den Grooten rade tot Mechelen verbleven tusschen deselve Haer Hooch Mogende ende den Heere Cheurfurst van Brandenburch,

my belieft hebbende toe te senden copie van een memorie by UE. geschreven ende deselve Heeren toegesonden door den Heer la Porte, waer by UEd. bekent maeckt, dat geseyde Heeren ofte de Regenten der voorz. Stadt Goudae by een sententie van den Raedt van Vlaenderen tot Gent, gewesen in een saecke aldaer uytgestaen hebbende jegens de religieusen van 't Clooster van Sarepten binnen Bruggen, souden verclaert sijn gerechticht te wesen tot dartich gemeeten lants, gelegen in Melselebroeck, Beveren etc., ende dat die van 't voorz. clooster van deselve sententie souden hebben geappelleert aen den grooten Raedt alhier, met versoeck dat ick my daerop wilde informeren, ende Haer Achtbaerheden by d' eerste occasie dienen van pertinent bericht: — hebbe ick niet willen onderlaeten alhier onder de practisyns 't onderstaen off iemant van deselve die vant voorz. Clooster mochte dienen, ende kennisse hebben vant voorgemelte appel; edoch alsoo niemant van deselve daer van kennisse hadde ende daeromme wil gelooven dat de voorz. appellatie noch niet geprosequeert sal sijn, hebbe ick van myn plicht geacht, te meer my oock toegesonden is copie van een procuratie by opgemelte Heeren Kerckmeesteren op UE. gepasseert op den 7^{en} deser om te nemen possessye ende te procederen tot verhuyringe van deselve landen, UEd. by desen te versoecken, mij mitten brenger deses, als tot dien eynde by my affgesonden, omstandige kennisse van deselve saecke te willen geven, als namentlick, in wat iaer ende op wat dach de voorgeseyde sententie gewesen is, en soo 't mogelyck is my daer van te doen hebben copie, wie alhier voor den grooten Raedt de appellanten dient, aen wie het exploict off de daechvaerdinge in cas d' appel van wegen d' Heeren Kerckmeesteren soude syn gedaen, wie die dachvaerdinge geaccepteert heeft, wanneer deselve soude syn gedaen, waer de stucken van 't proces tot Gent sullen te vinden syn, ende voorts 't geen wijders tot myn volcomen informatie nodich achten sult, waertoe my seeckerlick verlaetende sal ick UE. in de bescherminge van Godt Almachtich bevelen, ende blijven etc.

Mijnheer!

Wat antwoort ick opten mijnen van den 16^{en} deser geschreven aen Monsieur Geertruyt, ende waervan ick U Eed^{t}. dubbelt toegesonden hebbe, by desselfs missive van den 17^{en} deser hebbe ontfangen, ende wat ick opten 18^{en} daer aen volgende aen denselven gerescribeert hebbe, sal U Ed^{t}. uyt de nevensgaende bylaegen onder de letteren A. ende B. believen off te nemen. Bij occasie dat Mevrou Trist, huysvrouwe van den Heere Trist, raed ordinaris in den raedt van Vlaenderen tot Gent, eenige dagen in myn logement gelogeert heeft, ende op gisteren van hier naer Gent is vertrocken, hebbe deselve gepermoveert van my mede te nemen een

schriftelycke memorie van de gelegentheyt van deselve saecke, voor soo veel ick 't selve uyt de toegesonde papieren hebbe konnen opstellen, alsmede een copye van de bovenstaende missive by de voorz: Geertruyt aen mij geschreven, met vaste toeseegginge, dat deselve my mette eerste post soude laeten toecomen een pertinent advys, wat daervan soude uytgevonden sijn, ja selff met toesendinge van de sententie, in cas waer mogt syn, dat deselve in den jaere 1666 gepronuncieert is. Ick hebbe oock ordre gestelt dat alhier by den Raedt nader opgesocht sal worden off eenige appellatie van deselve sententie gedaen mochte sijn, dat tot mijn overgroote verwonderinge noch niet uytgevonden wordt, ende vertrouwende daermede provisioneelyck d'intentie van de Heeren Kerckmeesteren te hebben voldaen, met verseeckeringe, dat ick niet onderlaeten sal geduyrende mijn verblyff alhier alles te doen wat tot bereyckinge van derselver oochwit soude mogen dienen, sal ick naer myn dienstige gebiedenisse aen deselve blyven.

Mijnheer!

UEed[e]. geheel dienstbereyden dienaer

Mechelen den 20 May 1668. *J. van der Tocht.*

A. Mijn Heere!

Ick hebbe U. E. brief door een expresse naer my gesonden wel ontfangen, ende tot antwoorde op denselven soo dient, dat ick niet en wete, wie tot Mechelen is dienende die vant Clooster van Sarepten, noch ook de Regenten van de kercke van de stadt ter Gouda, maer weet voorseecker, dat het appel bij het voorn̄. Clooster is geinterjecteert ende oock verheven ende de daginge is gedaen aen den procureur, die de Heeren regeerders van de voorn̄. kercke tot Gent heeft gedient, welcke daginge anders niet en wort gedaen mits dat de Heeren uytlants woonen. Ick en weet oock niet, wie de Heeren binnen hetselve Gent heeft gedient, maer naer het ontfangen van de procuratie aen my toegesonden van den Heere de la Porte omme possessye te nemen, soo hebbe daer naer vernomen, ende sal 't selve [in ?] corten tijt weeten, meede oock cryghen copye van de sententie in den voorn̄. raede van Vlaenderen gewesen, dewelcke aen UEd[t]. ofte wel aen den Heer de la Porte sal oversenden. Ick weete voorseecker, dat de landen by UEd[t]. missive vermelt by deselve sententie aen de voornoemde kercke is aengewesen, door dien my 't selve wegens die van 't Clooster is geschreven; dat ick wiste aen UEd[t]. toe te senden de copye van deselve sententie, soo haest die binnen drie a vier dagen sal hebben, soude daer aenne voldoen. Indien UEd[t]. noch eenigen tijt sijt tot Mechelen oft Brussel, sal my gelieven te schrijven, ende synen brieff senden metten bode van dito Mechelen ofte Brussel, met adres eerst te bestellen te Antwerpen aent Bierhooft

in de bonte Coeye, omme alsoo voorts aen my cito te bestellen, en die met port belast laeten, dat aldaer betaelt wort, soodat ick die dagelyx cryge. Biddende UEd[t] voorts ons wat kenbaer te maecken van de nieuwe maeren [nieuwstijdingen] ende onse gesteltenisse, alsoo wij wederom al in de wapenen moeten sijn, soodat alhier wederom beroerte is van affgeplundert te werden: de fransman is wederom seer sterck gecomen op de Bruchsche vaert, met intentie van tot Riem, Selsaet ofte ter Donck bij het Sas van Gent over te commen, omme ons lant alsoo te commen plunderen: dat deselve quaede maeren hier niet en waeren, ende dat ick tijdinge van Gent hadde nopende de gelegentheyt van deselve sententie, ick soude UEd[t]. selven commen vinden, doch hebbe al begonst possessye te nemen over de gemelde Heeren regenten van de voorz. kercke, daer inne ick geen obstacle en rencontreren; doch alsoo het laet op 't iaer is, sal daervan alsnu weynich commen, mits de landen vague liggen. Hier op verwachte van UEd[t]. antwoordde per missive met eenige gesteltenisse van de saecken van 't vaderlant alhier, sal UEd[t]. in de protexye van Godt almachtig naer wenschen, ende voorts aen deselve UEd[t]. my schryven, dat ick ben

Mynheere!

Van UEd[t]. ootmoedige dienaer

(get.) *C. van Geertruyt.*

De sententie tot Gent is gewesen int jaer 1666.

In Melsen den xvij Meye 1668.

B. Monsieur van Geertruyt,

UEd. seer aengenaemen van den 17[en] deser my ter handen gecomen synde, vinde ick my geobligeert (om soo veel in my is geduyrende myn verblyff my t'informeren op de rechte beschapenheyt van de saecke van de kercke) op deselven voor antwoort te seggen, dat ick niet onderlaeten sal my alhier naeder te informeren off d'appellatie van die van 't Clooster van Sarepten geinterjecteert ende geprosequeert sal sijn, ende ben niet beducht off daer is remedye om 't selve uyt te vinden. Gelyck ick dan van uwe zijde te gemoet sien sal desselfs nader bericht, wie de Heeren Kerckmeesteren tot Gent souden mogen gedient hebben, als ook copye van de gemelte sententie, ende voorts soo het UE. commoditeyt mochte toelaeten, wat van de gront van deselve landen is, ende off in tyden van vreede van eenige waerde souden syn. Als U. E. brieven addresseert tot Mechelen in de herberge van de Keetel sullen wel seeckerlyck mij behandreyckt worden. Dat U. E. possessye genomen heb verstae wel ende conform d'intentie van de geseyde Heeren te sijn.

Wat de vreede aengaet tusschen de Coningen van Spangien ende

Vranckryck is, gelyck U. E. weten sult, tot Aecken geteyckent, edoch alsoo de ratificatien noch niet uytgewisselt syn, ende den Coningh van Vranckryck inmiddels in geen andere stilstant van wapenen heeft geconsenteert, als voor soo veel aengaet het doen van surprinse op maelcanders steden en forten, soo dunckt my niet vreemt, dat den vyant, die sijn tijt op een ent loopt, alles plondert, wat hem doenlyck is, ende is wel te beduchten dat hij niet anders als met een stanck sal scheyden. Waer mede afbreeckende en met erlangen U. E. antwoort te gemoet siende sal ick blyven

UE. dienstwillige Vrint.

Mechelen den 18 meye 1668.

Memorie.

Burgemeesteren en Regeerders der stadt Goude, door ofte van wegen eenen notaris Cornelis van Geertruyt, wonende tot Melselen, bekent gemaeckt synde dat in den jaere 1666 by den raet van Vlaenderen tot Gent waere gepronuncieert eene sententie in eene saecke tusschen de kerkmeesteren van S^t. Jans kercke binnen de voorz. stadt ter eenre, ende de religieusen vant clooster van Sarrepten binnen Brugge ter andere zyden, waerby de voorz. kercke soude geadjudicieerd sijn 30 gemeten lants, liggende in Melselebronck, Beveren etc., ben ik op eergisteren by missive versocht de moeyte te willen nemen, my hier op te willen informeren ende tot dien eynde op gisteren door eenen expressen aen den voorn. van Geertruyt geschreven hebbende, wordt by denselven geantwoort als blijckt bij copie van desselfs nevensgaende missive. Nu wensch ik wel te weten:

Wanneer deselve sententie is gepronuncieert, ende waert doenlijck te hebben copie van deselve.

Alsmede off van deselve sententie is geappelleert, ende waer de stucken van d'Heeren Kerckmeesteren te becomen sijn. Actum Mechelen den 18^{en} meye 1668 ende was ondert. *J. van de Tocht.*

Omme te voldoen aent bovenschreven versoeck is oversien geweest den rapportboeck van de Heeren van den Raede [van Vlaenderen] van de jaeren 1666 en 1667, aldaer dese saecke niet bevonden wort, nochte oock op den registere van de sententien, soodat deselve saecke op anderen naeme moet beleet geweest sijn.

Voorts heeft men gesproocken alle de procureurs van voorn. raede, die principalijck aldaer syn postulerende ende de practijcque van Brugge syn hebbende, ende ten laesten bevonden, dat 't clooster van Sarrepten gedient hebben de procureurs Garemijn Tombeele ende Tombeele de Jonghe, dewelcke segghen, dat sij int bovenschreven proces niet en hebben gedient, nochte dáer of en weten te spreken.

Daer is ter kennisse gecomen, dat het voorn. clooster soude gedient hebben Jan Michiels, oock procureur, alsnu overleden, hebbende dengenen syn comptoir dirigerende belooft alle devoiren te doene, omme 't selve op te soecken, 't welck voor als nog omme de cortheyt des tijts niet en heeft connen geschieden.

Zijnde oock gesproocken den eersten clercq van de griffie van den voorn. raede, dewelcken seyde memorye te hebben, datter sententie in de bovenschreven saecke gegeven geweest syn, en dat hij er ook naer soude sien. Actum den xxiij meye 1668.

(Gezonden met eene korte geleidende missive van Isabelle Baelde [Mevrouw Trist] Gent xxiij meye 1668.)

Mijnheer,

Mynen laetsten aen U Ed'. is geweest van den laetsten der voorleden maent; t' sedert hebbe ick geraden gevonden aen Mons'. Geertruyt noch par expresse te laeten affgaen de missive waervan hier benevens copie gaet onder de letter A, ende daer op tot antwoort ontfangen de missive waervan de copie is onder de letter B., gelyck my oock t' sedert toegecomen is een missive uit Gent, waervan copie gaet onder de letter C., waer uyt d' Heeren Kerckmeesteren nu klaerlyck sullen konnen sien, dat het proces, waervan soo breet is gesproocken, in den Raedt van Vlaenderen tot Gent noyt is geventileert ende veel min daerinne gesententieert is off van denselven geappelleert aen den grooten Rade alhier. Ick moet bekennen, dat gelyck ick van den beginne aen beducht ben geweest, dat dit werck desen uytslach soude nemen, dat ick nu nog veel meer becommeringe hebbe, dat die noch minder tot Middelburch sal te vinden sijn, en noch veel min het appel, daer van in de chambre de miparty, daer ick met geen gedachten weet datse komen can. Soo den geseyden Geertruyt morgen alhier verschijnt, gelyck hy my by syn missive adviseert, d' Heeren Kerckmeesteren gelieven gepersuadeert te sijn, dat hy niet sonder wel geexamineert te wesen, van mij gedimitteert sal werden. Ick wenschte van harten bij dese occasye de kerck eenigen dienst konde doen. Hoope, dat op Dinxdag de sententie in die groote saecke tusschen Haer Hooch Mogende ende den Heere Cheurfurst van Brandenburch, daer inne ick nu bij naer een maent alleen gesuft hebbe, gepronunciëert sal werden, en mij gepermitteert te mogen t' huys keeren.

Waer mede afbreeckende sal ick naer myn dienstige gebiedenis aen de Heeren Kerckmeesteren blyven

Mynheer,

Derselver en UEd'ᵉ. ootmoedigen en dooblig... dienaer

Mechelen den 3ᵉ. July 1668. *J. van der Tocht.*

A. Monsieur van Goertruyt,

Dat opten mijnen van den 18[en] deser by my gedaen bestellen op Antwerpen, ende daerby versocht hebbe dat door U. E. nader mochte worden bericht omtrent de saecke van de Heeren Kerckmeesteren, namentlijck wie deselve Heeren tot Gent souden mogen hebben gedient, dat ick mocht machtich worden copie van de sententie, gelyck mede van wat gronden de landen sijn, ende wat dies meer is, geen antwoort hebben becomen, doet my beducht sijn dat deselve missive niet wel mocht bestelt sijn, off immers met soodanige promptitude niet wert voortgesonden als dese saek in myn regart wel vereischt, ende hebbe daeromme ende oock om U. E. verseeckeringe te geven, dat alhier van de appellatie vant selve proces niet gevonden wordt, den brenger wederom aff te vaerdigen, met gedienstich ende ernstich versoeck mij op alle 't selve de gedesidereerde antwoort te laeten toecomen, indien de sententie noch niet mocht machtich geworden syn, als verhoope ja; ben van opinie dat die costen behoort te doen aenstonts een keer naer Gent te doen, ende my deselve van daer opt spoedigste te laeten toecomen, te meer wel soude konnen syn, dat myn verblyff alhier niet lange soude sijn. Waer toe my verlaetende blyve

Mechelen den lesten meye 1668. UE. Dienstwillige Vrindt

(get.) *J. van der Tocht.*

B. Myn Heer,

Ick hebbe tot Gent geweest; dat is d' oorsaecke, dat ick U. E. niet en hebbe geantwoort op den voorgaenden brief, ende alsoo ick den geenen van UEd[t]. ontfangende, binnen Antwerpen was soo en can U. Ed[t]. niet particulierlyck schryven, maer sal int lanck aen UEd[t]. antwoorden op maendach toecomende, maer int corte seggen, dat de saecke geweesen is in den Rade van Vlaenderen tot Middelburch [1] en is per avontuer geappelleert in de

---

[1]. In het jaar 1599 werd door de staten-generaal de raad en het leenhof van Vlaanderen voorloopig ingesteld, en de stad Middelburg als de plaats aangewezen, waar die raad zitting had. Die instelling was noodig, omdat in den strijd tegen Spanje het noordelijk gedeelte van Vlaanderen al meer en meer de zijde der staten hield. De noodzakelijkheid van dien raad nam gaande weg toe, daar het beroep van vonnissen op den raad van Vlaanderen te Gend hoe langer hoe minder kon toegelaten worden. Op den 15 October 1661 gaven de algemeene staten aan hunnen raad van Vlaanderen eene nieuwe instructie, waaraan men zich verder gehouden heeft, met dien verstande, dat men de oude instructiën, door KAREL V aan den Gendschen raad van Vlaanderen in 1522, 1531 en 1533 gegeven, aanhield, voor zooverre die door de instructie der staten niet waren opgeheven. Aan dezen raad van Vlaanderen te Middelburg was het opperregtsgebied over Staats-Vlaanderen van wege de generaliteit toevertrouwd. Zie *Tegenw. staat der vereenigde Nederlanden*, II, bl. 415, vv., waar nog veel over de inrigting van dien raad van Vlaanderen voorkomt, en vooral ook J. SCHARP, *Geschied. en costumen van Axel*, II, 172, vv.

chambre de miparty, daerop U. E. hem sal gelieven te adresseren aen den Heer Raet Ruysche, die aldaer inne is. Hiermede blijve in haesten

mynheer,

Van U. E. ootmoedigste dienaer

Antwerpe de lesten meye 1668. (get). *C van Geertruyt.*

C. Mijn Heere,

Ick hebbe alle devoiren gedaen doen tot het becomen van de sententie tusschen de Regierders der Stadt Goude ende de religieusen van het clooster van Sarrepten binnen Brugge, zonder datmen deselve ergens heeft connen achterhalen, mits dat op het register van de sententien van den Raede in Vlaenderen deselve sententie niet vindelijck en is, apparentelyck dat het proces moet geinstrueert sijn op andere naemen. Doch is alhier geweest den Notaris Geertruyt ten effecte van naer de voorn̄. sententie oock te inquestreren, den welcken deselve oock niet en heeft connen vinden, maer heeft geseyt, dat hij is voorsien van eene copie dewelcke tot Antwerpen is gevlucht ende waervan hy aen UEdt. eene double sal oversenden. Hiermede blyve

Mijn Heere,

UEDts. ootmoedige dienaresse

Gent den xxxen. meyen 1668. (get.) *Isabelle Baelde.*

Mijn Heer de la Porte,

Alsoo ick nu hebbe oppositie van eenen van onse prochie, die secht, dat hij heeft behoirlycke authorisatie te mijnder eclusie, nopende de landen van de kercke van ter Grauwen, ende dat hy secht, dat het niet is van de St. Janskercke van ter Gauwen; jae dat 't selve oock difficieert soodat de kercke van ter Grauwen veertich mylen disteert van Gauda, soo hebbe ick deselve landen U. E. aengetrocken, ende oock profytelyk verhuyrt; doch alsoo daeromme groote rusie soude commen van procedures, soo bidde mij te adviseren, oft ter Grauwen resorteert onder Hollant ofte Zeelant, ende oock offde Heeren Staeten van Hollant connen directie hebben omme 't selve int lanck uyt te leggen, soo dient geseyt, dat de kercke van ter Grauwen heeft gehadt eenen Rentmeester van deselve kercke, die het proces heeft belecht [?], als Rentmeester van deselve kercke, indien ter Gauwe dat niet en raeckt, soo sal U. E. bidden daer over te schryven naer de kercke van ter Grauwen ende te procureren ratificatie van selve mijne procuratie informa. Den opposant, die alhier is, secht geauthoriseert te wesen vande Rentmeesteren van deselver kercke ter Grauwen. Hij is eenen persoon, die het sijne maer en heeft gesocht, omme alsoo 't selve te houden onvruchtbaer [sic ?], emmers

alsoo tusschen my ende deselve soude commen misverstant ende ruse van processen, soude daeromme liever acquiesceren ende mij laeten daer van van alle de naerpachters doen ontslaen [?], omme alsoo daervan te laeten datter geenne coste [?] en gebeurt. Ik sal verwachten [uw] antwoorde ende oock een ampel bescheet van deselve kercke van ter Graeuwe, indien het Zeelant raeckt, ende daerbij iet te wege te bringen, datse mijnne procuratie approberen; want den opposant is eenen weert, die veel baete souckt sonder cleyn proffijt te doen, ende t' is voorsekert dat ick het recht van partye can crygen, ende cotinueren dat sy in possessie sullen blyven tot volle wijsdom van de saecke principael. Evenwel indien dat hy opposant blyft insisteren, sal by tacite reconductie noch blyven in de maintenu ende hem de saecke leeren [?], maer liever soude 't hebben, soo UE. hebbe geschreven. Op alles cito antwoorde verwachten sal. Blyve naer onse oidtmoedighe groetenisse, mynheer, UE. oidtmoedighe dienaer; ende was onderteyckent *C. van Geertruyt*, met een signatuur in margine stont: Melsele, den 13 Juny 1668.

Myn heere,

Gisteren become UEd. missive, naer welcker innehoude my reguleren sal; gelijck ter selvige mij toegecomen is de ingeleyde, comende van S[r]. van Geertruyt, uyt dewelcke UEd. sal believen te sien, 't gene door hem aen mij wort geschreven sonder naerder geinformeert te wesen geen pertinente antwoort schrijven [sic] kan. Het schynt dat hij het woort van der Gouda converteert in 't woort Grauwen, ende vraecht off het onder Hollandt ofte Zeelandt gelegen is, gelyck UEd. uyt gemelte missive belieft te sien; conde in de oude boucken van de kerck van der Gouda uitgevonden werden, dat de kercke eenige landen in Vlaenderen gelegen hebben gecompeteert, ende dat daer over eenige regtsvorderinge is geintenteert; sorge [ik vrees] anders het een blaeuw blommeken wesen sal, dat niet te min in Vlaenderen comende naer Vere onderstae [?]. Waer mede dese vercorte. Sal UEd. en alle die deselve lieft sijn Gode Alma. in gena bevelen, ende blyve altoos

UEd. dienstbereyden dienaer

Hage den 15 Junii 1668. *A. la Porte.*

De kerckmeesteren van der Gouwde.

Specificatie van verschooten penningen ende Salaris by Anthony la Porte ten dienste van de rent- en Kerckmeester de Wilde uytgegeven.

Den eersten April 1668 in Vlaenderen sijnde is my door den procureur van Geertruyden aengedient, dat in Vlaenderen onder Melselebrouck enige landen liggende

waren, de kercke van der Gouwe toebehoorende, heeft mij daervan gegeven een schriftelycke memorie daer van aen de Kerckmeester ende rentmeester van der kercke ter Gauwe notificatie gegeven hebbe voor het schryven van de missive. . . . . *f* 0 - 12

Den 4 mey rescriptie becomen beantwoort en port . . . „ 0 - 15

Den 7 mey syn ter griffie van den hoogen rade gecompareert de Ed. Heere de Graaff, heere van Hoogeveen, ende Coenraet de Wilde, die procuratie op Cornelis van Geertruyt hebben gepasseert, daer voor met de dubbelden betaelt. . . . . „ 5 - 3

Deselve procuratie op den 8en mey naar Melselen aen Sr. Geertruyden gesonden met annexe [?] instructie, comt voor deselver demissie en port van de brieff. „ 1 - 12

Missive van den Heer Hoogeveen ontvangen ende beantwoort met port . . . . „ 0 - 15

Becomen ampele missive dato den 13 Junii 1668 van Sr. Geertruyden ende derselver aen de Ed. Heer van Hoogeveen gesonden, beneffens mijne missive ende porte van dien, als copieren van de brief. . . . „ 1 - 4

Missive van den 14en do. van den Ed. Heere van Hoogeveen ontvangen den 15en, geantwoort met port. . „ 0 - 15

Ontvangen missive van den Heer Hoogeveen dato de 17 Junij ende beantwoort met port . . . . „ 0 - 15

In Zeelandt synde hebbe een reys naer Brugge gedaen omme by de religieusen van Sarepta te vernemen naer de landeryen hier boven gemelt; voor vracht van Vlissingen op Sluys door 't Casant betaelt . . . . „ 1 - 6

Van Sluys op Brugge met verteeringe. . . . . „ 1 - 12

Tot Brugge en in 't wedertrecken tot Sluys verteert t' samen „ 8 - 12

Tot Sluys vernacht ende aldaer verteert . . . . „ 2 - 5

Vracht op Vlissingen . . . . „ „ - 6

Bevonden hebbende, dat de landen hier vooren genoemt niet aen de kercke ter Gouwe, nemaer aen de kercke ter Grauwe, in 't landt van Casant gelegen, toebehoorende waren, hebbe den Heere van Hoogeveen hetselve overgeschreven, ende is voorts de saeck daerby gelaeten.

f 25 - 12

Stelle alle myne moyte ende vacatie tot discretie by memo:

De Heeren Kerkmeesters van der Gouwe believen de bovenstaende som te betaelen aen myn schoonsoon de predikant Hensius.

Hage den 12 mey 1673. *A. la Porte.*

Betaelt en geboekt fol. 50 lit. H. 2 Oct. 1673 met *f* 37 - 16.

III.

DE PRENOSTICATEN

VAN

JOHANNES LAET VAN BORCHLOEN,

VOOR HET JAAR 1481.

Letterlijk en met alle naauwkeurigheid afgedrukt. Het Latijn vaak gebrekkig; de spelling onregelmatig; zonder paginatuur; met weinige interpunctie en veelvuldige weglating aan het einde der regels van het afbrekingsteeken der woorden. Voorts is 't zeer opmerkelijk, dat de vorm derzelfde letters zoo vaak verschilt. Men zie b. v. op 't facsimile de *k*'s en *v*'s. Schier geene twee letters in 't gansche stuk, die volkomen aan elkaâr gelijk zijn.

Ie groote meester Aristotiles seit Ten ware gheen beroerighe vāden loop der sterrē vā bouē Alle dinghen hier op der eerdē stōdē stille eñ wordē ghedestrueert eñ ghighen te nientē wāt dat latijn seit Qz iste mūdus īferior ē subiect9 corpibz supcelestibz ut tota ei9 v't9 inde gub'net' wāt ic iohānes laet vā borchloē zeer simpel in deser consten der astronomien, dit aldus weet dat alle dijnc biden wille van gode hier op der eerden vā bouē wert gheregiert, ende de loop des hemels nēmermeer stille ne staet So willic scriuē hoe hem dit toecōmēde iaer vā . m . cccc.eñ lxxxi. hebben sal in vele dijnghen Als in orloghe, dierē tide, eñ steerfte eñ meer ander dijnghen, ende dit meest ontrēt onsen clima, so verre als si behoort ōder dteeken vā cācer, dwelc mē heet signū mūdi Int iaer naest ledē screef ic dat wij te sorghen hebbē voor drie quade toecōmēde dinghē, als hoorloghe, sterfte, eñ dierē tijt, vā desen driē so en sullen de somighe niet verre vā ons noch niet dit iaer vrīzijn, ghelijc si wel wetē sillen diet cōmē sal. Die sterfte eñ orloghe en sullē niet ouer al ghesciedē, maer dierē tijt sal vniuersael zijn, bicās in allē dinghen daer de mēsche bij leuē moet Ende principalic voor de ghene die alle dinghē copen moetē, daer zij bi ghevoedt werdē Eñ so wat ic scriue vā orloghe toe te cōmene in eenich lāt, ofte famose stat dat nemic bider ontfanghenesse der heerē eerstwaerf in eenich lant, eñ biden reuolucīē der heerē na dat si die landen ontfanghē hebben, waer omme alder eerweerdichste ī gode heer

lodewijc van borbon bider gracien gods bisscop vā ludyc, hertoghe van buylgoen, graue vā loen, uwer hogher moghētheyt eist dat ic nu presentere dese naervolghende prenosticacie vā desen toecōmende iare van . lxxxi . Maer niet den ghonen die meenē dat god den sterrē gheeē dijnc en heeft ghegheuen bi influencien te gheschiedē hier op der eerdē Nam quot habet astronomie ignorātes tot habet eū despicientis, voort meer so biddic dat mi niemēt en verstae in dese prenosticaciē dat mijn meenijnghe es dat die sterrē yet gheuē hier op der eerden, anders dan bij influencien Indicia enim estrorum sunt media inter necessariū et possibile, Ende oft also es dat ons die sterren bij gods wille dreeghen bi quade influencien So laet ons neerstelic bidden gode die alle dinc vermach dat hij verkeeren wille die quade influencien in zoetichheden.

De disposiciē ende dwesen van dit gheel toecōmende iaer hoe hē de tijt hebben sal in de veranderinghe der lucht

Wanneer ic wille prenosticiren de veranderinghe der lucht of des tijts so merkic eerstwaerf wat virtutē elke planete heeft bi haer seluē En̄ welke planete es heet. of droghe, caut, of nat, En̄ welke meer heet es dan droghe En̄ of die planete es in haer eyghen huus, of ī haer exaltaciē, of daer zij macht heeft, en̄ of zij zijn in eeneghe teeken die men heet septemtrionale, of meridionale Ende ooc meerckic dē doorghāc der mane, dats wāneer si sceet van eender planete ende voucht haer tot eender ander Ende ic meercke alle die coniunctien en̄ opposicien der sonne en̄ der mane En̄ wat teeken
Fol. 1, verso. dat in elke cōiūctie of opposicie opgaet int oeste En̄ nu dit toecōmēde iaer so hebic vele ghemerct de dijnghē voorseyt . En̄ vinde dat dit toecōmēde iaer hem niet hebben en sal naer de natuere vādē tide des iaers want dat beghinsel van desen iare sal vochtich zijn. en̄ niet zeer hart, met winde, reghen, en̄ cleyn snee, het sillē cōmen vost en̄ rijm met snee buten dē rechtē tijde alst behoren saude te cōmene Het sillen cōmen steerke windē vutdē suytwestē en̄ dōder en̄ blixem buten tijde die somighen plaetsen scadē sillen en̄ quade neuel die destrueren sillen vele ionghe vruchten en̄ blou-

men der hogher bomē en̄ meer ander vruchten daer men bi leeft Het sillen cōmen steerke dōdren ende blixemē die scade sillen doen in somighen plaetsen En̄ mē sal vernemē in eenigher plaetsen ontrent onse clima eertbeuinghe En̄ men sal dit iaer wōderlike dijnghen sien in de lucht En̄ ontrent dhende vā desen iare sal commen steerc wint die scade doen sal int water en̄ scepen destrueren En̄ ieghē dhende vā desen iare sol cōmen cleen voorst met rime, haghel, en̄ cleen sneukin Aldus behoort dit iaer te zine naer dē loop der sterren

Nu willic hier dat gheheel iaer deelen in vier deelen, ende elc deel in iij. maēdē, en̄ scriuen hoe hē elc deel hebbē sal in de verāderīghe d' lucht

Eerst hoe hem de winter hebben sal in de veranderinghe d' lucht

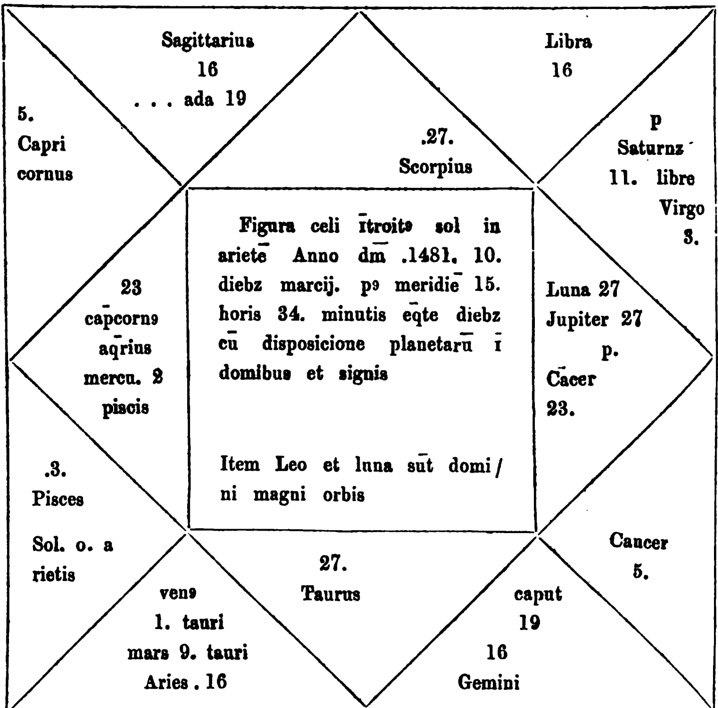
De winter beghint recht als de sonne ghaet int teekin vā capricorn9 in alle iaren Ende dat sal nu zijn dē xistē dach te xiij hueren en̄ lviij. minuten naer noene in de maent van nouember Ende het sal ascēderen te dier hueren een teeken heedt libra, en̄ dats heet ende wac bij natuerē Ic vinde venus de welke vrauwe es vandē ascēdent te dier hueren sepitemtrionael descendens maer in latitudine occidētael Ic vinde ooc saturnū indē ascendēt in termino mercurij Nu wel ghemerct wat dit beteekent met meer and' redenen so vīdic dat die wīter niet zeer hart noch caut zijn en sal, met groter vost of snee, maer dickent met reghen en̄ cleen vost ende snee, niet langhe duerēde, en̄ dat gheminghelt met haghelkine dē wint dicwil cōmēde vut dē westen, en̄ doncker neuele met rime smorghēs En̄ hier ōme sal de wīter heetē instabel of variabel, dats niet langhe hem hebbende in eenen doene

Dit hier naer es de figure des hemels recht als sonne sal gaē īt teekin van aries Ende dan sal op gaē int oeste een teekin heedt capricorn9 ōtrent xxiij. gradē en̄ dats in termino vā saturn9 Ende dit teekin en es niet stabel of fix in zijnder natueren, daer omme moetmē noch een figure makē recht als de sonne sal gaē ī libra, nu ōme dē heere te vindē vā desen

iare, so hebbe ic aller planeten macht ende natuere wel ghemerct Recht te dier hueren als de sonne sal gaē in aries dwelc nu zijn sal in maerte dē xstē dach te xv. hueren xxxiiij minutē na noene Eñ op die huere vindic dat dē mane heeft de meeste macht omme te zine vrauwe vā desen iare, wāt si es in haer proper huus eñ in angulo occidētali Ende al est dat iupiter ooc es in angulo occidētali, hij es retrogradus daer omme en mach hij gheē heer zijn Ende al eyst dat ven9 es in haer eyghen huus si es cadēs ab āgulo, daer ōme oec nz

Aldus eindigt deze bladzijde, naar het ons toeschijnt met onvoltooiden volzin. Het nu volgende figuur zou dan ook op iets anders dan op het voorgaande betrekking hebben en niet het figuur zijn, waarop zooeven in het stuk gewezen is. Dat er meer figuren dan één in waren opgenomen zal ons straks blijken. Toch sluit de inhoud van het opgegevene zich vrij wèl aan aan het nu volgende, zoodat er niet veel schijnt verloren te zijn. De vraag wordt er te moeijelijker door, hoe DE KEYSERE heeft gedrukt; eene vraag, die straks nader ter sprake komt.

Ander blad, recto.

De disposicie eñ dwesen hoe haer de lente hebben sal in de veranderinghe vander lucht

Recht te dier hueren zo de figure vorē bewijst sal gaen de sonne in aries, ende daer gaet de winter vut Eñ te dier huerē sal ascenderē dat teeken dat capricorn9 heedt caut eñ droghe inder natuerē, eñ het es thuus van satarnus, eñ die heere vanden ascendēt orientael, maer in latitudine septētrionael ascendens Mars es occidētael maer in latitudine meridionael ascendens, die cōiunctiē ende opposiciē wel ghemerct so vindic dat die lente noch omtrēt haer beghinsele haer hebben sal met rime, met cleender vost, eñ cleē haghel ghemingheit met sneukin, eñ ōder wilen doncker neuele met winde meridionale Eñ als de wint heeft ghestaen int noorde sal hij hem terstont weerpē int zude, eñ niet dickent cōmē vutē oestē Ende ieghen dat hende vā der lente sullen cōmē donderē eñ blixemē vutē zude eñ vutē westē met groten reghene in sommeghen plaetsen Eñ heete daghen die inderen sillen vele menschen eñ somighen vruchten Eñ naer die heete daghe sillē cōmen caude daghe, eñ h' met sal ghequedts werdē veler liedē natuere Eñ het sal groot water zijn in sommeghen pleckē daert voortijts niet gheweest en heeft.

Dit hier naer es de disposicie vanden somere

Die somer beghint te dier hueren als de sonne gaet in cancro Eñ dats dit jaer den xijstē dach te drie huerē naer noene in de maent vā iunio Nu te dier huerē als de sonne gaet in cancro so sal ascēderen een teeken dat heedt des . . . . . . scorpio Ende dats een teekin caut eñ wac Ende de heere vā de . . . eekin dats maers eñ die es . . . in cancro Ende maers ansiet saturnū per quartilem aspectum Ende ic vinde alle de planeten op desen tijt occidentael in longitudine Maer maers ende saturnus zijn septemtrionael in latitudine Nu ghemeerct also de boucken vā astronomien leeren so saude de somer ontrent zijn beghinsel hem hebben in somighen tide met seer heetē daghen, ende daer naer ter stont caude daghen eñ hier met sillen beroert werden vele mensschen tot toecōmender pestilencie, eñ dese somer en sal niet gheliken in vele quaethedē dē somer voorledē want

het sillen meer heete daghe cōmen dan inden somer vorleden Eñ het es te duchtē dat tcorē sal hebben te lidene vut quader lucht, dondre eñ blixem met winde occidētale commende naer de noene Ende om maers wille dan zijnde inder exaltacien van iupiter ende ōme des quade aspect wille van saturnus ende van maers, ende maers zijnde int huus van luna die nu vrauwe van den iare es so eyst seere te sorghen voor vele vruchtē ghedestrueert te werdene. daer de mēsschen bij leuē sauden dwelke god keeren moet

Hier na volcht de disposicie eñ dwesen vandē heeroust of autūpn9 De heeroust beghint als de sonne sal gaen int teekin van libra Ende dat sal zijn nu in september den xiijsten dach te xvi. hueren naer noene Nu te dier huerē als de sonne gaet ī libra sal ascēderē virgo ontrēt xij. gradē eñ die es caut ende droghe hebbende de natuere van der eerden, ende virgo es teekin vā den somere Ende venus vrauwe zijnde van den ascendent es, orientael met. maers ende iupiter: saturnus septemtrionael descēdens Dit wel ghemerct met veel ander redenen saude dē heeroust zijn in zijn beghin met waermen daghen, ende soet of lau driuende wint commende vten suden ende westen Ende bij tiden die sonne heet na d' noenen Ende hier vut sal cōmen sterfte in somighen plaetsen Ende naer de middewaert steerken wint met watre Ende int thende sal cōmen doncker neuel met rime, cleen haghel eñ snee eñ cleen vost Met desen sal hem de wint stellen ten noordē weert eñ tē oestē Ic meene dat de lucht haer wonderlic hebben sal binnen den heeroust

Also ic hier ghescreuen hebbe so saude hem desen tijt hebben naer de naturelike influencie van bouen daer si lettel af weten die in plaetsen besloten wonen In dit biddic dat my niement en versta als dat ic segghen saude dat yet gesciedē sal bider veranderinghe der lucht, dan byden wille vā gode ende vut influencien vanden sterren Nonne totū celum et sol et luna z ōnes stelle in principio creata sūt a deo nec aliquā virtutem habent nisi a deo, et ipsius subiacent voluntati.

Dit hier naer volghende es de figure recht te dier huerē als de sonne gaet in libra ende daer beghint den heeroust of Autumnus

Deze „volghende figure" is niet aanwezig, dewijl met de laatst opgegevene woorden de bladzijde eindigt, en de nieuwe bladzijde, waarop de figuur staan moest, niet gevonden is. Het thans volgende folioblad, ofschoon aan 't vorige verbonden en daarmede één papiervel, behelst geheel andere dingen, gelijk straks blijken zal. De Keysere gebruikte misschien groote vellen, die, aan beide zijden gedrukt en voorts toegeslagen, a c h t bladzijden druks uitmaakten, op de wijze, waarop men thans het 4°. formaat behandelt. Wij zouden dan hier vier bladzijden verloren hebben, t. w. de toegeslagene, die op elkander volgden; en wat nu volgt was het achterste blad (aan het eerste vast), vormende de twee laatste bladzijden er van. Doch dan zouden we moeten onderstellen, dat van het eerste groote vel druks zes bladzijden verloren zijn; iets dat bij de gelijksoortigheid van inhoud, waarvan wij in onze aanteekening boven spraken, bezwaarlijk is aan te nemen. Wij vragen dus met te meer belangstelling, o p w e l k e w i j z e de Keysere z i j n e p a p i e r b l a d e n — men vergeve ons 't woord — b e d r u k t h e e f t.

De bladzijde, waarvan wij nu den tekst, voor zooveel die bewaard is, opgeven, is zeer geschonden en gescheurd. Ongeveer een derde is er van verloren gegaan, en wel het middelste gedeelte, als had men er midden in een strook uitgesneden. Wij leggen de overgeblevene deelen aan elkander en lezen dan het volgende, waarin het begin en einde der regels van het oorspronkelijke bij het afdrukken bewaard en telkens het verloren middeldeel door een — aangeduid is; terwijl wij te meer dit verlies betreuren, omdat de inhoud (prenosticatiën, naar 't schijnt op Vlaanderen en Vlaamsche steden betrekkelijk) ons gewigtiger voorkomt, dan het onvruchtbare en dorre, dat wij reeds mededeelden.

. . . . ene haren heer . . . — . . Die heerē en capitei-
. . . . liedē van ma . — . bben selē van pinē ghe
. . . . maken vā den ghe . . . — . . . een volc sal die edele
lieuer hebben dan zij voor . . . . — . . . heere vā harē teekē
daer zij ōder zijn valt dit . . . — . . . olucīē Ende in some-
ghen plaetsen binnen vlae . . . . — . . cōmen pestilencie oft
siecheden daer dat volc . . . — . . . . . en vlaēderē sal een
nieuwicheit op stae . . . . — . . gheboren en es eñ de-
se nieuwicheit ne sal . . . . — . . . nde daer dat volc in se-
keren plaetsen hē of . . . . . . — . . n vlaēderen sal dit iaer
ghespijst werden mz spisen . . — . . . tsen, ende vādē ghenen
diese nochtan mz gāser . . . . . — . . . lmen nz op ghehoopt
en heeft, ende binnen desen . . . — . . lijnghe vā volcke der

wapenīghē te lāde eñ te . . . — . . zijn ghenomē dit iaer na dach ende huere dat die . . — . . . aefschap vā vlaendren mz meer anderen redenen dat . . — . vij in aust den xxiiij. dach omtrent ix hueren voor no . . . — . . ke

Die stat vā ghent die . . — . . . en in drie manieren dats ī macht, in sterchedē, ende . . — . der dat teeken vā leo, dit iaer sullen hu wethouwe . . . — . . . . f regiment draghers hē pinen voort te stellen din . . . — . . gdelic sullen zijn voor dat ghemeen volc Eñ het sul . . — . . . ghehoudē werdē vā grotē saken die niet also slutē . . . — . . . chtā namaels duecht eñ profijt of cōme sal E . . . . — . . . nen deser stat sal opēbarē of gheschiedē een dinc . . . . . — . . . es gheweest, ende h' af sullen hem vele liede . . . — . . . . goede fortune hebben in vele saken, ende ver . . . . — . . . . ermen langhe duecht af spreken sal, ende eyst . . — . . n zij, souden doen dīghen daermē af ōtsien soude E . . . — . . . . . aer groot goet ende duecht af commen sal . . — . . . . nder recepcien valt dit iaer in domo filio . . . — . . . . . . het es te duchten scade te gheschiene va . . — . . . . ese . . . ontrent deser stat Van deser plaetsen so . . — . . ic . . . . terlate nu Dese iudicien zijn een deel gh . . . — . olucien vādē tijde dat die moghende prinche hertoech . . — . e der stede van ghent, dat welc was int iaer ons he . . — . . . maent van aust dē xxiiij. dach te ix hueren eñ een h . . — . . kerke voor noene ascendens libra Eñ ter stont ded . . — . . heere den eet

Illustrissimus dux ma . . . — . . . brugis āno dñi.m.cccc lxxvij mensis augusti . . . — . . ascendens taurus

Hier willic wat scri . . . — . . . . . welke es eē stat groot van name ende verre be . . . — . . . steden in alle hare dinghen, ghelijc die zee . . . . — . . . toe vloeyen Also vloeyē eñ cōmen menighe d . . — . . deser stat Ende datmē nz en vint in eenighe stat . . . . — . . capellen sente basilius Eñ dat es dat heleghe . . . . — . . . htich bloet ihesu xp̄i, daer ghebracht vā iherusal . . — . . aenderen gheheetē theod'cus ende bij eenen abt gh . . — . . . bracht inden iare M. C. eñ

Verso des blads.

xlviij. die feeste hou . . . . . — . . . mey Die reuolucie ghemerct vanden iare, da . . — . . . ghemerct . . e feesteliken dach Ende ooc ghemer . . . — . . . iaer. dat die moghende prinche binnē brugghe . . . — . . . ghemerct dat signū profectionis dit iaer So sul . . — . . edē af stellen vā deser stat d' nochtā eere duecht en . . . — . . auwen bevrucht met kinde sullen dit iaer gracelic . . — . . . et minder aerbeyde dan zij ī somighen tijden hebben . . — . . . en knechtkins zijn die ghevorē sullen werdē En . — . . . selē stellē die selē h'dincken hebben te cōmen tot . . . — . . nē deser stat so selē somighe mēsschen deuotelic h'd . — . . n̄ het selen in somighe plaetsen eñ in somighen . . . . — . . . echeden daermen lichtelic af steruen sal Eñ bin . . — . . . ser stat es zeer te sorghen dat scade ghescien sal va . . — . . staet sal hem wel draghen eñ dat ghemeen volc sa . . — . . bben die gheestelike personē meer dan zij ī somi . . . — . . . . alle die ghene die willē yet eerstwaerf be . . . . . — . . . . . . oft eenich ābacht eerst werf te beghīnē s . . . . . . — . . . . . . nen want mercurius sal op dē sesten da . . . — . . . . . . ighe moetē hem wachten voor dieue . . . . — . . . ancien Die regerē dese plaetse eñ . . . . — . . . . meer and' deser ghelijc selen dit iaer mz minder . . — . . . dan zij in somighen tijden voorledē hebben . . . . — . . . . . erden van comanscapen sal lichtelic toe g . . . . — . . . driet, selen verblijt werden in zekeren dinghe . . . . — . . . . en selē opēbaer cōmē wāt die reuolucie be . . . . — . . d est occultū reuelabit'. eñ vele meinsschen ī . . . — . . . . me te leerē cōsten van ambachten Eñ ōme . . . . . — . . . . laneten so selen vele manne h' vrauwē lieū . . . . . — . . . ē hebben gedaen Vele van dyenē selen te niente ga . . — . Eñ so wie in dese stat woēt eñ meerken wilt na de . . — . . . . bicans al zien also cōmen Dat signum profectio . . . — . prinche dē eet dede, so vallet dit iaer int huus vā iup . . — . . den eet dē heeren van sente donaes int iaer M.cc. . . — . . . . . . aent vādē augustus den xxix. dach te xi. huere . . — . . . ē seluē dach dede die pri-

che den ect den ghem . . . — . . . . . olc den prinche weder

Laatste blad, recto. Den doorluchteghen glorieusen vermoghende prinche hertoch maximiliano die reuolucie zijnre gheboorten hebbe ic wel ghemerct, eñ zijn ylech dz welc men heyt punctus vite ende dat signū profectionis Ende ic hebbe oo ghemerct inder gheborten den almutas welc sol was Ende dit iaer so hebbe ic dat signum ascendēs ghedirigeert ende ooc dat signū partis fortune mz zijnen graet Ende ooc so hebbe ic wel ghedirigeert gradū solis, eñ ooc gradū medij celi Eñ ooc so hebbe ic ghedirigeert gradum lune, eñ dit al p̲ gd9 equales So eist dat ic vinde dat dese heere dit iaer in vele saken wel voort gaet in goedē fortunen, Eñ sal dwinghen of sachtmoedich makē die noch niet ghedwonghen en zijn Eñ ōme dat dat signum profectionis nu compt ī domo amicorū so sal hij vele vercrijghen vā vriendē die hem goet en ghetrauwe selen bliuen dit iaer meest Eñ hij sal vriende vercrighen die noch viāt schijnen Eñ trect hij in orloghe hij en sal niet v'wonnen werden, ende vut zijnder rechter proper natueren sal hij betrauwen vriēden die hē trauwe doen sullen Eñ hē selē toecōmē bodē eñ brieuē die hem den zin wat bezwarē sullē, eñ hem sal een of twee ghetrauwe vriēd af steruen, eñ hē sal een cleen ziecheyt toe cōmen vter slincker zijdē omtrent die longheue eñ milte mz hoeste, eñ hier ieghen selen die meesters hē wetē te stellen eñ te ghenesen lichtelic Eñ somighe vā zijnē vianden selē bedrouuē ō dz si nz en selen moghen cōmē tot harer meeninghen eñ voorghenomē obsat, eñ ic p̄auisere hē te wachtē dat hij nz en crighe quetzure va eenigh' beestē mz iiij. voeten

Die disposicie vādē volcke vā wapenen tot orloghe oft stride bereet

Die disposicie der wapenen der instrumentē bereet tot orloghe ende die doodinghe der meinsschen weetmen bij sekerē sterrē fix, eñ bij sekeren cōiūctien ende hier ōme seyt Albumazar eñ Messahalla wilt ghij wetē wat elken lande gheschiedē sal vā orloghe, vā stride, oft van destructien So merct wel dat signū vā dien lāde oft stat, eñ dit hebbic na minen bestē ghemerct Albumazar seyt hier af aldus So wanneer in eenighe reuolucie

sat'nus valt int achste huus retrogradus so hij nu doet dit iaer Significat defectū ōnis boni et augmentū oþis mali Dats ghebrec in allen duechdē ende v'meeringhe in allen quade Mars cadēs ab angulo orientali Dit beteekent dz eenighe vriende hem sullen willen rechten met stride ieghen conīghe Hali ī summa iudiciali seyt Mars eñ venus ī tauro ghelijc zij dit iaer zijn significant interfectiones et mortalitates in hominibz Dats het beteekent dodinghen en tsteruen vā vele mensschen Eñ maers ī tauro beteekēt de doot moghender liedē versus meridiē De valssche cauda draconis es dit iaer int huus vā iupiter, eñ daer bij zijn drie cleē fixe sterren Dit beteekēt v'weckinghe tot bloetsturtinghe, tot valsscheyt, ende tot destructie vā mēsschē Hali eñ albumazar segghē in sūma iudiciali So wāneer saturn9 in eenegher reuolucien cōpt in actaua domo so hij nu doet so beteekenet dat ghedoot sillen werden ridders eñ ander edel volc Hier willic aflaten dit iaer vā meer te scriuene Ende gheue elken menssche te verstane So wat ic nu hier van orloghe eñ vā stride ghescreuen hebbe, dat seker niet en sal ghesciedē tē plaetzen daer men nu meenē mocht te ghescieden, noch niet alte male vāden ghenen daermen nu op dincken mochte diet doen souden, nochtā salt ontrent onser plecken gheschieden, het en zij dat god den sterrē af nempt haer īfluencien, bij goeden weerken vā ons meinschen Ende ic claghe noch den toecōmendē tijt dat ic dien noch niet ghestelt en vinde, die meinsschen te cōmene tot vreden ende rusten eenighen tijtduerende. vides enim q, vniuersa mūdanor7 generatio generātiū scilicz humane propaginis series a modico īcipit Ende voort oft yemende beliefde een reuolucie te settene ieghen dat iaer vā lxxxij. dat salmen nemen op den eclipsis vā der sonnen nu cōmende dē xxviij dach in mey eñ op die cōiunctie vā Mars eñ vā Sat'n9 cōmēde dē xij. dach in augusto eñ op die cōiūctie vā Mars eñ vā Saturn9 cōmēde dē xvij. dach in nouēber Nu biddic elken meinsschen dat si my nz verstaen en willen in desen scriuene, dat mijn meenijnghe yet met allen es, dat die sterrē eenich dijnc gheuen hier op der eerdē āders dan bij īfluencien Exēplū neme ic vut Genesis primo capitulo

Nichil potest facere creatura sine efficientia creatoris. ymmo quicquid vult deus fieri, illud fiet Et quicquid ꝑducitur a stellis a deo primo ꝑducitur. et secūdario a stellis tāq, ab instrumentis eius.

Hier zijn volmaect p̄nosticatē Johannis laet.
vā Borchloen vut ghegheuē des iaers lxxxi.

Gheprendt Taudenaerde

Ziedaar alles wat overgebleven is. Het onbelangrijke en vervelende van den inhoud deed ons meermalen voornemen er slechts een gedeelte van mede te deelen. Doch de gedachte, dat er èn voor de taal, èn voor de geschiedenis, èn voor de kennis van soortgelijke prenosticatiën in 't algemeen kan voordeel van worden getrokken, de overtuiging dat wat voor den éénen nietswaardig is voor een' ander soms het hoogste gewigt heeft, en vooral de hooge zeldzaamheid der drukwerken van Arend de Keysere, dit alles heeft ons doen besluiten het overgeblevene in zijn geheel op te geven.

KLEINERE BIJDRAGEN.

TER GOUDE EN TER GRAUWE,

DOOR

M. A. G. VORSTMAN,

theol. doct. en pred. te Gouda.

De naamsverwisseling dezer twee plaatsen heeft tot een zeer zonderling misverstand aanleiding gegeven, waaruit eene correspondentie ontstaan is, die in haar geheel is bewaard gebleven in het archief der St. Janskerk te Gouda. Steller dezes, nog aan de jaren zijner jeugd gedachtig, toen hij zijne vacantiën doorbragt te Sluis in Vlaanderen, waar zijn vader, J. G. VORSTMAN, predikant was van 1815 tot 1825, wenscht een blijk te geven zijner belangstelling in de *Bijdragen tot de oudheidkunde en geschiedenis, inzonderheid van Zeeuwsch-Vlaanderen.* Hij geeft daartoe wat hij heeft gevonden, hoe weinig belangrijk het ook in zich-zelve moge wezen, maar eenvoudig als eene historische curiositeit, die als door een toeval zijne tegenwoordige standplaats Gouda met Zeeuwsch-Vlaanderen, waarop hij van ouds betrekking gevoelt, in verband heeft gebragt. De zaak, breeder vermeld in de boven, bl. 251—262, onder de BRONNEN opgenomene oorkonden, komt eenvoudig hierop neder:

Zekere CORNELIS VAN GEERTRUYT, notaris en procureur te Melsele, had op den 1 April 1668 aan ANTONIE LA PORTE of DE LA PORTE, secretaris van Hun Hoogmogenden munt te 's Gravenhage, maar die ook in een der stukken secretaris van de stad Veere [1] genoemd wordt, berigt gegeven, bij gelegenheid dat deze in Vlaanderen was, dat bij sententie van den raad van Vlaanderen te Gend aan de St. Janskerk te Gouda waren toegewezen dertig gemeten lands, gelegen in Melselenbroek, onder Beveren, Brachem [2] en elders, maar waarop de religieusen van het kloos-

ter van Sarepta te Brugge tot dusverre schenen aanspraak gemaakt te hebben. Dit vonnis nu zou in 1666 ten voordeele van de St. Janskerk van Gouda gewezen zijn.

De kerkmeester van Gouda, NICOLAAS DE GRAEF, heer van Hoogeveen en oud-burgemeester der stad, en de rentmeester der kerk KOENRAAD DE WILDE, schepen, dit door ANTONIE DE LA PORTE vernomen hebbende, geven aan CORNELIS VAN GEERTRUYT volmagt om in hunnen naam bezit te nemen van gemelde landerijen, ze te beheeren en verder alles te doen wat vereischt mogt worden in geval de religieusen van Sarepta van het vonnis reeds mogten geappelleerd hebben of nog appelleren.

De alzoo bevolmagtigde VAN GEERTRUYT vraagt daarop nog een' bijzondere volmagt van den rentmeester der kerk om het land, bij provisie en in afwachting van den uitslag van het appel, te verhuren, onder verzekering, dat hij daartoe ook van het klooster volmagt bekomen zou. Hij acht dit noodig, omdat het anders, even als in het vorige jaar, onbebouwd zou blijven liggen, en omdat eene verhuring, door beide partijen geschied, voordeelig zijn zou voor de winnende partij.

Inmiddels hadden kerk- en rentmeester van de St. Janskerk te Gouda van de zaak kennis gegeven aan den pensionaris hunner stad JACOB VAN DER TOCHT, die met den Leidschen pensionaris PIETER BURGERSDIJK, zich te Brussel bevond als afgevaardigde der staten-generaal, om den vrede tusschen Frankrijk en Spanje te bevorderen en tevens het proces ten einde te brengen, dat tusschen de staten-generaal en den keurvorst van Brandenburg bij het geregtshof te Mechelen aanhangig was [3]. Dien ten gevolge was het, dat VAN DER TOCHT voor eenigen tijd naar Mechelen ging voor de Brandenburgsche zaak, terwijl BURGERSDIJK te Brussel bleef. Hoe begraven ook, gelijk hij schrijft, in de papieren van een wijdloopig proces en met allerlei bezigheden overladen, vergat hij de zaken niet van de St. Janskerk en stelde het noodig onderzoek in het werk. Het bevreemdde hem, gelijk van zelf spreekt, dat men een proces kon winnen, zonder iets van de procedure te weten, en hij vermoedde, dat de bron,

waaruit VAN GEERTRUYT geput had, niet zuiver was, vooral omdat men hem te Mechelen had berigt, „dat de voorgemelte notaris een losse quant is, ende die geen groote administratie soude dienen toevertrouwt te worden.”

Hij dringt bij VAN GEERTRUYT sterk aan, om hem omstandige berigten aangaande het vonnis van den raad van Vlaanderen ten voordeele der Goudsche kerk mede te deelen, daar niemand der Mechelsche practisijns er iets van gehoord had. Even onbevredigend waren de berigten, door VAN DER TOCHT uit Gend ingewonnen. Zekere ISABELLE VAN BAELDE, echtgenoote van den heer TRIST [TRIEST?], raadsheer in den raad van Vlaanderen te Gend, logeerde bij toeval te Mechelen in 't zelfde logement, waarin VAN DER TOCHT zijn' intrek genomen had. Hij maakte van die gelegenheid gebruik, om aan deze dame, bij haar vertrek, eene schriftelijke memorie betrekkelijk het vonnis mede te geven, waarop zoo spoedig mogelijk antwoord beloofd werd. Maar op de memorie kwam uit Gend het berigt, dat het rapportboek van den raad van Vlaanderen op de jaren 1666 en 1667 was nagezien, doch vruchteloos; want dat daarin, en ook op het register der sententiën, aangaande deze zaak niets was gevonden; dat de procureurs van gemelden raad, inzonderheid zij, die de practijk van Brugge hadden, er niets van wisten, en dat zelfs die procureurs, die het klooster van Sarepta dienden, er ten eenenmale onbekend mede waren: het zou kunnen zijn, dat een zeker overleden procureur JAN MICHIELS in deze zaak betrokken geweest ware, waarnaar de directeur van zijn kantoor onderzoek doen zou. Ook de eerste klerk van de griffie van den raad van Vlaanderen zeide niet anders, dan dat hem aangaande zulk een vonnis wel iets in 't geheugen lag, maar dat hij er naar moest zien. Het Gendsche onderzoek leidde dus tot het besluit, dat de zaak op eenen anderen naam zou staan. Overeenkomstig dit alles schrijft VAN DER TOCHT, dat de Goudsche „Kerckmeesteren nu klaerlyck sullen konnen sien, dat het proces, waervan soo breet is gesproocken, in den Raedt van Vlaenderen tot Gent noyt is geventileert ende veel min daerinne gesententieert is off van den-

selven geappelleert aen den grooten Rade alhier [te Mechelen]."

Het schijnt, dat VAN GEERTRUYT zich met droeve uitvlugten op de beleefde, maar definitieve vragen van VAN DER TOCHT heeft moeten behelpen. Eindelijk komt hij uit den drang door aan ANTONIE DE LA PORTE te schrijven, dat er oppositie tegen hem gekomen is van eenen parochiaan te Melsele, die beweert, dat de landen zijn „van de kercke van ter Grauwen, ende niet van de St. Janskercke van ter Gauwen." Het wordt door DE LA PORTE erkend, dat VAN GEERTRUYT „het woort van der Gouda conventeert in 't woort Grauwen;" en in zijne verschotrekening aan kerkmeesters schrijft eerstgemelde: „bevonden hebbende, dat de landen hier vooren genoemt niet aen de kercke ter Gouwe, nemaer aen de kercke ter Grauwe, in 't lant van Casant gelegen, toebehoorende waren, hebbe [ik] den Heere van Hoogeveen hetzelve overgeschreven [overgebriefd], ende is voorts de saeck daerby gelaeten."

Wij zien dus, hoe ter Goude en de Graauw zijn verward, omdat het eerste als ter Gauw of ter Gauwen en het laatste als Grauwe of ter Grauwen uitgesproken wordt. Gouda nu is niets anders dan eene pedante latinisering van het oude en echte ter Goude of ter Gouwe, dat in de oude boeken voorkomt. Het is even dwaas Gouda te zeggen voor ter Gouwe, als het zijn zou om Haga te zeggen voor den Haag. Maar het gebruik is souverein.

Ik ben verlangend te vernemen, of de kerk van Graauw in het ongestoord bezit is van de dertig gemeten lands onder Melselenbroek, Beveren, Brachem en elders, en eindig met den wensch, dat het geheel Zeeuwsch-Vlaanderen welga [4].

AANTEEKENINGEN.

Bl. 277, [1]. Vruchteloos hebben wij den naam van ANTONIE DE LA PORTE onder de magistraatspersonen enz. van Veere en andere plaatsen in Zeeland gezocht. SMALLEGANGE geeft in zijne *Cron.*

van Zeel., fol. 582, eene lijst op der Veersche secretarissen van 1480 tot 1680, doch daaronder niet onzen DE LA PORTE. RED.

Bl. 277, [2]. Melselenbroek, Beveren, Brachem. In het land van Waas liggen drie gemeenten, grenzende aan elkander, Melsele, Beveren en Vracene. Melsele, bij STRADA Melsenium genoemd, wordt op de kaarten vaak als Melsen uitgedrukt, en heeft ten noorden den polder Melsenbroek, of Melselebroek. Ziedaar óns Melselenbroek. Beveren, de hoofdplaats van de heerlijkheid of baronnie van dien naam, is genoegzaam bekend. Brachem is vermoedelijk de verkeerde spelling van het dorp Vracene, dat mede als Vrachem voorkomt. Zie A. J. L. VAN DEN BOGAERDE, *Het distr. St. Nikolaas, voorheen Land van Waes*, d. III, bl. 215, 114, 322. Al deze dorpen hadden hunne lage, waterachtige gedeelten of broeken. Melsenbroek is reeds genoemd; evenzoo vindt men op de kaarten den polder van Beverenbroek, alsook Vrasembroek, te zamen op ééne lijn ten noorden der gemelde dorpen gelegen. Zeker zijn hier de bedoelde dertig gemeten lands te zoeken. RED.

Bl. 278, [3]. Over JACOB VAN DER TOCHT en PIETER BURGERSDIJK, als gevolmagtigden van de staten-generaal te Brussel in 1668, kan men naslaan WAGENAAR, *Vad. hist.*, d. XIII, bl. 312, en *Bijvoegs.* op d. XIII, bl. 110; en over de Brandenburgsche zaak, onder den naam van Hoefijzersche schuld bekend, d. XIII, bl. 78, 373.

Bl. 280, [4]. Terwijl wij den geëerden schrijver dank zeggen, zoowel voor zijne vriendelijke belangstelling in onze streken en in ons tijdschrift, als voor zijne belangwekkende bijdrage, nemen wij de vrijheid het volgende er bij te voegen. De heer DE LA PORTE is op het dwaalspoor, als hij in het laatste stuk onder onze oorkonden, bl. 262, spreekt van „ter Grauwe in 't landt van Casant gelegen," en misschien daarbij denkt aan Groede, tenzij hij, gelijk somwijlen plaats heeft, onder het land van Kadzand gansch Staats-Vlaanderen verstaat. Ook is het ons bij onderzoek gebleken, dat de kerk van Groede nooit in 't bezit der bedoelde landen geweest is. Het dorp in Zeeuwsch-Vlaanderen, dat bedoeld wordt, is Graauw, 1¼ uur ten noorden van Hulst gelegen, in de wandeling doorgaans de Graauw, in oudere schriften meestal ter Grauwe geheeten. Het is van hoogen ouderdom, en het weleer daarbij gelegen klooster ter Grauwe vindt men vermeld op de kaart van de vier ambachten, bij SANDERUS, *Flandr. illust.*, t. II, p. 619, en door ER-

MERINS, *Over sommige plaatsen aan de Schelde*, in de *Verhandelingen uitg. door het Zeeuwsch gen. der wet.*, d. V, bl. 53. Noch van het dorp, noch van het klooster hebben wij ergens belangrijke historische bijzonderheden mogen ontmoeten, ook niet in het *Aardr. woordenb.* van v. d. Aa, d. IV, bl. 750. Dít Graauw zal het eigendom gehad hebben of nog hebben der besprokene landen: want wij zijn tot ons leedwezen niet in de gelegenheid geweest deswegens onderzoek te doen. Immers, die landen zijn er zeer nabij, slechts op weinige uren afstands van af gelegen. Daarenboven, de naam ter Grauwe laat geen' twijfel over. Zou nu niet iemand uit Graauw, waar wij gansch onbekend zijn, of één onzer lezers uit ons aangrenzend district ons kunnen berigten, of de Graauwsche kerk (of het Graauwsche klooster misschien) weleer de landen, waarvan sprake is, bezeten heeft of welligt nog bezit? De zaak is, dunkt ons, onderzoekenswaardig genoeg, en gaarne zullen wij de waarheid vernemen. RED.

ONTDEKKING
VAN EEN
OUD VLAAMSCH DRUKWERK:
Prenosticalen van JOHANNES LAET van Borchloen, voor het jaar 1481,

DOOR

J. H. VAN DALE.

Wij vertrouwen, dat niemand onzer lezers het ons misduiden zal, wanneer wij, het oog slaande op een merkwaardig en allerzeldzaamst Vlaamsch drukwerk, hun en ons-zelven eene onvruchtbare herhaling sparen van wat, zoo in het *Nieuws- en advertentieblad voor Zeeuwsch-Vlaanderen* als in de *Eendragt*, *veertiendaegsch tijdschrift voor letteren, kunsten en wetenschappen*, betrekkelijk drukker en schrijver eene plaats heeft gevonden. Niet op onze nasporingen alzoo, slechts op hare vruchten; niet op onze onderzoekingen, slechts op hare uitkomsten willen wij thans de aandacht vesten, daarbij geleid door wat de geleerde P. C. VAN MEERSCH, onder den titel van *Un mot à propos de la découverte*

d'une édition inconnue, imprimée à Audenarde vers 1480 in den *Messager des sciences historiques, des arts et de la bibliographie en Belgique, année* 1855, 4e. *livraison*, geleverd heeft; en, gehoor gevende aan de opwekking van gemelden geleerde aan het slot van zijn Woord, willen wij eene zoo naauwkeurig mogelijke beschrijving van het ontdekte hier doen volgen.

De bladen, welke wij zoo gelukkig der vergetelheid ontrukt hebben, waren besloten tusschen den lederen band of omslag van een tot de archieven der stad Sluis behoorend register, dat, behalve een tal van afschriften van der stad verleende privilegiën, op zijne eerste zeven bladen opgave bevat van de voorwaarden waarop en de sommen waarvoor „trechte van den wiinassize, van den biere ende datter toebehoort, van den meelassize, van der exuwen, van der cauchiede, van der helne, van der scroderie, van der maerct ende van der mate” verpacht werd. De eerste dier opgaven dagteekent van vóór 1488, weshalve het drukjaar van het ontdekte tot vóór dat tijdstip moet teruggebragt worden. Dat ontdekte bestaat uit drie geheele bladen — zes bladzijden — en eenige bladdeelen, behoorende tot een werkje, dat prenosticaten of voorspellingen bevat, met betrekking tot Vlaanderen, voor het jaar 1481. Het valt ons ligt de betrekkelijke volgorde dier bladen vast te stellen, wijl onder de gevonden bladen zich toevallig het eerste en het laatste blad van het boekske bevinden; en het overblijvende derde blad dus tot de middelbladen behoort. De aanwijzing der volgorde hadde ons anders meer bezwaar opgeleverd, wijl alle teeken of kenmerk daarvan ontbreekt. Moeijelijker is de vraag, in welke orde de drukker zijne bladen behandelde, en hoe hij ze toevouwde nadat zij de pers verlaten hadden, om de bladzijden geregeld te doen volgen; eene vraag, die door het gevondene verre van vergemakkelijkt wordt, en die wij aanroerden in onze aanteekeningen bij het stuk, boven bl. 266 en 269. Ontbrak niet alle paginatuur, dan zoude het ons geene moeite kosten de oorspronkelijke grootte van het werkje te leeren kennen; iets, dat nu ondoenlijk is, of ten minste slechts gissenderwijze kan bepaald worden.

Het papier, waarop de prenosticaten gedrukt zijn, is vrij grof; de kleur vuilwit; de lengte der bladen is ongeveer 280 Ned. strepen (millimeters), en hunne breedte wisselt tusschen 190 en 220 strepen, 't welk, onzes inziens, bewijst, dat de ontdekte bladen nooit tot een ingenaaid of gebonden boek hebben behoord, maar slechts als losse vellen ter opvulling van den omslag onzes registers hebben gediend. Dit vermoeden wordt nog daardoor bevestigd, dat het laatste blad over zijne breedte schuinschweg in twee stukken is gesneden, welke, hoewel juist aan elkander sluitende, evenwel zeer ongelijk van breedte zijn. De bladen zijn dan tevens ook hoogst ongelijk afgesneden; elk blad telt echter 42 regels, elke regel tusschen de 50 tot 60 letters, gedrukt op eene lengte van 200 en eene breedte van 140 Ned. strepen. Men zal over den vorm der letters, de spelling en den stijl des schrijvers kunnen oordeelen, door het hiernevens geplaatste fac-simile en door den inhoud der bladen zelven, dien wij, daartoe uitgelokt door de waarde welke deskundigen aan het ontdekte hechten, onder onze BRONNEN hebben opgenomen, bl. 263—274, waardoor de onbeduidende spijs, die ons meermalen tegenstond en schier van de opgave deed afzien, verschooning vinde. Het papiermerk bestaat uit de letter P, in vorm overeenstemmende met dien der eerste letter, doch van onder omgekruld, welke in J. KONING, *Verhandeling over den oorsprong, de uitvinding — der boekdrukkunst*, plaat I, n°. 2, tegenover bl. 72, is afgebeeld, en wijst ons op PHILIPS van Bourgondië, die van 1419 tot 1467 den gravenstaf voerde over Vlaanderen. De eerste letter van het eerste blad is niet gedrukt, maar is daarvoor eene ruimte van 10 Ned. strepen in het vierkant overgelaten, welk overblijfsel van eene gewoonte, weleer bij het vervaardigen van handschriften in acht genomen, eensdeels bevestigt, dat aanvankelijk de aanvangsletters van een boek of hoofdstuk niet gedrukt, maar later met de hand bijgeteekend werden, en anderdeels ons vermoeden steunt, dat de bladen niet in den handel zijn geweest. De drukker van het werkje is ARNOUD of AREND DE KEYSERE, een gansch niet onwaardig lid van

Hier zijn volmaect p̄nosticatiẽ Johannis laet.
vā Borchloen vut gheghevē des iaers lxxxi.

Gheprendt Taudenaerde

het edele driemanschap, dat in de vijftiende eeuw Vlaanderen verrijkte met de voortbrengselen hunner drukpers. Zijn eerste werkkring was Oudenaarde, dat hij na 1480 verliet, om zich te Gend te vestigen; het eerste boek, de *Rhetorica divina*, dat aldaar zijne pers verliet, dagteekent van den 11[den] vóór de kalende van September, d. i. 22 Augustus. Het is waar, ARNOUD DE KEYSERE vermeldt op onze prenosticaten zijn' naam niet als drukker daarvan; en ziedaar eene bron, waaruit twijfel rijzen moest of hij — overigens de éénige bekende drukker te Oudenaarde in de vijftiende eeuw — wel zoo ontwijfelbaar als drukker onzer voorspellingen mogt worden beschouwd. Alle twijfel moet echter nu wijken, nu de heer VAN DER MEERSCH, daartoe opgewekt door eene gissende aanduiding van onzen kant, in zijn bovenaangehaald Woord het bloemwerkje heeft laten afdrukken, dat alle uitgaven van A. DE KEYSERE kenmerkt, en dat trek voor trek, tot in de minste bijzonderheden overeenstemt met dat, hetwelk het laatste blad der door ons ontdekte prenosticaten siert, en waarvan wij thans een afdruk leveren; met dat onderscheid evenwel, dat in ons werkje de punt der versierde schoppen-afbeelding naar boven is gekeerd, die bij den heer VAN DER MEERSCH naar beneden is gewend. Om wat wij reeds elders ter plaatsing hebben aangeboden, voegt het ons niet, hier in wijdloopiger beschouwing te treden van het leven en de werkzaamheden van den drukker onzer prenosticaten; wij willen ook overigens beknopt zijn. De schrijver van het werkje heet JOHANNES LAET, en dankt het bijvoegsel van Borchloen aan de plaats zijner geboorte, Borchloen Looz-le-Château, de hoofdstad van het aloude graafschap van Loon. Hij maakte zich vermaard door zijne voorspellingen, ééne van 1477 en 1478 en ééne van 1482, zijnde eerstgenoemde in het bezit des heeren VAN DER MEERSCH. Uit een en ander blijkt, dat hij een voornaam en bekend sterrekundige of sterrekijker was. Wij zullen over den inhoud van zijn werk niet uitweiden, wijl wij dien thans onder het bereik hebben gebragt van den belangstellende, en daardoor, zoo wij hopen, een steentje hebben gevoegd aan het gebouw van Vlaanderens roem op het gebied van kunst

het edele driemanschap, dat in de vijftiende eeuw Vlaanderen verrijkte met de voortbrengselen hunner drukpers. Zijn eerste werkkring was Oudenaarde, dat hij na 1480 verliet, om zich te Gend te vestigen; het eerste boek, de *Rhetorica divina*, dat aldaar zijne pers verliet, dagteekent van den 11[den] vóór de kalende van September, d. i. 22 Augustus. Het is waar, ARNOUD DE KEYSERE vermeldt op onze prenosticaten zijn' naam niet als drukker daarvan; en ziedaar eene bron, waaruit twijfel rijzen moest of hij — overigens de éénige bekende drukker te Oudenaarde in de vijftiende eeuw — wel zoo ontwijfelbaar als drukker onzer voorspellingen mogt worden beschouwd. Alle twijfel moet echter nu wijken, nu de heer VAN DER MEERSCH, daartoe opgewekt door eene gissende aanduiding van onzen kant, in zijn bovenaangehaald Woord het bloemwerkje heeft laten afdrukken, dat alle uitgaven van A. DE KEYSERE kenmerkt, en dat trek voor trek, tot in de minste bijzonderheden overeenstemt met dat, hetwelk het laatste blad der door ons ontdekte prenosticaten siert, en waarvan wij thans een afdruk leveren; met dat onderscheid evenwel, dat in ons werkje de punt der versierde schoppen-afbeelding naar boven is gekeerd, die bij den heer VAN DER MEERSCH naar beneden is gewend. Om wat wij reeds elders ter plaatsing hebben aangeboden, voegt het ons niet, hier in wijdloopiger beschouwing te treden van het leven en de werkzaamheden van den drukker onzer prenosticaten; wij willen ook overigens beknopt zijn. De schrijver van het werkje heet JOHANNES LAET, en dankt het bijvoegsel van Borchloen aan de plaats zijner geboorte, Borchloen Looz-le-Château, de hoofdstad van het aloude graafschap van Loon. Hij maakte zich vermaard door zijne voorspellingen, ééne van 1477 en 1478 en ééne van 1482, zijnde eerstgenoemde in het bezit des heeren VAN DER MEERSCH. Uit een en ander blijkt, dat hij een voornaam en bekend sterrekundige of sterrekijker was. Wij zullen over den inhoud van zijn werk niet uitweiden, wijl wij dien thans onder het bereik hebben gebragt van den belangstellende, en daardoor, zoo wij hopen, een steentje hebben gevoegd aan het gebouw van Vlaanderens roem op het gebied van kunst

Voor taalkundigen zal het wel niet behoeven opgemerkt te worden, dat men bij het woord hoefslag geenszins te denken hebbe aan „den slag van den hoef eens paards," maar dat hier het geheel verouderde woord hoefslag bedoeld wordt, zamengesteld uit hoef, hoeve (hofstede) — een omtuind stuk bouwgrond, zooveel men voor zijn huisgezin behoefde, eene hofstede met het noodige akkerland — en uit slag, hetwelk hier beteekent: verdeeling, gelijk men nog gewoonlijk zegt: „kosten omslaan, een' omslag van kosten maken," en zooals men van eene belasting spreekt in den vorm van eenen „hoofdelijken omslag." In dien zin beteekende hoefslag oudtijds het gedeelte van een' dijk of weg, dat iedere hoeve moest maken of herstellen, en waarop ze was aangeslagen. Van hier het bedrijvende werkwoord hoefslagen, in hoefslagen verdeelen, gelijk bij DE JAGER in zijn *Taalk. magazijn*, deel III, bl. 73—75, bij de behandeling van het woord hoefslag, echte bewijzen worden bijgebragt voor „het verdeelen der gemeenten in slagen," voor het hoefslaan van gemeenten, en voor het gebruik zelfs van hoefslag omtrent „afdeeling in de steden." En daar nu bij HOOFT en VONDEL het woord hoefslag overdragtelijk gebezigd wordt voor woning, woonplaats, verblijfplaats, de plaats, welke voor het verblijf van iemand of voor den stand van iets geschikt is — ja zelfs voor kring, gelijk VONDEL zich ergens uitdrukt als „omzwervende buiten zijn' hoefslag" — zoo roepen wij beleefdelijk de hulp van diepzinnige woordvorschers in, om te onderzoeken of de hier ter sprake gebragte beteekenis van het woord slag ook eenig licht zoude kunnen aanbrengen, ten einde tot de ware naamsafleiding van Zaamslag te geraken.

[Konde al de verklaring van slag = hoefslag worden aangenomen, dan nog blijft het eerste lid der zamenstelling Zaamslag onverklaard. Zamenstellingen met slag ontmoet men in de volgende plaatsnamen: Winterslag (Belg. Limburg), Moerslag (Ned. Limburg) en Maarslag (Groningen). RED.]

VRAGEN.

8. — Het schilderen met olieverw. Eenigen tijd geleden reeds plaatsten wij in *Cadsandria, Zeeuwsch-Vlaamsch jaarboekje voor* 1855, eene aanteekening, ten betooge dat in 1395 de olieverw reeds bekend was en gebruikt werd. Tot die aanteekening vonden wij aanleiding in de stadsrekening van Sluis, n°. 5, loopende van 1 September 1395 tot den laatsten Augustus 1396. Daarin luidt het: „Robin van Cotthem den beildescrivere, van zinen lone, dat hi heift ghestoffeert van goude ende olyverwen een cleine nieuwe crucifix, gheordonneert den nieuwen Buerchmeesters, Scepenen eñ Raden haerlieder eeden up te stavene vj sch."

„Jorisse den beildesnidre van zinen lone ende aerbeide dat hi tvoors. crucifix sneet, ende dertoe telivereerde thout daert of ghemaect was xxiiij d."

Ook in de stadsrekening n°. 8, loopende van 1 Maart 1403 (1404) tot den vierden van Hooimaand 1405, wordt van olieverw gewag gemaakt, in de volgende opgave: „Robrechte van Cotthem den beildescrivere van dat hi heift ghestoffeert van goude ende olyvaerwen de zes vanen metten yserinen spillen dertoe behorende, staende op de veerst [vorst] ende viere stantveinstren van de Oostpoorte voors. Bi certiff. viij sch."

Verre zij het van ons den beroemden Jan van Eyck zijne aanspraak te ontzeggen op de uitvinding der kunst om met olieverw te schilderen, of wel hem de uitvinding der olieverw zelve te betwisten. Het verdient echter, onzes inziens, de aandacht, dat reeds in 1395 te Sluis van olieverw gewag wordt gemaakt, daar men de uitvinding van van Eyck in 1400 of 1410 plaatst. Ten opzigte van dit laatste punt heerscht echter nog veel onzekers. De *Chronijke van Vlaenderen*, door N. D. en F. R., zegt toch, d. II, fol. 218, op het jaar 1428: „dat het zeker is, dat omstreeks dezen tijd, welken echter niemand der oude schrijvers vaststelt of benoemt," binnen Brugge de „vermaerde Konste der Schilderen met Olye-verwe" is uitgevonden door Jan van Eyck. Schoon

het waar zij, dat het verwen van een houten kruisbeeld of van ijzeren vaantjes in ongelijke verhouding staat tot het schilderen van een tafereel op doek, is het niet minder waar, dat de uitvinding van VAN EYCK veel van hare waarde verliest, zoo zij slechts eene toepassing is op doek van 't geen men vroeger reeds in beoefening bragt op hout en ijzer. Wij gelooven dus aan VAN EYCK, een' ervaren scheikundige, evenzeer de uitvinding der olieverw te moeten toekennen, als de kunst om met deze verw tafereelen te malen; en dan volgt hieruit als van zelf, dat het aangenomen tijdstip der uitvinding voor het minst een vijf-en-twintigtal jaren vroeger moet gesteld worden. Is het daarbij waarheid — gelijk het ten minste hoogst waarschijnlijk is — dat VAN EYCK zijne ontdekking, het mengen zijner verw met nootolie in stede van lijm of eiwit, uiterst streng verborgen hield; dat eerst na zijn' dood, in 1441, ANTONELLA VAN MESSINA, wien VAN EYCK op zijn' ouden dag zijn geheim had ontdekt, in Italië met gelijke, doch min gelukkige geheimhouding de schilderkunst uitoefende, dan komt ons de bekendheid der olieverw, te Sluis, in 1395, nog vreemder en verrassender voor. (*Levensschetsen van Vaderl. mannen en vrouwen uit de Zuidelijke Provinciën, uitgegeven door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen*, bl. 16 tot 23.) Overigens pleit de vroege bekendheid der olieverw te Sluis niet tégen, maar vóór hare ontdekking te Brugge, tot welke de stad Sluis in afhankelijke betrekking stond.

Wie heldert ons het duistere op, dat over het tijdstip der ontdekking ligt, en verpligt daarmede J. H. v. D.

9. — Het reglement voor de heffing der tollen op het Zwin, vastgesteld ten jare 1252. Dit reglement, door ons onder de archieven der stad Sluis ontdekt, is een allermerkwaardigst stuk en hoogst belangrijk voor de geschiedenis en plaatsbeschrijving van Zeeuwsch-Vlaanderens westelijk deel en de kennis van Vlaanderens beroemden handel en scheepvaart in de dertiende en veertiende eeuw. Dit oude gedenkstuk van alouden roem en verloren welvaart is geschreven op drie-en-twintig klein octavo per-

kamenten bladen, en bestaat blijkbaar uit twee deelen. Het eerste deel is, voor zooverre ons bekend is, nog niet openbaar gemaakt. Het tweede geeft, zij het al niet in juiste volgorde, in het Vlaamsch het Latijnsche stuk terug, dat de geleerde A. E. GHELDOLF, in het tweede deel zijner *Histoire de la Flandre et de ses institutions civiles et politiques, jusqu'à l'année* 1305, *par* L. A. WARNKOENIG, *traduite de l'Allemand* etc., mededeelt onder nommer XXIx zijner *pièces justificatives.* Wij onthouden ons ditmaal van uitgebreide beschouwingen omtrent inhoud, stijl en schrift van ons tolreglement, en bepalen ons tot de getrouwe mededeeling van zijn hoofd en het slot van zijn eerste en tweede deel, waaruit wij aanleiding nemen tot het voorstellen van een drietal vragen, die — wij houden ons des verzekerd — de belangstelling onzer Vlaamsche medebroeders zullen opwekken, en van hen in de eerste plaats eene gewenschte oplossing verwachten mogen.

HOOFD.

In nōie beate trinitatis patris filij spiritus sancti et gloriose virginis marie. amen

Dit es al mijns heeren recht van vlaendren ghevseert. ende ghecostumeert in de toolne ten damme ter monkerede eñ ten houke. ter mude ende ter sluus te slepeldamme. te coxijde te oostburerch. also een mijns heeren dienstknecht gheheeten denijs roper ghevroeden can ende ghesien heft ontfaughen binnen twee ende twintich iaren van vele toolnaers daer hi mede ghewoēt heeft

Eerste slot, bladz. 18.

dit es die beslutinghe van der toolne.

Van allen dinghen daer hier negheen ghewach of en es welker tiere so dat si dat sal toolne gheuen na de waerdinghe van den dinghen die hier bouen staen ende dat redenlike ende gheuielt int zwin dat een scip gheladen wt vremden lande enich scipman met kisten met clederen wt den scepe sceeden wilde dat mach hi doen. maer gheuielt dat eenich coopman goed bode te cope. of laste of loede of loosde so ware alt goet toolne sculdich dat tsip gheladen adde. Ende omme dat dese dinghen voorscreuen sullen bliuen eewelike vast.

wij magriete graefnede van vlaendren ende Guyt haer sone graue van vlaenderen hebbe desen brief ghedaen scriuen ende met den bewaringhen van onsen seghele confirmeeren ghegheuen int jaer ons heeren dusentich twee hondert twee ende vichtich

Tweede slot, bladz. 33.

Dit es die beslutinghe van der toolne.

Van allen dinghen daer hier negheen ghewach of nes welkertiere soot sij dat sal toolne ghelden na die waerdinghe van den dinghen die hier bouen staen ende dat redenlike. ende gheuallet bi auenturen dat een gheladen scip vte vremden lande quame in die hauene van den zwene ende eenich scipknape wt sceeden wilde hi moet wel sinen voorlast vten scepe doen also die coopmanne int scip bliuen dorden voorseiden voorlast gheene toolne sullen gheuen. Maer ward dat si coopmanscepe boden cope ofte vercochten so sijn sij sculdich hare voorseide toolne ende omme dat alle dese dinghen vast sullen bliuen. Eewelike wie magriete graefnede van vlaendren ende van enegauwen Ende guyt haer sone graue van vlaendren die bede bouen ghenoomt sijn hebben desen brief ghedaen scriuen ende metter bewaringhen van onsen seghelen confiermeeren. Ghegheuen. int iaer ons heeren. m cc l. ende twee in meide.

In de hoop van in 't vervolg geheel het merkwaardige stuk door middel van dit tijdschrift openbaar te maken, besluiten wij met de volgende vragen:

1°. Zijn er in de archieven van Zuid- of Noord-Nederland afschriften van het bewuste tolreglement voorhanden?

2°. Zoo ja, is het hoofd daarvan éénsluidend met het onze?

3°. Wat is er bekend van Denijs Royer, die twee-en-twintig jaren met andere tollenaren gewoond, en dus blijkbaar mede het ambt van tollenaar bekleed heeft?

Wat de beantwoording der derde vraag betreft, kunnen wij melden, dat ons uit een renteregistertje der Onze Vrouwekerk te Sluis, dat tusschen 1370 en 1380 vervaardigd moet zijn, alreede gebleken is, dat destijds een Denijs Royer in de Kerkstraat te Sluis zijn verblijf hield, weshalve het bestaan van een' dergelijk persoon als buiten allen twijfel mag beschouwd worden.

J. H. v. D.

VERHANDELINGEN.

REIMERSWAALS TROUW AAN KERK EN KONING,

IN 1566 EN '67.

(Naar oorspronkelijke bescheiden.)

DOOR

J. VAN VLOTEN,

hoogleeraar te Deventer.

Ten jare 1635 werd, uit het Archief der verdronken stad van Reimerswaal, onder meer andere stukken, ook een dusgenaamd Register Perpetueel naar de Zeeuwsche rekenkamer overgebracht, waarin de verschillende afkondigingen en andere het bestuur der stad belangende zaken staan opgeteekend, door de hand van den stedelijken pensionaris, FRANS VAN CAMPEN, met ophelderende aanteekeningen uit den regeeringstijd van koning FILIPS II doorvlochten. Sedert in het gewestelijk Archief van Zeeland bewaard gebleven, en alleen in eene korte mededeeling van den verdienstelijken archivaris J. P. VAN VISVLIET, in een Zeeuwsch jaarboekjen vermeld, werd het ons, bij een bezoek aan zijn rijk Archief, ter nadere inzage en kennisneming door hem voorgelegd. Het waren vooral twee punten, die er onze aandacht in trokken, en op welke wij hier, van onze zijde, weder die van onzen belangstellenden lezer wenschen te vestigen: de gedragingen der stad tijdens en na den beeldstorm in 1566, en bij den mislukten aanval, door den oud-baljuw van Middelburg, in Maart 1567, op Zeeland ondernomen.

I.

Gelijk men weet, werden, onmiddelijk na ALVA's komst, naar 's lands verschillende gewesten koninklijke Commissarissen afgevaardigd, met den last, er een onderzoek in te stellen naar hetgeen er, tijdens de onlusten van 't vorige jaar, door regeering en onderzaten der onderscheidene gemeenten verricht of misdreven was. Voor Zeeland waren mr. ANTONIUS MOLENAER en mr. JAN OUTREWYS met die taak belast geworden, en het is uit de Verantwoording door de regeering van Reimerswaal op hunne vragen ingediend, en in het vorengemelde Register Perpetueel opgenomen, dat wij ons naauwkeurig ingelicht vinden omtrent alles, waaraan die regeering van de zijde der vele hervormingsgezinden uit haren omtrek of enkele uit haar eigen gemeente bloot stond, en de wel overlegde en afdoende maatregelen daartegen door haar genomen en in 't werk gesteld.

Wat de weinigen betrof, binnen de stad en hare gerechtigheid zelve, met het kwaad der nieuwe ketterij besmet, werd de taak der Reimerswaalsche regeering daardoor gemakkelijker gemaakt, dat er, naar luid harer woorden, te harer kennisse niemand „van qualiteit ofte reputacy, in officie ende eede van der stadt wesende," de prediking der nieuwe leer „eenichsins gevolcht heeft." Zij mocht daardoor, boven vele andere Zeeuwsche en Vlaamsche gemeenten, waar het plaatselijk bestuur en de aanzienlijke ingezetenen zelf den nieuwigheden waren toegedaan, op de medewerking van het belangrijkste en meest gegoede deel der inwoners rekenen; en zij mocht zich daardoor des te eerder tot de stoute verzekering gerechtigd achten, den stedehouder van Schakerloo door haar gegeven: dat zij den „kleermaker van den voorgewenden nieuwen godsdienst", die te zijnen huize werkte en zich daar beroemd had, de nieuwe preek over weinige dagen binnen dat kerspel en vervolgens binnen Reimerswaal met geweld van wapenen te zullen brengen, kloekelijk afwachten en „vromelijck verbeyden" zouden, en zich van den predikant zelf wel zoo hoopten te verzekeren en hem in bewaring te houden,

dat hij er niet lichtelijk van daan geraken zou. Zoo dat dan ook, naar hunne verzekering, „deur vreese van dien, de voernoemde predikant weggebleven is."

Niet minder krachtig was het antwoord door den burgemeester der stad, WILLEM JANSZ. OLIFANT, in het kettersche Tholen aan een poorter van Scherpenisse gegeven, met wien en anderen hij in eerstgemelde stad, in de herberg de Kemel samen was, en die hem, toen de praat op de nieuwe preeken kwam, vraagde, wanneer men die te Reimerswaal zou mogen gaan houden? — Zij mochten daar gerustelijk komen, zeî WILLEM JANSZ.; hun kerk stond er reeds buiten de poort geheel in orde. Hij bedoelde de galg, kort te voren, ter afschrikking aller nieuwe predikanten en hunner volgers, daar opgericht.

Een gelijk antwoord gaven zij later nog schriftelijk aan een geboren Reimerswaler, heer JACOB VOGELER, die zich, als predikant der Augsburgsche belijdenis, niet ver van Hildesheim gevestigd had, en hun, bij een brief van Michaëlis (29 September) 1566, „seer dapperlijck ende met veel persuasiën" aanzocht, die belijdenis aan te nemen, tot welke te prediken en binnen hun stad te leeren, hij hun tevens zijn diensten aanbood. Op al 't welk zij, door zijne redenen en aanbeveling in geenen deele bewogen, hem alleen ten antwoord gaven, dat zij „zijne komst verbeiden zouden en zijne kerk, te weten de galg, al gereed was; zonder iets meer."

Even ongelukkig slaagde eene andere poging, door een Calvinistisch leeraar, ter hervorming der Reimerswaalsche kerkbegrippen gewaagd. Deze, HECTOR genaamd, een Fries en, naar zijn eigen zeggen, een afvallig priester, wendde zich in November tot den Reimerswaalschen pensionaris, tijdens deze zich binnen Middelburg ter dagvaart vond, hem verzoekende, de prediking der nieuwe leer binnen Reimerswaal te mogen ondernemen, en zeggende daartoe door het consistory van Antwerpen gemachtigd te zijn. De pensionaris echter ontried hem ten sterkste, dat zelfs uit de verte maar te wagen; en zijne waarschuwende woorden brachten ook teweeg, dat de Calvinistische predikant zich met

zijne leer buiten Reimerswaal hield, niettegenstaande hij den volgenden Zondag aan de overzijde der stad kwam preêken.

Wat den beeldstorm zelf aanging, zoodra had niet de regeering verstaan wat er den 22^{en} van Oogstmaand binnen Middelburg en op andere Walchersche plaatsen geschied was, en hoe men er kerken en godshuizen beroofd en vernield had; of zij liet, om 't zelfde te Reimerswaal te voorkomen, de dekens en gezworenen van alle ambachten ten stadhuize vergaderen, hen ernstelijk verzoekende de nieuwe ketterijen niet aan te hangen. Bovendien, vernemende hoe de Markgravin van Bergen hun daarin was voorgegaan, gelastte zij elken deken de juwelen, versierselen en pronk hunner kapellen uit de kerken te halen en, zoo goed en heimelijk zij konden, te versteken en te bewaren; terwijl zij voorts nog, ter bescherming dier kerken, een wacht van zestien man aanstelde, die steeds een van de leden der wet zelve tot hoofd had.

Toen de storm dien ten gevolge gelukkig over hunne stad en hoofden was heengegaan, kondigde zij, nog acht of negen weken later (27 Oct.), een edict af, waarbij zij, der gemeente aanzeggende daartoe van de landvoogdes opzettelijk last te hebben, alle ingezetenen, op straffe van eeuwige ballingschap, het verlies hunner rechterhand en van de helft hunner goederen, verbood geen wereldlijke of kettersche predikanten in hunne huizen te ontvangen, te herbergen of eenigzins te onderhouden.

Een en ander harer maatregelen en handelingen bracht dan ook teweeg, dat binnen Reimerswaal de Roomsche eeredienst niet slechts op Zon- en heilige dagen, zonder eenig ophouden heeft voortgang gehad, maar ook de algemeene „processiën, die men *in festis Antonij* ende *Sebastiani*, [17 en 20 January] met omdragen haerder beelden, gewoenlijck es te doene," ten aanzien van een iegelijk, en in spijt der sectarissen, plechtiglijk gehouden zijn.

II.

Ik heb elders [1], naar verschillende berichten, den bekenden tocht van Maart 1567 reeds geschetst, met HAECKS medewerking, te kwader ure tegen Walcheren ondernomen, en daarbij, wat bepaaldelijk genes deelneming betrof, ook op de mededeelingen verwezen, uit Middelburgsche bescheiden, door den Eerw. 's GRAVEZANDE gedaan. Deze echter kreeg blijkbaar de aanteekeningen, door den Reimerswaalschen pensionaris in zijn Register te boek gesteld, niet onder 't oog, uit welke hij anders zijne eigene op meer dan een punt had kunnen aanvullen en uitbreiden. Met name blijkt er ons de reden uit, waarom de Middelburgsche oud-baljuw niet te gelijk met TOULOUSE naar Oosterweel is teruggekeerd, maar er zich eerst twee of drie dagen later bij hem vervoegd heeft. Wat hem op Walcheren niet gelukt was, schijnt hij vervolgens op Zuid-Beveland te hebben willen beproeven; met geen beter gevolg echter, daar ook hier — met name te Reimerswaal — de wederpartij waakte.

Den 2^en^ Maart, zoo verhaalt ons onze berichtgever, is PIETER HAECK, poorter en ingezeten der stad van Middelburg, en die daar vóór vele jaren baljuw en tevens een ijverig voorstander van der katholieken godsdienst was geweest; zoodat hij, als zijn rechtsambt hem opleî, vele sectarissen ten vure gedoemd of anders had doen terechtstellen; maar die thans den mantel geheel had omgekeerd en zich door de dwaalleeraars van CALVINUS' secte tot afval laten verleiden; — die P. HAECK was, 's namiddags van den 2^en^ Maart, met omtrent drie- of vierhonderd soldaten, in drie schepen voor Zeeburg (Rammekens) gekomen, hopende daar, na een mondgesprek met den bevelhebber, verlof te erlangen zijn volk aan land te brengen; toen deze hem dat echter niet vergunnen wilde, was hij met dezelfde vaartuigen naar Arnemuiden gekoersd, met het voornemen daar te ontschepen en, met ondersteuning der „sectarissen, die men Geuzen noemt," met zijn

---

1. *Nederlands Opstand tegen Spanje*, enz., Haarlem, BOHN, 1856, bl. 133—136.

volk binnen Middelburg te raken. Ook ware dit hem misschien wel gelukt, hadden niet die van Arnemuiden en Middelburg, door een jonkman, die met dezelfde schepen gekomen was en uit den mond van Haeck een en ander vernomen had, van zijn toeleg bericht erlangd; zoodat de Arnemuiders, zich wakker op de been stellende, hem 's anderen daags dwongen terug te keeren. Haeck, hier alzoo afgeslagen, koesterde nu het plan eenige plaatsen in Zuid-Beveland, „aldaer seer propijs op de riviere leggende," en wel bepaaldelijk Reimerswaal; „alwaar al de schepen uit zijner Majesteits landen van Holland, Zeeland, Friesland, Overijssel, en ook Gelderland, naar Brabant, Vlaanderen, Henegouwen, Artois en *econtra* met hun koopmanschap varende, vast aan voorbij moeten; te bemachtigen en te versterken, om aldus de navigacy op de landen voorzeid te beletten." Jonkheer Filibert van Serooskerke, heer van Stavenisse, en zijner Majesteits rentmeester van Zeeland Bewester-Scheld, van dit opzet onderricht, haastte zich den 4en Maart naar Ter Goes, waar toen de burgemeester en pensionaris van Reimerswaal, met het opnemen der rekening van dijkgraaf en gezworenen van Bewesten-Yerseke, bezig waren. Hij gaf hun van Haecks „goddelooze intency" kennis, hun gelastende daartegen „scherpe hoede te nemen en wacht te stellen, en in alder manieren Haecks voornemen te wederstaan." Burgemeester en pensionaris ijlden nu „in allen spoed, over land" huiswaarts, daar zij te meer voor Haecks onderneming beducht waren, als zij „midden in 't vuur der sectarissen zaten, die, wegens hunne volharding in 't oude geloof ten sterkste op hen gebeten, zich van uit de omliggende steden en plaatsen van Bergen, Tholen, Poortvliet, Scherpenisse, en Sint Maartensdijk, in groote menigte (gelijk 't te beduchten was en zij zich vaak genoeg beroemd hadden) bij Haeck en zijne opstandelingen gevoegd zouden hebben." Na dus ten spoedigste de wet van Reimerswaal bijeen geroepen en van het te vreezen kwaad verwittigd te hebben, vaardigden zij tevens nog eene schriftelijke kennisgeving aan de regeering van Tholen af, en lieten daarop den 5en eene afkondiging uitgaan, waarin zij de

„goede gemeente" van Reimerswaal „vriendelijk verzochten en baden, maar niet te min van 's konings wege gelastten, hen bij te staan, om hunne stad, hare vrijheid en voorrechten, hun goed, huisvrouwen en kinderen, voor allen tegenspoed en verdriet te beschermen, en alle vijanden Gods en des konings daar met alle vrijmoedigheid uit te weren."

Na het uitvaardigen dezer afkondiging en het stellen der noodige orde op de bewaking en andersins, werd nu den 7en de pensionaris weder naar jhr. Filibert gezonden, om hem van 't gedane te onderrichten, en voorts (daar men van groot geschut redelijk voorzien was) van hem en burgemeesters van Middelburg het noodige kruit en kogels, waaraan men bovenal behoefte had, te verzoeken. Bij hem vond daar de pensionaris den 9en de beide afgevaardigden van Walcheren, mr. Roeland de Potter en mr. Adriaan Proost, die van Brussel kwamen en hem op nieuw tegen Haeck en zijn opzet waarschuwden, als die toenmaals binnen de parochy van Oosterweel zijnde, daar omtrent duizend krijgsknechten bijeen had, van zin en meening Reimerswaal in te nemen; waartoe hij zooveel platboomde vaartuigen mogelijk zocht bijeen te krijgen. Van Campen zond van een en ander onmiddelijk bericht naar huis, waar men nu „met hulpe en vrijwilligen bijstand der gemeente, op 't hoofd, bij 't inkomen der haven, een bolwerk opsloeg van aarde, houtwerk, groote houten bakken en wijnvaten met aarde gevuld," dat men behoorlijk met geschut voorzag. Desniettemin bleef men, naar 't schrijven van den pensionaris, zoo in Reimerswaal als „over geheel Zeeland, in groote vreeze; tot dat, op den 13en der maand, 's morgens omtrent den achten, een groote menigte van ruiters en knechten, door de hertogin van Parma, onder Beauvoir en „den Proost van den Hove, dien men de roode roede noemt," gezonden, het legertjen te Oosterweel overviel, en „zonder eenig verlies van hunne zijde, door bijzondere gunst en hulp des Heeren (die altijd den hovaardigen weêrstaat en niet gehengt, dat zijne heilige Kristenkerk, door de bloedgierigheid der wolven en sectarissen, geheel vernield worde), er meer dan drie- of vierhonderd van versloeg, een deel ook ge-

vangen wegvoerde, en de overigen verjaagde en verstrooide, en, door middel van dien, Zeeland van groote vrees bevrijdde."

Zondags daaraan, zoo zegt ons bericht ten slotte, den 16^{en} van Maart, is de Heer van Beauvoir, met zijn volk, ruiters en voetknechten, in triomf te Brussel gekomen, met twee vliegende vaandels, op 't een van welke het beeld van Kristus met een kruis in de hand prijkte, waarbij met vergulde letteren te lezen stond: *in hoc signo vinces;* en op het ander, met gelijke gulden letteren, de waardige namen: Jezus en Maria. En voor deze ruiters en voetknechten reden, op fraaye bruine paarden, drie edelknapen, met lauweren, ten teeken van victory, om het hoofd, hebbende in hun hand en op hun schouder ieder een vaandel met de punt omlaag, met de kleuren: wit, zwart en groen, dat zij aan de vijanden ontweldigd hadden; en de vrouwen en kinderen, en de jongens, die te wagen met hun binnenkwamen, zongen een gezang en triomfliedjen, waarvan het referein was als volgt:

Vive la foy, vive le roy, vive les Papistes
Qui tuent méchans Huguenots et Martinistes.

Weinig dagen daarna zijn er, omtrent Mechelen, Brussel, Leuven en elders, veel krijgsknechten, die in 't gevecht van Oosterweel gevangen waren, bij zessen, achten en twaalven te gelijk, aan boomen opgeknoopt, omdat zij zich, tegen 't verbod der placaten, in dienst der Geuzen begeven hadden.

(Sept. 1856.)

WESTDORPE,

DOOR

H. Q. JANSSEN.

Van Westdorpe is weinig bekend. Bij onze oudere geschied- en chroniekschrijvers, als MEYERUS, GUICCIARDINI, SANDERUS, SMALLEGANGE, vindt men er òf niets, òf slechts een woord van. Geen wonder, daar Westdorpe, ofschoon voorkomende in 1518, een onbeduidend plaatsje was en in ieder geval ten tijde der genoemde schrijvers onder de golven bedolven lag [1]. Ook bij HUNNIUS en SCHARP vindt men den naam der plaats zelfs niet vermeld. En in onze latere werken over plaatsbeschrijving en historie is het artikel Westdorpe zóó schraal behandeld, dat het blijkbaar is toe te schrijven aan het ontbreken van bouwstof en het afzijn van berigten. Het verheugt mij daarom, dat ik in staat ben, over het nog te zeer in duisternis schuilende dorp iets meer aan 't licht te brengen dan er tot nog toe van ontdekt was. En mogten wij in deze *Bijdragen* op Hulst, Graauw en Zaamslag reeds de aandacht vestigen, wij verblijden ons, dat wij ook nu een' schakel kunnen aanvoeren in den keten van het zusteroord, dat, hoezeer door den Braakman van ons gescheiden, met het onze denzelfden naam draagt. Mogt ook in dit opzigt ons tijdschrift meer en meer aan zijn' titel beantwoorden!

De bronnen, waaruit ik de volgende berigten put aangaande Westdorpe, zijn het eigendom van mijn' geachten broeder, dr. W. J. JANSSEN, te Kruiningen, en zijn door familiebetrekking in zijn bezit gekomen. Welwillend zijn ze mij door hem ten gebruike afgestaan. Meestal echter is het wetenswaardige

onder een' stroom van woorden en een' vloed van bijzaken bedolven, die voor ons niet het minste belang hebben. Wij onthouden ons dus van ze in haar geheel mede te deelen, en laten ze hier of in de aanteekeningen slechts in zooverre volgen, als voor ons oogmerk voldoende is.

Westdorpe dan, zoo lezen wij vooreerst in eene geschiedkundige nota, is een' hooge en vrije heerlijkheid, hebbende hoog, middelbaar en laag regtsgebied, gelegen in [Staats-]Vlaanderen onder Axel-ambacht, bij en aan Sas van Gend [2]. Deze heerlijkheid is ten jare 1404 — zóó lezen wij, doch welligt zullen wij moeten lezen 1440 of 1484 [3] — voor het grootste deel overstroomd geworden. Het mindere deel, dat zich uitstrekt ten zuiden van den Graaf-Jans- of gemeenen Landsdijk, is in 1586, bij de verovering van Axel op Spanje voor onzen staat, tot behoud dier verovering doorgestoken. Maar hiervan zijn voorts bij gedeelten eenige polders ingedijkt. Zóó ten jare 1616 (?) het middelste deel van Westdorpe, dat ten noorden van Graaf-Jansdijk ligt en, zooals gezegd is, in de vijftiende eeuw was overstroomd geworden. Daar evenwel in dat groote tijdsverloop van twee eeuwen, de grondeigenaars onbekend geworden waren, ontving het kapittel van kanunniken der Lieve-Vrouwekerk te Antwerpen het ten geschenke van den aartshertog Albertus en zijne gemalin Izabella, die toen nog over deze streek het gebied voerden. Immers, men herinnere zich, dat — behalve het zeer versterkte Neuzen — in 1583, door het welbekende verraad van Servaas van Steeland, Axel, Hulst en Sas van Gend, en alzoo het geheele oostelijk Staats-Vlaanderen, in Parma's hand was gevallen. Alleen Axel werd in 1586 door de onzen herwonnen; doch 't was eerst in 1633 dat Philippine, in 1644 dat Sas van Gend en in 1645 dat Hulst door den dapperen Frederik Hendrik aan Nederland werden terug gebragt. Zoo konden dus Albertus en Izabella aan de Antwerpsche kanunniken wat rondom Sas van Gend met de zee gemeen lag ter bedijking geven: ook de grond van Westdorpe was in Spanje's magt. De tijd ook was tot de onderneming gunstig. Het twaalfjarig bestand

was in April 1609 te Antwerpen gesloten, en voor 't oogenblik genoot men rust en vrede. Axel had 4 Julij 1612 van de staten-generaal octrooi verkregen tot bedijking zijner oude jurisdictie, die grootendeels met de zee gemeen lag, en had vlijtige handen aan 't werk geslagen [4]. Niet vreemd, dat men van de Spaansche zijde dat voorbeeld volgde, en dat ook de Antwerpsche kanunniken zich den vredestijd ten nutte maakten.

Zij voltooiden hun werk, en noemden, ter erkentenis van het door de Oostenrijksche mogendheden gunstig verkregen octrooi, den nieuw bedijkten polder den „Austrichen-polder, gezegd Westdorpe;" welke naam van Austrichen-polder tot heden toe is in stand gebleven.

Ook dit bedijkingsoctrooi van ALBERTUS en IZABELLA, waaraan Westdorpe het vernieuwde aanzijn heeft te danken, is onder de stukken, die mij ter dienste strekken, aanwezig. Er is zelfs van het oorspronkelijk Fransche eene Nederduitsche vertaling van den 11 Februarij 1793, te Middelburg gemaakt door den beëedigden vertaler H. BERKERS, waardoor wij alzoo de merkwaardige oorkonde in duplo bezitten. Het is gegeven te Brussel, den 15 Maart 1617, en strekt tot gunstig antwoord op aanvragen tot bedijking, die ongetwijfeld reeds ten vorigen jare door de Antwerpsche kanunniken gedaan waren. Het jaartal 1616, als aanduiding van het bedijkingsjaar, kan daarom onmogelijk juist zijn en ziet denkelijk op den tijd, waarin de kanunniken hun verzoek indienden of de schorren ten geschenke ontvingen; van daar, dat wij er straks een vraagteeken achter plaatsten. De aartshertogen zeggen, „dat zij ontvangen hebben het verzoek van deken en kanunniken der cathedrale kerk van Antwerpen met hunne consorten, eigenaren van het schorre van Westdorpe, gelegen tusschen den mond van het Sas van Gend en de doorsnijding van Buxgate [Bolixate], strekkende van den ouden Landsdijk tot aan de Hondskreke en haven van genoemd Sas, inhoudende, dat, vermits gemelde schorren sedert 130 jaren geïnundeerd geweest zijn, tot het herdijken groote kosten zullen vereischt worden, 't welk echter de supplianten voor-

nemens zijn in het aanstaande saisoen dezes jaars 1617, zoo mogelijk, ten uitvoer te brengen; dat, voor zooveel daardoor de domeinen der grafelijkheid zullen worden vermeerderd en de oude Landsdijk onderhouden, die anders zich zou kunnen begeven en gansch vernietigd en de aanliggende polders nimmer zouden kunnen bedijkt worden, deze overweging van het gemeene welzijn de supplianten te meer beweegt tot herdijking, indien zij daartoe octrooi verwierven, met zulke privilegiën en vrijdommen als vroeger zijn toegestaan aan zulken die dergelijke schorren bedijkten, gelijk alzoo ook inhield de donatie door de aartshertogen aan deken en kanunniken gedaan; dat dien ten gevolge hun mogt toegestaan worden, gelijk aan die van Watervliet gedaan was, de vrije vogelarij, visscherij en het wind- of molenregt, mits betalende voor regt van *regalia* ten voordeele der graven van Vlaanderen zes gulden voor iederen dáár op te rigten molen; voorts dat hun vergund worde vrijdom van grondlasten en tienden en het regt tot de aanstelling van dijkgraven, dijkschepenen, heemraden en andere beambten, bekwaam tot het burgerlijk bestuur, tot voltooijing en onderhoud der bedijking, tot het stellen van wetten, ordonnantiën en statuten, ten einde regt en geregtigheid te doen." Enz. Al deze en andere voorregten worden den requestranten vervolgens toegewezen, en hun geheele verzoek wordt goedgunstig ingewilligd. Onder die voorregten behoorde ook nog, „ten einde dit nieuwe land te beter te bevolken," de toestemming van twee vrije jaarmarkten, „van half jaar tot half jaar te stellen op zoodanige tijden als meest geschikt zal bevonden worden, zonder dat men die neme op dagen of weken van naburige vrije jaarmarkten." Uit alles zien wij, dat aan Westdorpe regten en voorregten werden toegekend, die aan heerlijkheden vergund werden, en dat de Antwerpsche kanunniken er zooveel als een heerlijk regt oefenden.

Dit heerlijk regt ging ten jare 1626 over op François Dinghens, koordeken der cathedrale kerk van Antwerpen. Ook daarvan bestaat eene oorkonde, van wege den Spaanschen koning, den 5 Augustus van gemeld jaar te Brussel in 't Fransch

gegeven. Daaruit blijkt, dat de „kanunnik Francisco d'Inghen"—aldus wordt hij genoemd—„den polder van Westdorpe, met de hooge, middelbare en lage justitie, de jagt, vogelarij en visscherij en alle daarvan afhangende en daarbij behoorende regten, als meestbiedende, gekocht had voor de som van *f* 1200; weshalve door deze letteren namens Zijne Majesteit aan allen verkondigd wordt, dat Francisco d'Inghen in bezit gesteld is en erkend wordt als heer van gezegden polder." In eene *Deductie* van October 1727, waarop wij nu het oog gaan vestigen, leest men nog, dat „Albertus en Izabella [?] op 24 September 1646 nog aan gemelden koordeken Dingens hebben overgegeven en getransporteerd de helft der schorren, gelegen bij de embouchure van het Sas van Gend, strekkende naar Assenede en Axel met nog een ander schorre, genaamd het Vogelschorre, groot 200 gemeten."

De bedoelde *Deductie* zegt, ten aanzien van de uitgestrektheid der heerlijkheid, dat het uit stukken, die er in worden vermeld, zeker is, „dat Westdorpe loopt aan S. Bernardspolder en S. Anthonie- en S. Franciscuspolder, aan 't Sas, Axel en het Vogelschorre, makende oost en west een' distantie van één uur en snijdende in 't noordwaarts wel anderhalf uur gaans, waartoe applicabel is het tractaat van limietscheiding in Vlaanderen, op den 20 September 1664 te Brussel gesloten." Voorts dient in 't oog gehouden te worden, dat de heerlijkheid van Westdorpe gelegen is aan de oostzijde van Sas van Gend, dat in 1628 Sas van Gend alleen op de westzijde der Gendsche vaart lag en dat, volgens verklaring van twee toen levende oude burgers, Westdorpe tegen de Gendsche vaart aankwam, zoodat zijn' jurisdictie thans [1727] is strekkende tot binnen de fortificatie van Sas van Gend. Immers, het blijkt, dat Pieter van den Berge, wonende op het Rapenburg, eene plaats nu binnen het Sas, als voogd is gecompareerd voor het geregt van Westdorpe, en dat baljuw en schepenen dezer plaats 28 Julij 1628 het verongelukte ligchaam eens koewachters, liggende op den ouden dijk tegen den polder van S. Bernardus, geschouwd hebben.

Ten aanzien van de verdere geschiedenis der heerlijkheid zegt de *Deductie*, dat op den 2 Mei 1659 door JODOCUS HOBRAKE en BALTHASAR SWEERTS, kanunniken der Antwerpsche cathedraalkerk, als curatoren in den boedel van „wijlen Francis Dingens, hun' gewezen koordeken," de heerlijkheid van Westdorpe met de helft van 140 gemeten lands, gelegen in den polder van Westdorpe en in het ambacht van Axel, met geregtigheden en slijken buitendijks, gebleven zijn verkocht aan ANTHONIE SEYS, colonel en commandant van Sas van Gend.

Met dezen koop was echter in 1691 niet tevreden LEONARD FRANÇOIS DINGENS, buiten twijfel een bloedverwant van den koordeken FRANÇOIS. Want, nadat de heerlijkheid was overgegaan op WILLEM LLOID, gehuwd met ELIZABETH SEYS, vermoedelijk eene dochter van den colonel en commandant ANTHONIE, liet L. F. DINGENS daarop zijne regten gelden en werd er ook bezitter van. Er is dienaangaande een perkamenten stuk aanwezig, gegeven te Middelburg 3 Mei 1691, door mr. GERARD JOHAN VOSSIUS, superintendent van de leenen, gelegen in Vlaanderen onder het ressort van de staten-generaal, mr. MATTHIAS POMPE en mr. JOHAN MATTHISIUS, raden in den hove van Vlaanderen, als mannen van leene, ten dezen geassumeerd. Daarin wordt verklaard, dat „Leonard François grave de Dingens," of elders in 't stuk genoemd „grave van Dingen [5]," aan WILLEM LLOID en zijne overledene vrouw ELIZABETH SEYS had geurgeerd en gepresseerd, om bij naasting wederom te mogen aanvaarden de heerlijkheid van Westdorpe, zoodanig als zij door wijlen ANTHONIE SEYS bij koop was aangenomen van de executeurs van het testament van FRANCISCUS DINGENS, heer van Westdorpe; bewerende, dat genoemde executeurs niet bevoegd waren deze heerlijkheid te verkoopen, maar dat zij bij versterf op hem, graaf DINGENS, moest gekomen zijn als wettig leenvolger. Daar nu de graaf van zins was zijn regt te vervolgen, deed WILLEM LLOID, ter vermijding van processen, van de heerlijkheid afstand en stelde haar in des graven handen.

Graaf DINGENS in Februarij 1697 overleden zijnde, zegt de

Deductie, kwam de heerlijkheid aan zijne éénige (?) dochter MARIA HELENA CLARA DINGENS, gesproten uit zijn huwelijk met MARIA IZABELLA BERTHOUT VAN MECHELEN.

De *Deductie* zegt verder, dat de heerlijkheid, toen genoemde dochter in 1724 overleden was zonder er van te hebben gedisponeerd, gedevolveerd is op JOHAN STRINGENAERS voor twee derde, en voor één derde op de moeder der overledene, mevrouw M. J. BERTHOUT VAN MECHELEN. Doch in het testament der dochter (waarvan de authentike copie aanwezig is), „gepasseerd op het fort het Pas, aan Sas van Gend, ten woonhuize der testatrice, den 23 Maart 1724, voor den notaris aldaar Court van Boekren, ter presentie" ook „van Johan Lodewijk van den Berghe, baljuw van Westdorpe," wordt dit anders voorgesteld. Vooreerst wordt daar de dochter „jufvrouw Maria Joseph Dingens" geheeten en onderteekent zich „Mamria Dinghens." Voorts — behalve dat zij „prælegateert aan de diaconiearmen van Westdorpe de som van vijf schellingen Vlaamsch — verklaart zij, „om de goede liefde en affectie, die zij, testatrice, heeft voor hare moeder, vrouwe Maria Izabella Berthout van Mechelen, weduwe Dingens, haar te stellen tot hare éénige erfgename van al hare goederen, en wel bijzonder van de heerlijkheid van Westdorpe met alles wat er toe behoort, volgens de eigendomsletteren, daarvan zijnde, en gelijk wijlen haar vader L. F. Dingens ze bij koop verkregen heeft van zekere vrouwe Ceys." Wat JOHAN STRINGENAERS betreft, deze wordt eerst genoemd in het stuk, dat wij nu gaan beschouwen. Aan hem of zijne echtgenoot zal welligt vrouwe BERTHOUT VAN MECHELEN twee derde der heerlijkheid verkocht hebben, gelijk zij nu haar overblijvend één derde aan den heer GUILLIAAM ALVAREZ bij koop overliet. Althans, 't was namens zijne echtgenoote, dat STRINGENAERS in twee derde der heerlijkheid geregtigd was.

De originele oorkonde, daarvan aanwezig, eigenhandig door de verschillende partijen geteekend, doet er ons het volgende van kennen. „Mevrouw Mar. Izab. Berthout van Mechelen [6], vrouw van Westdorpe, douairière van den hoogwelgeboren

heer Leonardus Franciscus grave de Dinghens, verklaart voor haar derde gedeelte in de heerlijkheid Westdorpe te agreeren al zoodanigen koop als de edele heer burgemeester [te Neuzen], Guilliaam Alvarez, provisioneel gesloten heeft met den heer Johan Stringnaers, *nomine uxoris* geregtigd voor twee derde deelen dier heerlijkheid. De kooper toont bij missive van gemelden Stringenaers, dat de koop gesloten is voor één duizend Hollandsche rijksdaalders benevens een gouden repetitiehorlogie voor een' spellegifte [7]. Mevrouw Berthout van Mechelen, vrouw van Westdorpe, doet mitsdien afstand van haar' titel, regten, voorregten van de heerlijkheid en draagt ze over op den heer Alvarez." Het contract is gesloten te Zelzate den 20 Julij 1737. Voorts wordt, bij een onderteekend onderschrift, Samuël Dupon, provisioneel baljuw van Westdorpe, gelast alle documenten, charters en papieren, de heerlijkheid betreffende, aan den heer Alvarez over te geven. Eindelijk erkent de verkoopster, bij onderteekening, voor de koopsom en de „spellegift" voldaan te zijn [8].

Zoo was dan nu de heer Alvarez bezitter der heerlijkheid. Wij hebben omtrent hem en zijn bestuur vrij uitvoerige berigten, waarvan wij het volgende mededeelen. In een' zegenwensch, uitgebragt den 12 September 1763, zoo niet door zijn' zoon althans door een' zijner bloedverwanten [9], wordt hij geheeten „jonkheer Guilliamo Alvarez." Wij zien er uit, dat hij te Neuzen geboren was in 1704 en dat hij reeds in 1722, op achttienjarigen leeftijd, burgemeester werd zijner geboortestad. Voorts vernemen wij, dat hij in 1738 de „vrijheerlijkheid" aanvaardde en daarvan in 1763 te Westdorpe het vijf-en-twintigjarig feest vierde, nadat hij kort te voren, bij koop te Gend, heer was geworden van St. Pietersdamme: eene heerlijkheid, waarvan zeer veel „verduisterd" was, doch die men door de oudheidkennis des bezitters weldra „verluisterd en aan den dag gebragt" hoopte te zien. Een verzoekschrift, den heere Alvarez door de ingezetenen van Westdorpe aangeboden, zeer kort na zijne aanvaarding der heerlijkheid, behelst nog andere bijzonderheden. Daaruit

blijkt, dat hij op den 26 Mei 1738 te Westdorpe als heer was ontvangen: „gehuldigd," zegt de genoemde zegenwensch, terwijl het prachtig vreugdefeest, te dier gelegenheid gehouden, er in bezongen wordt. Het verzoekschrift, door den heer ALVAREZ zelf beschreven als een „requeste van d' ingezetenen om mijne voorspraek ter wederopening van de capelle en hunnen vrijen dienst," zegt, dat de ingezetenen van Westdorpe, allen bestaande uit Roomsch-katholiken, sedert 1730 beroofd waren van hun' vrije kerkdienst; zij dringen er sterk op aan, dat hun nieuwe heer bij de staten-generaal tusschenbeide kome, opdat de requestranten als van ouds hun' vrije kerkdienst mogten oefenen. Een request aan burgemeester en schepenen van Axel en Neuzen, omstreeks dienzelfden tijd ingediend door de „groote gelanden van den Austrichen-polder, gelegen onder dier steden jurisdictie," behelst, „dat die van de Roomsche godsdienst, waartoe het meerder deel der inwoners binnen denzelven polder behoort, van alle tijden gehad hebben hun' kerkdienst, waarvan zij zich sedert ... jaren gansch vinden beroofd;" weshalve zij met grooten aandrang verzoeken, „dat zij als vóór dezen zullen mogen hebben eenen heere tot het doen van hun' noodige kerkdienst, die aldaar tot dien einde zal vermogen zijn' vrije functie te doen en woning te nemen." Dat het verzoek nu of later is ingewilligd toont de aangehaalde eerste regel van den zegenwensch, waaruit wij zien, dat althans in 1763 te Westdorpe een pastoor was.

In 1774 ontmoeten wij PIETER ALVAREZ, waarschijnlijk zoon van GUILLIAMO, als „vrijheer van Westdorpe en St. Pietersdamme." Deze en zijne echtgenoot SARA LIPPENS, woonachtig te Neuzen, hadden zeker verschil met hunne dochter CATHARINA CORNELIA ALVAREZ, waarin de staten-generaal uitspraak deden. Op een en ander worden wij gewezen in een extract uit het register der resolutiën van de staten, gedagteekend 30 Junij 1774. Dezelfde komt als heer voor in 1791. Ter gelegenheid der nieuwe bedijking van de polders Canisvliet, St. Anthonie, St. Bernard en daaraan palende, zouden verschillen kunnen ontstaan aangaande de grenzen tusschen graaf EMMANUEL JOHANNES JOSEPHUS DELLA

Faille, heer der stede en ambachte van Assenede, en Pieter Alvarez, heer der vrijheerlijkheid van Westdorpe. Bij een stuk van 11 November des laatstgenoemden jaars, te Gend opgemaakt en daarna te Sas van Gend geregistreerd, worden mitsdien de grenzen der heerlijkheden omschreven, en tevens andere punten ook met den magistraat van Sas van Gend geregeld. Uit een' „inventaris van eenige stukken betrekkelijk de heerlijkheid van Westdorpe" — waarop onderscheidene documenten voorkomen, die thans niet meer voorhanden zijn — blijkt, dat Pieter Alvarez den 27 Julij 1816 nog heer van Westdorpe was.

Eindelijk zien wij uit denzelfden inventaris, dat de heer mr. Marinus Geene, schoonzoon des laatstgenoemden, bij koopcontract van 1 Augustus 1823 van de heerlijkheid van Westdorpe met hare gevolgen is eigenaar geworden.

Wij achten het noodeloos de verdere lotgevallen der heerlijkheid op te geven. Ongetwijfeld wordt Westdorpe thans niet meer als zoodanig aangemerkt en zullen zich de heerlijke regten, indien zij nog bestaan, gefnuikt door de Fransche omwenteling, bepalen tot eenige min gewigtige voordeelen.

Hebben wij ons bij de geschiedenis van Westdorpe somwijlen bij onbeduidende bijzonderheden moeten ophouden, wij hopen toch een geheel te hebben medegedeeld, dat voor de historie en de plaatsbeschrijving van ons gewest niet van alle belang ontbloot is [10].

AANTEEKENINGEN.

Bl. 303, [1]. Men zoekt Westdorpe te vergeefs in de lijst der plaatsen, die onder het Gendsche bisdom (decanaat Hulst) ressorteerden, bij SANDERUS, *Flandr. illustr.*, I, fol. 161, ofschoon dáár plaatsen genoemd worden, die tijdens deze opgave reeds niet meer bestonden. Dezelfde schrijver spreekt met een enkel woord van Westdorpe, als te zijnen tijde, omstreeks 1640, grootendeels door het water verzwolgen: II, fol. 620. De andere door ons genoemde schrijvers verzwijgen het. Alleen in den *Tweeden druk van den eersten bouck der ordonnancien, statuten, edicten, eñ placcaerten — van Vlaendren*, Gend, 1639, vonden wij het vermeld op fol. 555, en wel in het zoogenaamde *Transport van Vlaendren.* Een stuk, getiteld: *Particulieren transport van den steden, casselrien, ambochten, prochien ende besetten van den quartiere in Vlaendren datmen naemt het Ghendtsche* van 14 April 1518, telt Westdorpe onder het Axeler ambacht; en waar Axel wordt aangeslagen op 29 schellingen en Zaamslag op 19, daar wordt Westdorpe geschat op 3 sch. 6 penn. 't Is het minste van al de genoemde plaatsen in gemeld ambacht, minder dan Aandijke, Otene en Gheertzee. Wij besluiten er uit tot Westdorpe's onaanzienlijkheid; ook zal het toen wel grootendeels overstroomd zijn geweest; en wij verwonderen ons niet meer, dat zijne oudere geschiedenis zoozeer verzwegen en duister is.

Bl. 304, [2]. De berigtgever haalt daarbij aan den *Transporte van Vlaenderen*, fol. 555, in de vorige aant. vermeld.

Bl. 304, [3]. Dat Westdorpe in 1404 grootendeels is overstroomd geworden is mogelijk. Want DRESSELHUIS, *Oud-Zeeland*, bl. 84, meldt, dat in de nabijheid van Westdorpe sommige gronden in 1404 gedeeltelijk overstroomd werden. Hij spreekt echter aldaar ook van overstroomingen, in dezelfde streken in de jaren 1440 en 1483 voorgevallen. Ik gis daarom, dat onze berigtgever welligt in plaats van 1404 had moeten schrijven 1440 of 1484. Immers, bekend is de vloed van 22 Januarij 1440, waardoor de Braakman en de Bolixate of het zoogenaamde kanaal vóór Axel ontstaan is en waardoor onderscheidene dorpen in den omtrek van Westdorpe, en zeker ook wel de grond van Westdorpe zelf, verzwolgen zijn. Zie HUNNIUS, *Zeeuwsche buise*, bl. 329; SCHARP, *Gesch. en cost. v. Axel*, I, bl. 183; DRESSELHUIS, t. a. p.; V. D. AA,

Aardr. woordenb., art. BRAAKMAN. Ook in 1484 of 1483 had hier een groote watervloed plaats: zie DRESSELHUIS, t. a. p. En misschien moeten wij aan dézen vloed den geheelen ondergang van Westdorpe toeschrijven, omdat, zooals wij hooren zullen, in het octrooi van bedijking van 1616 gezegd wordt, dat het toen sedert 130 jaar was geinundeerd geweest.

Bl. 305, [4]. Zie SCHARP, a. w., I, 137; II, 308.

Bl. 308, [5]. Wij hebben hem vergeefs gezocht in het *Nobiliaire des Pays-Bas* met het *Supplément*, *Suite* en *Corrections*, 9 deelen.

Bl. 309, [6]. Ook MARIA IZABELLA hebben wij niet gevonden, noch in het genoemde *Nobiliaire*, noch bij SMALLEGANGE, in de *Cronijk van Zeeland*, fol. 716—718, waar het geslacht BERTHOUT VAN MECHELEN ter sprake komt.

Bl. 310, [7]. Spellegift. Eene verbastering van pellegift, dat ook, maar verkeerdelijk, als pillegift voorkomt. Pelle is gebloemd, kunstig geweven lijnwaad. Oudtijds gaf men bij den doop van kinderen een kleed, vermoedelijk van zulke stof, ten geschenke: dit werd dan dooppelle, doopkleed genoemd. Naderhand gaf men in plaats van het kleed een ander geschenk, 'twelk nu den naam van pillegift ontving. Deze naam ging vervolgens ook op andere ter hand gereikte geschenken over en vervreemdde ook in de uitspraak al meer en meer van zijn' oorsprong. Zóó ontstond spellegift, dat gansch onverstaanbaar is geworden en zeker menigeen op den dwaalweg heeft geholpen. Verg. het *Iets over de woorden pillegift en kerspel* door W. C. ACKERSDIJCK, in A. DE JAGERS *Taalk. magazijn*, d. II, bl. 186, vv. Het doodkleed, dat bij de begrafenissen de lijkkist bedekt, draagt in deze streken, in Walcheren en Zuid-Beveland, en ongetwijfeld ook elders, den eigenaardigen naam pelle of doodpelle.

Bl. 310, [8]. In het jaar 1672 was, tot verdediging der vereenigde Nederlanden, eene doorsnijding gemaakt in den Graaf-Jansdijk in de heerlijkheid Westdorpe. Hierdoor ontstond eene inundatie en te gelijk een veer. Doch dit veer was, buiten kennis van den heer van Westdorpe, heimelijk door de ingezetenen opgerigt, die er zich ook het eigendom van toekenden. De *Deductie*, opgemaakt in 1727, moest dienen om te bewijzen, dat aan de toenmalige bezitters der heerlijkheid voor één en twee derde, mevrouw BERTHOUT VAN MECHELEN en J. STRINGENAERS, het eigendom en de verpachting van het veer toekwam. De *Deductie* zegt o. a., „dat in 't algemeen in het graafschap Vlaanderen aan heeren en

vrouwen in geregten, hebbende hooge, lage of middelbare jurisdictie, het regt toekomt om te verpachten alle zoodanige veren als tot hunne respective heerlijkheden zijn behoorende. En, om Hun Ed. Mog. [aan wie de *Deductie* werd ingediend] met geene ontelbare voorbeelden te bemoeijelijken, diene alleen, dat burgemeesters en schepenen van stad en ambachte van Axel, van oude tijden tot nu toe, met uitsluiting van alle anderen, zoo in- als opgezetenen, hebben verpacht en nog verpachten de veren der stad naar den Zwarten hoek, Austrichen-polder en vice versa; insgelijks van Axel op Rijndorp, op Beoosten-Blij en vice versa — gereserveerd het veer van de heerlijkheid Zaamslag op Stoppelsdijk — alle liggende binnen Axel-ambacht; welk laatste veer verpacht wordt door den ontvanger der erfgenamen van den heer van Zaamslag; dat het veer van Walsoorde, parochie van Hontenisse, binnen Hulster ambacht, op het land van ter Goes wordt verpacht, en van ouds verpacht is, bij den ontvanger der erfgenamen van wijlen Zijne Kon. Majesteit van Groot-Brittanje [Willem III, gestorven 19 Maart 1702], onaangezien zij bij de voorzeide heerlijkheden niet hebben eenige hooge of lage jurisdictie." Dat Willem III regten had op Hontenisse, en gevolgelijk op Walsoorde, kwam daar van daan, dat aan Willem I, prins van Oranje, het hof te Kloosterzande, te Hontenisse, met daarbij komende voorregten, was ten geschenke gegeven; wat vervolgens op de prinsen van Oranje overging, gelijk nog heden onze koning daarvan bezitter is. Helaas, het hof is der vernieling nabij!

Bl. 310, [9]. „Zegen-Wensch, opgedragen aen den WelEdelen Geboren Heere Jor. Guilliamo Alvarez, Vrijheere van Westdorpe, Heere van St. Pietersdamme, mitsgaders oud Burgemeester en Thesaurier der Stad en ambagte van Neuzen &a. &c. vierende desselfs vyfentwintig jaerige possessie als Vrijheer van Westdorpe als mede desselfs negenenvijftigste verjaerdag, met een vreugdenfeest in de vrijheerlijkheit van Westdorpe op den 12e. September xvijc drij en tsestigh." Het gedicht begint aldus:

Juicht Agtb're magistraet, Pastor en te gelijk
De gantsche volkschaer van Westdorps vrijheerlijkheid;
Voorts die van aensien door den Vrijheer med' genomen,
Of door den Gastheer sijn genood op 't feest te komen.

Aldus gaat het voort, doch te weinig poëtisch om er meer van op te geven. Het is onderteekend door „P. Alvarez, Bailliu der

vrijheerlijkheit van Westdorpe." Vermoedelijk was hij de zoon des feestvierenden.

Bl. 312, [10]. Wij voegen hierbij een paar stukken, die, ofschoon ze niet regtstreeksch op Westdorpe zien, toch met het behandelde in betrekking staan en historische bijzonderheden bevatten, niet onbelangrijk ook voor Westdorpe's omstreken.

Het eerste is eene copie van een contract tusschen deken en kapittel der Antwerpsche kanunniken en burgemeester en schepenen der stad Axel. Het luidt aldus:

„Alsoo bij octroy der Koninkl. Majest[t]. van den jaare 1572 die van der stede en ambochte van Axele, vergunt zijnde te bedijcken alle en soodanige adjecten, aanwassen ofte schorren, als gelegen sijn aan de zijde van den uyttersten houck van 't goed van wijlent Jacob masureel in den Couden polder, streckende van daar regt over tot op 't uyterste rantrin [?] gelijk, liggende bij 't Gentse Sas op het gescheet van de limiten van Axel ambagt en Assenede ambagt, ende van deselve landen, sonderlinge een deel van dien, liggende tusschen: 't voors. Gentse Sas ten westen, ende 't gadt van Buxgade lanxt den ouden landdyk ten oosten, eñ also ten noorden beslooten met de Honskreeke, int gevouglijk en sonder kost extraordinaire, op hem selven, dat is binnen de voors. limiten, soude kunnen bedijkt werden, sonder de aanliggende gorsinge op de westsijde van deselve, naest 't voors. Sas, in één en deselve dijkagie te begrijpen ende meede te dijken, de welke de Eerwaerde Eeren Deken ende Capittel van Antwerpen zijn aankomende bij donatie van haren Sereniss[e]. hoogheden, Soo ist omme de voors. gorsinge te mogen brengen in een dijkagie, dat de Gedeputeerde van voors. Eerw. Heeren deken ende Cappittel met de Gedeputeerde van Burgem[r]. ende schepenen voors., volgens hunne respective procuratien, die van de Cappittel in dato den 5 9ber 1616, onder die van Axel ofte hun lieden actie hebbende sullen bedijken alle de landen ende gorsingen, gelegen tussen 't gadt van Boxgate, binnen de twee paalsteenen staande aghter den anderen op den ouden lantdyk op het gescheet van Axel ende Assenede ambagt, regt op den voors. uyttersten houck in den Couden Polder, behoudens dat de voors. Eerw. Heeren Deken ende Capittel van de voors. twee paalsteenen vierkant noortwaert sullen genieten 70 gem. Lants, te weten: van de voors. paalsteenen vierkant af tot de Hontskreeke, blyvende het recht Jurisdictie van de voors. 70 gemeten aan de voors. van Axele." Enz. „t' Oirconde is dit by de voors. contrac-

tanten onderteekent binnen de stad Middelburg op den 12 9ber 1616; ende sijn hier af gemaakt twee van eenen teneur ende was onderteekent: *Cornelis de Witte*, *archidiaconus antwerp.*, van wege het capittel, ende van wegen Burgem. ende schepenen der steeden en ambagten van Axel ende Neusen *P. Crauwelaar.*" Gepasseerd voor den Middelburgschen notaris Adr. Bogaerts. „Naer onder nog stondt als volcht: Op heden den 16 Julij 1617 sijn de Heeren van het Cappittel — en Borgem^r^. ende schepenen van de stad Axel int minnelyke veraccordeert, dat de 70 gemeten in het contract hier vooren gementioneert sullen blijven binnen den dijk gesloten ende aan Heeren vant Cappittel voorn. gecedeert. Ter sijden stont: alsoo uyt desen geroyeerden regel eenige differenten geschapen was te rijsen is denselven voor de onderteekeninge geroyeert ende geannull^t^ ter presentie van mynheeren" enz.

Het andere stuk, dagteekenende van 20 September 1652, is een' gunstige beschikking van Filips IV, in hoedanigheid van graaf van Vlaanderen, aan de na te noemen personen. Wij geven het bij verkorting aldus op:

„Philips by der gratie Godts Coninck van Castilien" enz. „Wy hebben ontfanghen d'ootmoedige bede ende req^te^. van de Prelaten van Duynen ende Boudelo, Francois Dingens, Deken der Cathedrale kercke onser Stadt Antwerpen, ende de gelande van de geinondeerde polders van St. Bernard, St. Francois ende St. Eloy, geleghen in onsen Lande ende Graeffschappe van Vlaeñ int Assenede Ambacht bij Sas van Ghent, inhoudeñ, hoe dat sylieden uyt crachte van het octroy bij onse seer lieve ende seer beminde goede Oom ende Moeye Albert ende Elizabeth van saligher gedachtenisse in den jare 1619 aen hunlieden vergunt, hebben bedyckt den polder van St. Bernard, denwelcken int jaer 1624 door tenpeest wederom is geinondeert ende alsoo gebleven tot den dach van heden toe sonder daer van eenich proffijt te hebben connen genieten, sijnde daernaer int jaer 1634 bij ordre van wylen den Marquis d'Aytona gedijckt eene partye Landts vuijt den voorseyden geinondeerden St Bernaerts Polder ghenaempt St Francois Polder, groot ontrent 280 gemeten volgens het octroy daer van synde verleent aenden voorgemelden Francois Dingens, denwelcken denselven Polder tot groote excessive costen wederom heeft gedijckt niet tot syn eyghen proffijt als wel tot conservatie van de forten aldaer opde dijcken onsentweghen ghemaeckt, tot welcken aensien ende bedyckinghe wy souden oock hebben gecontribueert eenige

penninghen, door dien de selve Landen de Dijckgeschoten niet weert en waeren, sijnde het voors. Polderken als oock dat van St Eloy tot groot verlies des voors. Deken ende andere gelande wederomme gheinondeert int jaer 1644 int beleg van het Sas van Gent, hebbende die voors. gelande alsdoen niet alleenl. verloren het gebruyck vande voors. landen, maer oock alle hunne huysinghen, woninghen, schueren, die sy onlancx te vooren tot hunnen cost hadden gemaeckt, als oock die vruchten, soo affgedaen als die te velde waeren staende, hebbende alzoo het beneficie ende effect van tvoors. octroy alleenlyck genoten den tyt van neghen jaeren. Ende naerdemael die van 't Axel-ambacht, gelegen onder de gheunieerde Provincien sijn bedijckende hunne geinondeerde Landen, te weten een deel van Zuydorp, Westdorp, Perreboom ende Canisvliet paelende aende geinondeerde landen der Supplianten, sorterende onder het ambacht van Assenede onser jurisdictie, ende dat der supplianten polders daermede inne worden getrocken, Soo bidden sy ootmoedelijck dat ons gelieve te verleenen ende accorderen die voors. Polders van Ste. Bernaerdt, St Francois ende St Eloy te moghen bedijcken op de selve conditien, exemptien, vrydommen inder vueghen gelyck hunlieden het selve inde jaeren 1619 en 1634 is toegelaeten geweest, biddende noch ten opsien vande groote ende excessive schaede die sy (door d'inondatie gecauseert) hebben geleden — te wijlen [willen] de voors. octroyen prolongeren voor andere 20 jaren boven de profijtelijcke jaeren die sy hebben genoten, te weten die van St Bernaerts Polder 7 jaeren, ende die van St Francois Polder 11 jaeren ten einde sylieden door dese versochte beneficien hunne groote scaeden voor dese geleden mochten verhaelen, en daerover hun te doen depescheren opene briefven daertoe dienende. Doen te weten, dat wy — — accorderen — dat sy de voors. dry Polders sullen moghen beverschen ende bedijcken opde conditien ende inder manieren hiernaer volgende." Enz. Het volgende is van geen belang. „Gegeven in onse stadt van Brussel den 20 Septembris int jaer ons Heeren 1652 ende van onse Rycken het 32e." Enz.

BRONNEN.

I.

BRIEF VAN GRAAF FILIPS DEN GOEDE

AAN ZIJN' BALJUW TE AARDENBURG,

TER GUNSTE DER PELGRIMS NAAR DE LIEVE VROUWE ALDAAR.

Stuk van 30 Mei 1421, op perkament, met het aanhangend grafelijk zegel in rood lak, geschonden. — Onder de Aardenburgsche stadsarchiven, n°. 59.

Phelippe, Duc de Bourgoingne, Conte de Flandres, d'Artois et de Bourgoingne, Palatin, seigneur de Calais et de Malines, À notre Bailli d'Ardembourg present et à venir ou à son Lieutenant, salut. Receu avons humble supplicacion de noz bien amez les Bourgmaistres, eschevins, bourgois et habitans de notre ville d'Ardembourg, disans que notre dite ville est principalement fondée sur le prouffit qui en icelle peut venir par le fait et cause du pelermaige de la glorieuse et benoite vierge Marie, que len [l'on?] vient requerir au dit lieu d'Ardembourg de plusieurs pais longtains et autres; mais obstant certaine rigueur, comme de prendre plusieurs pelerins, marchans, bourgois et autres prestement [habilement, à la hâte] qu'ilz vont aval notre dite ville pour acheter à mengier ou autrement, soubz umbre de leurs bastons ou autres armeures raisonnables ou que ilz vont aucune foiz mengier et soupper aux tavernes et cabares d'icelle notre ville, quant ilz y sejournent ung pou tart oultre heure ou autrement, jasoit ce qu'ilz ne messacent aucunement, mais ensemble les voisins s'en retournent paisiblement à leurs hostelz, et que ilz ont esté et sont souventes foiz mis prisonniers, en les contraignaut à paier les amendes à ce limitées, plusieurs ont cessé et cessent d'y venir et en est le dit pelermaige grandement diminué et di-

minue chacun jour, qui vient et redonde ou [au] tres grant grief, prejudice et dommaige de notre dite ville et du commun peuple d'icelle, qui y avoit acoustumé de prendre son principal gaingnaige [gagnage, gain], et aussi à l'admeurissement de droiz que y doivent prendre et avoir, qui en assiz et autrement en sont de mendre valeur, et pouvoir encoir plus faire se par nous ne scoit [soit] sur ce pourveu de notre gracieux et convenable remède, si comme disent les diz supplians, requerans tres humblement icellui. Pourquoy nous, les choses dessusdites considerées et pour contemplacion et faveur du dit pelermaige et afin que les bonnes gens, marchans, bourgois et toutes autres personnes y puissent venir et faire leur devocion sanz eulx en cesser, comme les aucuns ont fait et plus feroient se ainsi estoient traictiez, que ja [déja] ont esté par aucunes années comme nous l'avons entendu, et avec ce que notre dite ville et noz subgiez [sujets] d'icelle en puissent mieulx valoir, voulons, mandons et expressement commandons et deffendons, que doresenavant jusques à ce que par nous en soit autrement ordonné, aucuns marchans, pelerins, bourgois ne autres venans au dit pelermaige, tant en alant et sejournant envers notre dite ville d'Ardembourg en achetant leurs vivres et alans soupper ès tavernes ou cabares d'icelle notre ville avec les voisins ou autrement, comme en eulx en retournant à leurs hostelz paisiblement, ne soient par vous ne aucuns de nos sergens ou autres officiers de votre bailliaige pris ou calengiez, ne aussi iceulx voisins en les acompaignant, d'aucune amende grande ne petite, soubz umbre de porter leurs bastons ou autres armeures raisonnables à couvert, ne de revenir à leurs logeiz un pou tart et oultre leure [l'heure] acoustumée, pourveu qu'ilz ne messacent a autrui. Car ainsi nous plaist il estre fait, non obstant quelxconques ordonnances, mandemens ou deffences à ce contraires. Donné en notre ville de Gand, le penultime jour de May, l'an de grace mil CCCC vint et ung.

Par monsieur le Duc
à votre relacion
Clouesseau.

II.

OORKONDE

BETREKKELIJK

DE HERVORMING VAN HET AARDENBURGSCHE BEGIJNHOF IN EEN KLOOSTER VAN DE DERDE ORDE VAN ST. FRANCISCUS.

Stuk van 13 Aug. 1499, op perkament. Buitenop staat: „doriginale van desen copie rust inde kiste inde langhe lade in scepenen camere bij tgroote privilege." — Onder de Aardenburgsche stadsarchiven, n°. 78.

Copie.

Omme int vriendelicke te verappointieren ende nederleggen tgheschil ende proces, onlancx geresen eñ noch hangende ongedecideert inden grooten raed ons harde geduchts heeren des ertshertogen van oostenrijcke, hertoge van bourg^nen^., grave van vlaenderen, ter causen ende ommedieswille dat tbegijnhof binnen der stede van ardembuerch, daer begijnen gewoent ende hem gehouden hebben ende nu niet bewoent van persoonen omme den dienst gods daer gefondeert te mogen doene, van nu voortan bewont ende gehouden wesen soude van religieuse vrauwe persoonen, zusters vander derder ordene van mijnen heere sint fransoys, Soe [zoo] zijn als hedent, xiijsten dach der maend van augusto int jaer xiiij^c^. negen ende tnegentich, hooge ende edele vrauwe, mijn vrauwe Anne van bourgoingnen, vrauwe van Ravestain ende van duvel̄ [Duiveland], die huer gevoucht heeft metten vors. religieusen van mijnen heere sinte fransoys te voorderen ende tcontinueren int vors. hof den godsdienst, partie an deen zijde, Ende de bailliu, buerchmeesters ende scepenen der selver stede van ardemb̄, den welcken heeft gedocht dat tincommen vanden vors. religieusen int hof voors. hinder ende achter-

deel gedaen soude hebben der vors. stede ende inwonende van diere, partie en dandre zijde, bij wel weten, overeendragen ende consente van alle de notablen ende gemeente aldaer, veraccordeert, overcommen [overeengekomen] ende ghesloten, altijds ter correctie ende onder de beliefte van onsen vors. harde gheduchten heere, in wiens protectie ende beschermenisse tvors. hof ende plaetse altijds gestaen ende geweest heeft, inde poincten ende articlen hier naer volghende: [1.] Inden eersten soe es gheaccordeert ende ghesblooten, dat in tvors. hof, dat beghijnhof es geweest binnen der vors. stede van ardemb̄, zullen incommen ende van nu voortan wonen, inde stede van den beghijnen, religieuse persoonen, zustren vander voors. derder ordene van sinte fransoeys, dewelcke hebben, besitten ende ghebruycken zullen de kercke ende plaetse vanden selven hove ende oec vanden renten, lande, huysen ende andre goedingen daer toebehooreñ, ende oec van zulcker vryheyt ende liberteyt, daer of de begijnen gecostumeert zijn te gebruicken, ende niet breeder, ende daertoe wesen ende bliven inde protectie ende beschermenisse van onsen vors. gheduchten heere ende van zinen edelen naercommers, graven ende gravinnen van vlaenderen, ghelijc ende inder selver vorme ende manieren als de vors. beghijnen geweest hebben. [2.] Item de zelve zustren ende religieusen, diere incommen zullen nu oft in naercommenden tijden, die zullen ghehouden ende verbonden zijn te onderhouden de zeven groote ende cleene ghetijden inder kercken int gemeene naer costume ende usancie van Roome ende van haerlieder oordene, ende oock onderhouden ende doen doen de fondacien die int selve hof ghefondeert zijn, ende daerof zij eenich goet oft renten hebben ende ghebruicken zullen. [3.] Item zij en zullen noch binnen der stede noch daer buyten om geen aelmoessene gaen; maer eyst dat yemend hemlieden duecht doen wille dat zullen zij in dancke nemen, ende bidden dagelicx voor hem allen die in den voorleden dat hof gesticht ende ghefondeert oft haerlieder goed daertoe ghegheven hebben, oft in naercommenden tijden gheven zullen. [4.] Item zij en zullen land noch erve coopen binnen der vryheyt van ardemb̄; maer indien

dat hemī eenich land ofte renten ghegheven worden, oft oec dat eenege, thabit ende religioen annemende, land oft renten inbrochten, het ware gelegen binnen der vors. vryheyt oft daer buyten, dat zullen zij mogen hebben eñ behouden [5.] Item soe en zullen zij oec geen land pachten omme zaeyen oft maeyen dan alleenlic huer selfs land ende voor hem selven den cost ende noodurft thebbene. [6.] Item zij en zullen noch backen noch brauwen dan oeck voor hem zelven. [7.] Item zij en zullen negeen ambocht doen van wevene noch andre omme eenegen loon, dan alleenlic huer selfs werck dat zij zelve ghesponnen hebben. [8.] Item zij zullen goede lieder kindren als maeghdekins van binnen der stede oft buyten houden als tafelieren ende andre scoolieren maeghdekins, hemlieden leerende naer haer betaemte. [9.] Item ende als nu metten eersten zo zalmer eenege instellen, diere dartich scell grō oft twee pont gro tot haren live inbringhen zullen in verlichtenisse vander plaetse. [10.] Item andre goede lieder kindren, die bij goddelicke inspiracie hem daer inne begeven willen van binnen der stede oft daer buyten, goed van name ende fame, proffijtelic ende nudbaerlic [KILIAEN heeft: nut-baer, *utilis*, *fructuosus*] der oordene, weder [*utrum*, d. i. of: KILIAEN] zij goed oft geen en hebben, die zullen de zelve zustren mogen ontfaen ter ordene, alsoo verre als de plaetse niet belast en ware. [11.] Item zij en zullen oec de selve plaetse noch tgoet van diere, als land ende erve, niet vryer houden dant es jegens mijnen vors. geduchten heere, maer jaerlicx hem betalen zijne renten ende andre ghecostumeerde lasten ende diemen van ouden tijden ghewoonlic es, ten ware dat de selve mijn gheduchte heere hemlieden ende huerlieden vors. goet quijtscheldinghe daerof dede vuyt zonderl gracie. In dien gevalle zullen zij daer of useren ende ghebruycken. [12.] Item de vorn. baill, buerchmeesters ende scepeñ der vors. stede van ardemb, jegewoordich ende toecommende, zullen altijds regard ende anschau hebben op tvors. hof ende den inwonende van dien ende op huerlieder goeden, also verre alst hueren temporeellen zaken noopt ende angaet; maer also verre alst den gheestelicken zaken angaet, sullen bliven ondre de

protectie ende bewaernisse ende zal daerof hebben de kennisse de visenterer of provinciael vicaris vanden observanten vander provincie dient behooren zal. [13.] Item de vors. baill̄ met twee scepen̄ der vorn̄ stede van ardemb̄ zullen jaerlicx metten oversste ende meestresse vanden vors. cloostre hooren de rekenin̄ die gedaen zullen wesen bijden ghonen, die den ontfanck ende handelinghe vanden renten ende incommende vanden voors. hove ende vanden suppoosten van dien hebben, in manieren als dat ghewoonlic es. Ende indien zij versocht werden den selven religieusen vander voors. ordene raed, hulpe ende bijstant te doene, sullen verbonden ende ghehouden zijn dat te doene, inder zelver voormen ende manieren als zij gedaen hebben hier voortijds van mijnen voors. gheduchts heeren weghe den vors. beghijnen, hebbende jaerlicx ghelijcken loon ende salaris als tvors. beghijnhof gegeven heeft, te wetene de voors. baill̄ vier scell̄ grō vlaemscher munten, ende elc vanden scepenen, tot tween toe, zes grō ghelijcker munten. [14.] Item ende sal mids alle dies voors. es tvoors. ghescil ende proces doot ende te nyenten wesen, ende beede partien goede vrienden ende in paeyse ende vrede bliven. Alle dinck zonder aerch ofte list ende tot goeden verstande. [15.] Item alsoe tvors. proces beleedenet diversche appellacien gheinterjecteert zijn, soe zal de voors. mijn vrauwe verwerven van onsen voors. geduchten heere brieven van oorlove ende consente van te mogen appointieren, ende dat zonder den cost vanden voors. vander stede van ardemb̄. [16.] Item sal oock deselve mijn vrauwe, zonder den cost vanden selven van ardembuerch, verwerven ende ghecrighen brieven van confirmatie, ratificatie ende aggreatie van onsen voors. gheduchten heere van desen zelven accoorde ende appointemente. Aldus ghedaen, geaccordeert, overcommen ende gesloten int jaer ende opten dach als boven. Aldus gheteekent: *Anne.*

Collacie van dese copie es ghemaect
jeghen torn[al]. bi mij
[onduidelijk] .... *vutwijc.* [?]

KLEINERE BIJDRAGEN.

DE PELGRIMS

NAAR DE LIEVE VROUWE TE AARDENBURG IN 1421,

DOOR

H. Q. JANSSEN.

De prachtige Lieve-Vrouwekerk te Aardenburg had vooral ook haren rijkdom te danken aan de menigte der bedevaartgangers, die van heinde en ver haar wonderdoend Mariabeeld kwamen bezoeken. Sedert 1273 waren die wonderen begonnen. Om de eeredienst der roemrijke Maagd te verhoogen, werkten in 1294 paus BONIFACIUS VIII en de Doorniksche bisschop en de Gendsche abt van St. Baaf te zamen, dat er in haar heiligdom een collegie van zestien kanunniken werd opgerigt. Vorsten bragten haar voorregten, eere en geschenken. Om harentwil ook verleende, 13 November 1296, koning EDUARD II van Engeland den Aardenburgers nieuwe privilegiën. De Fransche koning PHILIPPUS de Schoone kwam straks haar zijne hulde bewijzen. EDUARD III, koning van Engeland, bezocht haar in 1340. En toen, meer dan eene eeuw later, Engelands koning EDUARD V in 1470 op den derden Kersdag uit Holland in Vlaanderen kwam, was „zijn eerste werk te voldoen aan zijne godvruchtige gelofte van te gaan bezoeken en eeren Onze Lieve Vrouwe te Aardenburg, van waar hij met den heer van Gruythuyse gegaan is naar het kasteel van Oostkamp" [1]. Is het wonder, waar zoo de vorsten en edelen voorgingen, dat zij door een' stroom van geloovigen gevolgd werden? Is het wonder, dat hier de grooten der aarde de beroemde Moedermaagd bedachten bij uitersten wille, ginds de stedelijke wethouders hun' veroordeelden oplegden om

zich voor haar te gaan verootmoedigen, elders de scharen toevloeiden om hunne offers aan hare voeten te leggen?

„In de vijftiende eeuw," zegt dr. DRESSELHUIS [2], „was de handel met deze bedevaartgangers de hoofdbron van bestaan der Aardenburgers. Zij waren toen evenwel reeds veel verminderd. Arch., n°. 63." Het is dít merkwaardig nommer der stedelijke archiven, dat wij onder onze BRONNEN, bl. 321, hebben opgenomen en waarop wij thans de aandacht willen vestigen. Immers, hoewel wij het als n°. 59 opgaven, het draagt ook n°. 63 ten opschrift. FILIPS de Goede had nog geen' twee jaren het grafelijk bewind gevoerd over Vlaanderen, toen hij het stuk in 1421 uitvaardigde. Om het wèl te verstaan moeten wij onder 't oog houden, dat het in de oudste stadskeure aan ieder verboden was, behalve den doorreizenden koopman, den lieden van het geregt, en den burgers indien zij zonder toeven de stad uittrokken, te Aardenburg wapens te dragen [3]. Wie de stad wilde inkomen om er zich op te houden moest zijne wapenen in de voorstad afleggen, en wie het niet deed verbeurde, geheel tot 's graven voordeel, benevens zijne wapenen, zestig stuivers. Het laat zich vermoeden, dat de baljuwen, die deze boeten oplegden en daarvan hun deel trokken, voordeelshalve niet altijd even kiesch en regtvaardig waren in de toepassing der stedelijke verordening. De vreedzame bedevaartgangers althans waren de slagtoffers van de overmatige strengheid des grafelijken stedehouders. Zie, omdat ze den pelgrimsstaf dragen zijn ze in 't oog des baljuws gewapend met stokken, en onverbiddelijk eischt hij hun de boete af en werpt in de gevangenis al wie te arm is om te betalen. Zie, omdat ze somwijlen in de herbergen en taveernen der stede hun avondmaal gaan nemen en van daar, hoewel vreedzaam, maar een weinig later dan 't geoorloofde uur, met de burgers naar hun nachtverblijf wederkeeren, worden zij door 's graven dienaars aangegrepen, in de boete geslagen en nogmaals bij onvermogen gekerkerd. Neen, het bevreemdt ons niet, dat de pelgrimagiën — een' zoo voorname bron van welvaart voor de stad — hoe langer hoe minder werden, totdat eindelijk de bur-

gemeesters, schepenen en burgers het zich aantrekken, in een nederig smeekschrift hun' nieuwen vorst van den treurigen staat van zaken kennis geven en zijn' krachtige bemiddeling inroepen. En FILIPS de Goede hoort het verzoek zijner goede stad Aardenburg. Hij rigt tot zijn' baljuw, tegenwoordig en toekomstig, of tot diens stedehouder, het bevelschrift dat daar vóór ons ligt. Het drukt zijn' bepaalden wil, bevel en verbod uit, ten einde alle kooplieden, pelgrims, burgers, in de stad ter bedevaart komende, zoovelen zich stil en onberispelijk gedragen, te vrijwaren voor het geweld en den overlast der grafelijke beambten, waardoor zoo luide klagten waren opgeheven en zoo groot nadeel aan de stad was toegebragt.

Zoo waren ook de vorsten bezield met de glorie der Wondermaagd, en zij bragten het hunne toe om hare vereerders te beschermen en hare dienst te verheerlijken.

AANTEEKENINGEN.

Bl. 329, [1]. Zie *Chron. van Vlaenderen*, d. II, fol. 418.

Bl. 330, [2]. Dr. J. AB UTRECHT DRESSELHUIS, *Oud-Aardenburg en deszelfs handel*, 1e. st., bl. 20. Van bl. 18—20 handelt aldaar de geleerde schrijver over de Aardenburgsche Lieve-Vrouwekerk en haar wonderbeeld. Men verg. het bij het door ons geschrevene, en men vindt er de belangrijke citatiën uit MEYERUS, MIRÆUS en anderen, die tot deze historische berigten de bron leverden.

Bl. 330, [3]. De oudste stadskeure van Aardenburg heeft, § 30, deze verordening: „Item nemo in illa armatus incedat, nisi sit mercator transiens, cui gratia negotii sui in illa portare [arma] licet: si quis vero villam intrare voluerit, ut ibi moram faciat, aliquatenus arma in suburbio dimittat, quod si non fecerit, sexaginta sol. et arma amittet; totum Comiti erit: justiciariis vero et ipsorum ministris arma portare licebit, quia pacem ville nocte et die observare et custodire debent. Burgensibus etiam gladium portare et reportare licebit, si de villa exeant festinanter et sine mora." DRESSELHUIS, a. w., 2e. st., bl. 56.

HET BEGIJNHOF TE AARDENBURG,

HERVORMD TOT EEN KLOOSTER VAN DE DERDE ORDE VAN ST. FRANCISCUS.

DOOR

H. Q. JANSSEN.

Eene der beroemdste vrouwen van wege haar aanzien en hare godsdienstige werken was ANNA VAN BOURGONDIË. Zij was een' dochter onder de vele onwettige kinderen van graaf FILIPS den Goede [1]. Eerst huwde zij ADRIAAN VAN BORSSELE, ridder, erfvoogd van Henegouwen, heer van Brigdamme, St. Laurens, Popkensburg, Koudekerke, Duiveland enz., weduwnaar van MARIA VAN CATS, vrouw van Souburg, dat deze hem bij testamemt vermaakte [2]. Haar tweede echt was met ADOLF VAN KLEEF, graaf van der Marke, heer van Ravestein, Wijnendale en Thorout, ridder van het gulden vlies, weduwnaar van BEATRIX, prinses van Portugal, bij wie hij den uit het beleg van Sluis in 1492 bekenden FILIPS VAN KLEEF gewonnen had. Hun huwelijk werd in 1469 voltrokken te Brugge, van waar zij op het huis te Souburg kwamen om er hunne woonstede te vestigen [3]. Beide echtvereenigingen van ANNA bleven kinderloos. Maar waar zij voor geen kroost kon werkzaam zijn, daar poogde zij het te meer voor maatschappij en kerk. In 1493 — zij komt van nu af alléén voor, zonder haar' echtgenoot, die omstreeks dat jaar gestorven is [4] — nam zij deel in de indijking van aanwassen aan 't land van de Tonge, Dirksland, St. Maartensdijk en Scherpenisse, nadat zij St. Annaland, naar haar' schutsheilige dus genoemd, reeds had helpen bepolderen [5]. In 1498 gaf zij aan Zoutelande in Walcheren, waarvan zij vrouwe was, een' bijzondere keure van 43 artikelen [6]. Niet minder had zij voor de godsdienst over. Met haren eersten echtgenoot verhief zij de kerk van West-Souburg tot eene collegiaalkerk; zij begiftigde de Karthuizers te Noordgouwe; zij stichtte het klooster der kruisbroeders te St. Annaland

en voorzag het met haren bastaardbroeder BOUDEWIJN VAN BOURGONDIË wèl „van goede en van lande, dat zij daartoe gaven" [7]. In 1479 hief zij de dochter van gravin MARIA ten doop in de St. Gudulakerk te Brussel. In 1497, den 17 Augustus, werden drie Joden, die het Christendom omhelsd hadden, in de kerk te Veere gedoopt, en onder de doopgetuigen stond daar ook onze ANNA [8]. En in 1503 was zij het weder, die te Kapelle, in Zuid-Beveland, de medestichteres was van het collegie van kanunniken [9]. Zij stierf den 16 Januarij 1508 op haar kasteel te Souburg, waar zij vorsten had geherbergd [10], nadat zij alzoo, lezen wij, „vele eilandekens en polders in Zeeland had doen bedijken, en vele kerken, canonisiën, godsdiensten en andere werken van charitate gesticht en vermeerderd had." Haar hart werd te Souburg in het koor begraven, en haar ligchaam naar Brussel gevoerd, alwaar het in 't minderbroederklooster begraven is. In de landen van Zeeland werd groote rouw bedreven over haar, „die zoo wijs en vreedzaam geregeerd had" [11].

Onder de vele stichtingen nu dezer vrouw behoorde ook die van het klooster van den derden regel van St. FRANCISCUS of de penitenten te Aardenburg, waarvan wij de oorkonde onder onze BRONNEN, bl. 323, hebben medegedeeld.

Vroeger was dit gesticht een begijnhof geweest. Men houdt het daarvoor, dat de begijnhoven, „toevlugtplaatsen voor jonge dochters en weduwen, die eene rustplaats zochten bij de stormen des levens, eene Nederlandsche, ja zelfs meer bepaaldelijk nog eene Vlaamsche instelling zijn, van de twaalfde en dertiende eeuwen" [12]. Ook in dít gedeelte van het oude Vlaanderen bestonden hier en daar zulke begijnhoven. In Yzendijke bestond er één, reeds vóór 1331. Te Sluis was mede een begijnhof; en het begijnhof van Oostburg vonden wij vermeld in 1550, maar is ongetwijfeld mede van hoogeren ouderdom [13]. Ook dat van Aardenburg was van vroege tijden herkomstig; en zeker niet te gewaagd is de gissing, dat het tot de dertiende of het begin der veertiende eeuw opklimt [14]. Het lag nevens

het St. Janshuis op de oude Pestweide, immers dát, waarvan wij spreken; want wij laten thans de vraag daar, of er te Aardenburg twee begijnhoven waren [15].

Wat betreft den derden regel van St. FRANCISCUS, waarvan het Aardenburgsche begijnhof een gesticht werd, wij weten, tot regt verstand daarvan, niet beter te doen dan op te geven wat de geleerde dr. RÖMER kort en duidelijk er van mededeelt [16]: „Nog schonk de ijver van den heiligen FRANCISCUS [van Assisi, gest. 1226] aan een derde geestelijke dochter het leven, toen hij de derde orde, ook de orde van penitentie geheeten, stichtte. Door deze maakte zich het kloosterleven als het ware meester van de gansche maatschappij. Mannen en vrouwen, aangegrepen door zijne boetpredikatiën, wilden de wereld vaarwel zeggen en als kloosterlingen leven. Zoo vele heilige banden te verscheuren, dat waagde de ijverige prediker niet. Daarom beloofde hij den boetvaardigen eenen regel, waarbij zij in hunne verschillende betrekkingen blijvende, een leven zouden kunnen leiden, aan het kloosterleven niet ongelijk. Hij hield zijne belofte en de door hem ontworpen regel werd bij eene bulle van paus NICOLAAS IV in 1289 goedgekeurd. Hij is in een twintigtal hoofdstukken gesplitst." Wij wijzen daarvan slechts hierop: „eene hoogst eenvoudige kleeding, niet geheel wit en niet geheel zwart [graauw] moesten de broeders en zusters dragen, danspartijen en schouwspelen mijden, giften weigeren, viermalen ter week vasten," vastgestelde gebeden doen, „dagelijks de zeven getijden in acht nemen" enz. „De kranken moesten door den pater of de mater wekelijks bezocht worden," en er moest gezorgd worden, „dat hun uit de kas der orde het noodige voor hunne ligchamelijke verpleging wierd uitgereikt. In geval van overlijden moesten de broeders en zusters der plaats de begrafenis bijwonen en voorts eenige missen, psalmen enz. lezen. Ambten of verrigtingen, overeenkomstig den regel opgedragen, mogt niemand weigeren." Enz. „Ook bij deze orde," dus leest men ten slotte, „openbaarde zich bij sommigen harer leden een geest van meerdere gestrengheid, waarvan het gevolg werd, dat terwijl velen hun leven in de

maatschappij voortzetteden, anderen de geloften der kloosterlingen deden, in kloosters gingen en zóó zelven kloosterlingen werden."

Uit het gezegde laat zich begrijpen, hoe de bewoneressen van de kloosters dezer orde den naam van graauwezusters verkregen [17]. „Later," zegt onze schrijver, „werden sommige nonnen, met name die van den derden regel van den heiligen Franciscus, veelal begijnen geheeten, waaruit het gevolg zou kunnen getrokken worden, dat het volk om een gemeenschappelijk kleedingstuk of liever nog om het gemeenschappelijke voorkomen van meer dan gewone godsdienstigheid eenen gemeenschappelijken naam haar toekende, tenzij men van oordeel mogt wezen, dat dit verschijnsel daaruit voldoende verklaard kan worden, dat de zusters van den derden regel veelal te voren begijnen waren" [18]. Zóó althans was het te Aardenburg. Het begijnhof werd een klooster van dezen regel.

Er moet echter daartoe nog een' bijzondere aanleiding bestaan hebben. Het begijnhof was ontledigd en onbewoond geworden en in een proces gewikkeld. Vermoedelijk had het te zeer de verordening overtreden, die Filips de Goede den 28 October 1446 had uitgevaardigd. Die verordening hield in: „vermits binnen onze landen binnen korte jaren gefondeerd, gemaakt en begrepen zijn zoovele kloosteren en vergaderingen van regulieren en regulieressen en van broederen en zusteren van St. Franciscus' orde, dat het veel te veel is naar de grootheid van onze voorschrevene landen, en nog dagelijks meer van dezelve begrepen worden; in welke kloosteren, huizen en vergaderingen, de personen derzelve, zoowel vrouwen als mannen, meest alle neringen en ambachten doen, dat onbehoorlijk is; en hoewel zij aldus geordende en begevene lieden zijn of wezen zouden, hebben zij zich tot dezen tijd toe willen bewinden erven te nemen van hunne ouderen en dat erfelijk te houden zonder weder uit te erven; en indien dat alzoo lange staan zoude zonder voorzienigheid daarop te hebben, het ware geschapen, vermits er zoo vele zijn binnen korte jaren gemaakt, dat zij alle landen, renten en erven in onze voorschreven landen verkregen, waarbij wij en

onze nakomelingen onze diensten verliezen mogten, en ook onze arme gemeente en onderzaten neringloos worden zouden;" hierom worden ten deze strenge bepalingen vastgesteld [19]. In deze verordening worden wel de begijnhoven niet genoemd, maar toch begrepen; en 't is in haren geest dat nu, nadat partijen waren overeengekomen om het proces op te heffen, door bemiddeling van ANNA VAN BOURGONDIË, de beschermster der geestelijke zusters, de voorwaarden in 't minnelijke worden verordend, waarop voortaan het voormalige begijnhof van Aardenburg eene stichting der derde orde van FRANCISCUS wezen zou. Deze voorwaarden nagaande, is er veel, dat ons aan het bovenstaande denken doet; veel, waaruit het ten volle wordt opgehelderd. Het eerste artikel stelt de beraamde hervorming van het begijnhof vast, waardoor aan de nieuwe zusters het hof, de kerk en de bezittingen worden overgedragen en haar tevens dezelfde vrijheid en bescherming worden toegezegd als weleer de begijnen bezaten. Het tweede verbindt de zusters tot het onderhouden van de zeven groote en kleine getijden en van de godsdienstige fundatiën, in het hof gesticht. Het derde verbiedt haar binnen of buiten de stad aalmoezen te vragen, doch staat haar toe geschenken te aanvaarden. Het vierde ontzegt haar, land of erf te koopen, maar veroorlooft haar het aan te nemen indien 't haar gegeven wordt. Evenzoo mogen zij, ten vijfde, geen land ter bebouwing pachten. Zij mogen ook, ten zesde, slechts voor zich-zelven bakken en brouwen, en, ten zevende, alleen weven wat door haar-zelven gesponnen is. Het achtste geeft haar vrijheid om kostmeisjes te houden en te onderwijzen, die, naar het negende, bij de intrede *f* 9 of *f* 12 inbrengen. Het tiende behelst bepalingen nopens het ontvangen van nieuwe leden der orde. Volgens het elfde mogen zij den graaf geene zijner renten en lasten onthouden, maar moeten ze hem naar oud regt en gemeen gebruik betalen. Het twaalfde drukt het regt van toezigt uit der Aardenburgsche overheid op de tijdelijke goederen des hofs, en dat van den visitator of provinciaal-vicaris der observanten op het geestelijke; en naar het dertiende wordt derzelfde stadsover-

heid de bevoegdheid toegekend tot het bijwonen der rekening, en de verpligting opgelegd van steeds de zusters te helpen en te beschermen. Eindelijk wordt, in de veertiende, vijftiende en zestiende artikelen, het hangende proces voor vernietigd verklaard, vrede verordend en verzoening en vriendschap uitgesproken.

Al deze bepalingen bekrachtigde de bisschop van Doornik met zijne goedkeuring [20].

Men vergunne ons nog met een woord hierbij te voegen, wat aan het klooster wedervaren is nadat de kerkhervorming in 1604 zich te Aardenburg gevestigd had. De Aardenburgsche zusters verplaatsten zich toen naar Brugge, waar zij, onder den naam van de penitenten van Aardenburg, in 1609 op den besloten omtrek der wijkplaats (réfuge) van de Karthuizers een klooster bouwden, dat, in 1784 opgeheven en afgebroken in 1796, thans vervangen is door een huis en tuin, gemerkt n°. 25, in de Carmersstraat [21]. Tot 1765 toe bleef echter nog Aardenburg in financiële betrekking tot de zusterschap, weleer in zijne muren gevestigd. Op de landen van het St. Janshuis was sedert 19 Januarij 1540 eene jaarlijksche rente geplaatst van *f* 24, waarvan in 1550 de helft was afgelost. Ieder jaar, ook na de hervorming, werd deze rente geregeld op den vervaldag, 24 September, uitbetaald. En 't was in 1765, dat bij wederzijdsche minnelijke schikking de regenten van het St. Janshuis aan de Brugsche kloosterlingen het geheel aflegden, waardoor van nu af de betrekking der zusters op de moederstad was afgebroken [22].

Vraagt men ten slotte wat de aanleidende oorzaak was, dat Anna van Bourgondië zich zoo ijverig inliet, zich zoozeer „voegde met de religieusen van mijnen heer St. François te vorderen en te continueren in 't voorzeide hof de godsdienst," 't kan vooreerst wel geweest zijn hare devotie, die haar met zoovele andere godsdienstige stichtingen in betrekking bragt, die haar misschien de stad deed liefhebben, waar, even als te Oost-Souburg in hare

nabijheid, een wonderdadig Lieve-Vrouwebeeld aller vereering wekte. Maar met zekerheid weten wij daarenboven, dat Anna te Aardenburg landerijen bezat en landerijen aan de Aardenburgsche Lieve-Vrouwekerk ten geschenke gaf. In die kerk stichtte zij het jaargetijde harer moeder. In die kerk verordende zij een jaargetijde voor haren echtgenoot Adolf van Kleef [23]. Is 't wonder, dat zij de krachtige vleugelen harer bescherming zorgend en zegenend uitbreidde over de Aardenburgsche zusterschap?

AANTEEKENINGEN.

Bl. 332, [1]. Reigersberg en Boxhorn, *Chron. v. Zeel.*, II, bl. 215; Wagenaar, *Vad. hist.*, IV, 95.

Bl. 332, [2]. Smallegange, *Cron. v. Zeel.*, fol. 395. Adriaan van Borssele stierf te Brugge aan de pest, onder de handen zijns barbiers, den 6 Julij 1468: *Cron. van den lande ende graefs. v. Vl., door* N. Despars (Brugge, 1840), IV, 36. Meyerus, fol. 345, wil dat hij door geheim vergif stierf.

Bl. 332, [3]. Reig. en Boxh., a. w., bl. 251, 324; Meyerus, fol. 257, 294, verso. Adolf van Kleef werd vliesridder op het kapittel, gehouden te 's Hage in 1456: *Chron. v. Vl.*, II, fol. 340; *Bijvoegsels* op Wagenaars *Vad. hist.*, d. IV, bl. 102.

Bl. 332, [4]. Adolf van Kleef verscheen in 1491 in het leger vóór Sluis, verzoekende in de stad te worden toegelaten tot zijn' zoon Filips, ten einde dezen, ware 't mogelijk, zachtmoediger te stemmen: de zoon weigerde zijn' grijzen vader te ontvangen, althans diens bede te volgen. In hetzelfde jaar ontmoeten wij Adolf als woonachtig te Zierikzee „in zijn' eigen huizinge," terwijl wij zijne gemalin steeds te Souburg zien: Reigersb. en Boxh., bl. 330, 333. Wij zouden haast denken, dat de echtgenooten niet altijd vereenigd leefden. Anna echter, gelijk wij zien zullen, stichtte voor haren overleden man in de Aardenburgsche Lieve-Vrouwekerk een jaargetijde, en noemt, in een' brief, waarin zij aan het klooster Sion te Noordgouwe bij Zierikzee acht gemeten lands vermaakt, haren gemaal, voor wiens ziel in 't klooster eene memorie moest gedaan worden, „mynē heere van Ravestein, onse lieve geduchte heere eñ

man." Zie dr. RÖMER, *Geschiedk. overz. van de kloosters en abdijen in Holl. en Zeel.*, d. I, bl. 490, 500. Wij komen op zijn sterfjaar terug.

Bl. 332, [5]. REIGERSB. en BOXH., bl. 339.

Bl. 332, [6]. SMALLEGANGE, a. w., fol. 665, 666.

Bl. 333, [7]. Dr. R. C. H. RÖMER, bl. 490, en REIGERSB. en BOXH., bl. 340.

Bl. 333, [8]. *Cron. v.* DESPARS, IV, 197; REIG. en BOXH., bl. 349.

Bl. 333, [9]. REIGERSB. en BOXH., bl. 366.

Bl. 333, [10]. In 1494, zegt REIGERSB., bl. 340, resideerde vrouw ANNA VAN BOURGONDIË op het kasteel van Souburg in Walcheren, met grooten staat en heerlijkheden, onderhoudende meest al de edelen van Zeeland, als de jonkers van Borssele, van Cortgeen, van Reimerswaal, de heeren van Cats, Wissenkerke, Schenge, Haamstede, van den Abeele, die altemaal hare edelmannen en dienaars waren. En toen in Mei 1500 graaf FILIPS, hertog van Oostenrijk, met zijne gemalin, die den 24 Februarij te Gend het leven geschonken had aan KAREL V, door Walcheren reisden, trokken zij naar Souburg en vernachtten er op het slot van ANNA: REIGERSB., bl. 360, 361.

Bl. 333, [11]. REIGERSB., bl. 376, 377.

Bl. 333, [12]. DRESSELHUIS, *Oud-Aardenb.*, 2e. st., bl. 28, 29.

Bl. 333, [13]. Yzendijke: zie ter laatst a. p. Op het begijnhof van Sluis zal in deze *Bijdragen* nog wel eens terug gekomen worden. „De begijnen in Oostburg" vind ik vermeld, als in 't bezit van zekere landen, in eenen ommelooper der oude Yve-watering, aan mij behoorende, opgemaakt in 1550 en 1551, fol. 326.

Bl. 333, [14]. DRESSELHUIS, t. a. p., leidt dit te regt af uit het *dudum et antiquitus* en *pristinis temporibus* in de volgende citatie uit een' brief van den Doornikschen bisschop van 1499, waarin deze de hervorming van het Aardenburgsche begijnhof in een klooster van de derde orde van St. FRANCISCUS goedkeurt, en waarin het genoemd wordt „domus sive locus, dudum et antiquitus Begginagium parochiæ S. Bavonis Ardemburgensis." Er wordt van gezegd, „quod in eadem domo pristinis temporibus et usque in diem hodiernum nonnullæ mulieres sive sorores, Biguttæ apud vulgares nuncupatæ, absque votorum religionis emissione et in communi vivendo insimul resederint." Er wordt verwezen op het charter bij FOPPENS *ad* MIRÆUM, t. III, p. 454; eene citatie, die ik, tot mijn leedwezen, niet vergelijken kon, hoe gaarne ik het stuk in zijn geheel gelezen had.

Bl. 334, [15]. Dresselhuis, bl. 28, bepaalt de ligging alzoo en spreekt, schoon voor zichzelven in 't onzekere, van de twee begijnhoven, bl. 29, (¹). Vg. inzonderheid ook G. P. Roos, *Nalez. op J. ab Utr. Dresselh.* enz., in *Cadsandria* voor 1856, bl. 143, 144. Ik twijfel echter, of er twee waren, omdat in den aanhef ónzer oorkonde bepaaldelijk gesproken wordt van hét begijnhof: „tbegijnhof."

Bl. 334, [16]. In zijne aangeh. prijsverhandeling, bl. 202, vv.

Bl. 335, [17]. Zóó b. v. de graauwezusters te Dordrecht: Römer, bl. 221.

Bl. 335, [18]. A. w., bl. 236.

Bl. 336, [19]. N. Wiltens, *Kerkel. plakaatb.*, I, bl. 508—510.

Bl. 337, [20]. Zie aant. [14].

Bl. 337, [21]. *Hist. de Bruges* (Brug., 1850), p. 317.

Bl. 337, [22]. In de registers der handelingen van het St. Janshuis te Aardenburg zie men deswegens de acten van 5 Jan., 14 en 17 Julij 1666, 22 Maart, 4 Mei, 22 Julij 1667, 16 Jan., 8 Nov. 1668, 1 Julij, 23 Oct. 1670, 4 Aug., 3 Nov., 1, 3 Dec. 1671, 5, 25 Jan., 2 Febr., 7 Maart 1672. Voorts die van 2 Aug. 1765, en inzonderheid van 1 Oct. 1765, die wij hier laten volgen: „De ontvanger Bybau rapporteert, dat hij 24 Sept. ll. te Brugge betaald heeft aan de penitenten in Brugge, gezegd de graauwzusters in Aardenburg het verband, dat dezelve ten laste van het St. Janshuis hadden in den jare 1540 opgenomen, en waarvan sedert dien tijd tot opgemelden 24 Sept. dezes jaars de intrest is betaald tot 2 ₤ wisselgeld 's jaars, maar dat, de nonnen declarerende dat zij het origineel verband niet hadden kunnen vinden, hetzelve om die reden niet heeft kunnen intrekken, echter een' geclausuleerde quitantie heeft gevorderd, die om dezelve redenen alhier wordt geïnsereerd:

„„De ondergeschrevenen, overste en discrete religieusen van het klooster der penitenten binnen Brugge, vóór dezen geëtablisseerd geweest binnen Aardenburg, bekennen mits dezen, ontvangen te hebben van den heer Johan Bybau, junior, ontvanger van het St. Janshuis binnen het voorn. Aardenburg, de som van 32 ₤ gr. vls courᵗ. geld, over en in aflos eener rente van 2 ₤ gr. vls 's jaars, ons klooster competerende, gevallen hebbende den 24sten Sept. tot laste van het voorn. St. Janshuis; zijnde de helft eener rente van 4 ₤ gr. 's jaars, gecroyseerd hebbende in advenante van den penning zestiene, conforme de brieven van constitutie in dato 19 Louwe 1540, waarvan de helft is gelost geweest ten jare 1550,

zijnde de croisen van diere betaald op particuliere quitantiën tot 24 Sept. 1765; en gemerkt de originele rentebrief in het ongereede is bedegen, beloven de onderschr. mits dezen, haar namaals ter hand komende, te zullen inleveren; consenterende mits dezen de cassatie dezer, zoo ten registere als alomme elders, daar en zoo het behoort. Ons t' oirconden, dezen 24 Sept. 1765. (Was geteekend) *Suster Franč. Clara van h. Joseph*, overste van de religieusen penitenten; *Suster Marianne van den h. Joseph*, vicaresse; *Suster Augustine van St. Jacobus*, discrete."”

Bybau werd door regenten geauthoriseerd om bij den griffier van Aardenburg op 't register van wettelijke passeringen van verbanden, is 't doenlijk, den verbandbrief van 19 Louwe 1540 te laten royeren en casseren, uit kracht dezer quitantie.

Dresselhuis zegt, a. w., bl. 29, ( ): „De Aardenburgsche boetelingen hebben zich sedert naar Brugge verplaatst; en de graauwezusters te Brugge maakten nog in 1666 aanspraak op de St. Joriskapel en deszelfs goederen te Aardenburg. Genoemde kapel moet derhalve tot het graauwzusterklooster behoord hebben." Enz.

Bl. 338, [23]. In het register der landen van de Lieve Vrouwekerk te Aardenburg van 1495, waarvan de heer G. P. Roos in het voorgaande stuk dezer *Bijdragen*, bl. 221, vv., verslag deed, wordt omtrent een en ander het volgende gevonden:

Fol. xxij: 8 gemeten, 94 roeden lands, „ der kercken [d. i. kerke] ghegheven by me vrouwe van Ravesteyn" enz.

4 Gem., 38 r. lands, „dat me voors. vrouwe cocht eñ der kercken insghelijcs gheheven"

Fol xxiij: 5 gem., 16 r. lands. „Dit ende dese voors. twee naeste percheelen es tlandt dat me vrouwe van Ravesteyn cocht eñ der kercken ghegheven in recompence van xx sch. gr. tsjrs, die zou [d. i. zoe, zij: nog heden zegt men in West-Vlaanderen zoe voor zij] der kercken schuldig was te besettene up zelven grondt van erven, naer de doot van huere moeder ter cause van hueren jaerghetijde."

Anna's eigene moeder was de dochter van den heer van Steenburg (of Steenbergen). Jacobus van Steenburg, Anna's broeder, was monnik in de abdij van St. Andries bij Brugge, en werd tegen den zin der kloosterlingen, die Sigerus tot hun' prelaat verkozen hadden, maar op de gebeden en vleijerijen van Anna bij haren vader den hertog, tot abt verheven. Hij stierf kort daarna in 1462, nog in den bloei zijner jaren. Zie Meyerus, fol.

332, 340; *Chron. v. Vl.*, II, fol. 363, 385. Of nu ANNA voor deze hare moeder, dan wel voor ééne harer beide schoonmoeders, het jaargetijde te Aardenburg stichtte, is onzeker.

Op fol. xxiiij wordt gesproken van „een leenkin, toebehoorende me voors. vrouwe, eñ een ander leen, ooc toebehoorende der voors. vrouwe van Ravestein."

Voorts fol. lvj: 3 gem. en 4 r. lands „streckende — an tlandt van wijlen vrauwe anne van bourg[en] vrauwe van Ravestain etc. doude."

Wie was deze oude? Zeker onze ANNA. Dan moet het register niet in 1495, maar na haren dood geschreven zijn. En wie was dan de jonge? Waarschijnlijk ANNA VAN BORSSELE VAN DER VEERE. Vg. REIGERSB. en BOXH., bl. 377, en SMALLEGANGE, fol. 392.

Op fol. lvij wordt eene partij land van 1 gemet, 155 r. vermeld. En nu zegt eene kantteekening van deze en de vorige partij: „deze naervolghende vier gem. 159 r. comen van mer vr[e]. van Ravesteyn over tjaerghe[tijde van] m[e]. Adolf van Cleven heere van marche overleden a[o]. xv[c]. twee." Deze kantteekening is van eene andere hand en behelst, wat het sterfjaar van ADOLF VAN KLEEF betreft, meer dan waarschijnlijk eene vergissing. Immers, de *Cron.* van DESPARS, IV, bl. 527, meldt, dat hij in October 1492 „binnen Sluys" overleden is, en de *Chron. van Vlaend.* zegt gelijkelijk, dat hij tenzelfden jare stierf tijdens het beleg van Sluis, doch voegt er niet bij binnen die stad: iets, dat ook onwaarschijnlijk wordt bij 't geen wij boven zeiden, aant. [1]. PONTUS HEUTERUS, l. IV, c. 9, pag. 116, zegt daarenboven uitdrukkelijk, dat FILIPS VAN KLEEF te Sluis de tijding ontving van zijns vaders overlijden, en wel dat hij die tijding ontving den 19 September 1492; 't welk weder niet strookt met de *Cron.* van DESPARS, waarin ADOLFS dood in October wordt opgegeven. In de *Bijvoegsels* op WAGENAARS *Vad. hist.*, IV, 102, wordt zijn dood gesteld op 1493. In aanmerking genomen ook wat wij boven, bl. 332, zeiden, dat na 1492 de echtgenooten niet te zamen meer voorkomen, moeten wij dus de opgave 1502 als het jaar van ADOLFS dood voor een' misslag houden, vermoedelijk ontstaan door verkeerde lezing van 1492.

Omtrent ADOLFS vader en familie raadplege men de *Chron. v. Vl.*, II, fol. 283, en *Bijv.* op WAGENAAR, t. a. p.

Een en ander is ook daarom eenigzins uitvoerig door ons voor-

gesteld, omdat het tot verbetering kan strekken eener dwaling, begaan in stuk III, bl. 242, dezer *Bijdragen.* Het jaargetijde toch, gesticht in de Aardenburgsche Lieve-Vrouwekerk, was niet dat ook van ANNA VAN BOURGONDIË, maar van ADOLF VAN KLEEF alléén. 't Was ook niet gesticht door „hunne dochter, mevrouw van Ravestein, echtgenoote van FILIPS VAN KLEEF," maar door ANNA zelve. ADOLF en ANNA hadden geene dochter: beide de huwelijken van ANNA bleven kinderloos. En de echtgenoot van FILIPS VAN KLEEF was niet mevrouw van Ravestein, die ten onregte als eene andere dan ANNA VAN BOURGONDIË wordt opgegeven, maar was de jongste der twee dochters van PIETER VAN LUXEMBURG, graaf van St. Pol enz. Zie *Cron.* van DESPARS, IV, bl. 227.

Overigens is het niet bevreemdend, dat, indien al ADOLF VAN KLEEF te Sluis, of waar ook, gestorven zij, een jaargetijde voor hem verordend werd te Aardenburg. Dit werd toch meermalen gesticht op andere plaatsen dan waar iemand overleden was, ja vaak op meer dan ééne plaats te gelijk. Wij hebben in dezen een voorbeeld van ANNA zelve. Zij schonk aan het klooster de berg Sion bij Zierikzee acht gemeten vroonlands in de parochie van Bruinisse, aan welke gift zij de voorwaarde verbond, „dat de kloosterlingen jaarlijks twee memoriën doen zouden, de eene voor de ziel van haren eersten gemaal ADRIAAN VAN BORSSELE, de andere voor de ziel van den heer van Ravestein, hare eigen ziel en die van hare verdere vrienden en magen." Zie RÖMER, a. w., I, bl. 500. Wat wonder, dat zij een' gelijke viering beschikte in de beroemde Lieve-Vrouwekerk van Aardenburg, dáár, waar zij leenen en landen bezat?

IETS OVER HET WOORD GEMANC,

DOOR

dr. A. DE JAGER.

De heer VAN DALE trof onlangs in een door hem medegedeeld oud fragment (zie het 1e. stuk dezer *Bijdragen*, bl. 45 vlg.) een voorbeeld aan van het woord gemanc, dus luidende:

so zal die winter zijn ghemaenc (lees: ghemanc)
die lentin goet, zonder wanc,
ende die zomer ghetempert wel.

De bekwame oudheidkenner verklaart het woord te dezer plaatse door gemengd, en meent „dat het geen twijfel kan lijden of gemanc is hier een bijvoegelijk naamwoord of deelwoord.” Ik meen vroeger te hebben getoond, dat het woord, immers doorgaans, geldt voor te zamen, te gader, tevens, en zoo zou dan hier eene plaats zijn aangewezen, waar die beteekenis volstrekt niet toegepast kan worden.

Ik kan dit niet toegeven, en ben van gevoelen, dat, mogt in deze of gene plaats uit onze ouden de door mij voorgestane beteekenis niet schijnen te vlijen, althans de bovenstaande daaronder niet kan gerekend worden. Men late achter gemanc de komma weg, en de zin is duidelijk deze: „als het jaar op maandag begint, dan zal de winter, te zamen met de lente, goed zijn, en de zomer getemperd.” In diergelijken zin kunnen verre de meeste plaatsen, waar de uitdrukking voorkomt, uitgelegd worden. Men zie de door mij bijeengebragte voorbeelden in mijn *Archief*, d. I, bl. 45—54, en bl. 396—398, en d. IV, bl. 493, en voege er de volgende bij, welke mij later nog zijn voorgekomen.

Dr. Jonckbloet, *Geschied. der Middenned. Dichtk.*, III, st. I, bl. 29:

verdraghet dit arm volc gemanc
als Kym doet, daer wi of spreken,
die vogle die op hem steken.

Ald. bl. 45:

cume hevet hi enighe moete,
om iet te pensene dan om sanc,
om feeste ende om spel gemanc.

En bl. 48:

Mijn lief is wit ende root gemanc
van dusent uutvercoren.

Die Dietsche Warande, d. I, bl. 543:

Oec heefti den baert lanc,
Ende somech grau haer darin ghemanc.

Nieuwe Reeks van Werken van de Maatsch. der Ned. Letterk. te Leiden, d. VII, st. II, bl. 193:

Sine wapenen waren gemanc
Beide van silvere ende van gonde.

Ik ontken volstrekt niet, dat het woord gemanc bij onze ouden op verscheidene plaatsen door gemengd kan worden vervangen; maar ik betwist, dat men het dáárom voor een deelwoord houden mag, en zulks om de eenvoudige reden, dat het woord den vorm van een Nederlandsch deelwoord ten eenenmale mist. In zijn' oorsprong kan gemanc een deelwoord zijn, doch in den vorm, waarin het bij ons voorkomt, kan het slechts als een bijwoord aangemerkt worden. Om mijne meening op te helderen, wijs ik op het Engelsche among, dat etymologisch het deelwoord is van het Angelsaksische werkwoord maengan, mengan, d. i. mengen; zie Horne Tooke, *Diversions of Purley*, d. I, bl. 390. Desniettemin geldt dit among bij onze naburen voor geen deelwoord, maar voor een voorzetsel. Evenzoo is ons gemanc (met among, naar het mij voorkomt, van éénen oorsprong) geen deelwoord of bijvoegelijk naamwoord, in welk geval het gebogen moest kunnen worden; maar eene onbuigbare adverbiale uitdrukking, die men door te zamen, te gader, met elkander, door elkander of iets dergelijks moet verklaren.

Ik dank mijn' hooggeachten vriend de Jager voor zijne belangstelling in mijnen arbeid. Welligt kom ik in een volgend stuk op het bovengestelde terug. Ik voeg hier nog alleen bij wat de geëerde taalkenner mij meldt, betrekkelijk het duistere geriesen en de beteekenis van den versregel:

vrouwen zullen doen omme mieden.

Aldus schrijft hij mij: „In vs. 24 kan geriesen het oude garisan zijn, bij Schilter, Graff en elders voor *comportere, pertinere;* en de beteekenis van het vers zou dan wezen: die trage zullen luttel te pas komen, dienstig zijn. — Omme miede is om loon. Kan doen ook voor doôn zijn: „de vrouwen zullen om loon dooden (ter dood brengen)?""

Wij zullen hier niet behoeven bij te voegen, dat de verklaring van geriesen ons zeer aannemelijk voorkomt.

J. H. v. D.

PROEVE

TOT TOELICHTING EENER PLAATS UIT

MELIS STOKE'S RIJMKRONIJK,

DOOR

J. H. VAN DALE.

Als eene der voornaamste bronnen voor de geschiedenis van ons vaderland mag de Hollandsche Rijmkronijk van MELIS STOKE beschouwd worden. De schrijver was een tijdgenoot van den beroemden JACOB VAN MAERLANT, het hoofd der didaktische burgerlijke school, in 1310 als griffier te Damme overleden, onsterfelijk door de menigvuldige schriften, die hij ons heeft nagelaten. Beide schrijvers deelden evenzeer in de gunst van Hollands edelen en kunstlievenden graaf FLORIS V. Droeg van MAERLANT aan dezen zijne Wereldkronijk op, STOKE wijdt hem de opdragt van het eerste gedeelte zijner Rijmkronijk. Weinig echter is ons van het geslacht en de lotgevallen des laatsten schrijvers bekend. In de latere opdragt van zijn werk aan WILLEM III noemt hij zich diens „arme clerc." Hoogst waarschijnlijk was hij een Egmonder monnik en de secretaris des graven; dat hij ten minste tot dezen in zeer naauwe betrekking stond, wordt door niemand betwijfeld. Van daar dat hij, waar hij de gebeurtenissen van zijnen tijd verhaalt, zeer uitvoerig en naauwkeurig is, wijl hij in de gelegenheid was, óf die met eigen oog gade te slaan, óf ze van ooggetuigen te vernemen. Als eene bijdrage ten bewijze van MELIS STOKE's naauwkeurigheid, moge de volgende proeve tot verklaring van een verhaal uit zijne bewuste Rijmkronijk strekken, en wel van dat gedeelte, waar hij handelt over den togt, dien jonkheer WILLEM, later Hollands graaf onder den naam van WILLEM III, en dezelfde tot wien STOKE de laatste opdragt van zijn werk rigt, naar Vlaanderen ondernam, waarmede Holland destijds in

oorlog was. De togt had plaats op den 28en Maart 1303; het doel van den togt was een inval in Vlaanderens noordelijke grensstreken, het aloude land van Kadzand. Hooren wij thans MELIS STOKE zelven dien togt beschrijven, in het zevende boek zijner Kronijk, vers 1107 tot en met vs. 1158, volgens HUYDECOPERS uitgave. Nadat de schrijver verhaald heeft, hoe WILLEMS vader, graaf JAN II, zijnen zoon met brieven en boden bad, dat hij onverwijld op „Vlaendren varen soude," om weêrwraak te nemen over der Vlamingen inval in Henegouwen, gaat hij aldus voort:

Jonchere Willem ginc te rade/
Wat hi hiertoe heft dade.
Men riet hem doe al openbare/
Dat hem geen dinc beter en ware/
Dan hi gaderde al dat hi machte/
Ende hi Vlaenderen besochte.
Hi dede alsmen hem riet.
Die lieden wouden laten niet/
Sine quamen tote hem alghemene/
Die van Zelant/ groot eñ clene;
Ende voer/ met enen sconen here/
Van Arnemuden over dat mere
Tote in Vlaenderen/ met sconen scaren.
Als si binnen den Vlaere waren/
Mochtemen sien vele maste.
Daer quamen doe de Zeusche gaste
Jeghen stroem ende jeghen wint.
Jonchere Willem/ dat jonghe kint/
Voer al mede ter Hoefsteden an/
Daer ontscepede menich man/
Daer si qualike mochten ontflien.
De blode dorstent cume sien/
Dattie coene wouden striden.
Die Vlaminghe quamen ten selven tiden
Jeghen hem met graten ghere/
Ende worpen hem aldaer ter were
Jeghen dat stoute Zeusche diet.
Mer het en diede algader niet.
Al waren si stout in haren lande/
Over hem so ginc de scande.
Si verloren daer den strijt.
Men ghedoet ter selver tijt/

Dat men de scepe voeren soude
Weder te Noerde. Ende alsoo houde
Dede men daer dat men gheboot;
Ende al dat heer/ cleen ende groot/
Streken voor tlant alte male.
Dat deedsi om dat/ weet ic wale/
Dat si seker wouden gaen
Te scepe/ als ic hebbe verstaen.
Het ghevielals si achten;
Ende quamen recht inder nachten
Weder tArnemuden binnen/
Sere blide in haren sinnen.
Dit ghevielal over waer/
Als men screef ons Heren iaer
Dusent/ driehondert/ ende twee/
sDonredaghes/ mijn no mee/
Voer Palmedaghe in de goede tijt/
Als men orloghe noch strijt
Niet beginnen soude te rechte.

Jonkheer WILLEM voer dan met zijn leger van Arnemuiden af, den Westerscheldestroom, toen nog de Heidenzee geheeten, over, tot in Vlaanderen. Hier nu kwam hij met zijne schepen binnen den Vloere, eene zandbank, tot aan welke zich het regts- en tolgebied van Vlaanderens graaf uitstrekte, gelegen aan den mond van den uitgebreiden Zwinboezem, aan welks boorden, in de dertiende eeuw reeds, Oostburg, Coxyde, Slepeldamme, Sluis, Mude, Kadzand en ter Hofstede gevest waren. Dit wordt ten krachtigste bevestigd door het reglement voor de heffing van de tollen op het Zwin, ten jare 1252 door gravin MARGARETHA en haar' zoon GUI VAN DAMPIERRE uitgegeven [1]. Daarin wordt gesproken van koopmanschap die tol verschuldigd is, alzoo gezet is binnen den Vloere, en de omschrijving van des graven van Vlaanderens regtsgebied te water, of van de vrijheid van zijnen watere of toolne, luidt daarin aldus: „Voort es te wetene, dat mijns heeren vriede van sijnre toolne es gheleghen toote moolnaarsbanke int zwin; varende westwaers te inghelant, te spaengen, te noormandie waerds, tote moolnaersbanke. ende te brabant, te hollant, zeeland waerd varende, tote den vloere, strekkende weder tote den cruce bi der

moolne tusschen brugghe ende Damme in doude vaert: wat hier binnen ghevalt gheeft sine ghesette toolne." Zoo strekken dan hier de onschatbare gedenkschriften van Hollands vroegste geschiedenis en van Vlaanderens wereldhandel, om elkanders echtheid te bevestigen en in het helderst licht te plaatsen.

Wanneer Melis Stoke derhalve zegt, dat de schepen binnen den Vloere kwamen, geeft hij zooveel te kennen als dat zij het Zwin waren binnengeloopen, dat aan de eene zijde het land van Kadzand met Wulpen, aan de andere zijde het land van Groede en Oostburg enz. besproeide. Op zee, „op dat mere", waren de vaartuigen meer of min van elkander verwijderd en verstrooid geweest; op het Zwin voeren zij in elkanders nabijheid binnen eene bepaalde ruimte voort; en hoe eenvoudig natuurlijk is dus des schrijvers verhaal als hij zegt: „daar zag men toen vele maste." Het is of wij een' ooggetuige, een' togtgenoot hooren spreken. De geleerde Huydecoper kende de merkwaardige bepaling van het tolgebied van Vlaanderens heer niet; wij missen dan ook in zijne aanteekeningen de juiste aanwijzing van de ligging der genoemde zandbank. Hij zegt alleen: „In de kaart van Zeeland, vóór de kronijk van Smallegange, zie ik eene groote bank, zuidoostwaarts van Vlissingen, geteekend de Vloer." We merken hierbij op, dat ook op de fraaije kaart van Jacobus Mogge, vertoonende „'t meerendeel van 't Oostvrije in Vlaenderen" enz., de zelfde bank boven het dorp Breskens in den Westerscheldestroom wordt aangetroffen. Uit een en ander blijkt, dat de bewuste bank zich in den loop der tijden òf verplaatst heeft, òf eene aanmerkelijke uitgestrektheid moet bezeten hebben. Dit mag als zeker worden aangenomen, dat zij oorspronkelijk bij Wulpen lag. Daarom luidt het ook in de letteren van Maart 1486, waarbij aan Filips van Kleef, heer van Ravestein, vergunning wordt verleend tot het bedijken der schorren van Breskenszand, dat daaronder behooren al de schorren en aanwassen tusschen Baarzande en de duinen van Wulpen, de Vloer daaronder begrepen, zooverre als hij zich uitstrekt. Een gedeelte van de eeuwenoude zandbank zal dus later bedijkt zijn,

en de bank, op de kaart vóór SMALLEGANGE's aangehaald werk en op die van MOGGE voorkomende, was er welligt nog een overblijfsel van. Na deze voor ons doel onvermijdelijke uitweiding keeren wij tot het geschiedverhaal terug.

Wij lieten jonkheer WILLEM met zijne schepen op den stroom. Dezen voeren zij op en landden te Ter Hofstede, een gehucht in het land van Kadzand, ook thans nog, schoon van kapel en kerkhof beroofd, als zoodanig bestaande. Hier leverden de vol moed en zelfvertrouwen opgetrokken Vlamingen — zij streden immers op en voor hun eigen erf? — aan de stoute Zeeuwsche gasten slag, doch mogten de zegepraal niet wegdragen. 't Zij 't hun aan tal of beleid ontbrak, zij werden geslagen.

De vijand hield zich te Ter Hofstede echter niet langer op dan noodig was. Hij trok af, en wel te voet het land door, welligt den oever langs, met het bepaalde doel — STOKE zegt, dat hij het wèl, zeker weet, dat hij het naauwkeurig verstaan, gehoord heeft — om des te veiliger te wezen voor onverhoedschen aanval en zich een' zékere inscheping te bezorgen, niet zoo onmiddelijk in der Vlamingen nabijheid, die elk oogenblik, door ter hulp snellende benden versterkt, den strijd konden hervatten en de kans konden doen keeren. Intusschen zond men de schepen te Noerde, of gelijk in twee andere afschriften van STOKE's kronijk gevonden wordt ten Oerde. Dáár scheepte men zich welligt in; hoe dit zij, behouden en verheugd om den roemvol volbragten togt in 's vijands land, kwam men des nachts weder te Arnemuiden aan.

Waar, vragen we ten slotte, waar mag dat Ten Oerde of Ten Noerde gelegen zijn, waarvan de schrijver in de laatste plaats spreekt.

In een verdrag, ten jare 1350 gesloten, over de novale tienden van Schoondijke en de naburige gewesten, tusschen den abt en 't convent van Sint Pieter nevens Gend ter eene en den bisschop met het kapittel van Doornik enz. ter andere zijde, vindt men belangrijke opgaven en berigten betrekkelijk de polders, te dien tijde reeds omstreeks Hugovliet, Gaternesse, Schoondijke en Groede bedijkt [2]. Bij de opnoeming en aanwijzing dier polders

wordt eenige malen gesproken van polders, gelegen in de gebuurte, gemeenlijk genoemd Ter Oerden, alsmede van eene andere buurt, Ter Couderyden geheeten; tevens wordt vermeld Ser Geraert de Moorspolder ten Oerden, Mr Christiaenspolder gelegen ten Oerden. Al deze polders lagen in elkanders nabijheid, westwaarts van het oude, thans verdwenen dorp Gaternisse. Er is dus wel geen twijfel aan of wij zullen het door MELIS STOKE vermelde, in ons verdrag teruggevondene en, zoo als we aanstonds zien zullen, in de geschiedenis bewaarde Ten Oerde in dien omtrek te zoeken hebben, en dat wel in de nabijheid van de Zwin-monding. Wij noemden zoo even het „in de geschiedenis bewaarde" Ten Oerde. Ziehier op welke bladzijde het voorkomt, welke herinneringen aan dien naam zijn verbonden. „Omtrent het einde van Augustus," zegt de *Chronijke van Vlaenderen* enz., door N. D. en F. R., II, bl. 249, op het jaar 1436, „zijn er eenige Engelschen gevallen in het Oostvrije, tusschen de Grouwe [Groede] en de Noord [ten Oerde, ten Noerde], beroovende Schoondijke, Gaternesse, Nieuwkerke, Kadzand, Wulpen en de daaromtrent liggende landen, alwaar zij alles vermoordden en verbrandden wat zij vonden. De Oostvrijlaten van Eecloo, van Aardenburg, van Maldegem, van Heille, van Sint Laurens ten Blokke, van Adegem, van Coxië en Oostburg verzamelen aanstonds, stellen zich in tegenweer in Sint Brixtuspolder en beletten de Engelschen verder te komen. Hierbij voegen zich de Sluizenaars, wier kapitein GUIDO DE VISCH, wederom alles ontstoort door zijn' schandige vlugt" [3]. De aangehaalde plaats bewijst de eenzelvigheid van ten Oerde en ten Noerde en strekt ter bevestiging der door ons gegiste ligging dezer buurt.

Wij hopen met het bovenstaande de voor onze streken niet onbelangrijke plaats des geschiedschrijvers eenig licht te hebben bijgezet, zoowel door de aanwijzing van de eeuwenheugende Vloere als van het grijze ten Oerde, terwijl het geheel een nieuw getuigenis aflegt van MELIS STOKE's juistheid en naauwkeurigheid.

AANTEEKENINGEN.

Bl. 348, [1]. Het hoofd enz. van dit gewigtige stuk is door ons in het vorige stuk, bl. 291, medegedeeld.

Bl. 350, [2]. Van dit verdrag, oorspronkelijk in het Latijn opgesteld, werd ons een translaat bezorgd door onzen hooggeschatten vriend mr. EGBERTS RISSEEUW. Mogt deze in een volgend stuk onze Bronnenrubriek door de mededeeling er van verrijken.

Bl. 351, [3]. Wie van het toen gebeurde uitgebreider verslag begeert, leze: *Eene krijgsbeweging in den Brixuspolder, bij Mude*, van mijn' vriend JANSSEN, in *Cadsandria, Zeeuwsch-Vlaamsch jaarboekje voor* 1856, bl. 64—67.

GEHEIME VERKONDIGING
DER
HERVORMDE LEER TE VLISSINGEN,
TEN JARE 1558,

DOOR

J. H. VAN DALE.

Waar wij den geschiedschrijver der *Reformatie van Zeeland* hooren getuigen, dat in de stedelijke registers van Vlissingen weinig of niets te vinden is betreffende de beginselen en den voortgang der hervorming [1]; waar de ijverige onderzoeker JONA WILLEM TE WATER de verklaring aflegt, dat hem niets wegens den toestand der Hervormden in Zeeland, van 1540 tot 1558, bekend is [2], daar moet het ons verblijden, als wij in dat duistere der onbekendheid eenig licht ontsteken kunnen, dat helderen glans verspreidt over het bestaan der reformatie in Zeeland; over het aanwezen van hervormden te Vlissingen; over hunne vergaderingen, te dier stede gehouden, onder het bespiedend oog eener loerende overheid en als met tarting van worgpaal en brandstapel. Reeds volgens de berigten, welke TE WATER ge-

boekt heeft [3], kan het aan geen' twijfel meer onderhevig zijn, dat in 1558 en 1559 — in welk laatste jaar, reeds op den 21 Februarij, verscheidene martelaren te Middelburg hunne belijdenis der hervormde leer met hunnen dood bezegelden — zeer velen in Zeeland, zij het dan ook in 't geheim, die leer waren toegedaan. Dit wordt ons, wat Vlissingen aangaat, ontwijfelbaar bevestigd in het volgende smeekschrift, door eene Vlissingsche vrouw, welke zekere verbodene vergadering had bijgewoond, koning Filips II aangeboden. Beklaagd door den baljuw van de stad harer inwoning, wendde zij zich tot Zijne Majesteit, om hem de bewijzen harer onschuld aan te bieden, of zoo zij al eenige schuld hebben mogt, zijne goedertierenheid af te smeeken. Aldus luidt de

Supplicatie om te impetreren pardon van geweest te hebben in zekere verbodene conventiculen.

Aan den koning.

Geeft met ootmoedigheid te kennen E. W., huisvrouw van Jan —, poorter der stede etc., hoe dat zij, suppliante, zonder jactancie te spreken, sedert dat zij tot verstande gekomen is geweest, haar altijd heeft gedragen als een goed en gehoorzaam kind van onze moeder de heilige kerk, zonder dat zij haar in of aangaande eenige punten van de ketterij of opiniën, bij onze moeder de heilige kerk gereprobeerd, ooit heeft misgaan of misdragen gehad, hebbende naarstelijk geobserveerd en alsnog tegenwoordelijk observeert de ceremoniën en institutiën van de heilige kerk, haar gebiecht, 't heilige sacrament ontvangen, en voorts al gedaan, dat een kind der heilige kerk schuldig is te doen, gelijk hetzelve is blijkende bij de depositiën dienaangaande, onder anderen gedaan door heer Pr., priester, pastoor van Vlissingen en meer andere priesters en personen, ingezetenen aldaar, onder de andere, hier aangehecht. En hoewel dien aangemerkt, en dat der voorzeide suppliante leven en conversatie den baljuw en alle andere ingezetenen van Vlissingen, haarder kennisse hebbende, al is notoir en kennelijk geweest, en daaraf ook promp-

telijk blijkt bij de voorz. depositiën, als boven, hier aan gehecht, en dat ook bij den edicte en de ordonnantie wijlen ons heeren des keizers, de dato a°. 1550 [4], bij onzen heer den koning geconfirmeerd [5], Hare Majesteiten expresselijk verklaren, dat zij niet willen gedoogen noch toelaten, dat men, onder deksel vau denzelven edicte, den onnoozele en onschuldige zoude belasten, noch iemand t'onregt en zonder reden zoude travailleren of schandaliseren, zoo heeft nogtans, dien niettegenstaande, dezelve baljuw van Vlissingen, den tijd van omtrent drie weken geleden, uit afgunst en kwade suggestie, gevorderd, onder 't pretext van den voorzeiden edicte van Zijne Majesteit, de suppliante, hoog zwanger, te willen doen apprehenderen —, pretenderende, tegen de waarheid: de suppliante het voorzeide edict gecontraveniëerd te hebben; en om dezelve schandaleuse apprehensie, en om haar bovengemelden toestand, zoo is zij bij den voornoemden baljuw geraamd geweest te stellen cautie juratoir en onder fidei assoir, voor de som van 600 karoli guldens, van haar persoon niet te absenteren; en dat meer is, heeft de voorzeide baljuw hem voorts gevorderd, ook niettegenstaande 't gene des voorzeid is, tegen haar, suppliante, om haar nog meer te kwellen, onder pretext van den voorz. edicte van Zijne Majesteit, over te geven zekere onwaarachtige, injurieuse en schandaleuse aansprake, ten einde dat zij zal worden gepuniëerd achtervolgende den voorz. edicte, pretenderende tot der suppliante achterdeel te willen interpreteren; gelijk hij hem dies ook beroemt, dat zij, suppliante, op Sint Andriesdag a°. 1558 zoude geweest hebben in zekere vergaderinge binnen de voorz. stad, ten huize van zekeren apothecaris, die aldaar alstoen woonde, in welke vergadering men gereprobeerde leering zoude gepredikt hebben, zonder regard te willen nemen op de oorzake, circonstantie en gelegenheid van dien, waaruit nogtans d' innocentie der suppliante is blijkende. Want het is waarachtig, dat de voorz. suppliante op den voorz. Sint Andriesdag ten huize van den voorz. apothecaris is ontboden geweest, zonder dat haar is gezegd geweest, of dat zij geweten heeft gehad, waaromme of tot wat einde, en, aldaar ko-

mende, heeft zij binnen denzelven huize bevonden diverse personen bij den anderen, en éénen, die aldaar las het evangelie en de epistelen en uitlegging daaraf dede; 't welk zij suppliante aanmerkende, heeft haar zeer verwonderd, en is, uit mishagen derzelve vergadering en predikatie, en zonder daarin eenigzins geconsenteerd te hebben, gelijk zij bij eede presenteert te affirmeren, zoo verre des nood zij, van daar gescheiden, langen tijd eer dezelve voleind was, gelijk ook blijkt bij de voorz. depositiën, hieraan hangende, daarmede zij, suppliante, onder correctie gesproken, hoopt, niet misdaan, noch gecontraveniëerd te hebben den voorz. edicte, hetwelk in het eerste artikel alleenlijk en namentlijk raakt diegenen, die huns wetens de gereprobeerde boeken en conventiculen, aldaar gespecificeerd, respectivelijk onder zich hebben en die frequenteren, en niet diegenen, die, onwetens en zonder opzet ten aangaan komen, alwaar zulke conventiculen gehouden worden en zich terstond daaruit vertrekken, zoodra zij hooren, dat het onbehoorlijk en verboden is wat men aldaar doet, gelijk de suppliante in dezen gedaan heeft; zulks, dat zij, suppliante ontwijfelbaar ééne is van de onnoozelen, dewelke Zijne Majesteit onder deksel van den zelven edicte niet wil als boven getravailleerd of geschandaliseerd te worden, gelijk ook zij, suppliante, zeer kort daarna, 't gene des voorzeid is den voorz. haren parochiaan heeft te kennen gegeven, dewelke, hare innocentie bevindende en kennende, haar ook daaraf heeft geabsolveerd, en penitentie geïnjungeerd, ook blijkende bij den bescheide hier annex. Niettemin zooverre als de suppliante, in de voorz. vergadering in de voorz. manier geweest zijnde, eenigzins zoude mogen misdaan hebben, zoo bidt zij ootmoedelijk, dat het Uwe Majesteit gelieven wille, haar 't zelve te willen remitteren; 't welk doende, enz.

Op dit request was geapostilleerd: „Advis de l'officier et ceulx de la loi de Flissingues" [6].

Wanneer wij nu nog een' vlugtigen blik slaan in het medegedeelde smeekschrift, dan zien wij, dat men op den 30 November,

St. Andriesdag, des jaars 1558 te Vlissingen, ten huize van zekeren apotheker, aan eene vergadering van diverse personen het evangelie predikte. Wij leeren de wijze kennen, hoe dit geschiedde: men las het evangelie en de epistelen, d. i. de zendbrieven, en verklaarde die. Wij vernemen tevens, hoe men den prediker toehoorders bezorgde: men ontbood de lieden, zonder dat zij wisten waaromme, en leidde hen ter predikplaats in. Wie zulk eene vergadering eenmaal had bijgewoond, vond zich, al smaakte hem de gehoorde leer niet, zoo hij het hart eens verraders niet in den boezem droeg, tot stilzwijgen genoopt. 't Was immers niet alleen verboden „in zijn huis of anderzins te houden, of te gedoogen gehouden te worden eenige secrete conventiculen of onbehoorlijke vergaderingen," maar ook „hem in dezelve te vinden, in dewelke de voorz. ketters en verleiders secretelijk en heimelijk haarlieder dwalingen zaaijen en leeren." Hem, die aan dergelijke punten schuldig stond, wachtte zwaard of putdelving en bij volharding in de dwaling de brandstapel. Hoe bezwaarlijk het viel, zich, zelfs bij volkomen onschuld, voor alle vervolging vrij te waren, leert ons het smeekschrift der suppliante. Wij kennen, helaas! den naam des hervormdgezinden apothekers niet, die destijds te Vlissingen woonde. Uit de verklaringen der beschuldigde blijkt niet onduidelijk, dat hij later Vlissingen heeft verlaten, òf om de hitte der vervolging te ontwijken, òf om welligt zijne vermetelheid te boeten met boei, strop of vuurgloed. Zoo de aanbiedster van het smeekschrift eenige schuld had, 't was die, de vergadering niet tijdig genoeg verklikt te hebben, noch de namen te hebben aangebragt dergenen, die haar hadden bijgewoond; immers, op deze voorwaarde, en op deze alléén, sprak het beruchte plakaat van 1550 den bijwoner eener geheime predikatie vrij. Wanneer wij overwegen, dat men in zoo hagchelijke zaak als het houden van „secrete conventiculen" met de uiterste voorzigtigheid zal te rade gegaan zijn in het kiezen dergenen, welke men daartoe noodigde; wanneer wij bedenken, dat de suppliante in haar smeekschrift den naam des apothekers en dien der overige personen ver-

zwijgt, dan komt het ons voor, dat de beschuldigde weleer meer overhelling moet betoond hebben tot de hervormde leer, dan zij, en niet zonder reden, in hare supplicatie blijken laat. Wij betreuren het, dat de dagteekening dier supplicatie, en ook die der apostille ontbreekt. Wij zouden daaruit zekerlijk meer licht ontvangen betrekkelijk den tijd, waarin de vervolging tegen de hervormdgezinden te Vlissingen opwaakte. Welligt was het omstreeks denzelfden stond, als in 't nabijgelegen Middelburg sommigen hunne zielen in den dood overgaven, om de goede getuigenis des geloofs. Maar kunnen wij een en ander ook al niet met wisheid bepalen; vinden wij in het medegedeelde niet het antwoord op elke vraag, die wij gaarne opgelost wenschten, wij stellen nogtans prijs op de opmerkelijke supplicatie, als op eene belangrijke bijdrage tot de kennis van de geschiedenis der hervorming in Zeeland, en te Vlissingen in het bijzonder.

AANTEEKENINGEN.

Bl. 352, [1]. *Kort verhaal der reformatie van Zeeland in de zestiende eeuw* enz., *begonnen door den weleerw. heer* WILLEM TE WATER enz., *voltooid en uitgegeven door deszelven zoon* JONA WILLEM TE WATER, *pred. te Vlissingen. Te Middelburg, bij* PIETER GILLISSEN, 1766, bl. XIII.

Bl. 352, [2]. A. w., bl. 18.

Bl. 353, [3]. A. w., bl. 18 en verv.

Bl. 354, [4]. Het strenge plakaat van keizer KAREL V, waarop hier gedoeld wordt, was den 29 April 1550 te Brussel, en den 25 September daaraanvolgende, met eenige wijziging en uitbreiding te Augsburg uitgegeven. De keizer teekende deze instructie voor de inquisiteurs reeds den laatsten Februarij 1546. De teekening van 29 April was derhalve eene nieuwe van het eenigzins gewijzigde stuk van vroeger. Zie *De kerkhervorming te Brugge* enz., *door* H. Q. JANSSEN, deel II, bl. 124, v. o. en 125 v. b.

Bl. 354, [5]. De confirmatie van FILIPS II dagteekent van 20 Augustus 1556: TE WATER, a. w., bl. 29 en de bijlagen B en C.

Bl. 355, [6]. Wij vonden het afschrift van dit belangrijke stuk

in een register, getiteld: „Protocol, inhoudende alderhande acte, gehouden ende gemaeckt bij mijn Cornelis Huyghensz. Meynaert, binnen der stede van der Sluus in Vlandren, op den iaere xvi^c^ix beginnende," waaronder dit versje:

Alle die mijn haten,
't En mach haer niet baten,
Voorwaer, hij sneeft.
Zij moeten mij laten
In zulcken staete
Als mijn Godt gheeft.
C. H. Meynaerts
1612.

Op den perkamenten band van het register staat:

Die hem der dingen sonderlinck niet en verstaet,
Wil hij beclijven In zijn bedriven Hij neme raet.
1628.

Wie en wat was MEYNAERT?

Op folio 1 van zijn „Protocol" zegt hij: „Den 10den September 1611 is mijn heer mr. Nicolaes Heyns, greffier der stede van Sluys, overleden deser werelt, naerdat ick bij hem gewoont hadde den tijt van iij jaeren en drije maenden." Hieruit blijkt, dat hij aanvankelijk klerk bij den secretaris der stad Sluis is geweest. Naderhand oefende hij in deze stad het notarisambt uit. Het door ons medegedeelde stuk komt voor op bl. 69 van zijn register, onder het opschrift: „Dit naervolghende is, dat ick uut oude protocollen ghetoghen hebbe."

MEYNAERT was hoogst waarschijnlijk een Vlissinger van geboorte. In het lidmatenboek der hervormde gemeente te Sluis vind ik, dat op 1 April 1612 met belijdenis des geloofs in de gemeente opgenomen is, onder meer anderen: CORNELIS HUYGENSEN MEYNA, met wien zekerlijk onze MEYNAERT bedoeld wordt.

ARCHIEVEN

VAN HET ALOUDE COLLEGIE
'S LANDS VAN DEN VRIJE,

DOOR

J. H. VAN DALE.

De heer LEOPOLD AUGUST WARNKÖNIG zegt in zijne grondige *Flandrische Staats- und Rechtsgeschichte bis zum Jahr* 1305, *zweiten Bandes erste Abtheilung*, S. 151, het volgende, dat wij vertaald mededeelen, betrekkelijk de archieven van het bestuur des lands van den Vrije: „Het bestuur van het land van den Vrije had in zijn regthuis te Brugge een rijk archief. De oorspronkelijke stukken, tot het jaar 1230 afdalende, waren wèl bewaard en werden aldaar bovendien nog in verscheidene sierlijk geschrevene cartularia uit de 15e. eeuw, in afschrift, aangetroffen. Van deze laatsten zijn er slechts nog twee — het zwarte en het roode boek — voorhanden; de eerste, d. i. de oorspronkelijke stukken zijn, men weet niet wanneer, verdwenen." In eene noot voegt de heer WARNKÖNIG er bij: „Men verzekerde den schrijver, dat zij in de Hollandsche stad Sluis bewaard worden." Wij achten het niet ongepast hier te verklaren, dat deze laatste verzekering ongegrond is. Men vindt onder de archieven van het voormalige collegie 's Lands van den Vrije, van 1584 tot 1587 en van 1604 tot aan de Fransche overheersching te Sluis gevestigd, evenmin eenig cartularium als eenig oorspronkelijk charter. Enkele stukken, afschriften van keuren van het Vrije enz., dagteekenen van vóór de 17e. eeuw; al het overige is van later tijd en voor de aloude geschiedenis, zoowel van het collegie als van het land waarover het gebood, van ondergeschikt belang. De archieven van het collegie berusten in twee groote kasten, ter zelfde griffie waar de archieven der stad Sluis bewaard worden. Dat het collegie van den Vrije te Sluis zijn ontstaan te danken heeft aan de uitwijking van den hervormd- en Oranjegezinden burgemeester

JACOB DE GRIJSE, die met veertien zijner schepenen Brugge verliet, waar de zetel van dat hooge ligchaam gevestigd was, toen genoemde stad in 1584 de zijde van PARMA koos, is welligt geene onnutte herinnering. Van dien oogenblik af bestonden er twee collegiën van denzelfden naam: het eene te Brugge, het andere te Sluis zetelende.

ANTWOORDEN.

1. — Aanteekeningen betrekkelijk de onderling verwante geslachten HOOGLANDT, VAN HASSELT, VAN HARPEN, DEYNOOT en DE PUTTER.

Zie vraag 1, bl. 106, en antwoord 1, bl. 182.

De heer VAN HASSELT verpligtte ons door het volgende:

Antwoord aan den gedienstigen en kundigen heer J. H. v. D.

Ik heb onder mijne papieren de volgende aanteekeningen:

HARMEN HOOGLANDT trouwt JANNETJE DEYNOOT (dochter van STOFFEL) [1], waarvan:

1. WOUTERIJNTJE HOOGLAND: volgt A.
2. JANNETJE HOOGLAND: volgt B.
3. STOFFEL HOOGLAND, waarvan vijf kinderen: *a.* DIRK. *b.* STOFFEL. *c.* MAARTEN. *d.* FRANS. *e.* DANIËL HOOGLAND.

A. WOUTERIJNTJE HOOGLAND (ook wel genaamd WOUTERIJNA HOOGLANT) was gehuwd aan JAN VAN HASSELT [2]. Zij stierf 28 October 1672 en is begraven in de kerk te Retranchement, 1 November 1672. Uit dit huwelijk twee zoons:

1. JOHANNIS VAN HASSELT, gedoopt te Retranchement, 30 Junij 1666. (Getuigen JOHAN DIEDERICK BOUWMAN en JANNEKEN HOOGLANDT.) Hij stierf 29 Augustus 1671 en is begraven 1 September, in de kerk aldaar.

2. HERMANIS VAN HASSELT, gedoopt als voren, 9 Augustus 1671, zijnde geboren den 5den dier maand. (Getuigen HARMEN HOOGLANDT, DIRK CENTEN VAN HARPEN, CORNELIS KUYCKENDE en JANNEKEN CORNELIS.) Hij stierf te Oostburg en is begraven aldaar 20 October 1689. In de begrafenisacte wordt hij genoemd HERMANIS VAN ASSELT, *filius* JAN, en in zijne doopacte

HERMANIS VAN HASSELT. Zijne erfgenamen waren ELISABETH en CORNELIS VAN HASSELT, kinderen van WILLEM, zijn' neef en nicht, in 1690 weezen te Sluis.

B. JOHANNA HOOGLANTS (sic) was gehuwd aan KEMPE DE PUTTER. Zij stierf te Oostburg en had de volgende twee kinderen [3]:

1. MARGARETHA DE PUTTER, gedoopt te Retranchement-Cadsandria, 11 Maart 1668. (Getuigen JAN VAN HASSEL en MARGARETHA HOOGLANTS.)

2. JANNEKE KEMPE DE PUTTER, waarvan een kind:

DANIËL MARANIS, van wien eene dochter, MARGARETHA MARANIS, omstreeks 1727 te Zuidzande overleden, gehuwd was aan GIDEON VAN MELLE.

AANTEEKENINGEN.

Bl. 360, [1]. JANNETJE DEYNOOT, huisvrouw van HARMEN HOOGLANDT, had o. a. een' broeder PIETER (?) DEYNOOT, wiens achter-achter-kleindochter CLARA DEYNOOT huwde aan ABRAHAM GEVERS, uit welk huwelijk twee zoons: PAULUS en ADRIAAN, van wie de thans bekende jonkheeren GEVERS en GEVERS DEYNOOT afstammelingen zijn.

Bl. 360, [2]. In de doopacte van zijne kinderen wordt hij genoemd JAN VAN HASSELT; in de doopacte van zijne nicht, MARGARETHA DE PUTTER, JAN VAN HASSEL, en in den staat en inventaris van den boedel van zijne vrouw, 1 Julij 1673, JAN VAN ASSEL.

Bl. 361, [3]. De magistraat der stede Oostburg gaf eene verklaring, dat JANNEKE HOOGLANDT maar twee kinderen heeft nagelaten: MARGARETHA en JANNEKE KEMPE, en dat van de laatste maar één descendent, DANIËL MARANIS, meer overig was.

Nog vind ik GRIETJE HOOGLANT, huisvrouw van SYMON VERHOEVEN, begraven te Haarlem, 17 Mei 1698, als verwant aan de vorenstaande familie HOOGLANDT, HOOGLAND, HOOGLANT.

Uit onze nasporingen in de doop- en begrafenisregisters der gemeente Oostburg, waarbij onze geachte vriend, L. THERI, secretaris dier gemeente, ons, als naar gewoonte bereidvaardig ter zijde stond, is o. a. gebleken, dat de dag van begraven van HERMANUS VAN HASSELT verkeerdelijk is gesteld op 20 October

1689. Er staat in 't doodboek 20 dyto, dat men ongetwijfeld voor 20 Octo heeft aangezien: 20 dito is in ons geval 20 December 1689.

Uit hetzelfde doodboek der Nederduitsche hervormde gemeente, loopende van 5 Junij 1676 tot 18 Julij 1707, blijkt, dat op 6 September 1701 te Oostburg in de kerk is begraven JANNETJE HOOGLAND, hoogst waarschijnlijk de echtgenoote van KEMPE DE PUTTER, en wier dagteekening van overlijden ons in bovenstaande berigten niet wordt aangegeven. Ik ben zoo gelukkig geweest dezer dagen in 't bezit te geraken van het afschrift eens huwewelijkscontracts, den 5 October 1703, te Sluis, voor den notaris FRANS DE VEY gesloten, tusschen ROELOF VAN MONTFOORT, burgemeester te Oostburg, weduwenaar van JANNETJE HOOGLAND, toekomenden bruidegom, en jufvrouw SOPHIA DE VRIES, meerderjarige dochter, mede wonende te Oostburg. Hieruit blijkt, dat te zelfder tijd twee echtgenooten, JOHANNA of JANNETJE HOOGLAND, ongetwijfeld aan elkander verwant, met der woon te Oostburg gevestigd zijn geweest. Uit het huwelijkscontract zien wij, dat J. HOOGLAND, R. VAN MONTFOORTS eerste echtgenoote, haren man geene kinderen heeft nagelaten, maar wij zien er tevens uit, dat v. M., waarschijnlijk door middel der HOOGLANDS, verwant was met de geslachten MARANIS en KEMPE, d. i. DE PUTTER. Immers — en hier sluit ons contract, op merkwaardige wijze, zich aan de boven medegedeelde berigten — indien de toekomende bruidegom mogt overlijden, zonder kinderen uit zijn aanstaand huwelijk na te laten, en zijne aanstaande echtgenoote, na hem, buiten huwelijk, overleed, dan zoude, uit haar' nagelaten boedel, aan de twee kinderen van RAPHAËL MARANIS of MARANUS, verwekt bij JANNEKE KEMPE, namelijk ELISABETH en JANNEKE MARANUS, mitsgaders aan 't kind van JANNIS NUYTINGH, verwekt bij GRIETJE KEMPE, genaamd JOZIAS NUYTINGH, de som van duizend gulden moeten worden uitgekeerd enz. Het lijdt geen' twijfel of met GRIETJE en JANNETJE KEMPE bedoelt men hier MARGARETHA en JANNEKE KEMPE DE PUTTER, dochters van JOHANNA HOOGLAND en KEMPE DE PUTTER. (Zie B en aant. [3].)

Maar zoo hebben wij dan ook eene goede schrede voorwaarts gedaan in de kennis van de geregelde opvolging in het geslacht DE PUTTER. Treffend toch wordt een en ander bevestigd, door wat ik aanteekende uit de actenboeken der gemeente Oostburg.

Daaruit blijkt, dat 12 Augustus 1705 is begraven JANNETJE KEMPE DE PUTTER, vrouw van schepen RAPHAËL MARANUS, overleden in den ouderdom van omtrent 40 jaar, geboren te Retranchement. Zij verdient derhalve als oudste zuster in de geslachtstafel den voorrang boven hare zuster MARGARETHA. JANNETJE MARANUS, van wie in ons huwelijkscontract sprake is, daalde spoedig na hare moeder ten grave. Zij bereikte slechts den ouderdom van 14 jaar. Zij werd ter aarde besteld den 30 September 1705. ELISABETH, hare oudere zuster, nevens haar in het contract vermeld, werd te Oostburg gedoopt den 6 Maart 1690. Als getuigen bij den doop worden vermeld de heer baljuw JACOB DIERIX, schepen ROELOF VAN MONTFOORT en MARGRIETE KEMPE.

Den 21 Februarij 1704 overleed ABRAHAM, oud 5½ jaar, zoon van R. MARANUS en J. KEMPE enz. Een vroege dood schijnt het lot geweest te zijn van bijna al de kinders van R. MARANUS. De éénige descendent, DANIËL MARANUS, welke in leven bleef, was gehuwd met APOLLONIA VAN GERSOM. Den 31 December 1725 werd gedoopt zijne dochter JANNETJE. Als getuigen worden genoemd GIDEON VAN MELLE en SOPHIA DE VRIES, beiden reeds boven vermeld. Nog werden 26 December 1726 gedoopt JANNEKE en RAPHAËL, tweelingen, en 30 Januarij 1729 JACOMIJNTJE, dochter van genoemde ouders, enz. enz.

Wat het geslacht DEYNOOT betreft, daaromtrent is ons ter hand gekomen een afschrift van de uiterste-wilsbeschikking van ANTONIUS DEYNOOT, gedagteekend: Haarlem, 4 Junij 1705, 8 Februarij 1706 en 23 Junij 1734. In dit testament vermeldt de erflater zijne zuster MARIA DEYNOOT; zijne nicht MARIA STAATS enz. Mogt de geachte heer v. H. prijs stellen op het besproken huwelijkscontract en de vermelde uiterste-wilsbeschikking, dan worden zij hem bereidwillig aangeboden door J. H. v. D.

VRAGEN.

10. — Strijd tusschen het Vlaamsch en het Waalsch.

De onderdrukking der Vlaamsche taal is van zeer oude dagteekening. Zij ving aan met de regering van het huis van Bourgondië.

HOFFMANN VAN FALLERSLEBEN.

Zoo ooit, dan mag het nu gepast heeten, het oog te vestigen op de vroegere onderdrukking van het Vlaamsch door het Waalsch, nu de Vlaamsche beweging, die strekken moet om de regten der oude Vlaamsche tale in België te handhaven, meer en meer eene „waarheid" wordt; nu voor het Vlaamsch de dageraad van een' heerlijken morgen schijnt aan te lichten. Doch niet alleen de onderdrukking, ook de worsteling van den vrijheidlievenden Vlaming tegen die onderdrukking zijner moedertaal, zijne noode buiging voor den wil der Bourgondische vorsten moeten wij trachten te leeren kennen. Heeft zulk eene worsteling, heeft zulk een wederstand bestaan? Bevestigend antwoordt de geschiedenis op deze vraag.

In de stadsrekening van Sluis, loopende van 28 Junij 1415 tot 6 Julij 1416 wordt de uitgave voor een' bode verantwoord, die den 5 Mei 1416 naar Brugge trok, om daar „te vernemene van der handelinghe, die gheweist hadde voor onsen gheduchten here ende prince om de tale, weder [welke van beide] men volghen zoude, in vlaemscher of in walscher tale." Dat men uit Sluis naar Brugge trok is gansch natuurlijk: Brugge was immers het hoofd van Sluis en moest, als een van Vlaanderens vier leden, weten, wat omtrent zulk eene gewigtige zaak verhandeld was. Mr. B. H. LULOFS, in zijn *Kort overzigt van de geschiedenis der Nederlanden, met name der Noord-Nederlanden* enz., stuk I, bl. 220, zegt ten dezen: „Onder de vergunningen, aan Gend en andere steden door hem [JAN van Bourgondië, bijgenaamd zonder vrees, die van 1404 tot 1419 Vlaanderen bestuurde] op haar verzoek toegestaan, is merkwaardig diegene, dat alle landszaken in de Vlaamsche of Hollandsche taal zul-

len worden behandeld." Hetzelfde wordt getuigd in de *Chron. v. Vlaenderen*, d. II, fol. 136, alwaar op het jaar 1405 gezegd wordt, dat graaf JAN van Rijssel naar Gend kwam, waar men hem, vóór zijne inhuldiging, vijf punten voorstelde, waarvan het vijfde was, „dat men geen Saeken aldaer [voor de regtbank in Vlaanderen] en soude vervolgen, ten zy in onse Moederlijcke Vlaemsche Taele." De graaf stond de vijf verzoeken, en derhalve ook het laatste punt, toe. Nog leest men in de „Instruction pour les Gens du Conseil de Monsieur de Bourgoingne, Comte de Flandres, par luy ordonnez faire residence continuelle en la ville de Gand," gegeven te Douay, 17 Aug. 1409, art. xxxvj: „Itē, ordōne mondict seigneur, qu'on parle en sa dicte chābre à huis cloz tout en frāçois, cōbien qu'à l'huis ouvert mōsieur ait accordé, que chascune des parties & poursuyvans puyssent parler à tel langage qu'ilz veuillēt, & qu'on leur respōde en langage flameng. Et s'ilz sont en debatz, le Flameng aura l'option de playder en Flameng s'il luy plaist." Zie *Plakkaatboek v. Vlaand.*, fol. 242.

De handeling, waarvan in onze stadsrekening van den jare 1416 gesproken wordt, is dus, na het vermelde uit 1405 en 1409, eene nieuwe onderhandeling, een nieuw verzoek geweest. Wanneer men dat alles overweegt, welke historische waarheid en wat bemoedigende opwekking ligt er dan in het woord van den Hoogduitschen taalgeleerde, die ook op het gebied der Dietsche taal zijne lauweren gegaard heeft, als hij zingt:

Zoo laat ons zijn dezelven
Die wij ééns zijn geweest,
Dan zal men niet bedelven
Den ouden Vlaamschen geest.

Wie onder onze Vlaamsche taalbroeders deelt ons thans de bijzonderheden der besprokene onderhandeling mede, waaromtrent in de archieven of stadsrekeningen van Gend, Yperen en Brugge ongetwijfeld nadere berigten zullen worden aangetroffen.

J. H. v. D.

DRUKFEIL.

Bl. 228, r. 2, v. o., is het jaartal 1570 uitgevallen.

BERIGT VOOR DEN BINDER.

Het *fac-simile* moet tegen over bl. 284 worden geplaatst.

